

No. 43/1 (4/1/2023)

perspektywy **kultury**

perspectives on culture

Czasopismo naukowe
Instytutu Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa
Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie

**625. rocznica powstania Wydziału
Teologii Uniwersytetu Krakowskiego**

**625th Anniversary of the Faculty
of Theology in Krakow**

PISMO RECENZOWANE / PEER-REVIEWED JOURNAL

Redaktor tematyczny/ Thematic editor
dr hab. Tomasz Graff, prof. UPJP2

Redaktor naczelny / Editor-in-chief
dr Łukasz Burkiewicz (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)

Zastępca redaktora naczelnego/ Deputy Editor-in-chief
dr Bogumił Strączek (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)
dr Krzysztof Homa SJ (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)

Sekretarz / Editorial Assistant
dr Magdalena Jankosz (Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie)

Zespół redakcyjny / Editorial Board: doc. dr Sabire Arik (University of Ankara), prof. dr Luca Bernardini (Università degli Studi di Milano), dr Ricardo Godinho Bilro (Instituto Universitário de Lisboa), prof. dr Alessandro Boccolini (Università degli Studi della Toscana), prof. dr Alberto Castaldini (University of Bucharest), prof. dr Nela Filimon Costin (Universitat de Girona), dr Nicholas Coureas (Cyprus Research Center), prof. dr Pasquale Paziienza (Università degli Studi di Foggia), prof. dr Christopher Schabel (University of Cyprus), prof. dr Siergiej A. Troicki (Estonian Literary Museum), dr M. Antoni J. Üçerler SJ (Boston College), dr hab. Andrzej Gielarowski, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), dr hab. Monika Stankiewicz Kopeć, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), dr hab. Stanisław Cieślak, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), dr hab. Bogusława Bodzioch Bryła, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), dr Danuta Smołucha (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)

Rada Naukowa / International Advisory Council: prof. dr Eva Ambrozova (Newton University, Brno), dr Josep Boyra (Escola Universitària Formatic Barcelona), prof. dr Caterina De Lucia (Università degli Studi di Foggia), dr Jarosław Duraj SJ (Ricci Institute, Macau), dr hab. Stanisław Sroka, prof. UIK (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie), prof. dr hab. Tomasz Gąsowski (Uniwersytet Jagielloński), dr Paweł Nowakowski (Instytut Literatury w Krakowie), prof. dr Jakub Górczyca SJ (Pontificia Università Gregoriana), prof. dr Marek Ingłot SJ (Pontificia Università Gregoriana), doc. dr Petr Mikuláš (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre), prof. dr hab. Henryk Pietras SJ (Pontificia Università Gregoriana), dr Joan Sorribes (Escola Universitària Formatic Barcelona), prof. dr David Ullrich (Univerzita obrany v Brne), dr Zdeněk Vybíral (Husitské Muzeum, Tabor), dr hab. Leszek Zinkow, prof. PAN (Polska Uniwersytet Nauk), dr Agnieszka Knap-Stefaniuk (Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)

Redakcja tekstów w języku angielskim / Text editing in English: Karolina Socha-Duško, Ludmiła Hilton, Eric Hilton

Redakcja tekstów w języku polskim / Text editing in Polish: Magdalena Jankosz

Projekt graficzny / Graphic design: Joanna Panasiewicz

Tłumaczenia / Translation: Karolina Socha-Duško, Ludmiła Hilton

Okladka / Cover: Code People Błażej Dąbrowski

Skład i opracowanie techniczne / DTP: Jacek Zaryczny

ISSN (print): 2081-1446 e-ISSN 2719-8014

Deklaracja / Declaration: wersja papierowa czasopisma jest wersją pierwotną /
The original version of this journal is the print version
Nakład / Print run: 25 egz. / copies

**Czasopismo jest dofinansowane ze środków Ministra Edukacji i Nauki
w programie „Rozwój Czasopism Naukowych” nr umowy RCN/SN/0007/2021/1.**

Artykuły zostały sprawdzone systemem antyplagiatowym iThenticate.
The articles have been checked for plagiarism with iThenticate software.

Adres redakcji / Publisher Address
ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków
e-mail: perspektywykultury@ignatianum.edu.pl
tel. 12 399 96 62

Spis treści / Table of Contents

Łukasz Burkiewicz, *Edytorial*

5

Łukasz Burkiewicz, *Editorial*

7

625. rocznica powstania Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego

Tomasz Homa, Łukasz Burkiewicz, *Wydział Teologiczny w Krakowie a jezuici.
Kilka słów wstępu*

9

Tomasz Homa, Łukasz Burkiewicz, *The Faculty of Theology
in Krakow and the Jesuits. A Brief Introduction*

13

Robert Tyrąła, *625 lat Wydziału Teologicznego, 180. rocznica urodzin i 140 lat
od wyboru Józefa Sebastiana Pelczara na rektora UJ*

17

Robert Tyrąła, *625th Anniversary of the Founding of the Faculty of Theology,
180th Anniversary of the Birth of Józef Sebastian Pelczar and 140th Anniversary
of His Election as the Rector of the Jagiellonian University*

19

Jacek Popiel, *Słowo Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego na obchody jubileuszu
625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie*

21

Jacek Popiel, *Message from the Rector of the Jagiellonian University
on the Celebration of the 625th Anniversary of the Faculty of Theology in Krakow*

25

Tomasz Graff, *Regarding the 625th Anniversary of the Erection of the Faculty
of Theology of the University of Krakow. Research Status and Prospects*

29

Tomasz Gałuszka, *Exultante spiritu Dominikanie wobec powstania
wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim*

43

Krzysztof Ożóg, *Společno-kościelna działalność profesorów krakowskiego
Wydziału Teologicznego w XV wieku*

63

Dorota Żurek, *Działalność Jana Sacranusa z Oświęciami Sacrae Theologiae Professoris
(1443–1527) jako proboszcza w Proszowicach*

87

Marek Wasilewicz, *Dobra kolegiaty Świętego Floriana jako uposażenie
Wydziału Teologicznego na przełomie XV i XVI w.*

103

Maciej Zdanek, *Universitas haec catholica. Wydział Teologiczny i droga do katolickiej konfesjonalizacji Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku*

125

Tomasz Graff, *Teologowie uniwersyteccy w kapitule kolegiaty św. Floriana na Kleparzu u schyłku XVI i na początku XVII w.*

155

Józef Cezary Kałużny, *Czy ks. Józef Bilczewski był kandydatem do objęcia Katedry Dogmatyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego?*

173

Jacek Urban, *Starania o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński w raportach członków Wydziału do prymasa Polski ks. kard. Stefana Wyszyńskiego (1956–1958)*

191

Andrzej Wadas, *The Origins of the Jesuit Authority and Influence at the Court of Emperors Wanli (1572–1620), Shunzi (1644–1661) and Kangxi (1661–1722) and in the Wider Circles of the Chinese Society in the Light of the Works of Thomas Szpot Dunin (1644–1713)*

215

Łukasz Burkiewicz

<http://orcid.org/0000-0001-9115-0837>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
lukasz.burkiewicz@ignatianum.edu.pl
DOI: 10.35765/pk.2023.430401.01

Edytorial

Niniejszy numer czasopisma jest związany z jubileuszem 625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie oraz konferencją łączącą się z tym wydarzeniem i zorganizowaną 17 stycznia 2022 r. przez władze Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nie zabierając miejsca i czasu Czytelnikowi, odsyłam do kilku słów wstępu przygotowanego przez Ojca Rektora Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, dr. hab. Tomasza Homę SJ, prof. UIK, inicjatora niniejszej publikacji, oraz do listów ks. prof. dr. hab. Roberta Tyrały, rektora UPJPII, i prof. dr. hab. Jacka Popiela, rektora UJ, odczytanych w trakcie ubiegłorocznej konferencji. Redakcja gościnna została powierzona dr. hab. Tomaszowi Graffowi, prof. UPJPII z Wydziału Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, który naświetlił również stan i perspektywę badań wokół Wydziału Teologicznego w Krakowie.

Mamy nadzieję, że niniejszy numer spotka się z zainteresowaniem. Życzymy przyjemnej i pożytecznej naukowo lektury!

dr Łukasz Burkiewicz
Redaktor naczelny „Perspektyw Kultury”

Łukasz Burkiewicz

<http://orcid.org/0000-0001-9115-0837>

Ignatianum University in Cracow

lukasz.burkiewicz@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.02

Editorial

This issue marks the 625th anniversary of the Faculty of Theology in Krakow and sums up a conference commemorating this event that was organized on January 17, 2022 by the authorities of the Pontifical University of John Paul II in Krakow and Jagiellonian University. As I do not want to take up too much of your time, I would only like to recommend reading the introduction by Father Rector of Ignatianum University in Cracow, Prof. Tomasz Homa SJ, Prof. of the UIK, the initiator of this publication, and the letters by Fr. Prof. Robert Tyrała, Rector of the Pontifical University of John Paul II in Krakow, and Prof. Jacek Popiel, Rector of the Jagiellonian University, that were read during last year's conference. Guest editing was entrusted to Prof. Tomasz Graff, Prof. of the UPJPII from the Department of History and Cultural Heritage at the Pontifical University of John Paul II in Krakow, who also shed some light on the status and prospects of research on the Faculty of Theology in Krakow.

We hope you will find our choice of articles enjoyable and helpful!

Dr. Łukasz Burkiewicz

Editor-in-Chief of *Perspectives on Culture*

Tomasz Homa<http://orcid.org/http://orcid.org/0000-0002-4430-2591>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

tomasz.homa@ignatianum.edu.pl

Łukasz Burkiewicz<http://orcid.org/http://orcid.org/0000-0001-9115-0837>

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

lukasz.burkiewicz@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.03

Wydział Teologiczny w Krakowie a jezuiti. Kilka słów wstępu

W ubiegłym roku obchodziliśmy jubileusz 625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie. Z tej okazji władze Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie zorganizowały konferencję naukową nawiązującą do tradycji i dziedzictwa krakowskiego Wydziału Teologicznego. Do tego wydarzenia przyłączył się również Uniwersytet Ignatianum w Krakowie jako gospodarz publikacji związanej z tym doniosłym wydarzeniem, użyczając na ten cel łamów *Perspektyw Kultury* – jednego ze swoich wiodących czasopism naukowych.

Historia Wydziału Teologicznego w Krakowie rozpoczęła się od bulli papieża Bonifacego IX ogłoszonej w dniu 11 stycznia 1397 r., w której została zapisana decyzja o powołaniu kolejnego – wówczas już czwartego – wydziału w założonym w roku 1364 Studium Generale. Krakowski Wydział Teologiczny od swojego początku był niezmiernie ważny dla historii i kultury Polski. Po pierwsze, jego geneza była związana z królem Jadwigą Andegaweńską i jej mężem Władysławem Jagiełło, którzy odegrali przełomową rolę dla następnych stuleci wspólnych polsko-litewskich dziejów. Po drugie, wpływ Wydziału Teologicznego w Krakowie, jak i jego absolwentów, na kulturę i historię Polski, ale również i Europy, jest bezcenny na wielu płaszczyznach, w tym również w wymiarze chrystianizacyjnym.

W kartach dziejów Wydziału Teologicznego w Krakowie swoje miejsce ma również Towarzystwo Jezusowe, i to paradoksalnie za sprawą sporu, czasami bardzo ostrego, który wybuchł pomiędzy przybywającymi do Polski w drugiej połowie XVI w. jezuitami a profesorami Uniwersytetu Krakowskiego obawiającymi się utraty swojej pozycji i monopolu edukacyjnego na skutek konkurencji ze strony bezpłatnego szkolnictwa jezuickiego. Nie

dziwi zatem fakt, że zanim jezuici założyli swój dom w Krakowie, posiadali już w Polsce pięć kolegiów: w Braniewie (1564), Pułtusku (1565), Wilnie (1569), Poznaniu (1571) i Jarosławiu (1574). Szkoły te – bardzo odległe od Krakowa – skutecznie odciągały młodzież od studiowania w Uniwersytecie Krakowskim, co wywoływało troskę wśród krakowskich profesorów. Dopiero wskutek działania Antonia Possevino SJ, nie tylko jednej z najwybitniejszych postaci w historii Towarzystwa Jezusowego, ale również doskonałego dyplomaty i organizatora, papież Grzegorz XIII powołał specjalną jezuicką misję papieską (1579), której jednym z zadań było przekonanie niezłuczliwych rektorów kolegiów Uniwersytetu Krakowskiego do rzeczywistych motywów działania jezuitów, którzy swoją obecnością w Krakowie nie zamierzali umniejszać roli istniejącego już w mieście uniwersytetu. Ostatecznie w dniu 1 lutego 1583 r. jezuici otrzymali od biskupa Piotra Myszkowskiego dokument dający im w używanie kościół św. Barbary w Krakowie. Następnie sam Possevino, który jako legat papieski przebywał wówczas krótko w Rzeczypospolitej, objął osobiście (7 lutego 1583 r.) świątynię w posiadanie zakonu. Kilkadziesiąt lat później biskup krakowski Marcin Szyszkowski nadał jezuitom prawo otwarcia szkoły humanistycznej, teologii i filozofii (1622), a w kolejnym roku król Zygmunt III Waza ogłosił przywilej erekcyjny kolegium. Oczywiście nie doprowadziło to do uspokojenia sytuacji, ale roznieciło spór na nowo, z którego ostatecznie zwycięsko wyszedł Uniwersytet Krakowski. W marcu 1634 r. papież Urban VIII nakazał zamknąć kolegium Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, które ostatecznie zaprzestało działać 28 czerwca tego roku, a jezuitom pozwolono kształcić jedynie własnych zakonników. Pomimo tych burzliwych relacji z krakowskimi profesorami w kolejnych stuleciach dzieje jezuitów były związane z Krakowem i jego mieszkańcami. Działo się tak również pomimo kilkudziesięcioletniej nieobecności Towarzystwa Jezusowego w Krakowie, związanej z kasatą zakonu w 1773 r. Jezuici powrócili do Krakowa w 1867 r. i na trwałe wrosli w krajobraz religijny, kulturowy oraz dydaktyczny i naukowy „Miasta Królów Polski”, czego jednym z wyrazów jest dzisiaj Uniwersytet Ignatianum w Krakowie.

Należy dodać – co jest szczególnie istotne z perspektywy czasu – że wspomniana powyżej rywalizacja pomiędzy Uniwersytetem Krakowskim a jezuitami nie miała charakteru próby przełamania monopolu edukacyjnego najstarszej polskiej uczelni, a była związana z dostępnością samej edukacji, jak i wzorcami przekazywanymi przez Towarzystwo Jezusowe. Obecnie pracownicy i studenci Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie, Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, jak i Uniwersytetu Jagiellońskiego prowadzą wiele wspólnych inicjatyw naukowych, dydaktycznych i organizacyjnych, dowodząc tym samym łączących ich wspólnych idei, wartości oraz celów.

Tymczasem powracając do najnowszych dziejów Wydziału Teologicznego w Krakowie, należy zwrócić uwagę, że również losy tego fakultetu, podobnie jak kilka wieków wcześniej kolegium jezuickiego w Krakowie, nie były usłane różami. W 1954 r. władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, na przekór wielowiekowemu dziedzictwu i tradycji, usunęły Wydział Teologiczny z Uniwersytetu Jagiellońskiego i włączyły go w struktury Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Co prawda dzięki oporowi kadry naukowej Wydział Teologiczny pozostał w Krakowie, skupiając się na kształceniu kleryków, ale decyzja władzy komunistycznej doprowadziła do trwałego wydzielenia studiów teologicznych z najstarszej polskiej uczelni. W kolejnych latach formułowano stan prawny Wydziału Teologicznego: w 1959 r. dekret Stolicy Apostolskiej ustalił jego ostateczny stan prawny, a w 1974 r. został mu przyznany tytuł „Papieski”. W roku 1981 staje się Papieską Akademią Teologiczną w Krakowie, przekształconą następnie w 2009 r. w Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie.

W niniejszym tomie „Perspektyw Kultury” swoje miejsce znalazły studia związane z dziejami i rolą Wydziału Teologicznego najpierw Uniwersytetu Krakowskiego, a później Uniwersytetu Jagiellońskiego. Bez wątpienia nie wyczerpują one problematyki dotyczącej krakowskiego Wydziału Teologicznego, jednak przynoszą nie tylko nowe ustalenia, ale również determinują do podejmowania kolejnych badań w przyszłości.

Gratulując dotychczasowych osiągnięć, życzymy Kadrze i Studentom Wydziału Teologicznego, jak i całego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, z okazji okrągłego Jubileuszu dalszego pomyślnego rozwoju oraz sukcesów w wypełnianiu misji kształcenia i tworzenia wiedzy oraz tego, aby praca i studia w murach Papieskiej Uczelni dawały wiele satysfakcji.

ks. dr hab. Tomasz Homa SJ, prof. UIK
Rektor Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie

dr Łukasz Burkiewicz
Redaktor naczelny „Perspektyw Kultury”
Dyrektor czasopism naukowych w UIK

Tomasz Homa<http://orcid.org/0000-0002-4430-2591>

Ignatianum University in Cracow

tomasz.homa@ignatianum.edu.pl

Łukasz Burkiewicz<http://orcid.org/0000-0001-9115-0837>

Ignatianum University in Cracow

lukasz.burkiewicz@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.04

The Faculty of Theology in Krakow and the Jesuits. A Brief Introduction

Last year, we celebrated the 625th anniversary of the Faculty of Theology in Krakow. On this occasion, the authorities of the Jagiellonian University and the Pontifical University of John Paul II in Krakow organized a conference devoted to the tradition and heritage of the Faculty of Theology in Krakow. Ignatianum University in Cracow also joined the momentous event as a host of a publication on this topic, by lending the pages of *Perspectives on Culture*, one of its leading academic journals, for this purpose.

The history of the Faculty of Theology in Krakow began with the bull of Pope Boniface IX promulgated on January 11, 1397, which included the decision to establish another – then the fourth – faculty in the Studium Generale, which had been founded in 1364. From its inception, the Faculty of Theology in Krakow was vitally important to the history and culture of Poland. First, its origins were connected with King Jadwiga of Anjou and her husband Ladislaus Jagiello, who played a groundbreaking role for the next centuries of joint Polish–Lithuanian history. Secondly, the influence of the Faculty of Theology in Krakow, as well as its graduates, on the culture and history of Poland, but also of Europe, has been invaluable at many levels, including for Christianization.

The Society of Jesus also has its place in the history of the Faculty of Theology in Krakow, paradoxically due to the dispute, a very sharp dispute at times, that erupted between the Jesuits, who arrived in Poland in the second half of the 16th century, and the professors of University of Krakow, who feared the loss of their position and educational monopoly due to competition from free Jesuit education. Not surprisingly, before the Jesuits established their house in Krakow, they already had five colleges in Poland: in Braniewo (1564), Pułtusk (1565), Vilnius (1569), Poznań (1571) and Jarosław (1574). These schools – which were very far from

Suggested citation: Homa, T. i Burkiewicz, Ł. (2023). The Faculty of Theology in Krakow and the Jesuits. A Brief Introduction. © *Perspectives on Culture*, 4/1(43), pp. 13–15. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.04

Submitted: 01.09.2023

Accepted: 30.10.2023

Krakow – effectively drew young people away from studying at the University of Krakow, which caused concern among Krakow professors. It was only through the efforts of Antonio Possevino SJ, who was not only one of the most prominent figures in the history of the Society of Jesus, but also a brilliant diplomat and organizer, that Pope Gregory XIII appointed a special Jesuit papal mission (1579), one of whose tasks was to persuade the hostile rectors of the colleges of the University of Krakow of the real motives of the Jesuits, who did not intend to diminish the role of the city's already existing university by their presence in Krakow. Finally, on February 1, 1583, the Jesuits received a document from Bishop Piotr Myszkowski that granted them the use of St. Barbara's Church in Krakow. Subsequently, Possevino himself, who as papal legate was staying briefly in the Republic at the time, personally took possession of the temple for the order (on February 7, 1583). Several decades later, the Bishop of Krakow Marcin Szyszkowski granted the Jesuits the right to open a school of humanities, theology and philosophy (1622), and the following year King Sigismund III Vasa proclaimed the college's charter of erection. Of course, this did not calm the situation, but flared up the dispute anew, from which Krakow University eventually emerged victorious. In March 1634, Pope Urban VIII ordered the closure of the College of the Society of Jesus in Krakow, which finally closed on June 28 of that year, with the Jesuits allowed to educate only their own monks. Despite these tumultuous relations with Krakow's professors, in the centuries that followed the history of the Jesuits was linked to Krakow and its people. This was true even despite the decades-long absence of the Society of Jesus in Krakow, associated with the order's suppression in 1773. The Jesuits returned to Krakow in 1867 and became permanently engrained in the religious, cultural, as well as didactic and scientific landscape of the "City of the Kings of Poland," one manifestation of which today is Ignatianum University in Cracow.

It should be added – something that is particularly important in retrospect – that the rivalry between the University of Krakow and the Jesuits was not an attempt to break the educational monopoly of Poland's oldest university, but was tied to the accessibility of education itself, as well as the values and patterns of behavior that the Society of Jesus transmitted. Today, the staff and students of the Ignatianum University in Cracow, the Pontifical University of John Paul II in Krakow, as well as the Jagiellonian University carry out many joint scientific, didactic and organizational projects, thus demonstrating the ideas, values and goals that unite them.

Meanwhile, returning to the recent history of the Faculty of Theology in Krakow, it should be noted that, like the Jesuit college in Krakow a few centuries earlier, this faculty also had a troubled history. In 1954, the authorities of the People's Republic of Poland, despite centuries of heritage

and tradition, removed the Faculty of Theology from Jagiellonian University and incorporated it into the structures of the Academy of Catholic Theology in Warsaw. Admittedly, thanks to the resistance of the academic staff, the Faculty of Theology remained in Krakow, focusing on the education of seminarians, but the decision of the communist authorities permanently separated theological studies from the oldest Polish university. In the following years, the legal status of the Faculty of Theology in Krakow was formulated: in 1959, a decree of the Holy See established its final legal status, and in 1974 it was given the title “Pontifical.” In 1981, it became Papal Theological Academy in Krakow, and then in 2009, it was transformed into Pontifical University of John Paul II in Krakow.

This volume of *Perspectives on Culture* includes studies on the history and role of the Faculty of Theology first of the University of Krakow and later of Jagiellonian University. There is no doubt that they do not exhaust the issues related to the Faculty of Theology in Krakow as they bring not only new findings, but also encourage further research in the future.

While congratulating you on the achievements to date, we wish the staff and students of the Faculty of Theology in Krakow, as well as the entire Pontifical University of John Paul II in Krakow, on the occasion of the anniversary, further fruitful development and success in fulfilling the teaching and research mission, as well as satisfaction from working and studying at the Pontifical University.

Prof. Tomasz Homa SJ
Rector of the Ignatianum University in Cracow
Dr. Łukasz Burkiewicz
Editor-in-chief of *Perspectives on Culture*

Robert Tyrała

<http://orcid.org/0000-0003-3659-4173>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

robert.tyrała@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.05

625 lat Wydziału Teologicznego, 180. rocznica urodzin i 140 lat od wyboru Józefa Sebastiana Pelczara na rektora UJ

Wyjątkowy przyszło nam przeżywać miesiąc we współczesnej historii, oto 11 stycznia 2022 r. świętowaliśmy w sposób uroczysty 625. rocznicę erygowania Wydziału Teologicznego w Krakowie przez papieża Bonifacego IX bullą *Eximiae devotionis affectus* z 11 stycznia 1397 r., na prośbę królowej Jadwigi i jej męża króla Władysława Jagiełły. Dzisiaj (17 stycznia 2022 r.) przeżywamy dokładnie 180 lat od urodzin (17 stycznia 1842 r.) rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego bp. Józefa Sebastiana Pelczara, którego też 140 lat temu wybrano na rektora UJ (1882–1883). W historii Wydziału Teologicznego pojawiło się wielu wybitnych teologów, wystarczy wspomnieć z imienia tylko świętych: Jana z Kęt i Stanisława Kazimierczyka. Można wymienić także wielu innych, takich jak: Konstantego Michalskiego, Jana Fijałka, Tadeusza Glemmę czy Władysława Wichra, a więc tych, którzy poszukiwali prawdy i odkrywali tajemnicę Boga przez wszystkie wieki istnienia wydziału, najpierw na Uniwersytecie Jagiellońskim, a dzisiaj na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II.

Przychodzimy do Alma Mater wszystkich polskich uczelni i całujemy dłoń Matki, by powracać do źródeł i poszukiwać jedności i wspólnoty, aby razem poszukiwać prawdy i spełniać posługę myślenia. Aby uczyć się, za studentem tegoż Wydziału Teologii i zarazem doktorem honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz patronem Uniwersytetu Papieskiego – Janem Pawłem II – który 25 lat temu na 600-lecie Wydziału Teologicznego do środowiska akademickiego mówił, że uczelnia jest jak matka, której „troska jest natury duchowej: rodzenie dusz do wiedzy, do mądrości, kształtowanie umysłów i serc”. I że jest to „wkład z niczym nie porównany” (Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone z okazji sześćsetlecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 8 czerwca 1997 r.).

Dziękuję za możliwość organizacji konferencji w Auli Collegium Novum JM prof. dr. hab. Jackowi Popielowi, rektorowi Uniwersytetu

Jagiellońskiego, za inspirację do tej organizacji i współpracę Zgromadzeniu Służebnic Najświętszego Serca Pana Jezusa, na czele z Matką Olgą Podsadnią, za przygotowanie naukowe tego wydarzenia ks. prof. dr. hab. Jackowi Urbanowi, dziekanowi Wydziału Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego, za prowadzenie konferencji prof. dr. hab. Stanisławowi Sroce, dziekanowi Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dziękuję prelegentom za ich wystąpienia, a Telewizji naszego Uniwersytetu JP2TV za transmisję. Dziękuję wspianemu czasopismu „Perspektywy Kultury”, że wszystkie cenne naukowe wystąpienia znalazły się w tym poczytnym piśmie, to zaszczyt i zobowiązanie.

Papież Franciszek w liście, który skierował do Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z okazji jubileuszu Wydziału Teologicznego, napisał:

wierni wielowiekowej tradycji, odczytujcie znaki czasu, podejmujcie z odwagą nowe wyzwania, aby skutecznie nieść współczesnemu człowiekowi i światu prawdę Ewangelii. Niech wasz Uniwersytet będzie miejscem formacji nowych pokoleń chrześcijan, nie tylko przez badania naukowe i dociekanie prawdy, ale także przez społeczne świadectwo życia wiarą. Niech będzie wspólnotą, w której zdobywanie wiedzy łączy się z promocją szacunku do każdego człowieka ze względu na Boga, który go stworzył i z troską o kształtowanie serc i otwieranie ich na to, co najważniejsze, co trwałe i co nie przemija (Franciszek, List z okazji 625-lecia WT w Krakowie, 6 stycznia 2022 r.).

Niech słowa te dla nas wszystkich będą inspiracją na kolejne lata istnienia i działalności Wydziału Teologicznego, naszych Uniwersytetów, ale sądzę nas indywidualnie także.

Wszystkim życzę dobrego wsłuchania się w historię i teologię, a także w twórczą perspektywę przyszłości. Wszystkim czytelnikom życzę zatrzymania się nad wybitnymi tekstami, które są prawdziwą posługą myślenia wobec dzisiejszej rzeczywistości świata.

Ks. prof. dr hab. Robert Tyrała
Rektor UPJPII
17 stycznia 2022 r.

Robert Tyrala<http://orcid.org/0000-0003-3659-4173>

The Pontifical University of John Paul II in Krakow

robert.tyrala@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.06

625th Anniversary of the Founding of the Faculty
of Theology, 180th Anniversary of the Birth
of Józef Sebastian Pelczar and 140th Anniversary
of His Election as the Rector of the Jagiellonian University

We have had the privilege of celebrating a unique month in modern history, as on January 11, 2022, we held a grand ceremony to honor the 625th anniversary of the foundation of the Faculty of Theology in Krakow by Pope Boniface IX through the bull *Eximiae devotionis affectus* of January 11, 1397, at the request of Queen Jadwiga and her husband King Ladislaus Jagiello. Today (January 17, 2022) marks exactly 180 years since the birth (on January 17, 1842) of the Rector of the Jagiellonian University, Bishop Józef Sebastian Pelczar, who was also elected rector of the Jagiellonian University 140 years ago (1882–1883). The history of the Faculty of Theology has seen many outstanding theologians, just to mention the saints: Jan of Kęty and Stanisław Kazimierczyk. We can also list many others, such as Konstanty Michalski, Jan Fijałek, Tadeusz Glemma or Władysław Wicher, who were committed to the quest for truth and sought to unfold the mystery of God throughout the centuries of the faculty's existence, first at Jagiellonian University and today at the Pontifical University of John Paul II in Krakow.

We arrive at the Alma Mater of all Polish universities and kiss the hand of the Mother in order to return to the sources and seek unity and community, to seek the truth together and carry out the ministry of thinking. To learn, following in the footsteps of a student of this Faculty of Theology, an honorary Doctor of the Jagiellonian University and patron of the Pontifical University – John Paul II – who, 25 years ago, on the 600th anniversary of the Faculty of Theology, addressed the academic community, saying that the university is like a mother whose “concern is spiritual: that of giving birth to souls for the sake of knowledge, wisdom, the shaping of minds and hearts.” And that this is “a service unmatched by anything else” (John Paul II, *Speech delivered on the occasion of the six hundredth anniversary of the Faculty of Theology of Jagiellonian University*, Krakow, June 8, 1997).

Suggested citation: Tyrala, R. (2023). 625th Anniversary of the Founding of the Faculty of Theology, 180th Anniversary of the Birth of Józef Sebastian Pelczar and 140th Anniversary of His Election as the Rector of the Jagiellonian University. © © *Perspectives on Culture*, 4/1(43), pp. 19–20. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.06

Submitted: 05.08.2023

Accepted: 30.10.2023

I would like to thank the Honorable Prof. Jacek Popiel, Rector of the Jagiellonian University, for the opportunity to organize a conference in the Auditorium of the Collegium Novum. I also express my gratitude to the Congregation of the Servants of the Most Sacred Heart of Jesus, headed by Mother Olga Podsadnia, for inspiration and cooperation; to Fr. Prof. Dr. Jacek Urban, Dean of the Faculty of History and Cultural Heritage of the Pontifical University, for the scientific preparation of the event; and to Prof. Dr. Stanisław Sroka, Dean of the Faculty of History of the Jagiellonian University, for chairing the conference. I would like to thank the speakers for their presentations, and our University's JP2TV Television for the broadcasts. I also wish to express my thanks to the magnificent journal *Perspectives on Culture* for including all the valuable scholarly papers in this widely read periodical; it is an honor and an obligation.

In his letter to the Pontifical University of John Paul II in Krakow on the occasion of the jubilee of the Faculty of Theology, Pope Francis wrote:

Faithful to the centuries-old tradition, read the signs of the times, take up new challenges with courage to effectively bring the truth of the Gospel to modern people and the world. May your University be a place where new generations of Christians are molded, not only through academic research and the pursuit of truth, but also through the social testimony of living the faith. May it be a community in which learning is combined with promoting respect for each person for the sake of God who created them and with concern for shaping hearts and opening them to what is most important, what is lasting, and what does not pass away (Pope Francis, *Letter on the occasion of the 625th anniversary of the Faculty of Theology in Krakow*, January 6, 2022).

May these words be an inspiration to all of us for the next years of the existence and activities of the Theological Faculty, our Universities, as well as for us individually.

I wish all of us to heed the lessons of history and theology and to dedicate ourselves to creative pursuits in the future. To all readers, I hope you will peruse and enjoy the outstanding texts, which are a true ministry of thinking in today's reality.

Fr. Prof. Robert Tyrła
Rector of the Pontifical University of John Paul II in Krakow
January 17, 2022

Jacek Popiel<http://orcid.org/0000-0002-8790-2757>

Uniwersytet Jagielloński

jacek.popiel@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.07

Słowo Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego na obchody jubileuszu 625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie

Szanowni Państwo,

obchody jubileuszu 625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie zachęcają niewątpliwie do podsumowań, choćby nawet tylko szkicowych, a także do spojrzeń w mniej lub bardziej odległą przeszłość. Przynoszą jednak zarazem okazję do głębokiej refleksji, snutej wokół związków Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, który czerpie ze znakomitych tradycji krakowskiego Wydziału Teologicznego.

Trzeba w tym kontekście mocno podkreślić, że relacje łączące oba ośrodki należą niezmiennie do serdecznych, niezależnie od nie zawsze przecież sprzyjających ich rozwojowi uwarunkowań zewnętrznych, związanych zwłaszcza z działaniami komunistycznych władz, które – począwszy od 1950 r. – podejmowały uporczywe starania zmierzające do wyrugowania studiów teologicznych z najstarszej polskiej Wszechnicy (działania te były tym bardziej haniebne, że w trakcie niesławnej Sonderaktion Krakau, której ofiarami padli wybitni przedstawiciele krakowskiego środowiska akademickiego, związani przede wszystkim z Uniwersytetem Jagiellońskim, Wydział Teologiczny utracił ponad połowę swej kadry). Cel ten osiągnięty został 11 sierpnia 1954 r. wraz z przyjęciem Uchwały Rady Ministrów (nr 594), która zadekretowała wyodrębnienie z Uniwersytetu Jagiellońskiego Wydziału Teologii Katolickiej i włączenie go w strukturę Akademii Teologicznej w Warszawie. Decyzja ta – jednostronna, a do tego sprzeczna z wolą członków Społeczności akademickiej *Alma Mater Cracoviensis* – miała charakter jawnie polityczny. Dla PRL-owskich władz nie bez znaczenia był zapewne fakt, że poddana „reorganizacji” jednostka – stopień doktora uzyskał w niej m.in. Karol Wojtyła (wpisu do książki promocyjnej dokonano pod datą 16 grudnia 1948 r.) – stanowiła przez wieki kuźnię polskiej elity intelektualnej, zasilającej szeregi Kościoła katolickiego.

Sugerowane cytowanie: Popiel, J. (2023). Słowo Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego na obchody jubileuszu 625-lecia Wydziału Teologicznego w Krakowie. © *Perspektywy Kultury*, 4/1(43), ss. 21–23. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.07

Nadesłano: 25.07.2023

Zaakceptowano: 21.11.2023

Należy bowiem przypomnieć, że Wydział Teologiczny w Krakowie – erygowany na mocy zapisów bulli papieża Bonifacego IX, ogłoszonej 11 stycznia 1397 r. – został powołany do istnienia jako czwarty w kolejności wydział krakowskiego *Studium Generale* (po ustanowionych już w 1364 r. wydziałach sztuk wyzwolonych, medycyny i prawa), co czyni z niego najstarszy tego rodzaju ośrodek w naszym kraju. O jego randze i przemożnym wpływie na rozwój kultury i cywilizacji europejskiej najlepiej bodaj świadczył fakt, że związani z nim luminarze angażowali się m.in. w dzieło chrystianizacji Wielkiego Księstwa Litewskiego czy w obrady XV-wiecznych soborów w Konstancji i Bazylei. Wnosili więc nie tylko zręby polskiej myśli teologicznej, lecz uczestniczyli też aktywnie w życiu Kościoła katolickiego, współtworząc przez stulecia jego tradycje.

Teologia długo uznawana była za królową nauk (nie sposób zatem przecenić znaczenia decyzji papieża Bonifacego IX dla polskiej państwowości; ufundowane w podwawelskim grodzie *Studium Generale* uzyskało dzięki niej uprawnienia, jakimi dysponował wcześniej słynny paryski Fakultet Teologiczny). Jako przedstawiciel humanistyki zwykłem przy różnych okazjach powtarzać, że chcący rozpocząć studia teologiczne musieli ongiś najpierw obowiązkowo ukończyć wydział sztuk wyzwolonych. Jakkolwiek współcześnie znajdujemy się już w zupełnie innym miejscu, to ścieżki nauk teologicznych nadal nie przestają się krzyżować z drogami innych dziedzin nauki. Dowodzi tego na przykład wieloaspektowa działalność Księdza Profesora Michała Hellera, wybitnego uczonego oraz fundatora, założyciela i długoletniego dyrektora krakowskiego Centrum Kopernika Badań Interdyscyplinarnych, który – za sprawą swych przedsięwzięć, sprzyjających przełamaniu podziałów istniejących pomiędzy poszczególnymi dziedzinami wiedzy i nauki – przyczynił się przez lata do integracji środowisk Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II.

Od wielu lat obserwuję również znakomitą współpracę historyków, filologów, historyków sztuki obu uczelni, która przynosi efekty w postaci przygotowywanych wspólnymi siłami sesji naukowych czy publikacji, ukazujących się w renomowanych czasopismach i wydawnictwach. Przywołane w największym skrócie przykłady dowodzą, że mimo politycznej decyzji z 1954 r. kontakty naukowców reprezentujących rzeczzone ośrodki są nadal żywe. Świadczą o bezpośrednich więziach łączących Uniwersytet Papieski Jana Pawła II z najstarszą polską Uczelnią, w której murach narodził się Wydział Teologiczny.

Jestem przekonany, że jubileusz 625-lecia utworzenia Wydziału Teologicznego w Krakowie, który świętowaliśmy 17 stycznia 2022 r. w Auli Collegium Novum Uniwersytetu Jagiellońskiego, sprawił, że relacje łączące uczonych z obu ośrodków reprezentujących różnorodnie, na pozór

nie zawsze współmierne i przystające do siebie oglądy rzeczywistości, uległy jeszcze większemu ożywieniu i zacieśnieniu. Stanowi to dla mnie, jako rektora prastarej Wszechnicy Jagiellońskiej, powód do zadowolenia i dumy, albowiem kontynuujący wielowiekowe tradycje Wydziału Teologicznego w Krakowie Uniwersytet Papieski Jana Pawła II – będący niezmiennie jednym z najważniejszych ośrodków polskiej myśli teologicznej – należy do niezwykle wąskiego grona trzydziestu uniwersytetów z całego świata uprawnionych do posługiwania się tytułem uniwersytetów papieskich.

Szanowni Państwo,

z okazji 625. rocznicy ustanowienia Wydziału Teologicznego w Krakowie zwracam się do całej Społeczności akademickiej Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II z prośbą o przyjęcie najserdeczniejszych gratulacji i wyrazów najwyższego uznania, życząc jednocześnie wszystkim Członkom uczelnianej Wspólnoty wielu dalszych sukcesów i osiągnięć na polu naukowym, dydaktycznym i organizacyjnym.

Prof. dr hab. Jacek Popiel

Jacek Popiel<http://orcid.org/0000-0002-8790-2757>

Jagiellonian University

jacek.popiel@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.08

Message from the Rector of the Jagiellonian University
on the Celebration of the 625th Anniversary
of the Faculty of Theology in Krakow

Distinguished Colleagues,

the celebrations of the 625th anniversary of the Faculty of Theology in Krakow invite us to take stock: to look into the more distant and more recent past and draw some, even if brief, conclusions. However, they also bring an opportunity for deep reflection on the relationship between Jagiellonian University and the Pontifical University of John Paul II in Krakow, which benefits from the illustrious traditions of Krakow's Faculty of Theology.

It must be strongly emphasized here that the relationship between the two centers of learning has invariably been a cordial one, regardless of the external conditions that have not always been favorable. These unfavorable circumstances were especially related to the actions of the communist authorities, which – starting in 1950 – made persistent efforts to expel theological studies from the oldest Polish University (these actions were all the more disgraceful as during the infamous Sonderaktion Krakau, whose victims were prominent members of the Krakow academic community, primarily affiliated with the Jagiellonian University, the Faculty of Theology lost more than half of its staff). This communist government achieved its goal on August 11, 1954, with a Resolution of the Council of Ministers (No. 594), which mandated that the Faculty of Catholic Theology be separated from Jagiellonian University and incorporated into the structure of the Theological Academy in Warsaw. This decision – which was unilateral and, moreover, contrary to the will of the members of the *Almae Matris Cracoviensis* academic community – was overtly political. For the communist regime, it was probably not without significance that the “reorganized” faculty had for centuries been the cradle of the Polish intellectual elite, who often joined the ranks of the Catholic Church. Karol Wojtyła, for example, received his doctoral degree there (an entry in the graduation book was made under the date December 16, 1948).

Suggested citation: Popiel, J. (2023). Message from the Rector of the Jagiellonian University on the Celebration of the 625th Anniversary of the Faculty of Theology in Krakow. © ⓘ *Perspectives on Culture*, 4/1(43), pp. 25–27. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.08

Submitted: 25.07.2023

Accepted: 25.11.2023

It should be recalled that the Faculty of Theology in Krakow – founded through a bull of Pope Boniface IX, announced on January 11, 1397 – was established as the fourth faculty of Krakow's *Studium Generale* (after the faculties of liberal arts, medicine and law that had already been instituted in 1364), which makes it the oldest institution of its kind in Poland. Perhaps the best evidence of its rank and profound influence on the development of European culture and civilization was the fact that the luminaries affiliated with it were involved in Christianizing the Grand Duchy of Lithuania or in the deliberations of the 15th-century Councils of Constance and Basel. Thus, they not only built the foundations of Polish theological thought, but also took an active part in the life of the Catholic Church, contributing to its traditions for centuries.

Theology was long considered the queen of sciences (therefore, it is difficult to overestimate the importance of Pope Boniface IX's decision for Polish statehood; the *Studium Generale*, founded in Krakow, was granted the same rights as the famous Parisian Theological Faculty). As a humanities scholar, I used to say on various occasions that those who wanted to pursue theological studies used to have to first graduate from the Faculty of Liberal Arts. Although today we live in a completely different world, the paths of theological sciences still continue to cross with those of other sciences. Proof of this, for example, is the versatile activity of Father Professor Michał Heller, a prominent scholar founder and long-standing director of Krakow's Copernicus Center for Interdisciplinary Research, who has contributed over the years to bringing together the communities of Jagiellonian University and the Pontifical University of John Paul II through his work to break down the divisions between different fields of knowledge and science.

For many years, I have also witnessed wonderful cooperation between historians, philologists and art historians of the two universities, which has yielded such fruits as jointly organized research sessions or publications in renowned journals and publishing houses. These very brief examples prove that, despite the political ruling of 1954, relations between scholars representing the two institutions are still strong. They speak to the close ties linking the Pontifical University of John Paul II in Krakow with the oldest Polish University, where the Faculty of Theology was born.

I am convinced that the 625th anniversary of the establishment of the Faculty of Theology in Krakow, which we celebrated on January 17, 2022 in the Auditorium of the Collegium Novum of Jagiellonian University, has brought the scholars from the two centers even closer, though they may represent diverse – and seemingly not always commensurate and congruent – views of reality. I am also convinced that the ties between them have become even stronger. For me, as the Rector of the ancient Jagiellonian

University, this is a cause for satisfaction and pride, since the Pontifical University of John Paul II, continuing the centuries-old traditions of the Faculty of Theology in Krakow – which is invariably one of the most eminent centers of Polish theological thought – is among the very small group of thirty universities from around the world entitled to use the name Pontifical.

Distinguished Colleagues,

on the occasion of the 625th anniversary of the establishment of the Faculty of Theology in Krakow, I would like to ask the entire academic community of the Pontifical University of John Paul II to accept the warmest congratulations and words of utmost appreciation. I would also like to wish all members of the University Community many further successes and achievements in research, teaching and administrative pursuits.

Prof. Jacek Popiel

Tomasz Graff

<http://orcid.org/0000-0002-2142-086X>

The Pontifical University of John Paul II in Krakow

tomasz.graff@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.09

Regarding the 625th Anniversary of the Erection of the Faculty of Theology of the University of Krakow. Research Status and Prospects

ABSTRACT

The article reveals the status and prospects of research on the history of the Theological Faculty of the University of Krakow. To this end, the most important scholarly items relating to the history of the faculty from its establishment in 1397 to the present day are discussed. The author stresses the need to undertake new research, including on the biography and works of professors, as well as in relation to the period 1525–1780. The second part of the text briefly discusses the content of eight articles revealing new findings to the history of the Faculty, published in the same issue of the *Perspectives on Culture* journal.

KEYWORDS: Faculty of Theology of the University of Krakow, Polish university historiography, Krakow intellectuals

STRESZCZENIE

Wokół 625. rocznicy erygowania Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego. Stan i perspektywy badań

Artykuł ukazuje stan i perspektywy badań nad dziejami Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego. W tym celu zostały omówione najważniejsze pozycje naukowe odnoszące się do historii Fakultetu, począwszy od jego powstania w 1397 r. po czasy współczesne. Autor podkreśla konieczność podjęcia nowych badań, m.in. na gruncie biografistyki i twórczości profesorów, jak również w odniesieniu do okresu 1525–1780. W drugiej części tekstu omówiono pokrótce treść ośmiu artykułów ukazujących nowe ustalenia do dziejów Fakultetu, opublikowanych w tym samym numerze czasopisma „Perspektywy Kultury”.

SŁOWA KLUCZE: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego, polska historiografia uniwersytecka, intelektualiści krakowscy

Suggested citation: Graff, T. (2023). Regarding the 625th Anniversary of the Erection of the Faculty of Theology of the University of Krakow. Research Status and Prospects. © *Perspectives on Culture*, 4/1(43), pp. 29–42. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.09

Submitted: 02.01.2023

Accepted: 25.07.2023

January 11, 2022 marked the 625th anniversary of Pope Boniface IX's issuance of the bull, which, as a result of the supplication of Jadwiga of Anjou and Vladislaus Jagiello, included permission to establish a Faculty of Theology at the University of Krakow.¹ The Holy Father stressed on this occasion that through this action "the honor of God's name and the Catholic faith is expanded, justice is maintained, state and private affairs are conducted with benefit, all human prosperity is multiplied" ([Bonifacy IX], 1977, pp. 7–8; Markowski, 1996, pp. 244–245; Graff, 2022a, p. 45).

Over the centuries of the Theological Faculty's history, the most prestigious of all faculties in the Old Polish period, many outstanding scholars worked there, as an elite of the university, often serving as rectors (Lechicki, 1974; Pietrzyk, 2000; Zdanek, 2016). Some of them have made a name for themselves not only as theologians, but also as representatives of other sciences. Members of the faculty have made great contributions if only as excellent Church historians, whose research remains largely relevant today. Particularly distinguished in this field were, for example, Fr. Jan Fijałek, d. 1936 (Vetulani, 1970; Vetulani, 1974; Piech, 2000; Urban, 2010) and Fr. Tadeusz Glemma, d. 1958 (Piech, 2000; Prokop, 2008). It is also significant that many of the faculty's professors have been considered saintly, and two of them were canonized: the 15th century professor, St. John Cantius (d. 1473), canonized in 1767 (Zawadzki, 1991), and the university's rector, later Bishop of Przemyśl, St. Józef Sebastian Pelczar (d. 1924), canonized in 2003 by St. John Paul II (Glemma, 1957; Niezgodna, 1991; Niezgodna, 1991; Kubiś & Wolczanski, eds., 2005). The Servant of God Isaiah Boner, who died in 1471, was also associated with the Theological Faculty as a lecturer (Szelińska, 1997), while St. Józef (Biba) Bilczewski (d. 1923) received his doctorate and later his habilitation precisely at the Theological Faculty of the Jagiellonian University (Lewicki, 1971). Karol Wojtyła, now a saint, was also closely associated with the faculty, where he was employed as an assistant for a time. In 1953 he received approval for his habilitation by the very decision of the Council of the Theological Faculty of the Jagiellonian University. This habilitation, however, was not approved by the state authorities (Wiszczyński, 2007–2008).² Karol Wojtyła, as pastor of the Krakow archdiocese, took care of the Faculty of Theology, which was still

1 On this occasion, a scientific conference was held in the Auditorium of the Collegium Novum of the Jagiellonian University on 17 January 2022 *625 years of the Faculty of Theology in Krakow* co-organized with the host site by the Pontifical University of John Paul II in Krakow.

2 Karol Wojtyła's habilitation was re-approved by a decision of the ATK Senate in 1955: <https://muzeumuksw.edu.pl/items/show/219> (access: 30.12.2022), and did not receive a consultancy until 1957; see Boniecki, 2000.

operating in the city, and which, due to circumstances, limited its activities to the training of seminarians. In 1974, Archbishop Wojtyła succeeded in obtaining the transformation of the Faculty of Theology into the Pontifical Faculty of Theology, so that already as Pope, by virtue of the “Beata Hedvigis” *motu proprio* of December 8, 1981, he was able to establish the Pontifical Academy of Theology with three faculties initially operating: theology, philosophy and Church History (Dyduch, 1994; Urban 2020; Urban, 2022). On June 19, 2009, Pope Benedict XVI transformed the Pontifical Academy of Theology into the Pontifical University of John Paul II in Krakow (Piech, 2013).

The history of the Theological Faculty of the University of Krakow has long attracted the interest of historiography. Unfortunately, many of the old findings today require verification and a new perspective. Moreover, there are still uncharted areas that await researchers’ attention. So far, admittedly, the various periods of the faculty’s operation have been studied in a synthetic way, but unfortunately, not all of them. The Theological Faculty has monographs on the years 1397–1525 (Markowski, 1996), 1780–1880 (Kanior, 1998), 1880–1939 (Piech, 1995) and 1939–1954 (Barcik, 2001) and 1954–1981 (Kubiś, 2005). Tadeusz Glemma (1949) also devoted a work to the history of the Faculty from 1795 to 1847.³ Thus, the period 1525–1780 is the least recognized. This acute gap in the historiography is without more than 320 years of the history of the Faculty.⁴

Significantly, the moment when the Faculty was founded and the first decades of its functioning are of particular interest among researchers. This is understandable, because the foundation of the Faculty is inextricably linked to the life and activities of Queen Jadwiga of Anjou and her husband Ladislaus Jagiello, to whom historians usually devote much attention, secondly – here we are dealing with the topos of the beginning, which, after all, always attracts scientists.⁵ In addition, certainly the Faculty of Theology had its golden period in the late Middle Ages, and its members, outstanding intellectuals, were then widely known abroad, especially in the era of the conciliar movement and the temporary triumph of the conciliarist idea, of which the University of Krakow was one of the

3 In 1997, a study was published, which, unfortunately, by its nature, rather superficially, presented the entire history of the Faculty from 1397 to the 2nd half of the 20th century (Piech, 1997). Cf. also: Lewicki, 1958; Dutkova, 1965; Bartel, 1969; Dobrzanowski, 1972; Rechowicz, ed., 1974–1977; Perkowska, 1975; Piech, 1989–1990; Piech, 1990; Piech, 1994a; 1994b; Barcik, 1995; Piech, ed., 2000; Sondel, 2012.

4 Cf., e.g., Barycz, 1947; Glemma, 1948; Wicher, 1948; Morawa i Postawa, eds., 1998; Piech, 1998–1999; Piech, 2013; Graff, 2019.

5 Cf., e.g., Graff, 2022b; Stopka, 2003; Stopka, 2005; Wyrzumska, 2002a; Wyrzumska, 2002b; Markowski, 1989–1990.

main and last bastions in Europe (Fijałek, 1898; Fijałek, 1900; Rechowicz, 1964; Bucichowski, 1987; Wünsch, 1998; Świerczyńska, 2001; Ożóg, 2004; Włodek, 2011; Ożóg, 2012).

Of course, with the help of a deeper recognition of the history of the Faculty comes a number of detailed studies (e.g. Piech, 1993; Piech, 1994a; 1994b; Kubiś, 2008; Luczak, 2015), very rare studies of the general biographies of professors (e.g., Kubiś & Wołczański, eds., 2005; Prokop, 2008; Graff, 2018), entries, e.g., in the *Polski Słownik Biograficzny*, ed., 1935–2022) and the *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (Wyczawski, ed., 1981–1983), as well as synthetic depictions of the history of the University of Krakow (Bąkowski, 1900; Czermak, 1900; Morawski, 1900; Wojciechowski, 1900; Barycz, 1935; Chamcówna, 1957; Chamcówna, 1959; Chamcówna i Mrozowska, 1965; Lepszy, ed., 1964; Stopka, Banach i Dybiec, 2000)⁶. Among the above-mentioned types of publications, the biographic literature on Krakow university theologians is meager. Suffice it to mention that, in the modern period, only Marcin Campius Wadowita has so far received a full monographic treatment (Graff, 2018), and broader studies of the activities or works have only a few modern theologians, such as Stanisław Sokołowski – *nota bene*, never incorporated into the Faculty of Theology (Cichowski, 1929; Usowicz, 1946; Bracha, 1947; Bieńkowski 2000; Ryczek, 2011), Jakub Górski (Morawski, 1892; Piech, ed., 2000; Wyszogrodzka, 2016), Andrzej Schoneus (Rössel, 1957; Chachaj, 1992/1993;), or Adam of Opatów (Greniuk, 1976; Bereziński, 1983;) and Szymon Makowski (Wicher, 1926). Besides, not all of the aforementioned were in the field of interest of researchers because of their theological thought, but, for example, were seen primarily as poets and philosophers. This group also may include Jan Brożek, who, however, is better known to science as an outstanding mathematician, although he was also a theologian (Franke, 1884; Dianni, 1949; Barycz, 1956). Dozens of other theologians certainly deserve broader accounts of their lives and works, which in the future will provide a better understanding of the history and functioning of the Faculty. This is all the more important because old views, taken mainly from the great syntheses of the history of the University of Krakow and the city of Krakow, have lingered in science for years. Their authors, without a broader recognition of the value of the theological work of the Faculty's environment, or repeating the views of

6 Editions of sources relating to the functioning of the Theological Faculty are also particularly valuable. Cf., e.g. Szujski, 1878. In addition, it is worth noting the emergence of an online tool (a project of the Jagiellonian University Archives), where it is possible to find basic biographical data on theologians (as well as other professors and students of the Krakow Academy until the end of the pre-partition era): CAC: Corpus academicum Cracoviense <https://cac.historia.uj.edu.pl/> (access: 02.01.2023).

their predecessors, too freely repeated the opinions about the alleged deep scientific regression in particular periods of history, including the era of the electoral kings, unilaterally presenting, for example, the process of deepening confessionalization of the university as the primary cause of the regression of the institution.⁷ Today, these views are increasingly being rejected, while at the same time the need to undertake new research on this issue is postulated (Zdanek, 2017; Graff, 2018).

In light of the above considerations, each study containing new findings on even a small slice of the history of the Theological Faculty is eagerly awaited by the scientific community. The collection of eight studies presented in this volume hopefully satisfies these expectations. Significantly, as many as six articles deal with the early period of the Faculty's functioning – from its beginnings to the turn of the 16th and 17th centuries, while two of them already refer to the 19th and 20th centuries.

The first one '*Exultante spiritu*'. *Dominicans and the Establishment of a Theological Faculty at the University of Krakow* by Tomasz Gałuszka, O.P., presents two hypotheses relating to the foundation of the University of Krakow in 1364, as well as the establishment of the Faculty of Theology in 1397 in light of the history of the Dominican Order in Krakow. The author speculates that the lack of a theological faculty in the first university foundation in the capital of the Kingdom of Poland is related to the functioning of a Dominican theological study in the city. The second hypothesis refers to Pope Alexander IV's bull *Exultante spiritu* of March 28, 1257 (edition and Polish translation in appendix). The document included a privilege stating that Dominicans could teach theology in Krakow without obtaining university degrees until a university was established in the city. This provision, according to T. Gałuszka, could have caused great tensions among Dominicans, implying the need for a new personnel policy in their study. Presumably, therefore, the Dominicans were not very enthusiastic about Boniface IX's 1397 bull with permission to establish a theological faculty within the University of Krakow.

The second article, *Social and Ecclesiastical Activities of Professors of the Krakow Faculty of Theology in the 15th century*, by Krzysztof Ożóg, presents how university theologians within the structures of the society were seen in the Middle Ages. The author also answers the question of whether this thought found a reception in the Krakow environment in the 15th century. In addition, the article contains a meticulous characterization of the group of more than 70 masters of theology teaching in Krakow at the end of the Middle Ages, with an indication of their role in the state and the Church during this period, emphasizing, among other things, the

7 Cf., e.g. Lepszy, ed., 1964; Bieniarzówna, 1984.

influence of theologians on the history of the conciliarist movement, their impact on society in preaching, as well as the importance of pastoral and moral works in the context of shaping the formation of parish clergy.

Dorota Żurek explores the activities of Jan Sacranus in her *The Activities of Jan Sacranus of Oświęcim Sacrae Theologiae Professoris (1443–1527) as a Parish Priest in Proszowice*. This element of Sacranus' biography has not been widely analyzed by researchers so far. The author, mainly on the basis of the town books of Proszowice, tries to answer the question: how did this outstanding theologian fulfill his parsonage obligations? In light of the results, she sketches a picture of a caring pastor and a protector of the poor, for whom he founded a hospital in Proszowice. The paper also contains new findings relating to the foundation itself, and is a very good contribution to the discussion of the role of university professors in the history of the local community in which they served as parsons during the Old Polish period.

Marek Wasilewicz describes the land of the chapter of St. Florian in his *The Estate of the Collegiate Church of Saint Florian as a Financial Asset of the Faculty of Theology at the Turn of the 15th and 16th Centuries*. Theological scholars were often members of the St. Florian chapter, thus the analysis presented by M. Wasilewicz is an important contribution to the broader problem of the material basis of the functioning of the entire University of Krakow in the Middle Ages and in the modern era. The author also tries to estimate the real income of the Kleparz collegiate estate, which he believes amounted to 479 *grzywnas* and 4 *grosz* annually. The estimates made make it possible to compare the income from the St. Florian prebendaries with the income received from other benefices (including those in other collegiate churches and the Krakow chapter) by university scholars.

A new look at the problem of confessionalization of the Krakow university is presented by Maciej Zdanek in the article "*Universitas haec catholica.*" *The Faculty of Theology and the Path to the Catholic Confessionalization of the University of Krakow in the 16th Century*. The author shows the role of the academic community, mainly masters of theology, in preserving and defending the Catholic identity of the university in the era of the Reformation and the Catholic Reformation. M. Zdanek relates his considerations to 3 periods: the first (1520–1548), in which he discusses the university's reaction to the spread of Reformation thought, the second (1549–1572), when the university, finding itself in a multi-faceted crisis, firmly took the side of the Church, actively engaging in the confessional polemics, and the third (1573–1603), when the Catholic camp in Poland and in Krakow achieved a systematic advantage over Protestants, and confessionalization processes deepened at the university. However, the author does not consider confessionalization through the pejorative clichés of the

old historiography, but points to the values it brought with it, if only in the context of consolidating the Catholic identity of the university. He also points to the need for in-depth research into the work of Faculty members, who have sometimes been wrongly accused in the literature of passivity and intellectual shallowness.

The relationship between the Faculty of Theology and the St. Florian Collegiate Church during the reign of the first electoral kings of Poland is dedicated to the consideration of Thomas Graff in his article *University Theologians in the Chapter of St. Florian's Collegiate Church in Kleparz at the End of the 16th and Beginning of the 17th Centuries*. The author points out the importance of the St. Florian prebendaries obtained by the university in light of documents from 1559 and 1578. He also points out that the list of the prelates, starting with Stanisław Sokołowski, was identical to the list of the university's most prominent theologians. T. Graff further stresses that the Faculty's ties with the Kleparz Collegiate Church were strongly accentuated by the so-called Reformation of Mikołaj Dobrocieski in 1603/1604. According to its records, as many as eight out of ten chairs of theology were linked to holding a prebendary in the Saint Florian chapter. The article also portrays the staff crisis evident especially at the beginning of the 17th century, from which, however, the Faculty emerged quite quickly, thanks in part to theologians sitting in the stalls of the Saint Florian Chapter, such as Andrzej Schoneus, Daniel Sigoniusz, Bazyli Goliniusz, Marcin Campius Wadowita, Jakub Turobojski, Maciej Blosiusz, Wojciech Borowski, Jakub of Uście Papenkowicz, Paweł Herka and others. The author also stresses the need to undertake a systematic study of the biographies of theologians of the time, while pointing to the revival of the teaching of theology within the walls of the University during the period in question. Another demand stressed in the article is the need for in-depth research into the personal relationships between professors.

In the text by Józef C. Kałużny, the question whether Fr. Józef Bilczewski was a candidate to head the chapter of dogmatics at the Theological Faculty is pondered (*Was Fr. Józef Bilczewski a Candidate for the Chair of Dogmatic Theology at the Faculty of Theology of the Jagiellonian University?*). In light of the sources shown, the author is inclined to answer in the affirmative to the question posed in this way, at the same time showing plans for reorganization within the structure of the Theological Faculty. Indeed, the transfer of the chair to Bilczewski was connected with the idea of separating it from the chapter of Christian philosophy. The authorities of the Theological Faculty in Krakow were favorable to Bilczewski's hiring, but eventually the future saint received a job as an associate professor of special dogmatics at the University of Lwów, which, according to the author, gives rise to a separate consideration of this topic in the future.

The last text by Fr. Jacek Urban discusses Stefan Cardinal Wyszyński's (1956–1958) efforts to return the Faculty of Theology to Jagiellonian University in reports from faculty members to the Primate of Poland (*Efforts for the Restoration of the Faculty of Theology to the Jagiellonian University in Reports of Faculty Members to the Primate of Poland Cardinal Stefan Wyszyński [1956–1958]*). After the Faculty of Theology was detached from the Jagiellonian University in 1954 and incorporated into the Academy of Catholic Theology in Warsaw, hopes for redressing this injustice were quickly revived among the former Faculty professors.⁸ This was related to the rise to power of Władysław Gomułka's team on the wave of changes of the "Polish October" of 1956. The author analyzes the effort based on a dozen reports presented to Poland's Primate Stefan Wyszyński. Fr. J. Urban sees them as a testimony to the struggle against the communist system, which, after a temporary thaw, systematically stiffened its position towards the Catholic Church in Poland, seeing no possibility of reactivating the Faculty of Theology at a state university.

Thus, the presented collection of studies relating to selected issues of the history of the Theological Faculty of the University of Krakow (from 1818, the Jagiellonian University) contains not only new findings, but also provokes further questions and implementation of the postulates suggested by the researchers, encouraging further scientific discussion in the future.

REFERENCES

- Barcik, M. (1995). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1939–1954. *Analecta Cracoviensia*, 27, 363–381.
- Barcik, M. (2000). Próba przywrócenia Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim (1956–1957). *Studia Historyczne*, 43/4 (171), 665–678.
- Barcik, M. (2001). *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1939–1954)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Bartel, W.M. (1969). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego na przełomie dwóch wieków (od 2 poł. XIX w. do końca I wojny światowej). *Analecta Cracoviensia*, 1, 404–428.
- Barycz, H. (1935). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków: PAU.
- Barycz, H. (1947). Metryka promowanych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1639–1741. *Nasza Przeszłość*, 3, 185–212.

8 Cf. also: Barcik, 2000 etc.

- Barycz, H. (1956). Wstęp. In: H. Barycz (ed.), Jan Brożek, *Wybór pism*, vol. 1. Warszawa: PWN, 5–119.
- Bąkowski, K. (1900). *Dzieje Wszechnicy Krakowskiej: od r. 1364 do 1400 i od r. 1400 do 1900*. Kraków: TMHiZK.
- Bieniarzówna, J. (1984). Schyłek świętności. In: J. Bieniarzówna i J. Małecki (eds.), *Dzieje Krakowa*, vol. 2: *Kraków w wiekach XVI–XVIII*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bieńkowski, T. (2000). Stanisława Sokołowskiego traktat o kształceniu młodzieży szlacheckiej. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 39, 3–9.
- Bereziński, J. (1983). Adam z Opatowa na tle teologii moralnej swego wieku. *Warszawskie Studia Teologiczne*, 1, 177–200.
- Boniecki, A. (2000). *Kalendarium życia Karola Wojtyły*. Kraków: Znak.
- [Boniface IX] (1977). Bulla erygująca wydział teologii w Krakowie [Bull. Eximiae devotionis affectus]. *Analecta Cracoviensia*, 9, 7–8.
- Bracha, F. (1947). Nauka Stanisława Sokołowskiego o znamionach prawdziwego Kościoła. *Nasza Przyszłość*, 2, 103–134.
- Bucichowski, W. (1987). *Polskie traktaty koncyliaarystyczne z połowy XV w.* Warszawa: ATK.
- Chachaj, M. (1992/1993). Dzieje opinii Andrzeja Schoneusa o talencie poetyckim własnym i Szymona Szymonowica. *Folia Bibliologica*, 40/41, 7–12.
- Chamcówna, M. (1957). *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej: Szkoła Główna Koronna w okresie wizyty i rektoratu Hugona Kollątaja 1777–1786*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chamcówna, M. (1959). *Uniwersytet Jagielloński w dobie Komisji Edukacji Narodowej: Szkoła Główna Koronna w latach 1786–1795*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chamcówna, M. i Mrozowska, K. (1965). *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1765–1850*, vol. 2/1. Kraków: PWN.
- Cichowski, H. (1929). *Książdz Stanisław Sokołowski a Kościół Wschodni: studjum z dziejów teologii w Polsce w. XVI*. Lwów: self-published.
- Czermak, W. (1900). *Uniwersytet Jagielloński w czterech ostatnich wiekach*. Kraków: Czas.
- Dianni, J. (1949). *Jan Brożek, Joannes Broscius 1585–1652*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Dobrzezanowski, S. (1972). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1849–1890. *Studia Theologica Varsaviensia*, 10/2, 67–103.
- Dutkova, R. (1965). *Uniwersytet Jagielloński w czasach Księstwa Warszawskiego. Szkoła Główna Krakowska w latach 1811–1814*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Dyduch, J. (1994). Troska kardynała Karola Wojtyły o Wydział Teologiczny w Krakowie. *Analecta Cracoviensia*, 26, 295–313.
- Fijałek, J. (1898). *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*. Kraków: Akademia Umiejętności.

- Fijalek, J. (1900). *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w okresie Soboru Bazylejskiego*, vol. 1–2. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Franke, J.N. (1884). *Jan Brożek (J. Broscius) Akademię krakowską 1585–1652. Jego życie i dzieła ze szczególnem uwzględnieniem prac matematycznych*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Glemma, T. (1948). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1397–1947. *Polonia Sacra*, 1, 203–223.
- Glemma, T. (1949). *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1795–1847*. Kraków: Wydawnictwo Mariackie.
- Glemma, T. (1957). Fr. Józef S. Pelczar jako profesor historii Kościoła na Uniwersytecie Jagiellońskim. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 4/1, 13–30.
- Graff, T. (2018). *Marcin Campius Wadowita (ok. 1567–1641). Duchowny i profesor Uniwersytetu Krakowskiego ok. 1567–1641*. Kraków: Societas Vistulana&UPJPII.
- Graff, T. (2019). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszych latach XVII wieku i wkład w jego rewitalizację Bartłomieja z Przemysła OP. *Rocznik Przemyski. Historia*, 22/1, 35–55.
- Graff, T. (2022a). Powstanie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego i jego profesorowie w okresie przedrozbiorowym. *Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 230, 40–45.
- Graff, T. (2022b). Praga czy Kraków? Rozterki Jadwigi Andegaweńskiej związane z kształceniem litewskich teologów. *Studia z Dziejów Średniowiecza*, 25, 96–127.
- Greniuk, F. (1976). Teologia moralna Adama z Opatowa. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*, 23/3, 5–15.
- Kanior, M. (1998). *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780–1880)*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Kubiś, A. (2005). *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie w latach 1954–1981*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Kubiś, A. (2008). Z dziejów usuwania teologii/Wydziałów Teologicznych z uniwersytetów. *Studia Nauk Teologicznych*, 3, 49–61.
- Kubiś, A. i Wołczański, J. (eds). (2005). *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842–1924): rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Lechicki, C. (1974). Księża rektorzy Uniwersytetu Jagiellońskiego w drugiej połowie XIX i w pierwszej XX wieku. *Novum*, 10, 83–98.
- Lepszy, K. (ed.) (1964). *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. Vol. 1. Kraków: PWN.
- Lewicki, K. (1958). Wykaz promowanych na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1796–1939. *Nasza Przyszłość*, 7, 309–318.
- Lewicki, K. (1971). Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1890. *Nasza Przyszłość*, 36, 261–270.

- Łuczak, W. (2015). Unieważnić „stalinowski rozbiór” Uniwersytetu Jagiellońskiego – walka o powrót oderwanych Wydziałów w latach 1956–1957. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*, 142/1, 149–165.
- Markowski, M. (1989–1990). Jagiellońska fundacja Wydziału Teologicznego w Krakowie. *Analecta Cracoviensia*, 21–22, 421–446.
- Markowski, M. (1996). *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Morawa, J. i Postawa, S. (eds.) (1998). *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie. 20 X 1996 – 20 X 1997*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.
- Morawski, K. (1892). *Jakuba Górskiego życie i pisma*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*. Vol. 2. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Niezgoda, C. (1991). Józef Sebastian Pelczar jako profesor na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Analecta Cracoviensia*, 23, 9–38.
- Ożóg, K. (2004). *Uczni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagiełły (1384–1434)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Ożóg, K. (2012). ‘Ne contrarii haberemur doctrinae et scripturis nostris’. Droga Uniwersytetu Krakowskiego do złożenia oboediencji papieżowi Mikołajowi V. W: W. Bukowski i T. Jurek (eds.), *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*. Vol. 2. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 1185–1204.
- Perkowska, U. (1975). *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim (1860–1920)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Piech, S. (1989–1990). Doktorzy promowani na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939. *Analecta Cracoviensia*, 21–22, 447–478.
- Piech, S. (1990). Doktorzy teologii promowani w Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1880–1939 w służbie narodu i Kościoła. *Rocznik Krakowski*, 56, 211–223.
- Piech, S. (1992). Bł. Józef Sebastian Pelczar w służbie teologii. *Tarnowskie Studia Teologiczne*, 11, 213–228.
- Piech, S. (1993). Docenci Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. *Analecta Cracoviensia*, 25, 343–364.
- Piech, S. (1994a). Druga wiosna Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939). *Analecta Cracoviensia*, 26, 384–402.
- Piech, S. (1994b). Biskupi krakowscy a obsada katedr Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego (1880–1939). *Folia Historica Cracoviensia*, 2, 103–117.
- Piech, S. (1995). *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.

- Piech, S. (1998–1999). Teologia w Akademii Krakowskiej w XVII–XVIII wieku. *Analecta Cracoviensia*, 30/31, 527–541.
- Piech, S. (2013). From the Faculty of Theology of the Kraków Academy to the John Paul II Pontifical University in Kraków 1397–2009. *Person and the Challenges*, 3, 281–306.
- Piech, S. (ed.). (1997). *Wydział Teologiczny w Krakowie 1397–1997. Księga Jubileuszowa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Piech, S. (ed.). (2000). *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Pietrzyk, Z. (2000). *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*. Kraków: Wydawnictwo Jagiellonia SA.
- Polski słownik biograficzny (1935–2022)*, t. 1–35. Kraków–Warszawa–Wrocław: PAN, PAU.
- Prokop, K.R. (2008). *Ksiądz Tadeusz Glemma (1895–1958). Profesor i dziekan Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Rechowicz, M. (1964). System studiów na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w XV w. *Zeszyty Naukowe KUL*, 7/2, 5–17.
- Rechowicz, M. (ed.). (1974–1977). *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. Vol. 1–3. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Rössel, W. (1957). Der letzte Rektor von Format im alten Krakau, Andreas Schoneus. In: V. Kauder i K. Lück (eds.), *Deutsch-polnische Nachbarschaft*. Würzburg: Holzner, 156–173.
- Ryzek, W. (2011). *Rhetorica christiana. Teoria wymowy kościelnej Stanisława Sokółowskiego*. Kraków: Unum.
- Sondel, J. (2012). *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Universitas.
- Stopka, K. (2003). Jagiellońska fundacja Uniwersytetu Krakowskiego. *Rocznik Krakowski*, 69, 35–46.
- Stopka, K. (2005). Głos w dyskusji nad fundacją uniwersytetu w Krakowie. *Rocznik Krakowski*, 71, 31–39.
- Stopka, K., Banach, A.K. i Dybiec, J. (2000). *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Szelińska, W. (1997). Izajasz Boner, augustianin (ok. 1400–1471). Profesor Uniwersytetu Krakowskiego. *Analecta Cracoviensia*, 29, 597–623.
- Szujski, J. (ed.). (1878). Statuta i matrykuły Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z XVI wieku. In: *Archiwum komisji dla historii literatury i oświaty w Polsce*. Vol. 1, Kraków: Akademia Umiejętności, 71–94.
- Świerczyńska, M. (2001). *Teolodzy krakowscy w pierwszej połowie XV wieku*. Kraków: Masters Thesis at the Institute of History, UJ.
- Urban, J. (2010). Powołanie ks. prof. Jana Fijałka na katedrę historii kościelnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. In: J. Bednarczyk

- (ed.), *Historia vita memoriae. Prace dedykowane ks. prof. Stanisławowi Piechowowi*. Kraków: Unum, 225–230
- Urban, J. (2020). *Święty Jan Paweł II jako biskup krakowski. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Urban, J. (2022). Przemiany krakowskiego Wydziału Teologicznego w minionym stuleciu. *Alma Mater*, 231/232, 36–41.
- Usowicz, A. (1946). Poglądy moralno-polityczne ks. Stanisława Sokołowskiego. *Nasza Przeszłość*, 1, 97–126.
- Vetulani, A. (1970). Ks. Jan Fijałek: historyk Kościoła polskiego. *Analecta Cracoviensia*, 2, 427–446.
- Vetulani, A. (1974). *Fr. Jan Fijałek: historyk Kościoła polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 167–181.
- Wicher, W. (1926). *X. Szymon Stanisław Makowski, teolog moralista polski w XVII w.* Kielce: s.n.
- Wicher, W. (1948). Teologia moralna na Wydziale Teologicznym Akademii Krakowskiej do końca XVIII w. *Polonia Sacra*, 1/II, 121–144.
- Wisz, P. (2007/2008). Habilitacje na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w latach 1945–1954. *Resovia Sacra*, 14/15, 255–279.
- Włodek, Z. (2011). *Z dziejów filozofii i teologii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku. Sylwetki, teksty, studia*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Wojciechowski, K. (1900). *Uniwersytet Jagielloński i jego dzieje. W pięćsetną rocznicę jego założenia*. Lwów: Macierz Polska.
- Wünsch, Th. (1998). *Konziliarismus und Polen: Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Wyczawski, H.E. (ed.) (1981–1983). *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, vol. 1–4. Warszawa: ATK.
- Wyrozumska, B. (2002a). Odnowienie Akademii Krakowskiej. In: H. Kowalska, H. Byrska i A. Bednarz (eds.), *Święta Jadwiga Królowa. Dziedzictwo i zadania na trzecie tysiąclecie*. Kraków: Parafia św. Jadwigi Królowej, 154–164.
- Wyrozumska, B. (2002b). Święta Jadwiga Królowa a Uniwersytet Krakowski. In: H. Kowalska, H. Byrska i A. Bednarz (eds.), *Święta Jadwiga Królowa. Dziedzictwo i zadania na trzecie tysiąclecie*. Kraków: Parafia św. Jadwigi Królowej, 145–154.
- Wyszogrodzka, S. (2016). Humanista działaczem kontrreformacyjnym. Wpływ podróży zagranicznych na zmianę postawy Jakuba Górskiego (1525–1585). *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Humanistyczne*, 15/4, 24–44.
- Zawadzki, R. (1991). *Jan Kanty w świetle najnowszych badań*. *Analecta Cracoviensia*, 23, 415–425.

- Zdanek, M. (2016). Die universitäre Elite und die humanistischen Kreise in Krakau in der Epoche der Frühen Neuzeit. In: M. Diefenbacher, O. Fejtoová i Z. Noga (hrsg.), *Krakau–Nürnberg–Prag. Die Eliten der Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit. Herkunft, Nationalität, Mobilität, Mentalität* (Documenta Pragensia Monographia Band 33/1). Praha: Scriptorium, 415–438.
- Zdanek, M. (2017). *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*. Kraków: Societas Vistulana.

Online sources:

CAC: Corpus academicum Cracoviense <https://cac.historia.uj.edu.pl/> (access: 02.01.2023).

Documents relating to the habilitation of Fr. Dr. Karol Wojtyła, *Cyfrowe Muzeum UKSW*. Retrieved from: <https://muzeumuksw.edu.pl/items/show/219> (access: 30.12.2022).

Tomasz Graff – Ph.D., professor at UPJPII, head of the Department of Modern History at the Institute of History of the Pontifical University of John Paul II in Krakow, medieval studies scholar and researcher of the early modern era. He is a member of the Central European Commission of the PAU, the PAU Commission for the Evaluation of School Textbooks, the Team of Czech History and Polish-Czech Relations of the Polish Academy of Sciences, the Krakow Branch of the Historical Commission of the Polish Academy of Sciences, the Polish Historical Society and the Society of Lovers of History and Monuments of Krakow. He serves on the Editorial Committee of the Czech scholarly journal *Husitský Tábor*, as well as *Folia Historica Cracoviensia*, *Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny* and *Rocznik Spytkówicki*. He has published over 200 scientific and popular-science texts, including books on the Polish episcopate in the late Middle Ages (2008, 2010), a monumental monograph on Marcin Campius Wadowita (2018), the history of the oldest Rosary Brotherhood in Wadowice (2020), and a co-authored a biography of the leader of the Sandomierz rebellion, Mikołaj Zebrzydowski (2020).

Tomasz Gałuszka<http://orcid.org/0000-0002-3221-9950>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

tomasz.galuszka@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.10

Exultante spiritu

Dominikanie wobec powstania wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim

STRESZCZENIE

W prezentowanym artykule autor przedstawia dwie hipotezy oraz nowe źródło dotyczące zagadnienia powstania Uniwersytetu Krakowskiego w 1364 r. i erygowania wydziału teologicznego w 1397 r. Poczynione obserwacje pozwalają w nowy sposób spojrzeć na zagadnienie stosunku dominikanów do powstania wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim. W latach 60. XIV w. bracia mogli rzeczywiście wspierać projekt króla Kazimierza Wielkiego trój-wydziałowego uniwersytetu, zaplanowanego na model boloński. Zapewne ze spokojem przyjęli oni decyzję papieża Urbana V z 1364 r. o erygowaniu uczelni, która nie posiadała wydziału teologicznego. Pozycja dominikańskiej szkoły w Krakowie nie była więc zagrożona i bracia w kolejnych dziesięcioleciach kontynuowali rozwój miejscowego ośrodka oraz struktury szkolnictwa w całej prowincji zakonnej. Jednak na początku 90. lat XIV w. plany odnowienia Uniwersytetu Krakowskiego wraz z erygowaniem wydziału teologicznego musiały zaniepokoić krakowskich dominikanów. Zgodnie bowiem ze specjalnym przywilejem papieża Aleksandra IV ogłoszonym w bulli *Exultante spiritu* z 28 marca 1257 r. dopóki zakonna szkoła była jedynym tego rodzaju studium teologii w mieście, dominikański wykładowca mógł się obyć bez przechodzenia procedury zdobywania stopni uniwersyteckich. Otwarcie zaś wydziału teologicznego oznaczało nie tyle nawet reformę, ile rewolucję w dominikańskim studium, w tym konieczność wypracowania nowej polityki kadrowej. 11 stycznia 1397 r. papież Bonifacy IX podjął historyczną decyzję o erygowaniu wydziału teologicznego w Krakowie. Pojawienie się nowego wydziału teologicznego musiało poruszyć tutejsze grono dominikańskich profesorów i – jak można przypuszczać – faktu tego nie przyjęli, „radując się w duchu (*exultante spiritu*). Od tego momentu wszyscy miejscowi regensi dominikańscy musieli się legitymować posiadaniem odpowiednich stopni akademickich.

SŁOWA KLUCZE: Uniwersytet Krakowski, dominikanie, Kazimierz Wielki, Aleksander IV

Sugerowane cytowanie: Gałuszka, T. (2023). *Exultante spiritu*. Dominikanie wobec powstania wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim. © *Perspektywy Kultury*, nr 4/1(43), ss. 43–62. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.10

Nadesłano: 20.11.2022

Zaakceptowano: 13.12.2022

ABSTRACT

Exultante spiritu. Dominicans and the Establishment of a Theological Faculty at the University of Krakow

In this article, the author proposes two hypotheses and a new source on the establishment of the University of Krakow in 1364 and the foundation of the theological faculty in 1397. The text opens up a new way of looking at the question of the Dominicans' attitude to the creation of the theological faculty at the University of Krakow. In the 1460s, the friars may indeed have backed King Casimir the Great's project of a three-faculty university, which was based the Bologna model. They probably calmly accepted Pope Urban V's 1364 decision to found a university that did not have a theological faculty. The position of the Dominican school in Krakow was therefore not threatened, and the friars continued to develop the local center and the educational structure of the entire monastic province in the following decades. However, in the early 1490s, plans to restore the University of Krakow with a theological faculty must have worried Krakow's Dominicans. According to the special privilege by Pope Alexander IV which was announced in the *Exultante spiritu* bull of March 28, 1257, as long as the monastic school was the only theological college of its kind in the city, a Dominican lecturer did not have to go through the procedure of obtaining university degrees. The opening of the theological faculty, on the other hand, marked not so much even a reform as a revolution in Dominican college, which included the need to develop a new personnel policy. On January 11, 1397, Pope Boniface IX made the historic decision to open a theological faculty in Krakow. The emergence of the new theological faculty must have unsettled the local group of Dominican professors, and – as one might assume – they did not accept the fact *exultante spiritu*. From then on, all local Dominican regens were required to hold appropriate academic degrees.

KEYWORDS: University of Krakow, Dominicans, Casimir the Great, Alexander IV

Wstęp

6 kwietnia 1363 r. papieżowi Urbanowi V przedstawiono suplikę polskiego króla Kazimierza Wielkiego, zawierającą siedem próśb, wśród których druga dotyczyła założenia krakowskiego *Studium Generale* (Ptaśnik, 1914, s. 404–406). Król prosił o dokonanie kanonicznej erekcji krakowskiego *Studium Generale* „w każdym wydziale” (*in quacunq[ue] facultate*). Suplika została pozytywnie rozpatrzona i Kazimierz od tej pory mógł rozpocząć planowanie fundacji uniwersytetu z wszystkimi wydziałami, w tym również teologicznym. 12 maja 1364 r. król ogłosił dokument fundacyjny dla uniwersytetu (Wyrozumska, 2000, s. 25). W tekście dokumentu pojawia

się sformułowanie „w każdym dozwolonym wydziale” (*in qualibet licita facultate*), ale podobnie jak w suplice z 1363 r. teologia nie tylko nie została wspomniana, ale co więcej nie przewidziano uposażenia dla wykładowcy tej dyscypliny nauki. Teologia po raz pierwszy w trakcie całej procedury fundacyjnej wspomniana została *expressis verbis* dopiero w bulli erekcyjnej papieża Urbana V z dnia 1 września 1364 r. (Wyrozumska, 2000, s. 33). Nowo erygowany przez papieża Uniwersytet Krakowski, zgodnie z bullą papieską, miał prowadzić nauczanie na każdym z wydziałów, „z wyjątkiem teologii” (*preterquam in theologica facultate*). Jakie były powody tego zakazu papieskiego z 1364 r.? Czy brak wydziału teologicznego aż do 1397 r. mógł być związany z obecnością w Krakowie dominikańskiego ośrodka studiów teologicznych, a może wręcz sprzeciwem braci z konwentu Świętej Trójcy?

|

Dyskusja nad genezą zakazu papieskiego rozpoczęła się niemal sto lat po fundacji Kazimierzowskiej. Thomas Ebendorfer (1967, s. 281–283) uważał, że papież uległ namowom cesarza Karola IV, który mając teologię na uniwersytecie praskim, chciał zachować monopol na jej nauczanie w Europie Środkowej. To wyjaśnienie przyjęli m.in. Zdzisław Kaczmarczyk (1947) i Jan Dąbrowski (1964, s. 15). Natomiast pod koniec XIX w. Heinrich Denifle (1885, s. 602) zaproponował własną hipotezę, a mianowicie – papież, odmawiając prawa do nauczania teologii, bronił monopolu Paryża. Tę interpretację zaakceptowali m.in. Kazimierz Morawski (1900, s. 40–41) i ks. Jan Fijałek (1900, s. 6). Z kolei inni historycy, m.in. Waław Uruszczak (2014, s. 32), powodów papieskiego zakazu poszukiwali w położeniu geograficznym Królestwa Polskiego, chodziło w końcu o pierwszy uniwersytet na peryferiach świata chrześcijańskiego. Mogła zatem pojawić się obawa, że wydział teologiczny stanie się siedliskiem błędów doktrynalnych. Przedstawione wyżej dwie pierwsze koncepcje przekonująco podważył Adam Vetulani (1970, s. 96–103). Badacz ten zaproponował, aby powodów papieskiej decyzji poszukiwać nie tyle nawet na zewnątrz, ile przede wszystkim w wewnętrznej sytuacji Królestwa Polskiego, a zwłaszcza niepozbawionej konfliktów polityce Kazimierza Wielkiego. Papież Urban V – jak domyślał się krakowski historyk – mógł mieć przynajmniej kilka powodów, aby wstrzymać się przed otwarciem teologii w Krakowie. Pierwszym powodem była słabość lokalnych elit intelektualnych, a drugim konflikt króla z biskupem krakowskim Bodzętą (Vetulani, 1970, s. 79–80). Zdaniem Vetulaniego papież, erygując uniwersytet bez wydziału teologicznego, zaproponował najbardziej

dypomatyczne rozwiązanie, które satysfakcjonowało króla, a zarazem nie uderzało w autorytet biskupa krakowskiego. W świetle powyższej interpretacji na pytanie: „Dlaczego na Uniwersytecie Krakowskim w 1364 r. nie było wydziału teologicznego?” należałoby odpowiedzieć: „Ponieważ nie chciał tego papież”. I choć Kazimierz Wielki starał się o uniwersytet z czterema fakultetami, to jednak Urban V odmówił mu wydziału teologicznego (Vetulani, 1970, s. 103).

Powyższą odpowiedź zakwestionował Stanisław Szczur (1999, s. 172–185). Co prawda przyznał on rację Vetulaniemu, że środowisko teologiczne ówczesnego Krakowa nie było przygotowane na otwarcie uniwersyteckiego wydziału teologicznego, ale równocześnie stanowczo odrzucił hipotezę, by papieski zakaz był reakcją na konflikt króla z biskupem. Według krakowskiego historyka niewątpliwie królowi zależało na powstaniu uniwersytetu (Szczur, 1999, s. 198–199). Można jednak mieć uzasadnione wątpliwości, czy rzeczywiście Kazimierz jakoś specjalnie zabiegał, aby w strukturach nowej uczelni od początku był wydział teologiczny. Stanisław Szczur dowodził, że król i jego otoczenie doskonale zdawali sobie sprawę, że teologia jest wydziałem specyficznym i papież może nie wydać zgody na nadawanie stopni naukowych i nie udzielić takich przywilejów, jakimi cieszyła się ona w Paryżu. Natomiast brak teologii nie przeszkadzał w niczym przyszłemu uniwersytetowi. Mógł on rozwijać się jako uniwersytet prawniczy i właśnie o taki przede wszystkim zabiegał Kazimierz. Jego otoczeniu nie zależało na wydziale teologii, dlatego też nie wymieniono jej w suplice, a w dokumencie fundacyjnym z 12 maja 1364 r. z rozmysłem pominięto utworzenie tego fakultetu i uposażenie dla niego. Brak w dokumentach królewskich informacji o uposażeniu i planach organizacji wydziału teologicznego był jasnym komunikatem dla papieża Urbana V, że kanoniczna erekcja z 1 września 1364 r. miała dotyczyć uniwersytetu opartego na wydziale sztuk, medycyny i prawa, lecz bez teologii. Kazimierz Wielki natomiast, przedstawiając w dokumencie fundacyjnym swój projekt, inspirował się wcześniejszymi, pozbawionymi teologii uniwersytetami w Bolonii i Padwie¹. Kazimierz chciał mieć boloński/padewski uniwersytet w Krakowie, dlatego też papież wsparł jego starania, erygując krakowską uczelnię na wzór dawnych prawniczych uczelni włoskich. W świetle powyższej interpretacji na pytanie: „Dlaczego na Uniwersytecie Krakowskim w 1364 r. nie było wydziału teologicznego?”

1 Dlatego też należy zgodzić się z obserwacją Krzysztofa Stopki, iż zastosowanie przez papieża zwrotu „z wyjątkiem wydziału teologicznego” można tłumaczyć w ten sposób: ponieważ miasta uniwersyteckie, które miały służyć za wzór organizacyjny uniwersytetu krakowskiego, od niedawna miały wydziały teologiczne, przez wprowadzenie dla Krakowa powyższej formuły unikano w tym względzie wszelkich niedomówień, zob. Stopka, 2005, s. 31–39.

należałoby odpowiedzieć: „Ponieważ nie było go w planach Kazimierza Wielkiego”. Powyższa odpowiedź wydaje się najbardziej przekonująca.

II

Zdaniem większości badaczy głównym powodem rezygnacji z planów i starań o fakultet teologiczny był brak odpowiedniego środowiska teologicznego w Krakowie. Pozostawiając na boku problem kultury intelektualnej w XIV-wiecznym Krakowie (Ożóg, 1995), zatrzymajmy się przy jednym miejscu na mapie średniowiecznego Krakowa, miejscu, o którym spokojnie można powiedzieć, że miało długą tradycję studiowania i nauczania – chodzi o klasztor Dominikanów przy kościele Świętej Trójcy. Tak dochodzimy wreszcie do hipotezy dominikańskiej, która miałaby wyjaśniać nieobecność fakultetu teologicznego w krakowskim *Studium Generale*.

Autorem „hipotezy dominikańskiej” jest zasłużony historyk ks. Marian Rechowicz (Kumor, 1987). Badacz ten, rekonstruując najstarsze dzieje krakowskiego wydziału teologicznego, przedstawił następującą interpretację:

Powołaniu do życia wydziału teologicznego nie sprzyjały również ambicje dominikanów, którzy jeszcze w 1304 roku otrzymali pozwolenie na założenie w Krakowie zakonnego studium generalnego i przejawiali ambicje stworzenia wyższej szkoły teologicznej (Rechowicz, 1969, s. 233).

Niestety, M. Rechowicz nie wsparł swojego dość oryginalnego przypuszczenia jakimkolwiek materiałem źródłowym, który wskazywałby zarówno na monopolistyczne ambicje krakowskich braci, jak i w ogóle na udział dominikanów w uniwersyteckich planach Kazimierza Wielkiego. Stąd też nie dziwi fakt, że jego propozycja została niemal zupełnie przemilczana w bogatej literaturze przedmiotu. Dotychczas jedynie Paweł Kielar OP ponad 50 lat temu zmierzył się z tą interpretacją, aczkolwiek – co łatwo zrozumieć – w punkcie wyjścia odrzucił stanowczo tego rodzaju poglądy i stanął na pozycji obrońcy dobrego imienia zakonu. Jako rozstrzygające przedstawił on dwa argumenty: po pierwsze, dominikanie nie mieli wtedy jeszcze studium generalnego, a zatem trudno jest mówić, by powstanie drugiego wydziału teologicznego mogło być dla nich konkurencją; po drugie, relacje dominikanów z Kazimierzem Wielkim były umiarkowane i bracia nie mieli większego wpływu na politykę królewską (Kielar, 1975).

Przyjrzyjmy się najpierw pierwszemu zarzutowi, jaki P. Kielar postawił wobec tezy M. Rechowicza. W dotychczasowej dyskusji nad początkami krakowskiego studium generalnego badacze zwracali uwagę na brak

w XIV w. odpowiednich warunków na poziomie szkolnictwa zakonnego oraz sprzyjających okoliczności, które umożliwiałyby polskim braciom organizację i rozwój własnego studium generalnego, zgodnie z postanowieniem kapituły generalnej z 1304 r. (Reichert, 1898–1899; Gałuszka, 2014b). Zdaniem Jerzego Kłoczowskiego (2002, s. 76) XIV-wieczny polski system edukacji dominikańskiej był „zapewne słabszy, mniej rozwinięty niż w prowincjach przodujących i o wiele bogatszych”. Natomiast Krzysztof Kaczmarek (2005, s. 306, 308) stwierdził, że „W XIV w. prowincja polska odstawała od zachodnich okręgów Zakonu w zakresie organizowania struktur szkolnictwa partykularnego”, a „liczebność szkół partykularnych na terenie polskiej prowincji była bez wątpienia mniejsza niż w analogicznych ośrodkach na zachodzie Europy”. Problemy szkolnictwa byłyby zatem – w opinii tych badaczy – rezultatem i wyraźnym świadectwem trudności, jakie przeżywała polska prowincja dominikanów w XIV w. Trzeba jednak powiedzieć, że ta – dość pesymistyczna – interpretacja historii miejscowych braci nie znajduje potwierdzenia w materiale źródłowym. W ostatnich bowiem latach udało się odnaleźć i opracować szereg nowych źródeł do XIV-wiecznych dziejów polskich dominikanów². Dziś już wiemy, że polscy dominikanie nie odbiegali poziomem życia umysłowego i stopniem organizacji szkolnictwa od swoich współbraci z innych prowincji, które posiadały własne studia generalne. Nic nie stoi na przeszkodzie, by uznać za wysoce prawdopodobne twierdzenie, że dominikańskie studium generalne funkcjonowało już w XIV w. i mogło powstać niedługo po 1304 r., kiedy to kapituła generalna zakonu oficjalnie erygowała krakowską szkołę.

Odnosnie zaś do drugiego argumentu przeciwko hipotezie „dominikańskich ambicji”, dziś już wiemy, że wbrew przypuszczeniom P. Kielara relacje dominikanów krakowskich z Kazimierzem Wielkim, zwłaszcza w latach 60. XIV w., były bardzo dobre. Król hojnie wspierał mendykantów, szczególnie zaś braci z Małopolski³. Ponadto, prowadzone niedawno badania nad XIV-wiecznym *Żywotem św. Jacka* pokazały, że jego autor lektor krakowski Stanisław, widząc przychylności ze strony króla oraz elit krakowskich, nie omieszczał skorzystać z szansy na promocję swojego świętego współbrata. W jego głównym zamyśle św. Jacek miał być

2 Zob. Zajchowska, 2010, s. 59–75; Gałuszka, 2010, s. 25–42; Gałuszka, 2012, s. 191–211; Gałuszka, 2013a, s. 105–120; Gałuszka, 2013b, s. 119–145; Gałuszka, 2014a, s. 73–106; Gałuszka, 2014b; Gałuszka, 2016, s. 15–42; Gałuszka, 2022 [w druku]; Kras, Gałuszka i Poznański, 2018.

3 Zob. Zyglewski, 2011, s. 151–173. Wtedy też Kazimierz Wielki postanowił ufundować *capella regis* przy dominikańskim kościele. Marcin Szyma (2012, s. 961–979) przypuszcza, że wybór tej lokalizacji nie był przypadkowy, ale wskazywał na starannie przemyślany program symbolicznej manifestacji monarszego majestatu.

kolejnym, wyniesionym na ołtarze, po św. Stanisławie i św. Jadwidze Śląskiej, świętym z archidiecezji gnieźnieńskiej. Miał się on stać szczególnym patronem odrodzonego Królestwa Polskiego (Gałuszka, 2020). Tych kilka obserwacji wprost pokazuje, że dominikanie raczej nie stronili od dworu królewskiego i można się domyślać, że znali oni plany utworzenia Uniwersytetu Krakowskiego. Widzimy zatem, że oba argumenty przedstawione przez P. Kielara okazują się zbyt słabe, aby przekonująco podważyć hipotezę M. Rechowicza.

Hipotezę M. Rechowicza można wzmocnić i uwiarygodnić (przynajmniej w tym aspekcie, że mógł zachodzić związek pomiędzy istnieniem dominikańskiej szkoły wyższej a faktem nieobecności fakultetu teologicznego na krakowskim uniwersytecie) dwoma argumentami. Pierwszy z nich ufundowany jest na pewnej ciekawej obserwacji, przedstawionej przez Pierre'a Mandonneta OP, który zauważył, że papieże w XIII i XIV w. odmawiali zatwierdzenia wydziału teologicznego w miejscowościach, gdzie było już dominikańskie studium generalne albo przynajmniej prowincjalne (Mandonnet, 1915, kol. 867). Znamiennym przykładem takiej polityki i praktyki papieskiej jest choćby *Studium Generale* dominikanów w Bolonii, które od pierwszej połowy XIII w. aż do 1360 r. pełniło funkcję jedynej miejscowej wyższej szkoły teologicznej, kształcącej nie tylko zakonników, ale również kler diecezjalny (Mulchahey, 2009; Szczur, 1999). Niezwykle zaś intrygujące z perspektywy naszego studium jest zagadnienie szkolnictwa wyższego w Montpellier. Miejscowi dominikanie prowadzili zakonną szkołę powszechną od 1248 r., a dopiero w 1289 r. papież erygował tutaj uniwersytet, który – podobnie jak w Krakowie – nie miał wydziału teologicznego; władze uniwersytetu starały się o ustanowienie teologii jeszcze w 1365 r., jednak papież erygował ten fakultet dopiero w 1421 r. (Mulchahey, 2009; Szczur, 1999). Kolejny przykład to zorganizowane sławne studium generalne w Kolonii, które było jedyną wyższą uczelnią w tym mieście od 1248 r. aż do 1388 r., kiedy to papież Urban VI erygował uniwersytet, zorganizowany według modelu paryskiego (Mulchahey, 2009). Z kolei w Barcelonie dominikańskie studium generalne nie miało uniwersyteckiego odpowiednika aż do 1450 r., kiedy to rada miejska uzyskała papieskie i królewskie przywileje na ustanowienie czterowydziałowej uczeni (Mulchahey, 2009).

Czy powyższe przykłady można również zastosować do przypadku Krakowa? A zatem czy brak wydziału teologicznego w planach fundacyjnych Kazimierza Wielkiego był spowodowany obecnością w Krakowie takiego studium teologicznego? Czy nie dlatego właśnie król pominął fakultet teologiczny i skoncentrował się wyłącznie na organizacji innych wydziałów, a zwłaszcza prawa? Istnieje pokusa, by udzielić pozytywnej odpowiedzi na wszystkie postawione kwestie. W ten sposób bowiem

można by łatwo wyjaśnić tezę, że król ściśle wzorował się na włoskich uczelniach, a zwłaszcza na ośrodku bolońskim, posiadającym osobne studia generalne: dominikańskie *Studium Generale* i trzywydziałowy uniwersytet (a raczej trzy uniwersytety). W świetle powyższej interpretacji na postawione już kilkakrotnie w tym studium pytanie: „Dlaczego na Uniwersytecie Krakowskim w 1364 r. nie było wydziału teologicznego?” należałoby odpowiedzieć: „Ponieważ w Krakowie istniało już zakonne studium teologiczne, prowadzone przez miejscowych dominikanów”.

Powyższa hipoteza stawia miejscowych dominikanów w bardziej pozytywnym świetle, niż sugerował M. Rechowicz. Bracia dominikanie nie mieli żadnych powodów, by sprzeciwić się organizacji trójwydziałowego, głównie prawniczego Uniwersytetu Krakowskiego. Nikt bowiem nie zagrażał ich interesom i nie ograniczał ich aktywności na polu nauczania teologii. Niestety, dotychczas nie udało się znaleźć jakichkolwiek informacji, by dominikanie aktywnie i bezpośrednio współpracowali z królem w realizacji projektu królewskiego. Najprawdopodobniej jednak nie wspierali pomysłu uruchomienia wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim. I nie chodziło wyłącznie o kwestie konkurencji pomiędzy środowiskami czy jakichś „ambicji dominikańskich”. Mieli oni konkretne powody, które dotyczyły – jak zobaczymy – delikatnej kwestii, a mianowicie kadry nauczającej w ich studium.

III

Na początku 90. lat XIV w. rozpoczęto w Krakowie prace nad odnowieniem Kazimierzowskiej uczelni. Do rozmów zaproszono także miejscowych dominikanów, którzy w tym czasie, jak pisał Maciej Zdanek (2005, s. 76): „tworzyli jedno z najważniejszych środowisk kulturalnych Krakowa i mogli stanowić naturalne zaplecze dla młodej wszechnicy”. Dominikanie już na początku tych rozmów podjęli jednak decyzję o wycofaniu się z prac nad utworzeniem uniwersyteckiego fakultetu teologii (Turek, 2018; Kalisz, 2021). Pomimo nieobecności braci z klasztoru Świętej Trójcy prace nad wydziałem teologicznym były kontynuowane i 11 stycznia 1397 r. papież Bonifacy IX, odpowiadając na prośbę królowej Jadwigi i króla Władysława Jagiełły, rozporządził, aby „odtąd w tymże mieście w przyszłości po wieczne czasy była i mogła być w teologii szkoła powszechna”⁴. Powstanie uniwersyteckiego wydziału teologii

4 Wyrozumka, 2000, s. 40: „in ipsa civitate exnunc inantea perpetuis futuris temporibus sit ac esse valeat etiam in eodem teologia huiusmodi Studium Generale” (tłum. pol. za: Krzyżanowski, 1900, s. 103).

z pewnością zaskoczyło dominikańskich profesorów. Stawiało ich bowiem przed kompletnie nową sytuacją prawną. W tym miejscu możemy wprowadzić drugi z argumentów, który wzmacnia „hipotezę dominikańską” sformułowaną przez M. Rechowicza, a mianowicie krakowscy dominikanie nie chcieli powstania pozakonnego wydziału teologicznego, gdyż jego zaistnienie powodowałoby automatycznie anulowanie specjalnego pozwolenia, którego udzielił im uroczyście papież Aleksander IV w bulli *Exultante spiritu* z 28 marca 1257 r.⁵

Bulla *Exultante spiritu* rozpoczyna się od słów pełnych radości i nieukrywanej sympatii Aleksandra IV w stosunku do adresatów. Trzeba jednak zauważyć, że ten dokument był owocem niedawno zakończonego głośnego i bolesnego dla mendykantów sporu z paryskimi mistrzami. Ponieważ konflikt ten doczekał się już licznych opracowań, przypomnę tylko kilka jego najważniejszych momentów (Hinnebusch, 1973, s. 71–98; Torrell, 2021, s. 132–136). Mistrzowie paryscy już kilka lat po pojawieniu się dominikanów w Paryżu zaczęli z nieufnością patrzeć na ich obecność w dotychczas jednolitym gronie profesorskim. W lutym 1252 r. wydali oni nowe statuty dla paryskiego wydziału teologicznego, w których określano prawa i obowiązki mendykanckich wykładowców: dominikanie i franciszkanie mieli mieć tylko po jednej katedrze; legalnym mistrzem mógł zostać tylko ten, kto uzna przedstawione statuty i zostanie przyjęty do *consortium magistrorum*; nikt z braci nie mógł uzyskać bakalaureatu z teologii, o ile wcześniej nie prowadził wykładów w katedrze mistrza-regensa. Mendykanci mistrzowie, dwóch z Zakonu Kaznodziejów i jeden od Braci Mniejszych, nie mieli jednak zamiaru podporządkować się tym regułom. Przełomowy okazał się rok 1253, kiedy wybuchł strajk na Uniwersytecie Paryskim, w który nie włączyli się mendykanci. W kwietniu i wrześniu mistrzowie świeccy wydali nowe statuty, nakazujące kandydatom do kolegium mistrzów złożenie przysięgi wierności w ich przestrzeganiu. W sierpniu papież Innocenty IV nakazał obu stronnictwom znalezienie rozwiązania i zawarcie zgody. W tym czasie mistrzowie świeccy przeprowadzili wielką ofensywę. Wilhelm z Saint-Amour, wydelegowany przez uniwersytet na wytoczony przeciwko dominikanom proces, udał się do Rzymu i 11 listopada 1254 r. przekonał papieża do ogłoszenia bulli *Etsi animarium*. Dokument ten ograniczył przywileje zakonów żebraczych dotyczących spowiedzi, kwesty i kazań, aczkolwiek zachowywał jeszcze

5 Edycja bulli w aneksie tego artykułu; dokument ten nie doczekał się dotychczas osobnego opracowania, krótkie omówienia w kontekście szkolnictwa mendykantów, a zwłaszcza dominikańskiego zob. Little, 1892, s. 65, przyp. 3; Roest, 2000, s. 31–32; Roest, 2014, s. 46–47; Senner, 1995, s. 98; Zonenberg, 2005, s. 123, przyp. 115; Zdanek, 2005, s. 18; Śenocak, 2012, s. 221–236; Hunčaga, 2013, s. 168–169.

powściągliwość na temat uniwersytetów. Nie wiadomo, jak sprawy potoczyłyby się dalej, gdyby nie nagła śmierć papieża. Kolejny papież Aleksander IV niemal natychmiast (22 grudnia) ogłosił bullę *Nec insplitum*, która unieważniała *Etsi animarium*. W kwietniu 1255 r. papież zajął się również kwestią uniwersytecką. Bullą *Quasi lignum vitae* zmienił statuty uniwersyteckie wymierzone przeciwko mentykantom, m.in. zniósł on ograniczenia liczby katedr i zalecił im większą integrację ze środowiskiem profesorskim oraz większą solidarność (np. w razie legalnych strajków). Mistrzowie świeccy stanowczo odrzucili takie rozwiązanie i ogłosili specjalne oświadczenie, w którym stwierdzili, że są gotowi raczej rozwiązać *consortium magistrorum* i opuścić Paryż niż przyjąć w swoje szeregi mentykantów. Konflikt przeniósł się z sal uniwersyteckich na ulice Paryża. Na przełomie 1255/1256 r. bracia byli napadani na ulicach przez studentów, a klasztoru pw. św. Jakuba musieli strzec królewscy łucznicy. Ostatecznie papież w czerwcu 1256 r. zdecydował się na dość drastyczny ruch w celu przywrócenia porządku – pozbawił stanowisk czterech mistrzów najbardziej zaangażowanych w konflikt, w tym również Wilhelma z Saint-Amour. Ponadto papież zażądał od króla Ludwika IX wydalenia tych czterech mistrzów z królestwa Francji. Ostatecznie na banicję został skazany jedynie uprzednio ekskomunikowany przez Aleksandra IV – Wilhelm. W 1257 r. wypracowano w końcu zgodę pomiędzy mentykantami i uniwersytetem, czego konkretnym znakiem było włączenie dwóch zakonnych wykładowców – Tomasza z Akwinu i Bonawentury do kolegium mistrzów. W tym samym roku papież Aleksander postanowił udzielić jeszcze specjalnego przywileju mentykantom, który miał określać sposób wyznaczania wykładowców w zakonnych ośrodkach studiów oraz regulować stosunki tych ośrodków z uniwersytetami. Konkretnie zarządzenia zawarł on w interesującej nas bulli *Exultante spiritu*.

Papież Aleksander IV, po kilku słowach pochwał skierowanych pod adresem braci, przypomniał o ich szczególnym zaangażowaniu w szeroko pojęte nauczanie teologii. Mając zatem na względzie tę aktywność zakonników, postanowił zająć się jedną kwestią, żywo dyskutowaną w Paryżu w trakcie wspomnianego konfliktu: „Czy w zakonnych szkołach teologicznych – na poziomie konwentu, prowincji/kustodii i generalnie całego zakonu – mogą legalnie nauczać bracia, którzy nie uzyskali stopni na uniwersytecie?”. Odpowiedź jednoznacznie negatywna byłaby na rękę mistrzom świeckim, ale dla zakonników oznaczałaby jedno: paraliż szkolnictwa mentykanckiego i w przypadku dominikanów realną przeszkodę w realizacji ich charyzmatu kaznodziejskiego. Pamiętajmy, że w momencie ogłoszenia bulli funkcjonowały tylko dwa uniwersyteckie wydziały teologiczne – w Paryżu i Oksfordzie. Trudno nawet sobie wyobrazić, by wszyscy zakonnicy wykładowcy od Portugalii aż po Ziemię Świętą odbywali

uroczyste promocje uniwersyteckie i zdobywali *licentia docendi* we Francji i w Anglii. Dlatego też papież zaproponował rozwiązanie, które z pewnością satysfakcjonowało zakonników, a równocześnie chroniło interesy i prestiż mistrzów świeckich w głównych ośrodkach uniwersyteckich.

Na mocy przywileju papieskiego przełożeni mendykancy, zgodnie z własną regułą zakonną, mogli udzielać *licentia docendi* odpowiednio przygotowanym zakonnikom; wyznaczeni lektorzy mogli, ale nie musieli legitymować się uzyskanymi na uniwersytetach stopniami akademickimi bakałarza i mistrza teologii. Pozwolenie papieskie chroniło autonomię zakonów i dawało im niemal nieograniczone prawo kształtowania własnego systemu szkolnictwa wyższego. W przypadku dominikanów kapituły generalne erygowały własne studia generalne, a generał zakonu wyznaczał głównych wykładowców⁶. Co więcej, mendiկanci mogli przyjmować do swoich szkół również duchownych spoza własnego zakonu. Jak pisał B. Roest (2000, s. 31):

papal privilege ensuring that friars who had followed the lectorate course at such a non-degree *studium generale* received the *licentia docendi* in all other mendicant non-degree higher theological schools. Especially in the German lands, where universities were absent until the midfourteenth century, this heightened the prestige of the higher non-degree theological schools of the mendicants (...) they not only provided higher education for their own students, but also offered important theological training to the secular clergy.

Pozwolenie papieskie zawierało jednak dwa istotne zastrzeżenia. Pierwsze z nich ewidentnie zostało sformułowane w kontekście istnienia i interesów uniwersytetów w Paryżu i Oksfordzie posiadających uniwersytety z wydziałem teologii. Jeżeli któryś z zakonów żebraczych prowadził tam własne ośrodki studiów, pracujący tam wykładowcy musieli odbyć promocję i uzyskać stopnienie akademickie na którymś z ówczesnych uniwersytetów. Z perspektywy więc braci z dominikańskich i franciszkańskich szkół w Paryżu i Oksfordzie bulla Aleksandra IV nic nie zmieniała w ich dotychczasowym funkcjonowaniu. Tamtejsi wykładowcy nadal musieli przejść całą uniwersytecką procedurę zdobywania

6 Pierwsze imienne asygnaty do studiów generalnych odnaleźć można w drugiej poł. XIII w., lecz dotyczyły one jedynie studium paryskiego (zob. MOPH, t. 3, s. 193, 242). W przypadku pozostałych ośrodków kapituły generalne aż do początku XIV w. obowiązek ten powierzały bezpośrednio generałowi zakonu (zob. MOPH, t. 3, s. 138, 142, 149, 155, 160, 182, 198, 204, 241, 247, 259, 264, 267, 271, 281, 286, 291, 298, 310, 317, 326; t. 4, s. 7, 14, 20, 27, 37, 44, 49). Od 1315 r. w aktach kapituł generalnych pojawiają się asygnaty także do studiów generalnych leżących w innych dominikańskich prowincjach. Zob. Gałuszka, 2014b, s. 49–51.

bakalaureatu i magisterium w teologii. Gdy zatem przełożeni zakonni planowali w przyszłości wyznaczać lektorów na własne wydziały teologiczne w miastach, w których działały już świeckie studia generalne, musieli zawsze pamiętać, aby nominat spełniał warunek podany przez papieża Aleksandra IV. Nakaz papieża należy interpretować jako ukłon w kierunku mistrzów świeckich, a nie wyraz jego wątpliwości co do poziomu szkolnictwa i kompetencji zakonnych nauczycieli. Zastrzeżenie to bowiem miało na celu przede wszystkim zminimalizowanie różnic pomiędzy szkołami zakonnymi i uniwersytetem oraz uniknięcie nieporozumień o wymogi formalne wobec wykładowców. Zgodnie z bullą *Exultante spiritu* każdy zakonny profesor teologii pracujący w mieście uniwersyteckim musiał posiadać stopień akademicki. Z perspektywy braci warunek papieski mógł być postrzegany jako zbędne utrudnienie w funkcjonowaniu ich wydziałów teologicznych. Brak zrozumienia dla tej części dokumentu papieskiego pokazuje choćby pewna skarga dominikanów oksfordzkich skierowana do papieża. Zakonnicy skarżyli się, że ich lektory, którzy pracowali *extra universitatem*, czyli w innych zakonnych studiach generalnych, na stanowisku wykładowców Sentencji i Biblii, nie mogli podejmować tej samej aktywności akademickiej w prowadzonym przez zakon studium generalnym w Oksfordzie. Według nich powodem był fakt, że nie posiadali oni uniwersyteckich stopni bakałarza teologii (Little, 1892).

Drugie zastrzeżenie odnosiło się do sytuacji uniwersytetu w Bolonii, który – jak pamiętamy – nie prowadził aż do 60. lat XIV w. własnego wydziału teologicznego. Funkcję teologicznej szkoły wyższej pełniły studia generalne dominikanów i franciszkanów. Ponieważ ich absolwenci cieszyli się tymi samymi prawami i tytułami co duchowni kończący Uniwersytet Paryski, dlatego też na stanowisko wykładowców mianowano wyłącznie braci z tytułami uniwersyteckimi (Şenocak, 2012). Bulla Aleksandra IV zmieniała ten dobry zwyczaj w obowiązujące prawo. Nakaz papieski w momencie ogłoszenia bulli dotyczył tylko Bolonii, stąd rodzi się pytanie o jego interpretację w kontekście innych studiów zakonnych, które funkcjonowały obok uniwersytetów bez własnego fakultetu teologii (np. wspomniane wcześniej dominikańskie studium w Montpellier). Kwestia ta wymaga osobnego opracowania.

Podsumowując, bulla *Exultante spiritu* z 1257 r. dobrze oddaje sposób, w jaki Aleksander IV patrzył na szkoły wyższe prowadzone przez zakony żebracze. Ewidentnie wspierał ich szkolnictwo i zaproponowana przez niego regulacja jest tego najlepszym dowodem. Z perspektywy papieża istniały trzy rodzaje zakonnych *facultates thologicae*: 1) studia mendykantów, działające w mieście bez uniwersytetu; 2) studia mendykantów, działające w mieście uniwersyteckim, posiadającym własny fakultet teologii;

3) studia mendykantów, działające w mieście uniwersyteckim, bez własnego fakultetu teologii. Zgodnie z pozwoleniem papieskim: w pierwszym przypadku bracia mieli prawo prowadzić studia wyższe według własnego prawa, a mianowani do nich wykładowcy mogli, acz nie musieli posiadać stopnie uniwersyteckie; w drugim przypadku bracia mieli prawo prowadzić studia wyższe według własnego prawa, a mianowani do nich wykładowcy musieli posiadać stopnie uniwersyteckie; w trzecim przypadku bracia mieli prawo prowadzić studia wyższe według własnego prawa, a mianowani do nich wykładowcy musieli (Boloniam) lub powinni (w przypadku innych ośrodków) posiadać stopnie uniwersyteckie. Dołączona do dokumentu papieskiego surowa sankcja czyniła decyzję papieża obowiązującą i niepodważalną w całym Kościele.

Trzynastowieczny egzemplarz tej bulli został przywieziony do Krakowa i do dzisiaj przechowywany jest w archiwum klasztornym (zob. Aneks). Już w XIII w. jakiś brat zapisał na stronie dorsalnej dokumentu pierwsze słowa bulli: „Exultante spiritu”, a w kolejnym stuleciu inny pisarz umieścił informację o jej zawartości: „Quod licet fratribus nostris habere lectores sine licentia aliorum speciali”. Te średniowieczne noty rodzą uzasadnione przypuszczenie, że dokument ten interesował tutejszych zakonników, a szczególnie kadrę profesorską tego jednego z najważniejszych domów studiów w metropolii gnieźnieńskiej. Potwierdzał on bowiem prawo polskich dominikanów do swobodnego mianowania lektorów bez zgody kogokolwiek spoza Zakonu. I tak było do 1397 r.

Zakończenie

Poczynione refleksje i obserwacje pozwalają nam w nowy sposób spojrzeć na zagadnienie stosunku dominikanów do powstania wydziału teologicznego na Uniwersytecie Krakowskim. W 60. latach XIV w. bracia mogli rzeczywiście wspierać Kazimierzowski projekt trójwydziałowego uniwersytetu, zaplanowanego na model boloński. Zapewne ze spokojem przyjęli oni decyzję papieża Urbana V z 1364 r. o erygowaniu uczelni, która – co ważne z ich perspektywy – nie posiadała wydziału teologicznego. Pozycja dominikańskiej szkoły w Krakowie nie była więc zagrożona i bracia w kolejnych dziesięcioleciach kontynuowali rozwój miejscowego ośrodka oraz struktury szkolnictwa w całej prowincji zakonnej. Trzydzieści lat później konkretne plany odnowienia Uniwersytetu Krakowskiego wraz z erygowaniem wydziału teologicznego musiały jednak zaniepokoić krakowskich dominikanów. Uruchomienie bowiem takiego wydziału stawiało wykładowców dominikańskich oraz władze całego zakonu przed nowym wyzwaniem i nową sytuacją prawną. Dotychczas

dominikańska szkoła teologii w Krakowie nie wymagała, by na jej czele stał brat posiadający tytuł magistra świętej teologii zdobyty na którymś z ówczesnych uniwersytetów. Nie było potrzeby również, by inni krakowscy wykładowcy legitymowali się stopniami akademickimi. Wystarczało, by kandydat na dominikańskiego nauczyciela odbył studia w zakonnych ośrodkach kształcenia i został mianowany przez odpowiednie władze na stanowisko lektora. Dopóki tutejsza szkoła wyższa była jedynym tego rodzaju studium teologii w mieście, dominikański wykładowca mógł obyć się bez przechodzenia procedury zdobywania stopni uniwersyteckich. Nie powinien zatem dziwić fakt, że do XV w. generalowie zakonu nie asygnowali do Krakowa żadnego brata po studiach odbytych np. na uniwersytecie paryskim, oksfordzkim, bolońskim czy praskim i kolońskim. Nie było takiej potrzeby, gdyż studium krakowskie nie wymagało aż tak „utytułowanego” profesora. Braci ze stopniem bakałarza i magistra teologii generał Zakonu wysyłał do tych szkół zakonnych, które działały obok uniwersyteckich wydziałów teologii. W tym kontekście można zatem lepiej zrozumieć motywy, którymi kierowali się polscy dominikanie, decydując się na wycofanie z projektu odnowienia Uniwersytetu Krakowskiego. 11 stycznia 1397 r. papież Bonifacy IX podjął historyczną decyzję o erygowaniu wydziału teologicznego w Krakowie. Pojawienie się kilka ulic dalej nowego wydziału teologicznego musiało poruszyć tutejsze grono dominikańskich profesorów i – jak można przypuszczać – faktu tego nie przyjęli, „radując się w duchu” (*exultante spiritu*). Otwarcie bowiem wydziału teologicznego oznaczało nie tyle nawet reformę, ile rewolucję dominikańskiego studium, w tym również konieczność wypracowania nowej polityki kadrowej. Od tego momentu wszyscy miejscowi regensi dominikańscy musieli się legitymować posiadaniem odpowiednich stopni akademickich. Już kilka lat później najprawdopodobniej kapituła generalna w Erfurcie w 1403 r. skierowała na stanowisko głównego krakowskiego regensa absolwenta Uniwersytetu Kolońskiego, mistrza świętej teologii brata Jana Falkenberga OP z saksońskiej prowincji Zakonu Kaznodziejów (Kalisz, 2021, s. 43). Jego następcami zaś zostali kolejno inni bracia z tytułami akademickimi: Jan Biskupiec z Opatowca, który w 1407 r. zapisał się na Uniwersytet Krakowski, a w 1409 r. uzyskał magisterium z teologii (Zdanek, 2010, s. 111); Jan z Ząbkowic, promowany na magistra świętej teologii w 1410 r. na Uniwersytecie Lipskim (Zajchowska, 2013, s. 26–34). W ten oto sposób rozpoczął się nowy etap w dziejach zarówno dominikańskiego studium generalnego, jak i burzliwych relacji z teologami z Uniwersytetu Krakowskiego.

Aneks

Rzym–Lateran, 28 marca 1257

Aleksander IV papież udziela zgody generałowi i przełożonym w zakonie Braci Kaznodziejów, aby bracia, którzy zgodnie z konstytucjami tego zakonu zostaną ustanowieni lektorami, mogli bez pozwolenia innych osób prowadzić wykłady w klasztorze, a także na własnym wydziale teologicznym.

K: APPD, sygn. 528/1/0/-/63; (28 marca 1257), pergamin o wymiarach: szer. 29 cm, wys. 22 cm, zakładka 3 cm; na sznurku ze splotu żółto-czerwonych jedwabnych nici przywieszona ołowiana bulla papieża Aleksandra IV; na odwrociu dokumentu liczne noty, streszczenia i sygnatury archiwalne (XIII–XX w.).

Wyd. (secundum aliam bullam ex archivo Ordinis Praedicatorum in Roma): Bullarium Ordinis Praedicatorum, ed. T. Ripolli, t. 2, Romae 1730, s. 333.

Reg.: Regesta Pontificum Romanorum, ed. A. Potthast, t. 2, Graz 1957, s. 1375.

Przy opracowaniu bulli Aleksandra IV *Exultante spiritu* kierowałem się zasadniczo projektem instrukcji wydawniczej autorstwa Wolffa (1957, s. 155–181). W aparacie zaznaczono różnice z XVIII-wieczną edycją, ogłoszoną w *Bullarium Ordinis Praedicatorum*.

<p>Alexander¹ episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis: magistro et prioribus, ac fratribus ordinis Predicatorum, salutem et apostolicam benedictionem.</p> <p>^aExultante spiritu^a frequenter advertimus, quod status Ecclesie generalis per vestre predicationis, ac doctrine salutaris instantiam, divina gratia suffragante, multipliciter illustratur. Ex hac siquidem pia consideratione procedit, quod nos ad illa omnia esse prompti delectamur, et faciles, per que vos precones divini nominis in declaranda fidei scientia, et roboranda operum disciplina vestri desiderii sanctitatem perficere valeatis.</p>	<p>Aleksander biskup, sługa sług Bożych, umiłowanym synom: generałowi Zakonu i przełożonym, a także braciom Zakonu Kaznodziejów, śle pozdrowienie i apostolskie błogosławieństwo.</p> <p>Radując się w duchu często przyznajemy, że stan całego Kościoła jest różnorodnie oświetlany przez wspartą Bożą łaską waszą wytrwałość tak w przepowiadaniu, jak i w zbawiennej nauce. Oczywiście konsekwencją zaś tej pobożnej refleksji jest to, że cieszymy się gotowością i chęcią, by udzielić tego wszystkiego, co pozwala wam, zwiastunom Boskiego imienia, spełnić wasze pragnienie świętości w tym, co dotyczy objaśniania prawd wiary i utwierdzania dyscypliny uczynków.</p>
---	---

<p>Hinc est, quod nos devotioni vestre presentium auctoritate concedimus, ut singuli fratres de ordine vestro, quos secundum constitutiones ipsius ordinis conventibus vestris deputandos duxeritis in lectores, sine cuiusquam alterius licentia libere in domibus predicti ordinis legere, ac docere valeant in theologica facultate; illis locis exceptis, in quibus viget studium generale, ac etiam quilibet in facultate ipsa docturus sollemniter incipere consuevit.</p> <p>Nulli ergo b-omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum^b. Datum Laterani V kal. aprilis pontificatus nostri anno tertio.</p> <p>¹ <i>Aleksander IV, papież w latach 1254–1261</i> ^{a-a} <i>sob. Łk 1, 47</i> ^{b-b} <i>brak BOP</i></p>	<p>Dlatego mocą niniejszego pisma udzielamy waszej pobożności następujące pozwolenie: wszyscy bracia z waszego zakonu, którzy zgodnie z Konstytucjami tegoż zakonu zostali wyznaczeni do waszych klasztorów, mogą zostać przez was mianowani – bez pozwolenia kogokolwiek innego – na stanowisko lektora, tak aby bez przeszkód nauczali oni w domach wspomnianego zakonu oraz prowadzili wykłady na wydziale teologicznym; jednak pozwolenie to nie obowiązuje w miejscach, w których działa już uniwersytet; a także istnieje zwyczaj, że ci, którzy będą uczyć na tym wydziale, powinni otrzymać wcześniej uroczystą promocję.</p> <p>Żadnemu człowiekowi nie wolno tej karty naszego pozwolenia złamać albo z zuchwałym uporem jej się sprzeciwiać. Gdyby zaś ktoś się na to odważył, niech wie, że działa przeciwko Wszechmocnemu Bogu i świętym Jego Apostołom Piotrowi i Pawłowi. Dan na Lateranie, 28 marca roku trzeciego naszego pontyfikatu.</p>
--	---

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie (APPD)
Sygn. 528/1/0/-/63

Źródła drukowane

Ebendorfer, T. (wyd.). (1967). *Chronica Austriae*, Lib. III, red. Alphons Lhotsky (Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum Rerum Germanicarum, N.S., t. 13, München 1967).

- Potthast, A. (wyd.). (1957). *Regesta Pontificum Romanorum*, t. 2. Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.
- Ptaśnik, J. (wyd.). (1914). *Analecta Vaticana 1202–1366*. Monumenta Poloniae Vaticana, t. 3. Cracoviae: Sumpt. Academiae Litterarum Cracoviensis.
- Reichert, B.M. (wyd.). (1898–1899). *Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum*. Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum historica, t. 3–4. Romae–Stuttgartiae: In Domo Generalita: Ex Typographia Polyglotta S.C. De Propaganda Fide; Stuttgartiae: Apud Jos. Roth. Bibliopolam.
- Ripolli, T. (wyd.). (1730). *Bullarium Ordinis Praedicatorum*, t. 2. Romae: Ex Typographia Hieronymi Mainardi.
- Wyrozumska, B. (wyd.). (2000). *Najstarsze przywileje Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków: Biuro Jubileuszowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Opracowania

- Dąbrowski, J. (1964). Czasy Kazimierza Wielkiego. W: K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 15–36.
- Denifle, H. (1885). *Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- Fijałek, J. (1900). O początkach i znaczeniu uniwersytetu krakowskiego w XIV/XV wieku. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 500-letniej rocznicy fundacji jagiellońskiej Uniwersytetu Krakowskiego*, 3–12.
- Gałuszka, T. (2010). W przededniu powstania „studium generale”. Nowe badania nad czternastowiecznym zachowanym księgozbiorem dominikanów krakowskich. *Przegląd Tomistyczny*, nr 16, 25–42.
- Gałuszka, T. (2012). Szkolnictwo konwentualne i partykularne w strukturach polskiej prowincji dominikanów XIV stulecia. Nowe ujęcie w świetle nowych źródeł. *Roczniki Historyczne*, nr 78, 191–211.
- Gałuszka, T. (2013a). Fragment akt kapituły prowincjalnej dominikanów polskich z 90. lat XIV wieku. Studium historyczne i edycja tekstu. *Roczniki Historyczne*, nr 79, 119–145.
- Gałuszka, T. (2013b). Fragmenty czternastowiecznych akt kapituł prowincjalnych dominikanów polskich w zbiorach Bayerische Staatsbibliothek w Monachium. Kapituła prowincjalna w Opatowcu w 1384 roku. *Studia Źródłoznawcze*, nr 51, 105–120.
- Gałuszka, T. (2014a). Mikołaja Duthorowa OP „Error condemnatus ab Ecclesia”. Dominikanie polscy wobec herezji i nowych nurtów pobożności w 1. połowie XIV wieku. *Kwartalnik Historyczny*, nr 122/1, 73–106.
- Gałuszka, T. (2014b). Studium generalne dominikanów polskich w XIV wieku? *Folia Historica Cracoviensia*, nr 20, 35–63.
- Gałuszka, T. (2016). Tomista inkwizytorem. Jan ze Schwenkenfeldu i proces ginieck świdnickich w 1332 roku. W: W. Świeboda i M. Zdanek (red.),

- „*Felix indiget amicis*”. *Księga pamiątkowa ofiarowana prof. Krzysztofowi Ożogowi w 60. rocznicę urodzin*. Kraków: Wydawnictwo Benedyktynów Tyniec, 15–42.
- Gałuszka, T. (2020). „In finibus Poloniae”. Patroni i bohaterowie Polski w czternastowiecznym *Żywocie św. Jacka* autorstwa lektora Stanisława OP. W: T. Gałuszka i K. Matyja (red.), *Dominikanie o Polsce i Polakach od XIII do XX wieku*. Poznań: Wydawnictwo W drodze, 19–42.
- Gałuszka, T. (2022). Inkwizytor Jan ze Schwenkenfeldu, świdnickie beginki i doktryna Mistrza Eckharta. Z badań nad kulturą intelektualną dominikanów polskich w 1. połowie XIV wieku. *Przegląd Tomistyczny*, nr 28, 155–176.
- Hinnebusch, W.A. (1973). *The History of the Dominican Order*, t. 2. New York: Wydawnictwo Brill.
- Hunčaga, G.P. (2013). *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków–Bratislava: Centrum pre štúdium kresťanstva vo vydavateľstve Chronos: Towarzystwo Słowaków w Polsce.
- Kaczmarczyk, Z. (1947). *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, t. 2. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kaczmarek, K. (2005). *Szkoły i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Kalisz, T. (2021). „*Ego praedicator*”. *Zarys biografii Jana Falkenbergera OP*. Kraków: Wydawnictwo W drodze.
- Kielar, P. (1975). Powstanie dominikańskiego studium generalnego w Krakowie. W: J. Kłoczowski (red.), *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 1. Warszawa: Wydawnictwo W drodze, 334–356.
- Kłoczowski, J. (2002). Zakon dominikański dominikański i początki wyższego szkolnictwa na ziemiach polskich. W: J. Kłoczowski i J.A. Spież (red.), *Dominikanie w środkowej Europie w XIII–XV wieku*. Poznań: Wydawnictwo W drodze, 67–87.
- Kras, P., Gałuszka, T. i Poznański, A. (opr.) (2018). *Proces beginek świdnickich w 1332 r. Studia historyczne i edycja łacińsko-polska*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Krzyżanowski, S. (1900). *Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje*. Kraków: w drukarni „Czasu” pod zarządkiem J. Łakocińskiego.
- Kumor, B. (1987). Rechowicz Marian Józef. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 30/4. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 699–701.
- Little, A.G. (1892). *The Gray Friars in Oxford*. Oxford: Printed for the Oxford Historical Society at the Clarendon Press.
- Mandonnet, P. (1915). *Frères Prêcheurs (la théologie dans l’Ordre des Frères Prêcheurs)*. W: *Dictionnaire de théologie catholique*, t. 6. Paris: Wydawnictwo Letouzey et Ané, 863–924.

- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Krakowskiego*, t. 1. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mulchahey, M.M. (1998). *First the Bow is bent in study... Dominican education before 1350*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Ożóg, K. (1995). *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Rechowicz, M. (1969). Polska myśl teologiczna w średniowieczu. W: P. Kałwa i M. Rechowicz (red.), *Księga 1000-lecia katolicyzmu w Polsce*, t. 1. Lublin: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 219–253.
- Roest, B. (2000). *A History of Franciscan Education (c. 1210–1517)*. Leiden–Boston–Cologne: Wydawnictwo Brill.
- Roest, B. (2014). *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220–1650*. Leiden–Boston: Wydawnictwo Brill.
- Senner, W. (1995). *Johannes von Sterngassen und sein Sentenzenkommentar*. Berlin: Wydawnictwo Akademie Verlag.
- Šenocak, N. (2012). The Franciscan studium generale: A New Interpretation. W: K. Emery, W.J. Courtenay i S.M. Metzger (red.), *Philosophy and Theology in the “Studia” of the Religious Orders and at Papal and Royal Courts*. Turnhout: Wydawnictwo Brepols, 221–236.
- Stopka, K. (2005). Głos w dyskusji nad fundacją uniwersytetu w Krakowie. *Rocznik Krakowski*, nr 71, 31–39.
- Szczur, S. (1999). *Papież Urban V i powstanie Uniwersytetu w Krakowie w 1364 r.* Kraków: Wydawnictwo TN Societas Vistulana.
- Szyma, M. (2012). Kaplica Kazimierza Wielkiego przy krakowskim kościele Dominikanów. W: W. Bukowski i T. Jurek (red.), *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*, t. 2. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 961–979.
- Torrell, J.P. (2021). *Wprowadzenie w św. Tomasza z Akwinu. Osoba i dzieło*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo W drodze.
- Turek, J. (2018). Próba uruchomienia studium generalnego dominikanów we Wrocławiu na początku XV wieku. *Roczniki Historyczne*, nr 84, 182–183.
- Uruszczak, W. (2014). Powstanie Uniwersytetu w Krakowie w 1364 roku. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, nr 64, 13–40.
- Vetulani, A. (1970). *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wolff, A. (1957). Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku. *Studia Źródłoznawcze*, nr 1, 155–181.
- Zajchowska, A. (2010). Czy w dominikańskim „Studium generale” w Krakowie urządzano otrzęsiny? „Collatio de beanis” w rękopisie LXXV6 z Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie. *Przegląd Tomistyczny*, nr 16, 59–75.

- Zajchowska, A. (2013). *Między uniwersytetem a zakonem. Biografia i spuścizna pisarska dominikanina Jana z Ząbkowic (zm. 1446)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Zdanek, M. (2005). *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton: Instytut Historii PAN.
- Zdanek, M. (2010). Regensi dominikańskiego studium generalnego w Krakowie do 1596 roku. *Przegląd Tomistyczny*, nr 16, 77–124.
- Zonenberg, S. (2005). Ślężacy z polskiej prowincji dominikańskiej na studiach w Wiedniu w XV i na początku XVI wiek. *Studia Źródłoznawcze*, nr 43, 111–124.
- Zyglewski, Z. (2011). Polityka klasztorna Kazimierza Wielkiego. W: J. Maciejewski i T. Nowakowski (red.), *Kazimierz Wielki i jego państwo w siedemnastą rocznicę urodzin ostatniego piasta na tronie polskim*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 151–173.

Tomasz Gałuszka – dominikanin (ur. 1978), dr hab., prof. UPJPII, kodykolog i historyk dominikanów, średniowiecznych ruchów religijnych i teologii, kierownik Katedry Historii Starożytnej i Średniowiecznej (UPJPII), dyrektor Dominikańskiego Instytutu Historycznego, sekretarz Międzynarodowej Komisji Historii i Studiów nad Chrześcijaństwem (PAU).

Krzysztof Ożóg<http://orcid.org/0000-0001-6771-7813>

Uniwersytet Jagielloński

krzysztof.ozog@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.11

Spółeczno-kościelna działalność profesorów krakowskiego Wydziału Teologicznego w XV wieku

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule autor naszkicował średniowieczną myśl dotyczącą miejsca i roli uniwersyteckich mistrzów teologii w społeczeństwie oraz Kościele, a także ich recepcję w krakowskim środowisku uniwersyteckim w XV w. W szczególności omówił poglądy na ten temat w pismach Bartłomieja z Jasła, Stanisława ze Skarbimierza i Jana Elgota. Następnie scharakteryzował grupę ponad 70 profesorów teologii Uniwersytetu Krakowskiego w XV w. oraz ich pochodzenie terytorialne (geograficzne) i społeczne, przynależność zakonną. Autor omówił działalność nielicznych profesorów teologii, którzy zajmowali eksponowane urzędy i godności w polskim Kościele. Ukazał przy tym grupę uczonych współpracujących z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim w zwalczaniu husytyzmu oraz w sprawach związanych z soborem bazylejskim. Podkreślił, że wywarli oni znaczny wpływ na polski episkopat, który w większości opowiedział się po stronie soboru bazylejskiego, zaś traktat Tomasza Strzępińskiego *Determinatio Basiliensis* został uznany w Bazylei za najlepszy wykład doktryny koncyliarystycznej. Krakowscy profesowie teologii oddziaływali na społeczeństwo poprzez kaznodziejstwo, a także twórczość pastoralną i moralną przeznaczoną dla duchowieństwa na potrzeby pracy duszpasterskiej w parafiach.

SŁOWA KLUCZE: profesor teologii, Uniwersytet Krakowski, XV wiek, Kościół, społeczeństwo

ABSTRACT

Social and Ecclesiastical Activities of Professors of the Krakow Faculty of Theology in the 15th century

In this article, the author outlines medieval thought on the place and role of university masters of theology in society and the Church, as well as its reception in the Krakow university in the 15th century. In particular, he discusses the views on this subject in the writings of Bartłomiej of Jasło, Stanisław of

Skarbimierz and Jan Elgot. Next, he describes a group of more than 70 professors of theology at the University of Krakow in the 15th century, as well as their geographical and social origins, as well as religious affiliations. The author discusses the work of the few professors of theology who held prominent offices and titles in the Polish Church. He shows a group of scholars who cooperated with the Bishop of Krakow Zbigniew Oleśnicki in combating Hussitism and in matters related to the Council of Basel. He stresses that they exerted considerable influence on the Polish episcopate, most of which sided with the Council of Basel, while Tomasz Strzępiński's treatise *Determinatio Basiliensis* was hailed in Basel as the best interpretation of the conciliarist doctrine. Krakow theology professors influenced society through sermons, as well as pastoral and moral works for the clergy to use in pastoral work in their parishes.

KEYWORDS: theology professor, Krakow University, 15th century, Church, society

W dotychczasowej historiografii tytułowa problematyka niniejszego artykułu nie była przedmiotem osobnych studiów. Środowiskiem krakowskich teologów zajmowali się badacze średniowiecznych dziejów Uniwersytetu Krakowskiego, przede wszystkim Kazimierz Morawski (1900), ks. Jan Fijałek (1898; 1900), Antoni Karbowski (1903; 1923), Henryk Barycz (1935), Zofia Kozłowska-Budkowa (1952; 1961; 1964), Krystyna Pieradzka (1964), Maria Kowalczyk (1970; 2010), Marian Rechowicz (1974), Mieczysław Markowski (1996; 1997), Stanisław Wielgus (1992), Zofia Włodek (2011), Thomas Wünsch (1998), Krzysztof Ożóg (2004) i Paul W. Knoll (2016). Uwaga tych historyków skupiała się głównie na historii Wydziału Teologii, wybitnych teologach oraz ich twórczości, szczególnie w odniesieniu do kwestii husytyzmu oraz koncyliarizmu. W mniejszym stopniu interesowała badaczy działalność profesorów teologii na urzędach i ich kariery w strukturach Kościoła czy też społeczne role mistrzów (Ożóg, 2003, s. 197–199; Ożóg, 2017). Dlatego w niniejszym artykule ukazana zostanie cała grupa krakowskich teologów z XV w. oraz ci spośród nich, którym powierzono najbardziej eksponowane godności i urzędy (biskupa, wikariusza generalnego *in spiritualibus*, oficjała, sędziów biskupich) oraz którzy zasiadali w kapitułach katedralnych. Następnie zaprezentowana zostanie grupa wybitnych mistrzów teologii współpracujących z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim w sprawach herezji husyckiej oraz Kościoła powszechnego i polskiego w dobie soboru bazylejskiego. Ponadto omówione zostaną sfery oddziaływania teologów na społeczeństwo poprzez kaznodziejstwo oraz twórczość pastoralną i moralną. Zaangażowanie uniwersyteckich mistrzów teologii w życie Kościoła

i społeczeństwa w wiekach średnich wynikało w znacznej mierze z teoretycznej refleksji o ich miejscu i roli w świecie chrześcijańskim. Dlatego też najpierw należy przybliżyć główne myśli z tej refleksji, aby lepiej zrozumieć działalność krakowskich profesorów teologii w XV w.

Wywodząca się ze starożytnej filozofii greckiej koncepcja państwa jako organizmu została przejęta przez średniowiecznych myślicieli. Opierała się ona w swej istocie na porównaniu państwa i jego struktury do budowy i funkcjonowania ludzkiego organizmu. W ramach tej organicznej koncepcji, którą stosowano w wiekach średnich w odniesieniu zarówno do państwa, jak i Kościoła, starano się opisać rolę uczonych. Honoriusz Augustodunensis w *Elucidarium*, opracowanym ok. 1100 r., w opisie Kościoła jako Mistycznego Ciała stwierdził, że ci, którzy innych nauczają, są Jego ustami, zaś ci, którzy objaśniają Pismo Święte, są zębami¹. Z kolei Grzegorz z Catino, mnich benedyktyński z Farfa, w *Ortodoxa defensio imperialis* napisanej w 1111 r. uznał uczonych za odpowiednik oczu, a to z tego względu, że udzielają oni innym duchowego światła². Organiczną teorię państwa rozwinął szczegółowo Jan z Salisburii w dziele *Policraticus sive de nugis curialium*, powstałym w latach 1156–1159 (Struve, 1978, s. 45–148). Uznał on senat reprezentujący mądrość za serce w organizmie państwa i w nim umieścił uczonych doradców. W znanym przywileju dla studentów bolońskich z 1155 r. cesarz Fryderyk I Barbarossa podkreślił, że wiedza uczonych opromienia świat („quorum scientia totus illuminatur mundus”) (Stelzer, 1978, s. 165). Natomiast papież Honoriusz III, w bulli skierowanej w 1219 r. do uniwersytetu w Paryżu i szeroko rozpowszechnionej w Europie poprzez kodyfikację prawa kanonicznego (*Dekretale*) papieża Grzegorza IX z 1234 r., przyrównał uczonych do gwiazd trwających na wieki („velut stellae in perpetuas aeternitates mansuri”), których blask jaśnieje na firmamencie („velut splendor fulgeant firmamenti”)³. Kilkadziesiąt lat później wybitny filozof i teolog franciszkański Roger Bacon stwierdził w *Opus tertium*:

Zresztą ludzie nauki są pożyteczni nie tylko dla siebie, lecz i dla Kościoła, w którym na wszystkich szczeblach sprawują przewodnictwo i stają się kierownikami władców, rządzą wreszcie całym ludem nieoświeconym, nawracają heretyków i pozostałych niewiernych, udzielają rad co do powściągnięcia upartych i zdążających do śmierci wiecznej. A zatem

- 1 „Os, sunt doctores. Dentes, sunt Sacrae Scripturae expositores” (Honorius Augustodunensis, 1854, szp. 1128), zob. Struve, 1978, s. 98–107.
- 2 „Oculi enim sunt doctores, qui aliis administrant spirituale lumen (...)” (Gregorii Catinensis, 1892, s. 536–537), zob. Longo, 2002, s. 254–259; Zielinski, 2003, szp. 1682.
- 3 Chartularium, 1889, t. 1, nr 32, s. 90–93 (cytaty ze s. 91); Corpus Iuris Canonici, 1881, pars 2, szp. 770–771 (X 5.5.5), zob. Le Bras, 1959, s. 373–388.

pożytek całego świata zawisł od studium mądrości, a od jej przeciwieństwa świat cały doznaje szkody. Jaki bowiem człowiek jest w ubieganiu się o mądrość, taki jest w życiu⁴.

Angielski myśliciel podkreślił więc, że to właśnie od uczonych zależy przyszłość świata oraz dobro ludzi i wyznaczył intelektualistom nadrzędną pozycję zarówno w społeczeństwie, Kościele, jak i w państwie (Gabriel, 1974).

Recepcja *Polityki* Arystotelesa w środowiskach uniwersyteckich w XIII w. na Zachodzie ożywiła europejską myśl polityczną, w której upowszechniło się przekonanie, że bez wykształconych i światłych doradców władcy nie mogą dobrze rządzić państwami (Ożóg, 2000). Idzi Rzymianin w dziele *De regimine principum*, napisanym w roku 1287 i znanym w całej łacińskiej Europie, przyrównał doradców monarszych do oczu w organizmie państwa⁵. Nieco później podobnie uczynił to Ptolemeusz z Lukki w kontynuacji do *De regimine principum* Tomasza z Akwinu⁶. Taka koncepcja miejsca intelektualistów w organizmie państwowym upowszechniła się w późnośredniowiecznych kręgach uczonych. Została ona zaadoptowana przez krakowskie środowisko uniwersyteckie na przełomie XIV i XV w. (Drewnowski, 1987, s. 25–168; Rebeta, 1988; Ożóg, 2004, s. 74–139). Już mistrzowie wywodzący się z praskiej wszechnicy, zaangażowani w odnowienie Uniwersytetu Krakowskiego, nawiązywali do europejskiej refleksji nad państwem. Bartłomiej z Jasła w mowie rozpoczynającej się od słów *Tunc me discussa liquerunt nocte tenebre luminibusque prior rediit vigor*, wygłoszonej w Krakowie niedługo po 4 grudnia 1390 r., podkreślił, że wiedza uczonych uniwersyteckich służy doskonaleniu tych, którzy sprawują władzę, a następnie szerzej wspominał o staraniach króla Władysława Jagiełły, aby ściągnąć na swój dwór uczonych i otoczyć się wykształconymi doradcami⁷. Z kolei Stanisław ze Skarbimierza jako rektor w mowie inauguracyjnej *De throno Dei procedunt fulgura*

4 „Caeterum studiosi non solum sibi prosunt, sed ecclesiae in omni gradu regendae praeferuntur, et principum rectores effecti, totum vulgus dirigunt laicorum, haereticos et caeteros infideles convertunt, dantque consilia reprimendi obstinatos et ad mortem aeternam praestitos. Ergo totius mundi utilitas a studio sapientiae dependet, et a sensu contrario ejus damno mundus confunditur universus. Nam qualis est homo in studio sapientiae, talis est in vita”. Rogeri Bacon, 1859, s. 11. Tłumaczenie ze zmianami za: Domański, 1978, s. 84.

5 „(...) ille Princeps vel ille Rex (...) debet sibi associare multos sapientes, ut habeat multos oculos (...)”. Aegidius Romanus, 1607, s. 460.

6 „In republica ... consiliarii sunt optima pars eius: propter quod a Plutarcho comparatur oculo, qui inter partes corporis est nobilior”. Thomas von Aquin, 1971, s. 80, 90, zob. Struve, 1978, s. 165 nn.

7 Biblioteka Jagiellońska, rkps 2192, k. 35r-v; zob. Kowalczyk, 1964, s. 28–29, 32–34; Drewnowski, 1987, s. 70–73.

z 26 lipca 1400 r.⁸, na otwarcie ufundowanego przez króla Władysława uniwersytetu, podkreślił, że „profesorowie Pisma Świętego i doktorzy prawa kanonicznego” są z woli Opatrzności podporą i kolumnami Kościoła i mają oni za zadanie objaśniać wiarę każdemu i strzec prawdziwej wiary katolickiej i według prawa moralnego uczyć dobrze żyć (Domański, 1979, s. 125–126; Stanisław ze Skarbimierza, 1978, s. 75–76). Dlatego, według tego uczonego, Uniwersytet Krakowski jest konieczny nie tylko dla Kościoła, ale także dla „pożytku Królestwa Polskiego”, „uświetnienia królewskiego majestatu” i całego społeczeństwa⁹. Ten wywód o roli uczonych i wszechniczy pierwszy rektor spuentował w znamienity sposób:

Dowiedz się tedy, Polaku, gdzie jest roztropność, sprawiedliwość, umiarkowanie; gdzie cnota, bojaźń Boża i miłość; gdzie prawo, gdzie rozum; gdzie muzy pogan, gdzie racje prawników, gdzie spory ludzi biegłych w naukach wyzwolonych, gdzie autorytet kanonów, gdzie głębokości Pisma św. Dowiedz się, gdzie składności mówienia uczy gramatyka, wytworności przemawiania retoryka, subtelności rozumowania logika, umiejętności rachowania arytmetyka, biegłości mierzenia geometria, rytmów, zgodności tonów i stosowności interwałów muzyka, przewidywania przyszłych zdarzeń teoryka, rządzenia samym sobą monastyka, rządzenia społecznością domową ekonomika, rządzenia większą ilością ludzi na sposób społeczeństwa polityka; gdzie się dokonuje spraw rozstrzyganie, rozsądzenie sporów, sumień oczyszczenie, gdzie rząd kościołów wedle wiedzy prawnej i kanonicznej, gdzie zbawienie, gdzie życie, gdzie pokój, gdzie bezpieczeństwo; gdzie chluby i zaszczytu zażywa teologia, w której wszystko się zawiera, czegokolwiek gdzie indziej szuka się z myślą o zbawieniu¹⁰.

8 Mowę tę wydał: Domański, 1979, s. 123–132. Tłumaczenie tej mowy: Stanisław ze Skarbimierza, 1978, s. 73–83.

9 „Per quae crescit honor ecclesiae, utilitas proveniet regno Poloniae; per quae ditabuntur corpora (...), nobilitabuntur animae (...); per quae clarescet maiestas regalis, fulgebit sapientia pontificalis, adornabitur tota communitas, propelletur pro magna parte iniquitas; inveniunt in montibus sanctis aurum sapientiae, sal prudentiae, electrum iustitiae, plumbum temperantiae, fructus fortitudinis et omnis lapis pretiosus (...).” Domański, 1979, s. 129–130; Stanisław ze Skarbimierza, 1978, s. 80.

10 „Disce igitur, Polone, ubi sit prudentia, ubi iustitia, ubi temperantia, ubi virtus, ubi timor, ubi amor, ubi lex, ubi ratio, ubi musae gentilium, ubi rationes legistarum, ubi conflictus artistarum, ubi auctoritas canonum, ubi profunditas divinarum scripturarum. Disce, ubi congruitas in loquendo quo ad grammaticam aut lepiditas in perorando quo ad rhetoricam, ubi subtilitas in arguendo quo ad logicam, ubi artificiositas in numerando quo ad arismetam, ubi magistralitas in mensurando quo ad geometriam, ubi modi, ubi tonorum concordia, ubi proportionum convenientia quo ad musicam, ubi futurorum in causis praecognitio quo ad theoreticam, ubi regimen quo ad se quantum ad monasticam, ubi regimen quantum ad familiam quo ad oeconomicam, ubi regimen plurium ad invicem per modum communitatis quantum ad politicam,

W *Sermones sapientiales* Stanisław ze Skarbimierza szerzej wypowiadał się o państwie na gruncie teorii organicznej. Podkreślał, że głową całego organizmu jest władca, rządzący zgodnie z moralnymi zasadami chrześcijańskimi wskazywanymi mu przez oczy, które utożsamiał z uczonymi duchownymi¹¹. Oni to wyposażeni w mądrość i wiedzę o tym, co dobre, a co złe, doradzają monarsze. Stanisław nie rozwinął jednak szerzej wątku o skali i zakresie owego doradztwa uczonych panującemu (Stanisław ze Skarbimierza, 1979, cz. I, nr 9, s. 106–114; cz. II, nr 42, s. 27–39, nr 66, s. 275–286; cz. III, nr 97, s. 164–173, nr 105, s. 232–244). Wskazywał jednak, że rolą oczu (intelektualistów) w organizmie państwa jest stawianie diagnozy o zdrowiu lub chorobie jego poszczególnych członków i przekazywanie tej diagnozy głowie (królowi). Dlatego w ramach organicznej teorii oczy zajmują miejsce ważniejsze niż ręce (*militēs*) oraz nogi (*villani, rustici, artifices, operarii*), gdyż od nich w zasadzie zależy byt państwa. Na podstawie diagnozy i rady uczonych monarcha jako głowa podejmować miał bowiem stosowne działania zmierzające do uzdrowienia sytuacji w państwie. Wyraźnie przy tym Stanisław stwierdził, że jeśli monarcha nie jest wykształcony (mądry), to musi zasięgać rady u intelektualistów (Stanisław ze Skarbimierza, 1979, cz. I, nr 9, s. 108–110; cz. II, nr 66, s. 283–284; cz. III, nr 105, s. 240–244).

W następnym pokoleniu krakowskich mistrzów problem miejsca i roli uczonych, szczególnie prawników, w Kościele i społeczeństwie podejmował w mowach uniwersyteckich Jan Elgot, wybitny profesor prawa kanonicznego. Uważał, że uczeni prawnicy są „nauczycielami prawdy” (*doctores veritatis, doctores catholici, doctores ecclesiastici*), dlatego też odgrywają pierwszorzędną rolę w Kościele oraz społeczeństwie i cieszą się moralnym autorytetem. Oni to pouczają wszystkich, co dobre, a co złe, i jak rozumieć Biblię, a w szczególności podane przez nią prawdy oraz nakazy i zakazy moralne. Według Elgota wszyscy powinni ich słuchać oraz okazywać im cześć, bowiem nauczają i bronią wiary¹².

Zarysowana powyżej refleksja krakowskich mistrzów eksponowała wyjątkowe miejsce uczonych w Kościele, państwie i społeczeństwie. Wskazywała na ich autorytet z tytułu posiadanej wiedzy i mądrości oraz

ubi causarum discretio, ubi contentionum decisio, ubi conscientiarum purgatio, ubi ecclesiarum gubernatio quo ad legalem et canonum scientiam, ubi salus, ubi vita, ubi pax, ubi securitas, ubi decor, ubi honor quo ad theologiam, in qua quidquid alibi quaeritur salubriter, invenitur (...). Domański, 1978, s. 131–132; Stanisław ze Skarbimierza, 1978, s. 82–83.

11 „Sic habent reges, principes et praelati vel rectores civitatum aut aliarum communitatum oculos claros et sanos ad videndum, hoc est quaerant rectores animarum claros in scientia et sanos in vita (...)”. Stanisław ze Skarbimierza, 1979, cz. III, nr 97, s. 165.

12 Mowa Jana Elgota *Sufficit tibi gracia*. W: Biblioteka Jagiellońska, rkps 2400, k. 110v–114v. zob. Kowalczyk, 1970, s. 179, nr 169; Drewnowski, 1987, s. 210–212.

najważniejsze sfery zaangażowania na rzecz dobra monarchii i społeczności wiernych w Kościele. Ta refleksja była upowszechniana w środowisku uniwersyteckim w mowach profesorów wygłaszanych przy rozmaitych okazjach, szczególnie zaś na promocjach (Ożóg, 2009b). Budowała ona prestiż mistrzów nie tylko w obrębie społeczności uniwersyteckiej, ale również poza nią, przede wszystkim w kręgach dworu królewskiego i duchowieństwa oraz wśród wiernych. Ze względu na najwyższą pozycję teologów w hierarchii uniwersyteckiej rozważania o roli uczonych w świecie chrześcijańskim w szczególności odnosiły się do mistrzów teologii.

Grupa krakowskich profesorów teologii miała charakter elitarny. Droga do osiągnięcia stopnia doktora (magistra) teologii wiodła najpierw przez studia na Wydziale Sztuk Wyzwolonych, a po nich na Wydziale Teologii. Z reguły teologię studiowali mistrzowie wykładający równocześnie na Wydziale Sztuk. Znane są też przypadki, że studia teologiczne podejmowali również doktorzy prawa kanonicznego wykładający na Wydziale Prawa (Kozłowska-Budkowa, 1964, s. 82–84; Markowski, 1996, s. 96–100). Pod pojęciem „profesor teologii” średniowieczni rozumieli doktora (magistra) teologii oraz licencjata teologii, który odbył już cały tok studiów i złożył wszystkie egzaminy, tylko nie zrealizował jeszcze publicznego aktu: egzaminu i promocji doktorskiej (Teeuwen, 2003, s. 88–91, 116–117; Verger, 2003a, szp. 1957–1958, 2003b, szp. 241). W XV w. stopniem doktora i licencjata teologii legitymowało się w Uniwersytecie Krakowskim ponad 70 osób. W świetle dotychczasowych badań można stwierdzić, że ok. 70% profesorów wywodziło się z rodzin mieszczańskich, a ok. 20% ze szlacheckich, zaś reszta z sołtysich i kmiecyh. Przeważali Małopolanie – 33% (z samego Krakowa była ich połowa), zaś z Wielkopolski było 18%. Spoza granic ówczesnego Królestwa Polskiego pochodziło blisko 40% profesorów (Ślązacy, Czesi, Węgrzy, Niemcy), w tym ze Śląska – 20%. Jedenaśtu mistrzów wykładających teologię w Krakowie było zakonnikami (Jan Štěkna, Jakub z Paradyża – cystersi, Jan Sylwan z Pragi – premonstratens, Maurycy Rvačka – kanonik regularny od pokuty, Izajasz Boner – augustianin, Jakub z Nowego Sącza – duchak, Jakub z Kazimierza – bożogrobca, Herman Wasserabo, Andrzej z Konstantynopola, Ulryk z Wildeshausen i Jakub z Bydgoszczy – dominikanie)¹³. Pozostali natomiast byli duchownymi świeckimi (diecezjalnymi).

Krakowscy profesorowie teologii, chociaż stanowili elitarne grono, z rzadka zajmowali eksponowane godności i urzędy w Kościele oraz monarchii. Pierwszorzędna rola przypadła kanonistom i tym teologom,

13 Wszystkie powyższe wyliczenia na podstawie danych biograficznych w bazie CAC: Corpus academicum Cracoviense <https://cac.historia.uj.edu.pl/> oraz prac: Markowski, 1996; Świerczyńska, 2001.

k którzy też posiadali stopień doktora prawa kanonicznego. Wśród mistrzów krakowskich w XV w. kilku osiągnęło stopień doktora prawa kanonicznego i teologii. Byli to Maciej z Koła, Tomasz Strzępiński, Jan z Dąbrówki, Jakub z Lisowa, Jakub Boksica, Arnolf z Mierzeńca, Andrzej z Łabiszyna, Jan Latoszyński i Mikołaj z Latowicza (Zdanek, 2015a; 2015b; 2015c; 2015d; 2015e; 2015f; Ożóg, 2015a; 2015b).

W XV w. biskupem krakowskim był tylko jeden profesor teolog i zarazem kanonista Tomasz Strzępiński (1398–1460) (Korczak, 2007–2008; Ożóg, 2015b). Po śmierci kard. Zbigniewa Oleśnickiego został on 25 maja 1455 r. jednomyślnie wybrany przez kapitułę katedralną oraz otrzymał 25 września tr. prowizję papieską (BP 6, nr 937; Koczerska, 2008). Wybór kapituły był też zgodny z oczekiwaniami króla Kazimierza Jagiellończyka, który kilka miesięcy wcześniej po śmierci podkanclerzego koronnego Piotra Wody ze Szczekocin w bitwie pod Chojnicami 18 września 1454 r. mianował Strzępińskiego na urząd podkanclerski (Koczerska, 2008, s. 323–325; Korczak, 2007–2008, s. 82). Tomasz był jednym z najwybitniejszych uczonych o międzynarodowej sławie jako autor traktatu koncyliarytycznego *Determinatio Basiliensis* (Ożóg, 2009a, s. 122–123, 129–130). Troszczył się o zaradzenie rozmaitym problemom Kościoła krakowskiego. Świadczą o tym statuty synodalne, ogłoszone przezeń w 1459 r., a dotyczące m.in. przygotowania kandydatów do kapłaństwa przez trzyletnią naukę w szkole katedralnej lub kolegiackiej oraz prowadzenia metryki małżeństw w każdej parafii (Statuta Thomae Strzępiński episcopi Cracovensisi, 1875, s. 101–114). Jako podkanclerzy, a następnie biskup krakowski należał do rady królewskiej oraz pełnił ważne misje w związku z wojną z zakonem krzyżackim, m.in. na zjeździe stanów pruskich w Toruniu w marcu 1459 r. przekonywał zebranych, że Królestwo Polskie ma prawa do ziem krzyżackich, powołując się na historyczne argumenty, wyroki sądów papieskich z 1321 i 1339 r., dokumenty władców polskich oraz normy prawa rzymskiego (Wojtkowski, 1968, s. 111–118; Korczak, 2007–2008, s. 82–83).

Na uwagę zasługuje osoba profesora filozofii, a następnie teologii Andrzej z Kokorzyna (zm. przed 24 III 1435 r.), blisko związanego z Elżbietą Granowską i Władysławem Jagiełłą (Markowski, 1964, s. 60–70; 1996, s. 134–135; Świerczyńska, 2001, s. 58–59; Ożóg, 2004, s. 64–66, 152–153). Zapewne pełnił on urząd kanclerza królowej Elżbiety w latach 1417–1420. Król wysłał go w 1417 r. na sobór do Konstancji z misją uzyskania dyspensy od pokrewieństwa duchowego w związku z zawarciem małżeństwa z Elżbietą (Ioannis Długossii, 2000, s. 73; Ożóg, 2004, s. 152–153). Andrzej z Kokorzyna wywiązał się z tego zadania i gdy w 1420 r. wybrany został przez kapitułę przemyską na tamtejszego biskupa, to król Władysław poparł jego kandydaturę, ale on nie przyjął tej godności. Nieznane

są powody odmowy (zob. *Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, 1882, nr 853). Nie zaszkodziło to jednak dalszym jego kontaktom z dworem królewskim, bowiem w dwa lata później wszedł w służbę czwartej żony Jagielly Zofii Holszańskiej i sprawował urząd jej podskarbiego (*subthesaurarius regine*), a następnie objął urząd kanclerza królowej, co poświadcza dokument z 1424 r. (Sułkowska-Kurasiowa, 1977, s. 220; Ożóg, 2004, s. 153). Ponadto Andrzej z Kokorzyna został włączony do grona bliskich współpracowników biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, który po śmierci Piotra Wolframa (zm. 9 X 1428) powierzył mu urząd archidiakona krakowskiego (Rabiej, 2000, s. 201, 212, 223). Papieską prowizję na archidiakonat uzyskał mistrz Andrzej 30 stycznia 1429 r. (BP 4, nr 2233). Do jego kompetencji należało m.in. wizytowanie i egzaminowanie duchowieństwa parafialnego. W trakcie takiej wizytacji w latach 1429–1430 w archidiakonacie krakowskim Andrzej z Kokorzyna spotkał w parafiach wielu niedouczonego duchownych popełniających błędy przy odprawianiu mszy św. i sprawowaniu sakramentów (Szczaniecki, 1966, s. 97–102). Dlatego uznał, że duchowieństwu parafialnemu konieczny jest prosty wykład *stilo breui ac facili pro informacione dictorum sacerdotum* o mszy św. i sakramentach. Przy wsparciu biskupa Zbigniewa Oleśnickiego archidiakon, jako profesor teologii Uniwersytetu Krakowskiego, postanowił opracować stosowne kompendium, czyli *Speculum sacerdotum* (Fijałek, 1898, s. 126–128; Szczaniecki, 1966, s. 101–104). Zdołał napisać pierwszą część dzieła dotyczącą mszy św., szczegółowo objaśniając wszystkie elementy liturgii mszalnej, piętnując równocześnie błędne gesty, formuły i praktyki napotkane w trakcie wizytacji. Przy tworzeniu tego *Speculum* spożytkował znaczną literaturę o mszy św., w tym dzieło Innocentego III *De sancti altaris mysterio* (Szczaniecki, 1966, s. 101–111). Andrzej z Kokorzyna nie zrealizował w pełni swych zamiarów, bowiem przed śmiercią nie zdążył opracować drugiej części dzieła poświęconej sakramentom św. i ich sprawowaniu. *Speculum sacerdotum* upowszechnione zostało w środowisku duchowieństwa parafialnego w diecezji krakowskiej, gdyż służyło ono duchownym do przygotowania się do odpowiedzi na pytania archidiakona w czasie kolejnych wizytacji (Markowski, 1964, s. 73–75; Szczaniecki, 1966, s. 102–104, 111–112; Ożóg, 2005, s. 52).

Na eksponowanych urzędach wikariusza generalnego *in spiritualibus* i oficjała krakowskiego zasiadali nieliczni doktorzy teologii, profesorowie uniwersyteccy: Mikołaj Bylina z Leszczyn, kanonik krakowski, wikariusz generalny w latach 1473–1474, Jan ze Słupczy, wikariusz generalny 1475–1476; Jan z Latoszyna, oficjał krakowski (po uzyskaniu stopnia doktora teologii w Rzymie) w latach 1490–1493 (Knappek, 2010, s. 60–61, 199, 208; Zwiercan, 1976, s. 122; Siemiątkowska, 1962–1964, s. 476–478; Zdanek,

2015e, s. 119–120). Natomiast Jakub Boksica z Bokszyca, doktor medycyny, prawa kanonicznego i teologii został oficjałem i wikariuszem generalnym gnieźnieńskim w 1480 r. i sprawował oba urzędy do 1484 r., a ponadto był kanonikiem poznańskim (1488–1497) i gnieźnieńskim (1479–1497). Aktywnie działał w kapitułach gnieźnieńskiej i poznańskiej, które reprezentował na synodach i sejmikach. Uczestniczył też w 1493 r. w pracach komisji delegowanej przez kapitułę gnieźnieńską do rewizji i korekty kapitulnych statutów. Był też lektorem teologii od 1483 r. przy katedrze gnieźnieńskiej (CACM, s. 190, 192–194, 196–198; Dembiński, 2012, s. 392–393; Zdanek, 2015c, s. 94–95).

Ponadto doktor teologii Mikołaj z Pyzdr jako sędzia *in spiritualibus* zastępował oficjała krakowskiego w latach 1404–1411, a także w konsystorzku poznańskim występował jako zastępca tamtejszego oficjała i zredagował projekt statutów synodalnych poznańskich przed 1414 r. (Kowalczyk, 1976a, s. 135–136). Z kolei profesor prawa kanonicznego, a następnie teologii Arnolf z Mierzeńca był w latach 1472–1480 i 1486–1487 audytorem w kurii biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego (Zdanek, 2015b, s. 18–19). Należy zauważyć, że spośród sześciu wymienionych oficjałów i wikariuszy generalnych oraz sędziów i audytorów aż czterech było profesorami zarówno prawa kanonicznego, jak i teologii, zaś tylko dwóch wyłącznie teologii.

Krakowscy profesorowie teologii niezbyt często obejmowali prałatury i kanonie w kapitułach katedralnych gnieźnieńskiej metropolii kościelnej. Stałą obecność w kapitule krakowskiej jednego teologa na kanonii katedralnej można odnotować od 1428 r., kiedy to Franciszek z Brzegu jako pierwszy objął kanonię (tzw. łętkowską) z nadania Uniwersytetu (Kowalczyk, 1999, s. 99–107). Uczelnia w 1401 r. otrzymała od biskupa Piotra Wysza dwie kanonie katedralne, jedną przeznaczoną dla mistrza teologii, zaś drugą dla profesora prawa kanonicznego (Kozłowska-Budkova, 1964, s. 49). Kanonię po Franciszku dzierżyli profesorowie teologii: Mikołaj Kozłowski, Jan z Radochonic, Benedykt Hesse, Paweł z Pyskowic, Jan Dąbrówka, Mikołaj Bylina z Leszczyn, Stanisław z Brzezina, Jan z Pilicy, Andrzej z Łabiszyna (Michalewicz i Michalewiczowa, 1991, s. 8–9, 13–14; CACM, s. 147–149). Natomiast poza kanonią uniwersytecką do kapituły krakowskiej weszli tylko Tomasz Strzępiński, kanonik od 1436 r., oraz Mikołaj Kozłowski, kanonik od 1443 r. (Zwiercan, 1970, s. 26–28; Ożóg, 2006, s. 419–421; Dembiński, 2012, s. 676–679). W pozostałych kapitułach katedralnych sytuacja z krakowskimi profesorami teologii wyglądała podobnie. I tak w kapitule gnieźnieńskiej zasiadali: Stefan Pálec, Tomasz Strzępiński, Jakub Boksica, Mikołaj z Latowicza (Palacz, 1980, s. 65–67; Dembiński, 2012, s. 392–393, 676–679; Ożóg, 2015a, s. 306–307); w poznańskiej: Mikołaj z Pyzdr, Mikołaj Kozłowski, Maciej

z Koła, Tomasz Strzępiński, Jakub Boksica (Kowalczyk, 1976a, s. 135–136; Dembiński, 2012, s. 392–393, 509, 556–557, 676–679; CAC), wrocławskiej: Mikołaj Tempelfeld (kantor od 1446 r.) (Dola, 1983, s. 406–407), w płockiej: Jan z Jastrzębi, Mikołaj z Latowicza (kanonik od 1480, prepozyt od 1484) (Kozłowska-Budkowa, 1962–1964, s. 455–456; Ożóg, 2015a, s. 306–307), wrocławskiej: Mikołaj Bylina z Leszczyn i Mikołaj z Latowicza (Świerczyńska, 2001, s. 89; Ożóg, 2015a, s. 306–307). Dodać należy jeszcze obecność krakowskich teologów w kapitułach kolegiackich (poza kolegiatą św. Floriana, która była złączona z Uniwersytetem) w Kielcach, Sandomierzu, Skalbmierzu i Nowym Sączu (CAC).

Najbardziej aktywnie krakowscy profesorowie współpracowali na rozmaitych polach z biskupem Zbigniewem Oleśnickim, zarazem kancleżem Uniwersytetu. W kręgu doradców tego biskupa obok kanonistów byli także doktorzy teologii: Andrzej z Kokorzyna, Franciszek z Brzegu, Mikołaj Kozłowski, Eliasz z Wąwolnicy, Jan z Radochoniec, Jakub z Paradyża, Tomasz Strzępiński i Benedykt Hesse (Rabiej, 2000). Teolodzy w szczególności służyli radą w kwestiach związanych z sytuacją Kościoła i walką z husytyzmem, a także w sprawach reformy kościelnej na soborach oraz ruchu koncyliarystycznego. Oleśnicki potrafił umiejętnie współpracować z teologami przy podejmowaniu najważniejszych decyzji dla krakowskiego Kościoła, np. w sprawie soboru bazylejskiego. Szczególne oparcie Uniwersytet stanowił dla niego w zmaganiach z wpływami husytyzmu i innymi zagrożeniami dla wiary katolickiej społeczeństwa (Rabiej, 2000, s. 218–225).

Uczeni zgodnie ze swoją rolą diagnozowali choroby i zagrożenia dla organizmu Kościoła i monarchii, nakłaniając władców do podejmowania stosownych działań dla przywrócenia zdrowia społeczeństwa. W takim kontekście należy spojrzeć na udział krakowskich profesorów teologii w dysputach z husytami, zorganizowanymi przez dwór królewski w marcu 1431 r. na Wawelu. Relację z tej doktrynalnej konfrontacji przekazał Jan Długosz w *Annales* (Ioannis Długossii, 2001, s. 18–20; Ożóg, 2004, s. 305–306; Iwańczak, 2021, s. 62–68). Ze strony czeskiej dyskutowali Prokop Wielki i Piotr Payne, zaś uniwersytet reprezentowali teolodzy: Mikołaj Kozłowski, Andrzej z Kokorzyna, Franciszek z Brzegu, Benedykt Hesse, Jakub z Paradyża i Eliasz z Wąwolnicy oraz kanonista Jan Elgot. Dysputa dotyczyła czterech artykułów praskich i po części toczyła się w języku polskim. Przysłuchiwali się jej Władysław Jagiełło z radą królewską, tj. dostojnikami świeckimi i biskupami. Krakowscy uczeni podważali główne punkty husyckiej doktryny i wykazywali stronie czeskiej konieczność powrotu do ortodoksyjnej wiary i pojednania się z Kościołem Rzymskim (Ioannis Długossii, 2001, s. 18–19). Długosz nie opisał w szczególności etapów tej kilkudniowej debaty. Na jej zakończenie

król Władysław wygłosił mowę, w której nakłaniał husytów do pojednania z katolikami i Rzymem. Wskazywał przy tym tragiczne skutki wojny religijnej w Czechach, tj. zniszczenie Kościoła i kwitnącego niegdyś Królestwa oraz upadek uniwersytetu praskiego (*Universitas Pragensis fons nationum arruit*), rozprzężenie społeczne, wręcz anarchię (Ioannis Długossii, 2001, s. 19–20). Husyci nie dali się jednak przekonać Jagielle i nie chcieli pojednania z Kościołem katolickim. Najpewniej na okoliczność dysputy wawelskiej Andrzej z Kokorzyna opracował traktat *De communione sub utraque specie*, zawierający wykład katolickiej nauki o Eucharystii polemizujący z artykułem praskim husytów o utrakwizmie (Markowski, 1964, s. 75–77; Świeboda, 2021, s. 56–57).

W lipcu 1432 r., gdy Władysław Jagiełło zawarł przymierze z taborytami w Pabianicach przeciw zakonowi krzyżackiemu i Świdrygielle (Świeboda, 2021, s. 57–59; Sperka, 2001, s. 216–217), wówczas biskup Oleśnicki i Uniwersytet Krakowski zdecydowanie sprzeciwili się takiej polityce króla względem husytów (Ioannis Długossii, 2001, s. 59–60). W Wiślicy, w dniach od 12 do 15 sierpnia tr., biskup krakowski i profesorowie teologii oraz prawa kanonicznego (nie zostali wymienieni z imienia) w dyspucie z przedstawicielami dworu królewskiego: kanclerzem Janem Szafrąncem, podkanclerzym Władysławem Oporowskim i biskupem chełmskim dominikaninem Janem Biskupcem, obnażyli wątle podstawy doktrynalne za porozumieniem z husytami (Ioannis Długossii, 2001, s. 61–62). Krakowscy uczeni od narodzin husytyzmu podejmowali polemikę z jego doktryną, zaś po potępieniu Jana Husa na soborze w Konstancji Uniwersytet Krakowski oficjalnie zadeklarował gotowość obrony wiary katolickiej przed wpływami czeskich husytów (Ożóg, 2004, s. 299–305; Świeboda, 2021, s. 46–57). Do Krakowa przybyli czescy profesorowie teologii z Pragi Maurycy Rvačka i Stefan Pálec, którzy zwalczali doktrynę husycką i wspierali Uniwersytet oraz polski Kościół w zmaganiu się z husytyzmem (Kadlec, 1976; Ożóg, 2004, s. 59–67, 299–305; Świeboda, 2021, s. 48).

We współpracy uczonych Uniwersytetu Krakowskiego ze Zbigniewem Oleśnickim zostało wypracowane oficjalne stanowisko biskupa i uczelni wobec soboru bazylejskiego i Feliksa V. O obojętności dla papieża soborowego zabiegało w Krakowie poselstwo bazylejskie jesienią 1440 r. W odpowiedzi na te zabiegi Uniwersytet, w porozumieniu z kanclerzem wszechnicy, wypracował własne stanowisko w sprawie soboru i jego władzy w Kościele. W tym celu powstała komisja złożona z 20 profesorów, spośród których trzech teologów: Benedykt Hesse, Wawrzyniec z Raciborza, Jakub z Paradyża oraz jeden kanonista – Jan Elgot opracowali odrębne traktaty eklezjologiczne o wspomnianych wyżej kwestiach. Komisja nie uznała jednak żadnego z nich za oficjalną wykładnię stanowiska uniwersytetu (*Polskie traktaty koncylarystyczne z połowy XV wieku*, 1987, s. 3–166; zob.

Fijałek, 1900. T. 1, s. 249–380; Wunsch, 1998, s. 98–99, 144–371; Ożóg, 2009a, s. 122–129). W tej sytuacji Tomaszowi Strzępińskiemu, dwukrotnemu rektorowi, doktorowi prawa kanonicznego i wówczas bakałarzowi teologii powierzono zadanie przygotowania nowego traktatu. Wykorzystując dzieła wymienionych wyżej profesorów teologii i prawa kanonicznego, sporządził traktat *Determinatio Basiliensis* (Thomae de Strzempino, 2000, s. XXII–XXIII, 227–292). Strzępiński ukazał w nim istotę Kościoła, władzę Jezusa Chrystusa jako pierwszej jego Głowy i papieża jako wikariusza Chrystusowego, a następnie dowodził zwierzchniej władzy soboru powszechnego, reprezentującego Kościół, nad papieżem, konieczności przestrzegania dekretów soborowych przez wszystkich wiernych łącznie z papieżem, legalności soboru bazylejskiego, prawomocnej depozycji Eugeniusza IV oraz elekcji Feliksa V i konieczności posłuszeństwa papieżowi soborowemu pod groźbą utraty zbawienia (Fijałek, 1900, t. 1, s. 345–349; Włodek, 1998, s. 271–280; Wunsch, 1998, s. 144–371; Markowski, 1999, s. 205–208). Traktat ten został zaakceptowany przez zgromadzenie wszystkich mistrzów jako oficjalne stanowisko Uniwersytetu Krakowskiego i wysłany do Bazylei, gdzie został na sesji soboru odczytany publicznie w lipcu 1441 r. i uznany za najlepszy wykład doktryny konciliarystycznej (Fijałek, 1900, T. 1, s. 380–386; Helmrath, 1987, s. 142–143, 451; Ożóg, 2009a, s. 129). Uniwersytet opowiedział się tym samym oficjalnie za soborem bazylejskim i papieżem Feliksem V. Również biskup Oleśnicki uznał argumenty krakowskich uczonych, w szczególności Tomasza Strzępińskiego, i przez swego wysłannika Jana Elgota 12 grudnia 1441 r. złożył obediencję soborowemu papieżowi. Podobnie postąpił już wcześniej prymas, arcybiskup gnieźnieński Wincenty Kot, a następnie Jan Odrowąż, arcybiskup lwowski i kilku polskich biskupów (Graff, 2008, s. 266–270, 284–291, 295–302).

Uniwersytet Krakowski podjął akcję, gdy Kazimierz Jagiellończyk po uroczystej koronacji na króla, która odbyła się 25 czerwca 1447 r., zamierzał odstąpić od uznawania soboru bazylejskiego oraz Feliksa V i złożyć obediencję nowo wybranemu papieżowi rzymskiemu Mikołajowi V. Na audiencję do króla i jego rady udała się delegacja profesorów z rektorem Jakubem z Zaborowa, doktorem prawa kanonicznego, na czele, która prosiła monarchę, aby na rok odłożył sprawę złożenia obediencji Mikołajowi V i zachował neutralność¹⁴. W tej delegacji najpewniej uczestniczyli obok rektora i kanonisty Jana Elgota profesorowie teologii: Tomasz

14 Relację o wydarzeniach sporządził ich uczestnik profesor teologii Benedykt Hesse. Jej edycję z trzech przekazów rękopiśmiennych znajdują się w: *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, 2010, s. 279; *Kalendarz katedry krakowskiej*, 1978, s. 120; *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, 1876, nr 13; zob. Ożóg, 2012, s. 1191–1193.

Strzępiński, Wawrzyniec z Raciborza, Benedykt Hesse (autorzy traktatów), Jan Dąbrówka i Maciej z Łabiszyna. Uczeni przekonywali Kazimierza Jagiellończyka i członków rady królewskiej, że sobór bazylejski ma od Chrystusa prawowitą władzę nad całym Kościołem i reprezentuje go, a także zgodnie z prawem pozbawił tiary Eugeniusza IV i wybrał na papieża Feliksa V (por. *Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis*, 1873, nr 137). Kazimierz nie dał się jednak przekonać argumentom profesorów i po rozważeniu całej sprawy na posiedzeniu rady królewskiej 6 lipca podjął ostateczną decyzję o wysłaniu poselstwa obediencyjnego do Mikołaja V. Głównym motywem skłaniającym mistrzów do powstrzymania króla przed uznaniem papieża rzymskiego była fundamentalna kwestia, jaką jest zbawienie monarchy i jego poddanych, bowiem według ich głębokiego przekonania Feliks V był prawowitym papieżem, któremu wszyscy wierzący winni są posłuszeństwo pod groźbą utraty zbawienia. Potem w 1448 r. Uniwersytet wytrwale bronił przed królem i wysłannikiem papieskim Janem Baptystą de Enricis, biskupem Camerino, swego probazylejskiego stanowiska aż do lipca 1449 r., kiedy to złożył obediencję Mikołajowi V (Ożóg, 2012, s. 1194–1204; Kowalski, 2015, s. 579, 582–583).

Profesorowie teologii jako „doctores veritatis” mieli misję nauczania prawd wiary w społeczeństwie, co ściśle wiązało się z ich posługą kaznodziejską. Była to niezwykle ważna funkcja pełniona w rozmaitych środowiskach, poczynając od dworu królewskiego, a kończąc na parafiach. W XV w. w polskim społeczeństwie było ogromne zapotrzebowanie na profesjonalne kaznodziejstwo, zarówno łacińskie, jak polskie. Uniwersytet stał się głównym ośrodkiem przygotowania kaznodziejskiego, o czym świadczy znamienita wypowiedź Jana Długosza przy okazji fundacji stałej predykatury w katedrze wawelskiej przez kard. Zbigniewa Oleśnickiego w 1454 r. (Joannis Długosz, 1864, s. 261–262; Wolny, 1974a, s. 285–294, 296–298; 1980, s. 94–105). Krakowscy profesorowie teologii obok kanonistów głosili kazania w katedrze na Wawelu oraz w najważniejszych kościołach krakowskich, np. u Panny Marii (kazania po niemiecku) i św. Barbary (kazania po polsku), a także w innych ośrodkach gnieźnieńskiej i lwowskiej prowincji kościelnej. Dla przykładu na dworze Władysława Jagiełły kaznodzieją był Jan Sylwan z Pragi, profesor teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1404–1408 (Ożóg, 2004, s. 311–312). Z kolei w katedrze wawelskiej kaznodziejami byli mistrzowie teologii: Mikołaj Bylina z Leszczyn, Mikołaj Ligatoris zwany Golešką z Krakowa, Stanisław z Brzezin, Jan ze Słupczy, Arnolf z Mierzeńca i Maciej z Szydłowa, a w katedrze gnieźnieńskiej Jakub Boksica (Wolny, 1974a, s. 296–299; 1980, s. 97–105). Natomiast w kościele farnym Najświętszej Maryi Panny w Krakowie kazania po niemiecku głosił w latach 1438–1458

profesor teologii Mikołaj Tempelfeld z Brzegu, zaś w kościele św. Barbary po polsku bakałarz format teologii Zygmunt z Pyzdr (zm. 1428) oraz profesorowie teologii Mikołaj Kozłowski (poświęcony w 1436 r.) i Andrzej z Łabiszyna (zm. 1498) (Wolny, 1974a, s. 303–304; Markowski, 1996, s. 134–136, 148, 193–194; Kowalczyk, 1976b).

Społeczne oddziaływanie teologów dokonywało się również poprzez twórczość pastoralną i moralną przeznaczoną dla duchowieństwa na potrzeby duszpasterskie szerokich warstw społecznych. Mszę św. objaśniali w traktatach: Bartłomiej z Jasła (*Ad celebrantes missam*), Jan Isner (*Expositio missae, De abusioibus missarum*), Jan z Kluczborka (*De officio missae*) i Paweł z Pyskowic (*Commentum in officium missae*) (Zahajkiewicz, 1971, s. 141–332; 1974, s. 223–246). Ponadto uczeni komentowali *Dekalog*, *Modlitwę Pańską*, *Credo*, a także tworzyli pisma o sumieniu, grzechach głównych, spowiedzi, pokucie, odpustach, cnotach moralnych i wadach (Wolny, 1974b, s. 196–207; Markowski, 1996). Do tego nurtu twórczości zaliczają się też orzeczenia prawno-pastoralne, tzw. *Casus conscientiae*, pióra teologów i kanonistów z Uniwersytetu Krakowskiego (Bracha, 2013, s. 12–33). Do najważniejszych problemów poruszanych w *Casus conscientiae* należą sprawy spowiedzi i pokuty, Eucharystii, liturgii i uczestnictwa wiernych w kulcie, etyki rodzinnej oraz kwestie gospodarcze, obyczajowe i w końcu prawdy wiary. Spośród teologów Andrzej z Kokorzyna opracował 8 orzeczeń, Mikołaj Kozłowski aż 40, zaś Jan Kanty – 12. Te orzeczenia wpływały znacząco na kształt praktyk religijnych w społeczeństwie polskim, a także jego etykę rodzinną i gospodarczą oraz obyczaje (Bracha, 2013, s. 34–83, 117–166).

Elitarna grupa ponad 70 krakowskich profesorów teologii w XV w. dobrze spełniała swoje zadania w polskim Kościele i społeczeństwie. Stosunkowo nielicznym teologom powierzano eksponowane godności i urzędy: biskupa (1), wikariusza generalnego *in spiritualibus* (3), oficjała (2), sędziego (1) i audytora kurii biskupiej (1). Natomiast w kapitułach katedralnych gnieźnieńskiej metropolii kościelnej zasiadało na prałaturach i kanoniach 19 mistrzów teologii. Kilku wybitnych teologów intensywnie współpracowało z biskupem krakowskim Zbigniewem Oleśnickim przy zwalczaniu husytyzmu oraz w sprawach związanych z sytuacją Kościoła powszechnego i jego reformą na soborze bazylejskim, a także w kwestii koncyliarizmu. Byli to: Andrzej z Kokorzyna, Franciszek z Brzegu, Mikołaj Kozłowski, Eliasz z Wąwolnicy, Jan z Radochoniec, Jakub z Paradyża, Wawrzyniec z Raciborza, Tomasz Strzępiński i Benedykt Hesse. Wywarli oni też znaczny wpływ na polski episkopat, który w większości opowiedział się po stronie soboru bazylejskiego. Natomiast traktat Tomasza Strzępińskiego *Determinatio Basiliensis* został uznany w Bazylei za najlepszy wykład doktryny koncyliarystycznej. Ponadto krakowscy profesorowie

teologii oddziaływali na szersze kręgi społeczeństwa jako kaznodzieje na dworze królewskim oraz w kilku kościołach krakowskich z katedrą wawelską na czele. Poprzez twórczość pastoralną i moralną, przeznaczoną dla duchowieństwa na potrzeby pracy duszpasterskiej w parafiach, wpływali również na kształt praktyk religijnych, normy życia i obyczajów chrześcijańskich mieszkańców Królestwa Polskiego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Biblioteka Jagiellońska, rkps: 2192, 2400.
- Aegidius Romanus (1607). *De regimine principum*. Ed. H. Samaritanus. Romae: Apud Bartholomaeum Zanettum.
- BP 4 – *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens* (1992). T. 4: 1417–1431. Edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś i H. Wajs. Romae–Lublina: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Fundacja Jana Pawła II, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej.
- BP 6 – *Bullarium Poloniae litteras apostolicas aliaque monumenta Poloniae Vaticana continens* (1998). T. 6: 1447–1464. Edd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, coop. P. Szczaniecki, M. Kowalczyk. Romae–Lublina: Katolicki Uniwersytet Lubelski, Fundacja Jana Pawła II, Polski Instytut Kultury Chrześcijańskiej.
- Chartularium Universitatis Parisiensis* (1889). Ed. H. Denifle. T. 1. Parisiis: Ex Typis Fratrum Delalain, 1889.
- Codex diplomaticus Universitatis Studii Generalis Cracoviensis* (1873). P. 2. [Ed. I.Ż. Pauli]. Cracoviae: Uniwersytet Jagielloński.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (1876). T. 1. Cz. 1–2. Wyd. A. Sokołowski, J. Szujski. Cracoviae: Akademia Umiejętności.
- Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae 1376–1430* (1882). Ed. A. Prochaska. Cracoviae: Akademia Umiejętności.
- CACM – Conclusiones antiquae Collegii Maioris Universitatis Cracoviensis 1432–1591. Samorząd Kolegium Większego Uniwersytetu Krakowskiego w XV–XVI wieku* (2014). Oprac. D. Wójcik-Zega. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Corpus Iuris Canonici. Editio Lipsiensis secunda* (1881). Ed. Ae. Friedberg. P. 2: *Decretalium collections*. Lipsiae: Ex Officina Bernhardi Tauchnitz.
- Gregorii Catinensis (1892) monachi Farfensis Orthodoxa defensio imperialis. Ed. L. von Heinemann. W: *Monumenta Germaniae Historica. Libelli de lite 2*. Hannoverae: Impensis Bibliopoli Hahniani.
- Honorius Augustodunensis (1854). *Elucidarium*. W: *Patrologiae cursus completus. Series Latina*. T. 172. Ed. J.P. Migne. Parisiis.

- Ioannis Dlugossii (2000). *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber XI (1413–1430). Edd. D. Turkowska, S.A. Sroka. Varsaviae: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ioannis Dlugossii (2001). *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber XI/XII (1431–1444). Edd. C. Pirożyńska, L. Korczak. Varsaviae: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Joannis Długosz (1863). *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*. T. 1: *Ecclesia cathedralis Cracoviensis – Ecclesiae collegiatarum*. Cracoviae: Ex Typographia Kirchmajeriana.
- Kalendarz katedry krakowskiej* (1978). Wyd. Z. Kozłowska-Budkowa. W: *Monumenta Poloniae Historica. Series nova*. T. 5. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551* (2010). Wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek i I. Skierska przy współpracy R. Grzesika. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Polskie traktaty koncyliaarystyczne z połowy XV wieku* (1987). Wyd. W. Bucichowski. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Rogeri Bacon (1859) *Opus tertium*. W: *Rogeri Bacon Opera quaedam hactenus inedita*. Ed. J.S. Brewer. Vol. 1. London: Longman, Green, Longman, and Roberts.
- Stanisław ze Skarbimierza (1978). Pochwała uniwersytetu na nowo ufundowanego. W: J. Domański (oprac. i red.). *700 lat myśli polskiej. Filozofia i myśl społeczna XIII–XV wieku*. Słowo wstępne napisał W. Tatarkiewicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Stanisław ze Skarbimierza (1979). *Sermones sapientiales*. Wyd. B. Chmielowska. Cz. I–III, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Statuta Thomae Strzępiński episcopi Cracovensisi, Ann. MCCCCLIX (1875). W: *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*. T. 4. Wyd. U. Heyzmann. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Thomae de Strzempino (2000) *Determinatio Basiliensis*. W: *Scripta manent. Textus ad theologiam spectantes in Universitate Cracoviensi saeculo XV conscripti*. Edd. Z. Włodek, R. Tatarzyński. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Thomas von Aquin (1971). *De regimine principum, mit der Fortsetzung des Tolomeo von Lucca*. Hg. J. Mathis. Turin: Marietti.

Opracowania

- Barycz, H. (1935). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w dobie humanizmu*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Bracha, K. (2013). *Casus pulchri de vitandis erroribus conscientiae purae. Orzeczenia kazuistyczne kanonistów i teologów krakowskich z XV w.* Warszawa: Wydawnictwo DiG.

- Dembiński, P. (2012). *Poznańska kapituła katedralna schyłku wieków średnich. Studium prozopograficzne 1428–1500*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytut Historii PAN.
- Dola, K. (1983). *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku. Ustrój – skład osobowy – działalność*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Domański, J. (1978). „Scholastyczne” i „humanistyczne” pojęcie filozofii. *Studia Mediewistyczne*, 19, z. 1, 3–155.
- Domański, J. (1979). Discours d'inauguration fait par Stanislas de Skarbiemierz á l'occasion du renouveau de l'université de Cracovie. *Mediaevalia Philosophica Polonorum*, 24, 113–132.
- Drewnowski, J. (1987). *Uczony w świadomości polskiego środowiska naukowego pierwszej połowy XV wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Fijałek, J. (1898). *Studia do dziejów Uniwersytetu Krakowskiego i jego Wydziału Teologicznego w XV wieku*. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Fijałek, J. (1900). *Mistrz Jakób z Paradyża i Uniwersytet Krakowski w dobie soboru bazylejskiego*. T. 1–2, Kraków: Akademia Umiejętności.
- Gabriel, A.L. (1974). The Ideal Master of the Mediaeval University. *Catholic Historical Review*, 60, 1–40.
- Graff, T. (2008). *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Helmrath, J. (1987). *Das Basler Konzil 1431–1449. Forschungsstand und Probleme*. Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- Iwańczak, W. (2021). Dysputa religijna z husytami w Krakowie w 1431 roku. W: W. Iwańczak, *W poszukiwaniu lepszego świata, czyli prawdy i nieprawdy o husytyzmie*. Kraków: Wydawnictwo AVALON.
- Karbowiak, A. (1903). *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*. T. 2. Petersburg: Nakładem Księgarni Kazimierza Grendyszyńskiego.
- Karbowiak, A. (1923). *Dzieje wychowania i szkół w Polsce*. T. 3. Lwów–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Knappek, E. (2010). *Akta oficjalatu i wikariatu generalnego krakowskiego do połowy XVI wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Knoll, P.W. (2016). „A Pearl of Powerful Learning”. *The University of Cracow in the Fifteenth Century*. Leiden–Boston: Brill.
- Koczerska, M. (2008). Elekcja Tomasza Strzępińskiego na biskupa krakowskiego w 1455 roku. W: Z. Piech (red.), *Miasta, ludzie, znaki, instytucje. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 319–347.
- Korczał, L. (2007–2008). Strzępiński Tomasz. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 45. Warszawa–Kraków: PAN, PAU.
- Kowalczyk, M. (1964). Odnowienie Uniwersytetu Krakowskiego w świetle mów Bartłomieja z Jasła. *Małopolskie Studia Historyczne*, 6, z. 3–4, 23–42.

- Kowalczyk, M. (1970). *Krakowskie mowy uniwersyteckie z pierwszej połowy XV wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kowalczyk, M. (1976a). Mikołaj z Pyzdr. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 21. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kowalczyk, M. (1976b). Mikołaj Tempelfeld z Brzegu. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 21. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kowalczyk, M. (1999). Franciszek z Brzegu. *Acta Mediaevalia*, 12, 99–144.
- Kowalczyk, M. (2010). *Colligite fragmenta ne pereant... Studia z dziejów Uniwersytetu Krakowskiego w średniowieczu*. Red. D. Wójcik. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Kowalski, M.D. (2015). Baptysty Enriceigo z Rzymu, biskupa Camerino, legacja do Polski w 1448 roku. W: G. Rytowska i A. Gąsiorowski (red.), *Memoria viva. Studia historyczne poświęcone pamięci Izabeli Skąpskiej (1967–2014)*. Warszawa–Poznań: Instytut Historii PAN, 573–588.
- Kozłowska-Budkowa, Z. (1952). Kodeks Mikołaja Tempelfelda. *Sprawozdania PAU*, 53, 466–469.
- Kozłowska-Budkowa, Z. (1961). Uniwersytet Jagielloński w dobie Grunwaldu. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne*, 8, 55–67.
- Kozłowska-Budkowa, Z. (1962–1964). Jan z Jastrzębi. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 10. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kozłowska-Budkowa, Z. (1964). Odnowienie jagiellońskie Uniwersytetu Krakowskiego (1390–1414). W: K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. T. 1. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 38–87.
- Le Bras, G. (1959). Velut splendor firmamenti: le docteur dans le droit de l'Eglise médiévale. W: *Mélanges offerts à Étienne Gilson de l'Académie française*. Toronto–Paris: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, J. Vrin, 373–388.
- Longo, U. (2002). Gregorio da Catino. W: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 59. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana.
- Markowski, M. (1964). Poglądy filozoficzne Andrzeja z Kokorzyna. *Studia Mediewistyczne*, 6, 55–136.
- Markowski, M. (1996). *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej.
- Markowski, M. (1997). Pierwsi bakałarze i doktorzy teologii Uniwersytetu Krakowskiego. *Przegląd Tomistyczny*, 6–7, 233–314.
- Markowski, M. (1999). Uniwersytet Krakowski a sobory pierwszej połowy XV wieku. *Acta Mediaevalia*, 12, 177–213.

- Michalewicz, J. i Michalewicz, M. (1991). *Liber beneficiorum et benefactorum Universitatis Iagellonicae in saeculis XV–XVIII*, t. 5: *Beneficia Universitatis Iagellonicae*, p. 2, red. H. Madurowicz-Urbańska. Cracoviae: Uniwersytet Jagielloński.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1–2. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Oźóg, K. (2000). „Rex illiteratus quasi asinus coronatus”. Ideał władcy wykształconego w średniowiecznej Europie. Zarys problemu. W: K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz i W. Wrzesiński, *Przełomy w historii. Pamiętnik XVI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, Wrocław 15–18 września 1999. Pamiętnik*, T. 2. Cz. 1. Toruń: Adam Marszałek, 81–96.
- Oźóg, K. (2003). Elity intelektualne w Polsce średniowiecznej. Stan i perspektywy badań. W: J. Pakulski i J. Wroniszewski (red.), *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 179–208.
- Oźóg, K. (2004). *Uczni w monarchii Jadwigi Andegaweńskiej i Władysława Jagielly (1384–1434)*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Oźóg, K. (2005). Duszpasterskie zabiegi biskupów krakowskich w późnym średniowieczu. *Rocznik Krakowski*, 71, 41–54.
- Oźóg, K. (2006). Mistrza Mikołaja z Kozłowa poglądy na władzę i państwo. W: P. Kras i in. (red.), *Ecclesia, cultura, potestas. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 419–429.
- Oźóg, K. (2009a). *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Oźóg, K. (2009b). Rola rytuału w kształtowaniu korporacyjnej tożsamości Uniwersytetu Krakowskiego w XV wieku. Przykład mów uniwersyteckich. W: M. Nodl i F. Šmahel (red.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Colloquia mediaevalia Pragensia, 12. Praha: Centrum mediévistických studií, 415–426.
- Oźóg, K. (2012). ‘Ne contrarii haberemur doctrinae et scripturis nostris’. Droga Uniwersytetu Krakowskiego do złożenia oboediencji papieżowi Mikołajowi V. W: W. Bukowski i T. Jurek (red.), *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*. T. 2. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 1185–1204.
- Oźóg, K. (2015a). Mikołaj z Latowicza. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: 1364–1780. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 306–307.
- Oźóg, K. (2015b). Tomasz Strzępiński ze Strzępina h. Prus. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: 1364–1780. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 410–412.
- Oźóg, K. (2017). Die Krakauer Universität zwischen dem 14. und 18. Jahrhundert. Forschungsstand, Methoden und Impulse für neue Fragestellungen.

- W: Á. Fischer-Dárdai, I. Lengvári i É. Schmelczler-Pohánka (eds.), *University and Universality – the Place and Role of the University of Pécs in Europe from the Middle Ages to Present Day*. Pécs: University Library of Pécs and Centre for Learning, 229–249.
- Palacz, R. (1980). Palecz Stefan. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 25. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rabiej, P. (2000). Uczni uniwersyteccy w służbie i otoczeniu Zbigniewa Oleśnickiego biskupa krakowskiego. W: K. Ożóg i S. Szczur (red.), *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 199–231.
- Rebeta, J. (1988). *Początki nauk społecznych. Podstawy metodologiczne*. (Dzieje filozofii średniowiecznej w Polsce. T. XI). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rechowicz, M. (1974). Po założeniu Wydziału Teologicznego w Krakowie (wiek XV). W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii w Polsce*. T. 1: *Średniowiecze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 93–148.
- Szczaniecki, P. (1966). *Służba Boża w dawnej Polsce. Studia o Mszy św.* Seria II. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Siemiątkowska, Z. (1962–1964). Jan ze Słupczy. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 10. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Sperka, J. (2001). *Szafranowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Stelzer, W. (1978). Zum Scholarenprivileg Friedrich Barbarossas (Authentica ‘Habita’). *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 34, 123–165.
- Struve, T. von (1978). *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter*. Stuttgart: Hiersemann Verlag.
- Sułkowska-Kurasiowa, I. (1977). *Dokumenty królewskie w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Świeboda, W. (2021). *Universitas contra haeresim. Działalność antyheretycka Stanisława ze Skarbimierza jako przedstawiciela Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Świerczyńska, M. (2001). *Teolodzy krakowscy w pierwszej połowie XV wieku*. Kraków: Praca magisterska w Instytucie Historii UJ.
- Teeuwen, M. (2003). *The Vocabulary of Intellectual Life in the Middle Ages*. Turnhout: Brepols.
- Vergier, J. (2003a). Licentia. W: *Lexicon des Mittelalters*. Bd. 5. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

- Verger, J. (2003b). Professor. W: *Lexicon des Mittelalters*. Bd. 7. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Wielgus, S. (1992). *Średniowieczna literatura biblijna w języku polskim*. Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski.
- Włodek, Z. (1998). Eklezjologia krakowska w pierwszej połowie XV wieku. W: J. Morawa i S. Postawa (red.), *Jubileusz sześćsetlecia Wydziału Teologicznego w Krakowie. 20 X 1996 – 20 X 1997*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, 247–282.
- Włodek, Z. (2011). *Z dziejów filozofii i teologii na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku. Sylwetki, teksty, studia*, red. D. Wójcik-Zega i W. Zega. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Wünsch, Th. (1998). *Konziliarismus und Polen: Personen, Politik und Programme aus Polen zur Verfassungsfrage der Kirche in der Zeit der mittelalterlichen Reformkonzilien*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Wojtkowski, A. (1968). *Tezy i argumenty polskie w sporach terytorialnych z Krzyżakami*. Olsztyn: PTH.
- Wolny, J. (1974a). Kaznodziejstwo. W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii w Polsce*. T. 1: *Średniowiecze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 273–308.
- Wolny, J. (1974b). Z dziejów katechezy. W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii w Polsce*. T. 1: *Średniowiecze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 149–209.
- Wolny, J. (1980). Krakowskie środowisko katedralne w czasach Jana Długosza (1431–1480). W: S. Gawęda (red.), *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*. Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 85–107.
- Zahajkiewicz, M.T. (1971). Msza święta w Polsce przed Soborem Trydenckim w świetle rodzimych komentarzy (Expositiones missae). Studium historyczno-liturgiczne. W: *Textus et studia historiam theologiae in Polonia excul-tae spectantia*. T. 1. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 141–332.
- Zahajkiewicz, M.T. (1974). Teoria duszpasterstwa. W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii w Polsce*. T. 1: *Średniowiecze*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 211–248.
- Zdanek, M. (2015a). Andrzej z Łabiszyna. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: *1364–1780*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 12–13.
- Zdanek, M. (2015b). Arnolf z Mierzeńca h. Jastrzębiec. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: *1364–1780*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 18–19.
- Zdanek, M. (2015c). Jakub Boksica z Bokszyca h. Tarnawa. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: *1364–1780*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 94–95.

- Zdanek, M. (2015d). Jakub z Lisowa. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: 1364–1780. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 103–104.
- Zdanek, M. (2015e). Jan Latoszyński z Latoszyna h. Gryf. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: 1364–1780. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 119–120.
- Zdanek, M. (2015f). Jan z Dąbrówki. W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1: 1364–1780. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 134–136.
- Zielinski, H. (2003). Gregor von Catino. W: *Lexicon des Mittelalters*. Bd. 7. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Zwiercan, M. (1970). Kozłowski Mikołaj. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 15. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Zwiercan, M. (1976). Mikołaj Bylina z Leszczyn. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 21. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- CAC: Corpus academicum Cracoviense <https://cac.historia.uj.edu.pl/>

Krzysztof Ożóg – profesor doktor habilitowany, mediewista prowadzący badania nad środowiskami intelektualnymi w średniowiecznej Polsce i Europie, dziejopisarstwem, historią polskiego Kościoła oraz monarchią Piastów, Andegawenów i Jagiellonów. Od 1980 r. pracuje w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W latach 2006–2012 kierował Zakładem Historii Polski Średniowiecznej, zaś obecnie pełni funkcję kierownika Katedry Historii Średniowiecznej i Pracowni Historii Polski Średniowiecznej. Ponadto w latach 2012–2022 był dyrektorem Archiwum UJ. Ma w swoim dorobku kilkaset publikacji naukowych, najważniejsze z nich to: *Kultura umysłowa w Krakowie w XIV wieku*, Wrocław 1987; *Intelektualiści w służbie Królestwa Polskiego w latach 1306–1382*, Kraków 1995; *Uczni w monarchii Jadwigi Andegawenkiej i Władysława Jagielly (1384–1434)*, Kraków 2004; *The Role of Poland in the Intellectual Development of Europe in the Middle Ages*, Kraków 2009; *Korona i krzyż. Czasy Piastów i Jagiellonów*, Kraków 2012; 966. *Chrzest Polski*, Kraków 2015 i *Narodziny potęgi. Dziedzictwo Kazimierza Wielkiego*, Kraków 2020.

Dorota Żurek<http://orcid.org/0000-0003-2553-3471>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

dorota.zurek@up.krakow.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.12

Działalność Jana Sacranusa z Oświęcimia *Sacrae Theologiae Professoris* (1443–1527) jako proboszcza w Proszowicach

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest mało znanej działalności Jana z Oświęcimia zwanego Sakranem, wybitnego uczonego, profesora teologii, związanej ze sprawowaną przez niego funkcją proboszcza w parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Jana Chrzciciela w Proszowicach, małym mieście dawnego województwa krakowskiego. Sakran, objąwszy tę funkcję w początkach XVI w., pełnił ją ponad dwadzieścia lat. Należał do grona duchownych, którzy kumulowali różne beneficja, urzędy i godności. W artykule poszukiwane są odpowiedzi na pytania, jak w tej sytuacji Sacranus wywiązywał się z obowiązków plebana, związanych z jednej strony z *cura animarum*, z drugiej zaś ze spoczywającym na proboszczach obowiązku opieki nad majątkiem Kościoła. Analiza została oparta w głównej mierze na księgach miejskich Proszowic, źródłach do tej pory prawie niewykorzystanych w odniesieniu do badań nad działalnością Jana Sacranusa. Wyłania się z nich obraz tego wybitnego duchownego jako troskliwego opiekuna parafii proszowickiej, a przede wszystkim fundatora szpitala dla ubogich. Odnalezione zapiski źródłowe rzucają nowe światło na tę fundację. Artykuł stanowi przyczynek do badań nad rolą plebana i jego relacjami z wiernymi w społeczności parafii miejsko-wiejskiej w późnym średniowieczu oraz sytuacją parafii, w których probostwo obejmowali wybitni duchowni, uczeni, ludzie związani z kręgami władzy.

SŁOWA KLUCZE: Jan Sacranus, Proszowice, proboszcz w średniowieczu, parafia, szpital

ABSTRACT

The Activities of Jan Sacranus of Oświęcim *Sacrae Theologiae Professoris* (1443–1527) as a Parish Priest in Proszowice

The article is devoted to the little known activities of Jan of Oświęcim (1443–1527), an outstanding scholar and professor of theology, as a parish priest in the town of Proszowice. Sakran assumed this function at the beginning of the

Sugerowane cytowanie: Żurek, D. (2023). Działalność Jana Sacranusa z Oświęcimia *Sacrae Theologiae Professoris* (1443–1527) jako proboszcza w Proszowicach ☺ ⓘ *Perspektywy Kultury*, nr 4/1(43), ss. 87–101. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.12

Nadesłano: 10.12.2022

Zaakceptowano: 22.12.2022

16th century and held it for over twenty years. He among those clergymen who accumulated various benefices. The analysis is based mainly on the town records of Proszowice, sources that have not yet been used for research on the activities of Jan Sacranus. What emerges from these records is a picture of Sakran as a caring guardian of the Proszowice parish, and, most importantly, the founder of a hospital for the poor. The new source records shed new light on this hospital founding.

KEYWORDS: Jan Sacranus, Proszowice, priest in a medieval town, parish, hospital

Jan Sacranus z Oświęcimia był wybitnym uczonym, profesorem teologii, a następnie rektorem Uniwersytetu Krakowskiego, ponadto kanonikiem w kolegiacie św. Floriana oraz krakowskiej i wrocławskiej kapituły katedralnej. Pełnił również funkcję spowiednika trzech Jagiellonów: Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta Starego¹. Należał do stosunkowo licznego grona duchownych, którzy kumulując liczne beneficja, obejmowali także funkcje proboszczów². Sacranus przez wiele lat był proboszczem w Proszowicach, małym mieście dawnego województwa krakowskiego. Z perspektywy urzędów i funkcji, jakie pełnił w swoim życiu, ta ostatnia z pewnością była najmniej prestiżowa. Zapewne z tego względu ten aspekt jego życia nie był jak dotąd przedmiotem szerszych analiz³. Celem artykułu jest przedstawienie innego oblicza wielkiego Jana Sakrana, nie jako uczonego i profesora, ale jako proboszcza – opiekuna i dobrodzieja powierzonego mu na przeszło dwadzieścia lat Kościoła w Proszowicach. Podstawę źródłową badań stanowią najstarsze księgi miejskie Proszowic, na których kartach często wzmiankowany był „plebanus Johannes

1 O Janie Sakranie pisali Fijałek, 1899; Morawski, 1900; Barycz, 1962–1964, Szkaradnik, 2001; Wünsch, 2008. Jako pierwszy jego identyfikacji dokonał Fijałek (1899, s. 32–41). Później Szkaradnik (2001, s. 62–78) przeprowadził szczegółową identyfikację trzech Janów z Oświęcimia: Bebera, Piotrowicza i Sakrana, wykazując, że nie wszystkie zasługi przypisywane Janowi Sakranowi rzeczywiście należały do niego.

2 Na temat kumulacji beneficjów przez kanoników płockiej kapituły katedralnej pisał Radziwiński, 1993, s. 21–24. Badacz ustalił, że częstym zjawiskiem było łączenie przez tych duchownych prałatur i kanonii z funkcją proboszcza w kościele parafialnym. W grupie 219 kanoników płockich 68 (31%) posiadało plebanie. Zjawisko kumulacji beneficjów narastało od II poł. XIV w., kiedy przybywało osób posiadających więcej niż dwa beneficja.

3 Nie wspomina o tym Fijałek (1899), z kolei Barycz (1962–1964, s. 468) podał jedynie, że był dobrodziejem tamtejszego szpitala. Podobnie Szkaradnik (2001, s. 75) wspominał w kilku zdaniach o tej jego działalności. Stosunkowo najwięcej na ten temat napisał Kiryk (1967, s. 43; 2000, s. 81, 83), który zwrócił uwagę przede wszystkim na fundację i uposażenie szpitala oraz kościoła szpitalnego i wskazał, w jakim okresie jakie nieruchomości nabywał Sacranus dla szpitala.

de Oswyanczym”⁴, oraz dokument z 1510 r. dla szpitala w Proszowicach wystawiony przez Jana Sacranusa⁵.

Rola plebana w społeczności parafialnej w średniowieczu była ogromna, o czym wielokrotnie pisano, podkreślając szczególną jego pozycję i zadania, jakie na nim spoczywały⁶. Zauważano także problemy, jakie pojawiały się w związku z tym, że niejednokrotnie parafie obejmowali duchowni, którzy na co dzień nie rezydowali w nich z uwagi na pełnienie innych, bardziej prestiżowych funkcji kościelnych, państwowych czy dworskich. Przepisy kościelne pozwalały na łączenie funkcji proboszcza z innymi, ale wprowadzano w tym zakresie pewne ograniczenia. Przede wszystkim duchowny musiał posiadać zgodę na opuszczenie beneficjum i zatroszczyć się o zastępstwo podczas swojej nieobecności. Z ważnych powodów mógł otrzymać pozwolenie na nierezydowanie w parafii pod warunkiem odwiedzania jej co jakiś czas. Zwolnienie takie uzyskiwali m.in. kanonicy katedralni i kolegiaccy (Wiśniowski, 2004; Skierska, 2003). Badacze wskazywali na negatywne skutki takich sytuacji. Duchowni ci traktowali bowiem beneficja jako źródło dochodów, nie troszcząc się o wiernych i majątek Kościoła. Dotyczyło to zwłaszcza członków kapituł katedralnych i kolegiackich, kapelanów królewskich czy urzędników na dworze królewskim (Wiśniowski, 2004). Jak zauważyła Izabella Skierska (2004), ci najlepiej przygotowani teologicznie i liturgicznie duchowni rzadko osobiście wykonywali obowiązki spoczywające na proboszczu, cedując je na wynajętych kapłanów, ale nie rezygnując z pobierania dochodów z beneficjum. Warto jednak się zastanowić, czy można wskazać pozytywne strony obejmowania parafii przez wybitnych duchownych. Wszak duchowni ci byli ludźmi wpływowymi w pewnych środowiskach, mającymi znajomości w kręgach władzy, i ludźmi zamożnymi.

4 Najwięcej wzmianek odnotowano w księdze ławniczej z lat 1474–1511 (Proszowice 160). Pomocnicze były wpisy w księdze radzieckiej z lat 1451–1512 (Proszowice 167). Zapiski z ostatnich lat Jana z Oświęcimia spędzonych w parafii znajdują się w księdze wójtowsko-ławniczej z lat 1513–1533 (Proszowice 161).

5 Dokument nie zachował się w oryginale, jego treść znamy z odpisu sporządzonego w XVIII w. przez notariusza miejskiego, opatrzonego jego zapisem: *Ex originalis autentico extractum per me J. Opechowski notarium juratum Prossovicensem*. Przechowywany jest w Archiwum Narodowym w Krakowie w zespole zawierającym szczątki różnych dokumentów i akt Proszowicz z XV–XVIII w. (Proszowice 281). Pomocne były także wpisy w Aktach biskupich (AKM, AEp.)

6 W odniesieniu do Polski szeroko problem ten omówiła Skierska (2004, s. 155–180) i Wiśniowski (2004, s. 57–68). Ostatnio o proboszczach w średniowiecznych miastach pruskich pisał M. Sumowski (2018). Bardziej zaawansowane są badania niemieckich historyków. Na szczególną uwagę zasługują teksty opublikowane w tomie poświęconym parafiom w późnym średniowieczu *Vorträge und Forschungen: Die Pfarrei in späten Mittelalter*, a zwłaszcza artykuł A. Reitemeiera (2013).

W kontekście tego, co napisano powyżej, niezwykle interesująco przedstawia się postać Jana z Oświęcimia, który skumulował w swym ręku wiele godności i urzędów, w tym kapelana królewskiego i dwie kanonie. Tym samym należałoby go zaliczyć do owego niechlubnego grona duchownych kumulujących beneficja i z tego powodu zaniedbujących swe obowiązki duszpasterskie.

Na początek warto nadmienić, że parafia w Proszowicach, która obejmowała poza miastem 11 wsi, była bogato uposażona (1864. LB 2, s. 154). Prawo patronatu i prezenty do połowy XVI w. należało do króla, co niewątpliwie miało decydujący wpływ na wybór tamtejszych plebanów, wywodzących się z kręgów władców. W średniowieczu parafia proszowicka znajdowała się w kręgu zainteresowania najbardziej wpływowych i doskonale wykształconych duchownych diecezji krakowskiej. Obejmowali ją wybitni ludzie z najwyższych kręgów elit intelektualnych państwa. Wśród poprzedników Jana Sacranusa na probostwie proszowickim warto wspomnieć o Mikołaju z Zapolic, spowiedniku Władysława III i Kazimierza IV, Pawle z Szadka czy Janie z Oleśnicy⁷. Niewątpliwie najwybitniejszym z nich był Jan Sacranus z Oświęcimia.

Nie są znane dokładne daty, w których Jan z Oświęcimia objął i zakończył sprawowanie posługi jako proboszcz w Proszowicach. Niemniej kwerenda w księgach miejskich pozwoliła na przesunięcie dat dotąd funkcjonujących w literaturze⁸. Pierwsza wzmianka o nim, w której wystąpił jako proboszcz proszowicki, pochodzi z piątku po Bożym Ciele 1501 r. (ANK, Proszowice 160, s. 579)⁹. Objęcie tej funkcji musiało się wiązać z rezygnacją z probostwa w kościele św. Mikołaja poza murami Krakowa,

7 Kiryk (1967, s. 43) podał, że Mikołaj z Zapolic był proboszczem proszowickim od 1450 r. do być może 1468 r. W źródłach jednak Mikołaj jako pleban wystąpił już w 1446 r. (ANK, Proszowice 166, s. 181), a funkcję tę sprawował najpewniej do swej śmierci w 1469 r. Jako zmarły poświadczony jest 20 maja 1469 r. (AKM, AEp. 1, k. 26). Nowym proboszczem był już wówczas Paweł z Szadka, który probostwo to dzierżył co najmniej do 1482 r. (nie przed 1475, jak podał Kiryk, 1967, s. 43). Jego następcą był najpewniej poświadczony od 1484 r. Jan z Oleśnicy, spowiednik pary królewskiej. Nie znajduje potwierdzenia w źródłach informacja Kiryka (1967, s. 43), że następcą Pawła z Szadka był Bartłomiej z Dziekanowic. Natomiast o Janie z Oleśnicy badacz wspominał w późniejszej pracy (Kiryk, 2000, s. 83), umieszczając go na probostwie proszowickim pomiędzy Bartłomiejem z Dziekanowic a Janem z Oświęcimia. Aktywność wymienionych duchownych w parafii proszowickiej także jest poświadczona na kartach ksiąg miejskich.

8 Dotąd przyjmowano w literaturze, że na probostwie tym po raz pierwszy poświadczony został 14 marca 1503 r. (Szkaradnik, 2001, s. 75, przyp. 93). Z kolei Kiryk (2000, s. 83) nie podał dat sprawowania przez niego tej funkcji, poprzestając na stwierdzeniu, że objął ją na przełomie XV i XVI w. oraz że na probostwie tym „przesiedział sporo lat”. Z kolei Leśniak (2000, s. 240) wskazał lata 1504–1518, ale bez podania źródła tej informacji.

9 (...) *plebano proschoviensis domino Johanne de Ossianczim.*

gdzie był plebanem od 1492 r.¹⁰ W literaturze przyjmuje się, że godność tę sprawował do 1502 r. Należy jednak zauważyć, że we wzmiance źródłowej wspomina się, iż probostwo św. Mikołaja, wakujące po ustąpieniu Jana z Oświęcimia, otrzymał wówczas Jan Amicinus. Nie podano jednak, kiedy doszło do rezygnacji.

Poprzednikiem Sakrana na probostwie w Proszowicach mógł być Jan z Oleśnicy, który zmarł przed 26 listopada 1496 r.¹¹ W 1497 r. pojawił się w źródłach *Bernard viceplebanus* (ANK, Proszowice 167, s. 396). Zatem Jan Sakran musiał objąć probostwo w Proszowicach po 1496 r., a przed połową 1501 r. Ostatnia odnaleziona wzmianka, w której Sacranus wystąpił jako proboszcz w tym mieście, pochodzi z 1524 r.¹² (ANK, Proszowice 161, s. 145), co oznacza, że funkcję tę pełnił przez co najmniej 23 lata. Zmarł trzy lata później w grudniu 1527 r. (Barycz, 1962–1964; Szkaradnik, 2001).

Jan Sakran zaangażował się w sprawy swojej nowej parafii. Działalność tego wybitnego duchownego jako proboszcza w Proszowicach możliwa jest do zaobserwowania na kilku obszarach: jako mediatora pośredniczącego w zawieraniu ugód między mieszczanami, arbitra w sporach *communitas* z władzami miejskimi, egzekutora testamentów parafian, opiekuna majątku kościelnego, ale przede wszystkim jako fundatora i dobrodzieja szpitala miejskiego¹³.

Proboszcz, jedna z najbardziej poważanych osób w społeczności miasta i wsi, niejednokrotnie był proszony o pośredniczenie w sporach celem doprowadzenia do ugody zwaśnionych stron. W źródłach znajdujemy dowody na to, że i profesor teologii Jan Sakran pośredniczył lub był świadkiem w ugodach zawieranych między swoimi parafianami. W 1502 r. na sądzie mieszczanie zawarli ze sobą ugodę w sprawie pewnego domu. Świadcami w tej sprawie byli tenutariusz miasta, *domino plebano* i rajcy

10 O rezygnacji Jana z Oświęcimia z tej funkcji informują wpisy z listopada 1502 r., kiedy nastąpiła inwestytura nowego proboszcza (1880. Codex. nr 303).

11 Jako o żyjącym wspomina się o nim po raz ostatni w odnalezionych źródłach w lipcu 1495 r., zaś w piątek po św. Katarzynie 1496 r. wspomina się o nim jako o zmarłym.

12 (...) *de consensu specialium dominum doctorum de oschvyczim plebani in Proschovicze*. Wzmianka pochodzi z posiedzenia sądu, który odbył się piątek w przeddzień Nawiedzenia NMP, czyli 30 maja 1524 r. W 1520 r. odbył pielgrzymkę do Rzymu (Barycz, 1962–1964, s. 468), z kolei Fijałek (1899, s. 41) zauważył, że od 1521 r. znika wszelki ślad jego działalności w uniwersytecie.

13 Był to typowy dla średniowiecza szpital prepozyturalny, zorganizowany w formie probostwa szpitalnego, tzw. prepozytury. Tego typu placówki zakładano w większych miastach począwszy od XIII w. (Surdacki, 2015, s. 135). Różnice pomiędzy tego typu placówką a szpitalem parafialnym wymienił Kowalczyk (2014, s. 35–38). Zasadniczym kryterium było istnienie oraz niezależnej świątyni. Inne różnice dotyczyły organizacji, erygowania, uposażenia oraz zarządu placówki. Na temat stanu szpitalnictwa w Polsce przedrozbiorowej zob. Surdacki, 2015, s. 133–184.

(ANK, Proszowice 160, s. 594). W 1503 r. także pośredniczył w zawarciu ugody między mieszczanami (ANK, Proszowice 167, s. 489). W 1507 r. przyszło mu pełnić funkcję arbitra w trzech toczących się wówczas sporach między rajcami a społecznością miasta. Sprawy trafiły przed oblicze sądu królewskiego. W zawartej ugodzie, którą aprobował Sacranus, wskazano, że w razie złamania jej warunków strony zapłacą karę na rzecz Kościoła i szpitala w Proszowicach (AGAD, MK 23, k. 124–125)¹⁴. W 1511 r. przed obliczem proboszcza i rajców zawarto ugodę w sprawie domu w mieście, na którym opisane były pieniądze dla Kościoła (ANK, Proszowice 160, s. 717).

Jan Sakran występował w roli egzekutora testamentów swoich parafian, zarówno mieszczan, jak i kmieci, co świadczy o zaufaniu, jakim obdarzali go testatorzy. W 1501 r. pleban zasiadł wraz z rajcami na sesji sądu miejskiego, podczas której bracia zmarłego kmiecia z sąsiedniej wsi Sufczyn zatwierdzili testament zmarłego, odbierając z rąk egzekutorów zapisane im sumy. Wykonawcami tego testamentu byli proboszcz Jan i rajcy (ANK, Proszowice 160, s. 579). W kolejnym roku mieszcza z Olkusza wraz z mężem odebrała 10 grzywien, które legował jej w swoim testamencie zmarły mieszczanin proszowicki. Pieniądze te przyjęli z rąk *domino plebano Johanne de Osswaczym doctore sacrae theologiae* oraz rajców (ANK, Proszowice 160, s. 599). Sakran odgrywał rolę wykonawcy testamentu Klemensa Słonki, najbogatszego i najbardziej wpływowego mieszczanina Proszowic przełomu XV i XVI w., wieloletniego rajcy i wójta sądowego, także dzierżawcy miasta. Proboszcz był egzekutorem jego testamentu wraz z zięciem zmarłego, szlachcicem Dobiesławem Kozłowskim. W 1508 r. wypłacili pieniądze wdowie po Słonce i jego siostrzeńcowi (ANK, Proszowice 160, s. 675, 676).

W późnym średniowieczu coraz silniejsze były starania rad miejskich, aby przejąć kontrolę nad majątkiem Kościoła. Efektem tego było utworzenie funduszu *fabrica ecclesiae*, który miał pozostawać pod opieką i zarządem świeckich (Sołtyśzewski, 1960). Te drażliwe kwestie różnie rozwiązywano, w dużej mierze zależało to od indywidualnych relacji władz miasta z proboszczem. W odniesieniu do Proszowic lektura ksiąg miejskich pozwala na wysunięcie spostrzeżenia, że w tych kwestiach rada i proboszcz Jan Sacranus działali zgodnie. Świadectwem tego są różnego rodzaju wpisy związane z administrowaniem majątkiem Kościoła

14 Były to trzy spory: pierwszy między Klemensem Słonką a rajcami, drugi między tymże Słonką a Piotrem Podobym, trzeci między rajcą Janussio a społecznością miasta. *Decretum et concordia [-] per Ioannem de Osswaczym, theologiae proffessorem, canonicum Cracoviensem et plebanum in Proszewycze, facta approbantur.* Sprawę miasta z Janussiem wpisano też do ksiąg miejskich, wójt oskarżony został o sprzeniewierzenie 60 grzywien pieniędzy miejskich, z zarzutu go oczyszczono.

parafialnego (legaty testamentowe, darowizny, zakup i sprzedaż nieruchomości kościelnych, odbieranie pieniędzy legowanych na Kościół). Niemal w każdej takiej transakcji jako *procuratores et tutores ecclesiae parochialis* występowałi wspólnie rajcy i pleban, ewentualnie jego zastępcy. Jeżeli czynności tych dokonywali sami rajcy, wówczas zaznaczano, że czynią to za zgodą *domini plebani* (ANK, Proszowice 160, s. 610, 616, 624, 627, 651, Proszowice 161, s. 139, 145). Nie odnotowano w tym czasie żadnego sporu proboszcza z władzami miejskimi.

Jan z Oświęcimia wspierał działalność bractwa religijnego¹⁵. W 1505 r. wystarał się u króla o zatwierdzenie legatu testamentowego Jana i Małgorzaty Powroźników, mieszczan proszowickich, którzy przekazali swój dom leżący koło kościoła na rzecz bractwa literackiego (AGAD, MK 21, k. 134)¹⁶. Proboszcz był dobrodziejem nie tylko całego miasta czy bractw, ale także pojedynczych osób. W 1509 r. zakupił ogród, który następnie przekazał na własność swojemu słudze (ANK, Proszowice 160, s. 692)¹⁷.

Za największą zasługę Jana Sacranusa dla Proszowic należy bez wątpienia uznać fundację szpitala Świętego Ducha. Proboszcz nie tylko ufundował, ale i hojnie uposażył tę placówkę, przez kolejne lata powiększając jej majątek¹⁸. Nieprawidłowe były dotychczasowe ustalenia części badaczy w sprawie czasu powstania tej placówki¹⁹. Jak dotąd najwięcej w tej sprawie wniosły badania Feliksa Kiryka (1967, 2000), który

-
- 15 W badanym okresie w mieście funkcjonowało 7 konfraterni, spośród których jedna miała charakter dewocyjny, a pozostałe były bractwami cechowymi. Za najstarsze uważa się bractwo dewocyjne Najświętszej Marii Panny zwane też literackim (Nabiałek, 2021, s. 114). Literatura dotycząca bractw religijnych w Polsce jest obfita, ale w zdecydowanej większości dotyczy bractw nowożytnych. W odniesieniu do bractw średniowiecznych nadal najważniejszą pracą pozostaje publikacja Hanny Zaremskiej, 1977. Próbę omówienia funkcji społecznych bractw podjęli Czarciński i Przeracki, 1981, s. 109–149. Badania nad bractwami religijnymi w Czechach prowadziła Pátková, 2000. Zob. też Wiśniowski, 1969, s. 51–81; Czarciński, 1993; Litak, 1997, s. 499–523; Tandecki, 2001.
- 16 Był to zapis wzajemny małżonków wniesiony do księgi miejskiej w 1496 r. (Proszowice, 160, s. 541).
- 17 (...) *suo famulo Janowi Wash*. Być może tożsamy z Janem Wasch, pełniącym wówczas urząd ławnika, a od 1511 r. rajcą. W takim wypadku Jan nie mógł być służącym plebana, a raczej pomocnikiem.
- 18 Nie ma tu miejsca na szczegółowe omawianie rozwoju majątku szpitalnego, który może być przesledzony na podstawie zachowanych wzmianek źródłowych. Warto tylko wspomnieć, że proboszcz Jan niemal do śmierci powiększał ten majątek. W 1522 r. włączył do szpitala dwa stajania roli we wsi Łaganów (Bukowski, s. 792).
- 19 Szkaradnik ustalił, że akt fundacji pochodzi z 14 czerwca 1516 r. (Szkaradnik, 2001, s. 75). Odrzucając tezę, że było to 15 kwietnia 1510 r. (Michalewicz i Michalewiczowa, 1991, s. 131–132), twierdzi, że nie znalazł jej potwierdzenia. Tymczasem wspomniana data to data wystawienia dokumentu królewskiego, o którym pisał Kiryk. Jego ustaleń Szkaradnik nie uwzględnił w swoich badaniach.

wykorzystał częściowo wpisy w księgach miejskich oraz odnalazł dokument wystawiony przez Jana Sacranusa 15 kwietnia 1510 r. (ANK, Proszowice 281). Informacje te są jednak niepełne, bowiem badacz odniósł się do niewielu wpisów z ksiąg miejskich oraz poruszył zaledwie kilka kwestii odnotowanych w dyplomie (Kiryk, 2000). Tymczasem w księgach miejskich jest znacznie więcej wpisów, które w połączeniu z dokumentem z 1510 r. pozwalają prześledzić proces fundacji i uposażania szpitala oraz dają szczegółowy obraz zasad, na jakich placówka miała funkcjonować zgodnie z wolą Jana Sacranusa.

Ponieważ nie zachował się dokument fundacyjny, nie można wskazać dokładnej daty powołania szpitala w Proszowicach. Przy czym pamiętać trzeba, że proces ten mógł trwać jakiś czas²⁰. Niemniej w 1503 r. placówka już istniała, bowiem 31 października tego roku król na prośbę Jana z Oświęcimia włączył do majątku nowo utworzonego szpitala dwa łany roli plebańskiej we wsi klasztoru staniąteckiego Klimontów koło Proszowic (AGAD, MK 20, k. 105)²¹. W 1504 r. król wystawił dokument, w którym do uposażenia szpitala włączono 2,5 łanu w Klimontowie, zakupione tam przez dawnego plebana Świętosława. Pierwsze szczegółowe ustalenia dotyczące funkcjonowania szpitala zostały wpisane do ksiąg miejskich na sądzie w 1506 r. (ANK, Proszowice 160, s. 651–652). Rajcy sprzedali wówczas plebanowi pół łanu roli za 40 grzywien. Z tego gruntu miał on pobierać dochody do swojej śmierci, po tym zaś rola miała zostać włączona do majątku szpitalnego. Opiekunami majątku szpitalnego po swojej śmierci pleban uczynił rajców, przekazując im prawo patronatu i prezenty na stanowisko prepozyta szpitalnego.

Kolejny zapis pochodzi z posiedzenia sądu z 1508 r. (ANK, Proszowice 160, s. 674). Tym razem Jan Sacranus zakupił łan roli znajdujący się w trzech kawałkach, płacąc za niego 110 grzywien. Grunt ten za zgodą króla włączył do ufundowanego szpitala Świętego Ducha z przeznaczeniem na uposażenie dla prepozyta szpitalnego. Do księgi wpisano wówczas szczegółowe ustalenia dotyczące funkcjonowania szpitala: wyboru prepozyta oraz związane z opieką i zarządzeniem funduszem szpitalnym. Sprawy finansowe zostały drobiazgowo opisane. Do rajców należało wydzierżawianie na rok roli szpitalnej oraz wypłacanie prepozytowi pieniędzy z czynszu uzyskanego tą drogą. Sacranus zmienił poprzednie ustalenia i już teraz przekazał władzom miasta prawo mianowania

20 Beneficjum szpitalne z reguły powstawało w dwóch etapach. Pierwszym była fundacja, czyli zapewnienie podstaw materialnych placówce, zaś drugim erekcja, uznanie jej przez władze kościelne (Wiśniowski, 2004, s. 320).

21 Role te były zniszczone, wobec tego król uwolnił je od robocizn.

prepozyta²². Duchowny prezentowany na to stanowisko miał je dzierżyć dożywotnio i spełniać pewne kryteria. W pierwszej kolejności powinien pochodzić z Proszowic, jeśli nie było to możliwe, wówczas wybrać należało kogoś spoza miasta. Pleban w trosce o dobro swojej fundacji wydał szczegółowe dyspozycje dotyczące zarządu majątkiem szpitalnym. Gro-madzenie, zarząd i opieka nad funduszem szpitalnym spoczywać miały w rękach władz miasta. Rajcy otrzymali prawo mianowania i wyznaczania wityryka szpitalnego, świeckiego opiekuna majątku²³. Zapisano bardzo szczegółowe ustalenia w sprawie możliwości wykorzystania pieniędzy szpitalnych na potrzeby fary w sytuacji, gdyby fundusz fabryki kościoła parafialnego był w złej kondycji finansowej, a świątynia potrzebowała remontu (ANK, Proszowice 160, s. 675).

5 kwietnia 1508 r. donacja została zatwierdzona przez biskupa (AKM, AEp. 5, k. 101), wspomniano tam o wcześniejszym wpisie wniesionym *in iure Theutonico civitate proschevicze*.

Kolejnym źródłem przynoszącym informacje o szpitalu jest wspomniany dokument z 15 kwietnia 1510 r. wystawiony przez Jana Sacranusa, który stanowi swego rodzaju podsumowanie jego działań związanych z fundacją szpitala. Zanotowano w nim, że przytułek wraz z oratorium i cmentarzem został ufundowany przez niego za zgodą króla Aleksandra. Władca nadał mu na realizację tego celu ogród i stajanie roli. Najważniejsza informacja z tego dokumentu została pominięta przez Kiryka. Odnotowano bowiem, że kaplicę i cmentarz konsekrował biskup laodycejski Jan Amicinus. To zaś oznacza, że mogło to nastąpić dopiero po 1504 r., kiedy Amicinus otrzymał ten tytuł²⁴. Zatem wspomniana wyżej wzmianka z 1503 r. może oznaczać, że wówczas istniał tylko dom dla ubogich, zaś kaplica była w budowie. Następnie Jan oświadczył, że nabył dla szpitala półtora łanu roli wraz z mniejszymi przymiarkami za łączną kwotę 190 grzywnien, a wszystkie te transakcje zostały wpisane do księgi miejskiej i zatwierdzone przez króla Zygmunta Starego. Dalsza część dokumentu stanowi potwierdzenie szczegółowych ustaleń w sprawie funkcjonowania szpitala, które nawiązują do ustaleń z 1508 r. W niektórych punktach je doprecyzowują, jak w kwestii zbierania ofiar podczas świąt, lub szczegółowo regulują, jak duszpasterskie uprawnienia prepozyta. Ustalono jego pozycję i rolę wśród duchowieństwa parafialnego,

22 (...) *sacerdotem quam etiam soli consules utrusquam residence eligent et illud officium ei assignabunt.*

23 (...) *unum specialem hominem pro vitrico seu pro procuratore dicte ecclesie hospitali et ipsius hospitali.*

24 (...) *per Patrem Dominum Joannem Amicinum Episcopum Laodicensem consecrari procuravi* (ANK, Proszowice 281). Jan Amicinus na biskupstwo to został powołany w 1503 r., zaś sakrę biskupią odebrał w 1504 r. (Zdanek, 2015, s. 110). Co ciekawe, Amicinus zastąpił Jana z Oświęcimia na probostwie w kościele św. Mikołaja za murami Krakowa, które objął w 1502 r.

zaznaczając, że nie jest on zobowiązany do służby w kościele parafialnym i nie podlega jurysdykcji plebana. W razie potrzeby powinien jednak dobrowolnie pomagać w farze. Sacranus uregulował możliwość złożenia prepozyta z urzędu w razie niewypełniania przez niego obowiązków lub dopuszczania się innych występków. Duchowny ten został zobligowany do sprawowania czterech mszy tygodniowo, czwarta z nich miała być odprawiana w intencji królów Jana Olbrachta, Aleksandra i Zygmunta Starego oraz fundatorów szpitala i ich rodziców, tj. Erasma, rajcy proszowickiego oraz prezbitera Jana Gąsiorka²⁵. W dokumencie tym pojawiła się informacja o pierwszym prepozycie szpitala, którym został Stanisław z Osieka, wskazany przez Jana Sakrana²⁶. Na koniec wystawca dokumentu dodał, że dyspozycje i zarządzenia te zostały zatwierdzone przez biskupa, nawiązując zapewne do wspomnianego aktu z kwietnia 1508 r.

W kontekście prowadzonych analiz szczególnie interesujące są ostatnie zalecenia Sacranusa, w których zobowiązywał swoich następców do organizowania procesji w dni świąteczne w okresie od Wielkanocy do Zesłania Ducha Świętego, o ile nie będzie ku temu przeszkód. Procesje te miały się odbywać wokół kościoła parafialnego, a następnie kierować do szpitala. Miały to być procesje ze śpiewem i chorągwiami, w których udział brać powinni duchowni i lud. Dowiadujemy się, że zwyczaj takich procesji w Proszowicach wprowadził sam Jan Sacranus (ANK, Proszowice 218)²⁷. Jest to rzadki dla małych miast polskich opis procesji, ale przede wszystkim świadectwo aktywnej działalności Sakrana w dziele propagowania kultu religijnego.

Na koniec warto się zastanowić, czy Jan Sacranus pojawiał się w Proszowicach. Liczne obowiązki, które zgodnie z przepisami kościelnymi spoczywały na proboszczu, wymagały jego stałej obecności w parafii. Sakran z oczywistych względów nie mógł rezydować w Proszowicach. Wypełniając zalecenia władz kościelnych, pojawiał się tam jednak co jakiś czas. Poświadczenie jego obecności znajdujemy we wpisach potwierdzających jego udział w sesjach sądów miejskich. Na tej podstawie, oczywiście w ograniczonym zakresie, można prześledzić daty jego bytności w mieście²⁸. Z pewnością odwiedził Proszowice co najmniej

25 Nie ma tu miejsca na szczegółową analizę obu dokumentów z 1508 i 1510 r. Warto jednak nadmienić, że są one ważnym źródłem wnoszącym wiele cennych informacji do badań nad funkcjonowaniem funduszu kościelnego i szpitalnego.

26 Kiryk (1967, s. 43–44) podał, że prawo prezenty prepozyta szpitalnego fundator zatrzymał dla siebie i na pierwszego prepozyta wybrał Stanisława z Osieka. Prawdą jest tylko druga część zdania, natomiast prawo prezenty zostało przekazane rajcom.

27 (...) *cum vexilis, cantu, clere et plebe fieri faciant, sicut iam per meam institutionem fieri solita sunt.*

28 Obserwacje takie można prześledzić dla lat 1501–1511, ponieważ do tego roku stosunkowo często pojawiał się na kartach ksiąg miejskich.

kilkukrotnie w latach 1501–1504. Dwukrotnie był w 1502 i 1503 r., trzykrotnie w 1504 r.²⁹ Nie odnotowano jego obecności w 1505 r., co zapewne miało związek z misją, jaką odbył z ramienia króla do Opawy, oraz z pobylem wraz z monarchą na Litwie (Morawski, 1900; Szkaradnik, 2001). Ponownie pojawił się w mieście w latach 1506–1510. W latach 1507–1510 można zaobserwować pewną prawidłowość. Sacranus był obecny na każdym sądzie odbywającym się w piątek po niedzieli *Conductus Paschae*. To z kolei oznacza, że brał wtedy udział we wspomnianych procesjach, może je wówczas inaugurował? Późniejsze wpisy z sesji sądowych, w którym wspomina się o proboszczu, nie pozwalają na ustalenie, czy był on na nich obecny. Ostatnia wzmianka z posiedzenia sądu z 1524 r. wskazuje, że Jan nie uczestniczył wówczas w sesji sądowej. Ponieważ proboszcz nie rezydował w parafii, na co dzień obowiązki administratora i duszpasterza sprawował jego zastępca. Wszystko wskazuje na to, że funkcję tę pełnił wspomniany już Stanisław z Osiecka, bowiem w latach 1503–1525 występuje w źródłach jako wicepleban, był także ołtarzystą i pierwszym prezbiterem szpitala mianowanym przez Sakrana (AKM, AEp. 7, k. 20, 27, 453, Proszowice 167, s. 150). Musiał zatem być to zaufany człowiek Jana Sacranusa.

Podsumowanie

Z przytoczonych wzmianek źródłowych wyłania się obraz Jana Sacranusa jako dobrego administratora i opiekuna Kościoła w Proszowicach, duchownego dbającego zarówno o swoich wiernych, jak i majątek kościelny. Aktywnie, na tyle, na ile pozwalały mu na to inne obowiązki, uczestniczył w życiu parafii. Proboszcz musiał się cieszyć zaufaniem parafian, którzy ustanawiali go wykonawcą swoich testamentów. W trosce o nich pośredniczył w zawieraniu ugód pojednawczych. Warto zaznaczyć, że owa współpraca była obustronna, bowiem także rajcy wspierali swojego proboszcza. W 1503 r. wydali orytl, z którego wynikało, że bez wiedzy i zgody duchownego, do którego należała pewna nieruchomości, nie wolno jej zająć wierzycielom (ANK, Proszowice 167, s. 483). Proboszcz Jan z Oświęcimia był zainteresowany poprawą losu najbiedniejszych członków swojej parafii, czego wyrazem była fundacja i uposażenie

29 Sądy miejskie w Proszowicach odbywały się zawsze w piątki. W 1502 r. Sakran był na sądzie odbywającym się po oktawie Bożego Ciała oraz po Narodzeniu NMP, w 1503 r. w piątek przed drugą niedzielą Wielkiego Postu oraz po św. Jadwidze, w 1504 r. po Nawróceniu św. Pawła, po pierwszej niedzielę po Wielkanocy oraz przed Świętem Podwyższenia Krzyża, a w 1506 r. w piątek po trzeciej niedzielę Wielkiego Postu.

szpitala dla ubogich, placówki, którą u progu czasów nowożytnych posiadało już wiele miast. O tym aspekcie jego działalności jako plebana w Proszowicach najczęściej wspomina się w literaturze, ale dopiero lektura dokumentów z 1508 i 1510 r. ukazuje wagę tej fundacji. Sakran w swoim rozporządzeniu starał się zadbać o każdy aspekt funkcjonowania szpitala. W tym świetle fundacja nabiera szczególnego znaczenia jako wyraz troski o dobro placówki, jej podopiecznych i kapłana szpitalnego.

Przykłady różnych działań Jana Sakrana jako plebana proszowickiego w jakimś stopniu mogą posłużyć do udzielenia odpowiedzi na pytanie postawione kiedyś przez Izabelę Skierską (2004, s. 180) o rzadko analizowaną, bo trudno uchwytną w źródłach sferę działalności duchownych jako opiekunów wspólnoty parafialnej. Za najlepszy przykład takiej aktywności ze strony Sacranusa z pewnością należy uznać zaprowadzenie zwyczaju uroczystych procesji w mieście.

Działalność Jana z Oświęcimia jako rektora kościoła w Proszowicach ukazuje, że wśród duchownych gromadzących liczne beneficja byli i tacy, którzy wywiązywali się z powierzonych im obowiązków, nie traktując beneficjum plebańskiego jedynie jako źródła dochodów. Przypuszczać można, że wpływy, jakie Sakran posiadał w kręgach władz kościelnych i świeckich, ułatwiały mu działalność fundacyjną. Otwarte pozostaje pytanie, czy postawa Jana Sacranusa była w tym względzie wyjątkowa, czy może panujące w literaturze przekonanie o braku troski o parafie ze strony takich duchownych jest wynikiem braku szczegółowych analiz konkretnych przypadków. Abt móc udzielić odpowiedzi na to pytanie, należy jednak prowadzić dalsze badania nad tą grupą duchowieństwa.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwalne

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK):

Acta Episcopalia (AEP.), t. 1, 5, 6, 7

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK):

Variae civitatis et villae, Księga radziecka miasta Proszowic, 1418–1454, sygn. 29/121/0/-/166 (Proszowice 166)

Variae civitatis et villae, Księga radziecka miasta Proszowic 1451–1512, s. 29/121/0/-/167 (Proszowice 167)

Variae civitatis et villae, Księga sądu ławniczego miasta Proszowic 1474–1511, sygn. 29/121/0/-/160 (Proszowice 160)

Variae civitatis et villae, Księga sądu wójtowsko-ławniczego miasta Proszowic, 1513–1533, sygn. 29/121/0/-/161 (Proszowice 161)

Variae civitatis et villae – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/121/281 (Proszowice 281)

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD):

Metryka Koronna (MK), t. 20, 21, 23

Drukowane

(1880, Codex). *Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis. Continet privilegia et documenta quae Res Gestas Academiae eiusque beneficia illustrant*. T. 3. Cracoviae: Sumptibus et typis Universitatis.

(1864. LB 2). Przeździecki, A. (ed.) *Joannis Długosz senioris canonici cracoviensis liber beneficiorum dioecesis cracoviensis*. T. 2. Cracoviae.

Opracowania

Barycz, H. (1962–1964). Jan z Oświęcimia zwany Sakranem (1443–1527). W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 10. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 467–468.

Czarciński, I. (1993). *Bractwa w wielkich miastach państwa krzyżackiego w średniowieczu*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Czarciński, I. i Przeracki, J. (1981). Społeczne funkcje bractwa Najświętszej Marii Panny w Nowym Mieście Torunia. *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*, nr 17(117), 109–149.

Fijałek, J.N. (1899). *Studia do dziejów Uniwersytetu krakowskiego i jego wydziału teologicznego w XV w.* Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny. XIV. Kraków: Wydawnictwo Akademii Umiejętności.

Kiryk, F. (1967). Dzieje Proszowic w epoce piastowskiej i jagiellońskiej. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie*, nr 26, 21–50.

Kiryk, F. (2000). Miasto średniowieczne. W: F. Kiryk (red.), *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, 47–100.

Kowalczyk, J. (2014). Szpitale w Polsce przedrozbiorowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym? *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, nr 13/1(24), 35–39.

Leśniak, F. (2000). W okresie Polski szlacheckiej. W: F. Kiryk (red.), *Proszowice. Zarys dziejów do 1939 roku*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia Secesja, 101–251.

Litak, S. (1997). Bractwa religijne w Polsce przedrozbiorowej XIII–XVIII wiek. Rozwój i problematyka. *Przegląd Historyczny*, nr 88 (3 *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie* 4), 499–523.

- Michalewicz, J. i Michalewiczowa, M. (1991). *Beneficia Universitatis Iagellonicae saec. XV–XVIII*. P. 1. Kraków: Universitas Iagellonica.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego: średnie wieki i odrodzenie: z wstępem o uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*. T. 2. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nabiałek, K. (2021). Księgi korporacji rzemieślniczych Proszowic z XV wieku: przyczynek do badań nad piśmiennictwem miejskim w średniowieczu. *Średniowiecze Polskie i Powszechne*, nr 13, 101–132. DOI: 10.31261/SPiP.2021.17.06.
- Pátková, H. (2000). *Bratrstvie ke cti bozie. Poznámky ke kultovní cinnosti bratrstev e cechu ve stredovekých Cechách*. Praha: KLP-Koniasch Latin Press.
- Radzimiński, A. (1993). *Pralaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w.: studium prozopograficzne*. T. 2. Kanonicy. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Reitemeier, A. (2013). Die Pfarrgemeinde im späten Mittelalte. W: E. Bünz i G. Fouquet (ed.), *Vorträge und Forschungen: Die Pfarrei in späten Mittelalter*. Bd. 77. Ostfildern: Jan Thorbecke Verlag der Schwabenverlag AG, 341–375. DOI: 10.11588/vuf.2013.0.18001.
- Skierska, I. (2003). *Obowiązek mszalny w średniowiecznej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii PAN
- Skierska, I. (2004). Pleban w późnośredniowiecznej Polsce. W: W. Fałkowski (red.), *Kolory i struktury średniowiecza*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 155–180.
- Sołtyszewski, S. (1960). Zarząd majątkiem kościelnym w kanonicznym ustawodawstwie powszechnym. *Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny*, nr 3(3–4), 335–346.
- Sumowski, M. (2018). „Pastor et oves” – Parish Priest in Late-Medieval Prussian Town. *Quaestiones Medii Aevii Novae*, nr 23, 343–377.
- Surdacki, M. (2015). Sieć szpitali łacińskich w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. *Nasza Przyszłość*, nr 123, 133–184.
- Szkaradnik, P. (2001). Mistrzowie Uniwersytetu Krakowskiego z Oświęcimia w XV i na początku XVI w. *Krakowski Rocznik Archiwalny*, nr 7, 62–78.
- Tandecki, J. (2001). *Struktury administracyjne i społeczne oraz formy życia w wielkich miastach Prus Krzyżackich i Królewskich w średniowieczu i na progu czasów nowożytnych*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Wiśniowski, E. (1969). Bractwa religijne na ziemiach polskich w średniowieczu. *Roczniki Humanistyczne*, nr 17(2), 51–81.
- Wiśniowski, E. (2004). *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Wünsch, T. (2008). Das romische Modell einer Kirchenunion mit der Orthodoxie und sein Architekt, Johannes Sacranus von Auschwitz/Oświęcim (1443–1527). *Roczniki Historyczne*, nr 74, 83–112.

- Zaremska, H. (1977). *Bractwa w średniowiecznym Krakowie: studium form społecznych życia religijnego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zdanek, M. (2015). Jan Amicinus (Przyjaciół) z Krakowa (zm. 16 X 1526 r.). W: W. Uruszczak (red.), *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*. T. 1. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 109–110.

Netoteka

- Bukowski, W., i Łaganów, W. *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. III, 778–795. Pozyskano z: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?q=%C5%82agan%C3%B3w&d=3&t=1> (dostęp: 09.12.2022).
- Sikora, F. Klimontów. W: *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. II, 543–546. Pozyskano z: <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=7563&q=klimont%C3%B3w&d=0&t=1> (dostęp: 06.12.2022).

Dorota Żurek – adiunkt w Katedrze Historii Średniowiecznej w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Członek Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Sekretarz redakcji czasopisma „Res Gestae. Czasopismo Historyczne”. Autorka książki poświęconej socjotopografii późnośredniowiecznego i wczesnonowożytnego Chrzanowa (2015), za którą otrzymała nagrodę im. Aleksandra Gieyszтора dla młodych badaczy. W swoich badaniach zajmuje się małymi miastami dawnego województwa krakowskiego, opierając się w nich na wytworach kancelarii miejskich – księgach sądów i urzędów. Jest wykonawcą grantu poświęconego skatalogowaniu ksiąg miejskich z terenu Rzeczypospolitej do końca XVI w.

Marek Wasilewicz<http://orcid.org/0000-0003-3289-2472>

Uniwersytet Jagielloński

marek.wasilewicz@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.13

Dobra kolegiaty Świętego Floriana jako uposażenie Wydziału Teologicznego na przełomie XV i XVI w.

STRESZCZENIE

Autor przedstawia analizę dóbr kolegiaty św. Floriana w Krakowie w kontekście uposażenia Wydziału Teologicznego na przełomie XV i XVI w. Stalle w kolegiacie św. Floriana otrzymywali m.in. wybitni uczeni związani z Uniwersytetem Krakowskim¹. Problemy związane z podstawami materialnymi wszechnicy krakowskiej były nieodłącznym towarzyszem historii uniwersytetu. Choćby spór o jej początki dotyczy w dużej mierze kwestii finansowych. Celem autora było przedstawienie uposażenia na przełomie XV i XVI stulecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego – najbardziej prestiżowego spośród wydziałów uniwersyteckich, do którego przynależność traktowana była jako zwieńczenie doskonałej kariery uczonego. Dzięki analizie zachowanych materiałów źródłowych, w tym sporadycznie wykorzystywanych materiałów rękopiśmiennych – rachunków, autor przedstawia szkielet dochodowości, określając realny dochód na 479 grzywien i 4 grosze, opierając się na konkretnych składowych majątku, tj. wpływach z dziesięcin etc. Ponadto autor zarysowuje dalsze problemy badawcze dotyczące badań nad budżetem związane z dziesięcinami oraz pozostałymi składowymi majątku kapituły kolegiackiej św. Floriana. Wynikiem pracy jest przedstawienie atrakcyjności materialnej dla beneficjentów z Wydziału Teologicznego na tle beneficjentów innych małopolskich kapituł w omawianym okresie.

SŁOWA KLUCZE: Kościół XV/XVI w., Uniwersytet Jagielloński XV/XVI w., kościół – kolegiata św. Floriana w Krakowie, Wydział Teologiczny, skarbowość Uniwersytetu Krakowskiego XV/XVI w.

1 Szerzej o tych kwestiach: Wasilewicz, 2015, s. 36–47.

ABSTRACT

The Estate of the Collegiate Church of Saint Florian as a Financial Asset of the Faculty of Theology at the Turn of the 15th and 16th Centuries

The author provides an analysis of the property of the collegiate church of St. Florian in Krakow as an asset the Faculty of Theology in the late fifteenth and early sixteenth centuries. The choir-stalls in the collegiate church of St. Florian were given, for example, to prominent scholars associated with the University of Krakow.² Problems related to the material foundations of the Krakow university were an inseparable part of the university's history. For example, the dispute over its origins largely concerns financial issues. The author's goal is to describe the possessions of the Faculty of Theology of the University of Krakow in the late fifteenth and early sixteenth centuries. It was the most prestigious of the university faculties, and membership in it was regarded as the crowning achievement of an outstanding scholar's career. Through an analysis of surviving source materials, including sporadically used hand-written sources, such as bills and receipts, the author provides a sketch of the Faculty's profitability and determines its real income at 479 grzywnas and 4 groszes based on specific assets, i.e. income from tithes, etc. In addition, the author outlines further research problems concerning budget studies associated with tithes and other assets of the St. Florian collegiate chapter. The outcome of the study is a depiction of the material attractiveness for beneficiaries from the Theological Faculty, compared to the beneficiaries of other Lesser Poland chapters during the period in question.

KEYWORDS: church 15th/16th century, Jagiellonian University 15th/16th century, church collegiate chapter of St. Florian in Krakow, Faculty of Theology, treasury of University of Krakow 15th/16th century

Zainteresowanie studiami nad historią uniwersytetu, w tym nad korporacją prałatów i kanoników zrzeszonych w kolegiacie św. Floriana, wynika z faktu, iż zagadnienie kapituł – szczególnie ich gospodarczy wymiar funkcjonowania – nie budzi należytej uwagi historyków. Omawiając dzieje kapituł, czasem zwracano uwagę na kwestie gospodarcze, jednak był to tylko jeden z poruszanych tematów. Obecnie najważniejszą i najpełniejszą pracą poświęconą zagadnieniom gospodarczym jest książka M.D. Kowalskiego *Uposażenie krakowskiej kapituły katedralnej w średniowieczu*, Kraków 2000. Prace tego typu mogą pomóc w odtworzeniu rzeczywistości średniowiecznej, pozwalają również na przybliżenie niezwykle interesujących, a często pomijanych ekonomicznych aspektów

2 More on these issues: Wasilewicz, 2015, pp. 36–47.

funkcjonowania tego typu instytucji. Oczywiście kwestia precedencji kapituł diecezji krakowskich i poszczególnych w nich godności jest znana dzięki *Liber beneficiorum*. Biorąc pod uwagę, iż z daną godnością nie tylko wiązało się zaplecze finansowe, lecz często też był to kolejny krok w karierze prowadzący do znamienitszych godności, należy z całą stanowczością podkreślić, iż względy finansowe – atrakcyjność finansowa – danej prebendy były istotne.

W średniowiecznej Europie dominowały dwa typy organizacji uniwersytetu – oparty na modelu uniwersytetu w Paryżu lub w Bolonii. Jedną z istotnych różnic pomiędzy nimi było podejście do kwestii pobierania opłaty za udzielanie wiedzy. W pewnym sensie problem „sprzedawania wiedzy” został poruszony już w dekretach soborów laterańskich (III i IV). Generalną zasadą, której przestrzegano, było utrzymywanie beneficjów dla nauczających przy katedrach biskupich. Dało to początek lektoratom z zakresu prawa kanonicznego i teologii – skierowanym do duchownych. Uniwersytety XIII-wieczne przejęły zasadę darmowego udzielania wiedzy (Baron i Pietras, 2004)³.

Wspomniane odmienne podejście do kwestii organizacji gospodarczej wynikało z różnych modeli finansowania. Uniwersytet paryski funkcjonował na podstawie beneficjów kościelnych, fundacji prywatnych i opłat pobieranych od studentów, zaś korporacyjny model boloński finansowali pobierający naukę, którzy angażowali profesorów na poszczególne katedry. Rozrastająca się komuna bolońska, by zyskać większy wpływ na proces nauczania, zaczęła wypłacać pensje profesorom (Vetulani, 1970).

Opisując zatem podstawy gospodarcze Uniwersytetu (obok beneficjów kościelnych), możemy wskazać utrzymanie przez miasto, finansowanie bezpośrednio przez monarchę czy korzystanie z fundacji prywatnych. Aby uniwersytet mógł działać, potrzebował stabilnego i najlepiej stałego źródła finansowania.

Problemy związane z podstawami materialnymi Uniwersytetu zawsze towarzyszyły Wszechnicy. Chociażby spór o jej początki zasada się o kwestie finansowania. Większość obaw co do jej dalszej przyszłości wynikała z troski o zabezpieczenie materialnych podstaw funkcjonowania Uniwersytetu (bez względu na to, czy ówcześni decydenci zdawali sobie z nich sprawę, czy też nie). Zachodzi bowiem istotna zależność pomiędzy rozwojem nauki, przez to też poziomem naukowym uczelni, a zjawiskami typu materialno-organizacyjnymi. Pojawiający się we współczesnej nauce postulat rekonstrukcji skarbowości uniwersyteckiej wydaje się bardzo trafny. Badania nad budżetem kapituły kolegiackiej św. Floriana, jako częścią składową budżetu uniwersyteckiego, mogą choć w części

3 Por. Baron i Pietras, 2004, s. 247–249 (konstytucja 11 z 1215 r.).

zrealizować powyższy postulat, dostarczając cennego studium przypadku gospodarki późno-średniowiecznej.

Uniwersytet powstał w 1364 r. jako uczelnia państwowa i świecka. O zamiśle fundatora, wskazującym na świecki charakter, można wnioskować z zaplanowanego w dokumencie fundacyjnym źródła uposażenia katedr prawa rzymskiego i kanonicznego, medycyny i sztuk wyzwolonych. Profesorowie zasiadający na wymienionych katedrach mieli być uposażeni na dochodach płynących z „państwowych” wielickich żup solnych. Nie ma pewności, że zapis ten został zrealizowany, skoro kilka lat później, tj. w 1368 r., w ordynacji, jaką król Kazimierz Wielki wydał dla żup wielickich, nie ma o nim wzmianki (Stopka, 2005, s. 31–39). Ta sytuacja wydaje się szczególnie zajmująca, gdy zestawia się ją z toczącym się równoległym konfliktem między królem a papieństwem dotyczącym obsady urzędu kanclerza Uniwersytetu. W zasadzie był to spór o możliwość sprawowania bezpośredniej kontroli nad Uniwersytetem (Kozłowska-Budkowa, 1964, s. 44–46). Naciski papieża, aby funkcję tę pełnił biskup krakowski, można wiązać z prawdopodobnymi narodzinami koncepcji, by uposażenie Uniwersytetu oprzeć na dobrach kościelnych. Sytuacja była bardzo dynamiczna. W 1397 r., kiedy papież wyraził zgodę na utworzenie Wydziału Teologicznego, doszło do wyraźnej dominacji Kościoła w rozwoju Uniwersytetu – w XV w. kluczowy urząd kanclerza Uniwersytetu objął biskup krakowski⁴. W wyniku tego posunięcia doszło do zmiany charakteru uposażenia uczelni. Wyraźną przewagę stanowił majątek kościelny, tj. beneficja z prawem własności bądź prawem do dochodu. Natomiast biskup krakowski posiadał prawa konserwatora z uprawnieniami do dysponowania dochodami Uniwersytetu (Stopka, 2005, s. 31–36). Zatem wspomniany wcześniej postulat poznania dziejów skarbowości uniwersyteckiej w przypadku schyłku epoki średniowiecza należy rozpatrywać z uwzględnieniem badań i rekonstrukcji budżetów instytucji kościelnych, takich jak np. kapituła kolegiacka św. Floriana.

Kościół św. Floriana był jednocześnie najstarszym i najważniejszym ośrodkiem życia religijnego na Kleparzu. Ufundowany przez biskupa Gedkę w 1185 r. w kooperacji z księciem Kazimierzem Sprawiedliwym (w literaturze można się spotkać z datą 1182 r.), zbudowany był w stylu romańskim. W 1216 r. konsekracji dokonał sam biskup Wincenty, zwany Kadłubkiem. W wyniku najazdów tatarskich z lat 1241 i 1259 kościół uległ zniszczeniu. Wkrótce odbudowano go w stylu gotyckim. W pierwszym okresie istnienia świątynia ta miała charakter parafii podmiejskiej. Po lokacji miasta Kleparza (1366) stała się jego główną farą. Okalały ją liczne

4 Wbrew zapisowi Władysława Jagiełły, wedle którego urząd kanclerza Uniwersytetu miał sprawować kanclerz królewski.

zabudowania, stanowiące mieszkania duchowieństwa, co dowodzi dużego jej znaczenia. Kościół św. Floriana został podniesiony do rangi kolegiaty. Zorganizowano ją na wzór kolegiaty katedralnej. Oddzielenie jej od kapituły katedralnej opierało się na odrębnym statucie (Kwaśniewicz, 1957, s. 17). Nadto, członkowie kolegiaty św. Floriana cieszyli się dużym autorytetem. Świadczy o tym fakt, że już od panowania Władysława Łokietka prepozyci tej kolegiaty często zajmowali wysokie urzędy. Nierzadko zostawali podkanclerzami krakowskimi, zaś od 1370 r. podkanclerzami koronnymi (Dobrowolski, 1923, s. 40). Można powiedzieć, że w XV w. zdecydowana większość członków tej korporacji posiadała wykształcenie uniwersyteckie, co najmniej bakalaureat *artium*. Wielu spośród tego szacownego grona pełniło zaszczytne funkcje na Uniwersytecie Krakowskim.

Pierwotne uposażenie w wysokości 100 grzywien srebra rocznie było niewystarczające, by Uniwersytet mógł się utrzymać (Krzyżanowski, 1900, s. 81). To uposażenie miało pochodzić z cła krakowskiego. Dzięki zapisowi testamentowemu Jadwigi Andegaweńskiej Uniwersytet otrzymał około 2000 grzywien (lub 2300, doliczając 300 grzywien z sum testamentowych)⁵, co pozwoliło na sfinalizowanie zakupu domów dla kolegów: królewskiego i prawników oraz szybu solnego w Bochni, który w owych czasach był gwarantem stałego dochodu.

Podniesienie kościoła św. Floriana do godności kolegiaty uniwersyteckiej w 1401 r. zagwarantowało mu dodatkowy splendor. W wyniku nadania królewskiego aktem z 15 czerwca 1401 r. Uniwersytet otrzymał sześć beneficjów we wspomnianej kolegiacie, a także uposażenie trzech kancelarii dzielnicowych: sieradzkiej, łączyckiej i wielkopolskiej, na podstawie których utworzono trzy kanonie (*Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis* [dalej cyt. CDUJ], s. 500–501).

Wybór akurat beneficjów świętofloriańskich wydaje się zrozumiałą. Przede wszystkim monarcha, będąc sukcesorem Kazimierza Sprawiedliwego, miał prawo do wykorzystania wszystkich prebend – czterech prałatur i czterech kanonii, na mocy prawa patronatu. Z całą pewnością nie

5 Wysokość tej kwoty budzi zrozumiałe wątpliwości. Możemy się spotkać ze zdaniem Henryka Barycza czy Zofii Kozłowskiej-Budkowej, którzy uważali, że kwota ta nie była wielka, natomiast Bolesław Przybyszewski twierdził, że znaczna. Kozłowska-Budkowa wyliczyła z naddatkiem, że nie przekraczała ona trzech tysięcy grzywien (Kozłowska-Budkowa, 1964, s. 42). Ten jej przybliżony szacunek cytowany jest w literaturze jako dokładnie trzy tysiące. Tymczasem, jak w swoim artykule wylicza Krzysztof Stopka (2003, s. 38), kwota ta nie dochodziła nawet do dwóch tysięcy. „Dom Kolegium Królewskiego kosztował bowiem 600 grzywien, szyb solny w Bochni – 688 grzywien. Jeśli do tego dodać 700 grzywien, uzyskanych ze sprzedaży klejnotów, zainwestowanych w kupno kamienicy przy ulicy Grodzkiej w 1403 r., otrzymujemy łączną kwotę 1988 grzywien. Nawet gdy przyjmiemy, że uniwersytet dokupił w 1406 r. za 300 grzywien z sum testamentowych po Jadwidze kamienicę przy ul. Grodzkiej dla rozszerzenia Kolegium Prawniczego (co nie jest pewne), to i tak łączna suma daje dopiero 2288 grzywien i daleko jej jeszcze do 3 tysięcy”.

bez znaczenia pozostawał fakt odległości od Krakowa (w tym Uniwersytetu). Położenie dóbr w bliskim sąsiedztwie miasta umożliwiało wypełnianie obowiązków kościelnych. Kolegiata św. Floriana posiadała duży majątek. Jego podstawę stanowiły wpływy z dziesięcin. W XV w. napływały one z 68 wsi i 4 małych miast. Ponadto, po roku 1401 do uposażenia należały: dochody z kilku wsi królewskich, jak również kwoty wypłacane z trzech kancelarii dzielnicowych – sieradzkiej, łęczyckiej i wielkopolskiej (Michalewicz i Michalewiczowa, 1991).

Związki z Uniwersytetem ewoluowały w czasie, podobnie jak przeniesienie beneficjów do uposażenia Uniwersytetu.

Początkowo Wydział Teologiczny otrzymał prawo patronatu do dziekanii, kantorii i czterech kanonii. Prepozytura i kustodia pozostały w rękach królewskich. Pierwszą król przydzielał pracownikom swojej kancelarii, natomiast drugą z nich – dobrze uposażoną kustodię – nadał dopiero 25 lutego 1425 r., przyznając prawo patronatu Uniwersytetowi; z zastrzeżeniem, iż mógł ją objąć doktor teologii (CDUJ, T. 1, nr 76).

W dokumencie z 21 sierpnia 1403 r. Jagiello doprecyzował zasady swojej donacji, m.in. względem teologów. Potwierdził w nim donacje prebend świętofloriańskich oraz trzech kancelarii, określając, iż mają stanowić ich utrzymanie (dochód z cła przeznaczono na utrzymanie mistrzów z Wydziału Sztuk Wyzwolonych) (CDUJ, T. 1, nr 31).

Zasady otrzymywania dochodów były zmienne. Początkowo profesorowie otrzymywali 20 grzywien srebra – pozostałe pieniądze przeznaczając na utrzymanie tych, którzy nie otrzymali prebend. Już w 1407 r. dochód z tytułu posiadania prebendy podniesiono do 30 grzywien srebra. Dwa lata później została opracowana specjalna ordynacja porządkująca i precyzyjnie określająca zasady wynagradzania mistrzów obejmujących prebendy świętofloriańskie (CDUJ, T. 1, nr 44).

W wyniku kolejnych zmian z 14 grudnia 1411 r. określono obowiązki uniwersyteckie mistrzów posiadających prebendy świętofloriańskie. Przyjęto zasadę, iż ci spośród magistrów, którzy podejmą studia na wyższym wydziale Uniwersytetu – Teologii lub Prawa, decyzją rektora będą wykonywać połowę swoich obowiązków dydaktycznych. Istniała możliwość, by posiadać prebendę, obniżyć obowiązków dydaktycznych i nie studiować na wyższym wydziale, choć niełatwo było to uzyskać. Zwolnienia od studiowania teologii nie przewidziano, w efekcie czego w XV w. zasiadający w stallach kolegiaty św. Floriana w zdecydowanej większości byli teologami. W ramach Uniwersytetu w połowie XV w. kapituła kolegiaty przekształcała się w osobną korporację członków Wydziału Teologicznego z własnym majątkiem. Wiążące się z prebendami obowiązki liturgiczne i duszpasterskie sprzyjały nawiązaniu silnej więzi pomiędzy społecznością uniwersytecką a mieszkańcami Kleparza.

Liczba mistrzów korzystających z prebend świętofloriańskich nie była ustabilizowana – wahała się od dziewięciu poświadczonych w dokumencie z 1439 r., przez dziesięciu w 1447 r. Jan Długosz wspomina o trzech prałaturach i czterech kanoniach – obsadzonych przez profesorów Uniwersytetu Krakowskiego. Źródła rachunkowe pozwalają przyjąć, iż w drugiej połowie XV w. członkami kapituły było dziewięciu profesorów. Kolejne źródło o charakterze przekrojowym *Liber retaxationum* wspomina o dwóch prałatach (dziekan i kustosz) oraz sześciu kanonikach. Nie pojawia się tutaj kantor, co najpewniej wynika z zespolenia jej z probostwem św. Andrzeja w Olkuszu. Beneficjent, wykonując swoje obowiązki, przebywał poza Krakowem i nie pobierał 14 grzywien z tytułu sprawowania obowiązków liturgicznych w kleparskiej kolegiacie.

Uposażenie prałatury dziekana w przypadku kapituły katedralnej na Wawelu wynosiło: 100 grzywien srebra (*Monumenta Poloniae Vaticana* [dalej cyt. MPV], T. 1, nr 139; MPV, s. 105 i 174; MPV, T. 2, nr 271, s. 376; MPV, nr 272, s. 387 i 404). Dziekan kapituły św. Floriana na Kleparzu posiadał uposażenie wielkości 36 grzywien srebra. Składało się na nie 30 grzywien z racji bycia mistrzem i posiadania prałatury/kanonii w kolegiacie św. Floriana (CDUJ, I, nr 44; Morawski, 1900, s. 97–98) oraz 6 grzywien w zamian za pełnienie funkcji prowizora (CDUJ, I, nr 25, 44; Karbowski, 1900, s. 138). Suma ta miała być wypłacana w obowiązującej w danej chwili monecie.

Uposażenie prepozytury w kapitule katedralnej na Wawelu wynosiło 44 grzywny srebra (MPV, T. 1, nr 139, s. 105 i 174)⁶. Prepozyt kapituły św. Floriana na Kleparzu otrzymywał uposażenie w wielkości 30 grzywien srebra (MPV, T. 1, nr 139, s. 106)⁷. Prepozyt w kapitule św. Floriana miał wyjątkowy zakres obowiązków. Dzierżył godność pierwszego prałata, ale bez prawa głosu. Co bardzo istotne, nie uczestniczył on w podziale wspólnych dochodów. Do jego uposażenia wliczały się Bieńczyce koło Mogiły i Skawce koło Suchej (*Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis* [dalej cyt. Dlb], s. 477–500).

W kapitule katedralnej na Wawelu kantoria przynosiła dzierżącemu ją prałatowi 40 grzywien srebra (MPV, T. 1, nr 139, s. 106; MPV, T. 2, nr 272, s. 387, 404). W kapitule kolegiackiej św. Floriana na Kleparzu przynosiła 16 grzywien dochodu (Ożóg, 2007, s. 17).

Uposażenie kustodii w kapitule katedralnej na Wawelu (XIV w.) wahało się między 20 a 25 grzywien srebra (MPV, T. 1, nr 139, s. 106 i 174; MPV, T. 2, nr 272, s. 387 i 404). W kapitule kolegiackiej św. Floriana na

6 Por. MPV, T. 2, nr 271, s. 376; MPV, nr 272, s. 387 i 404.

7 Por. MPV, T. 2, nr 272, s. 387 i 404.

Kleparza uposażenie kustodii wynosiło 30 grzywien srebra (MPV, T. 1, nr 139, s. 106; MPV, T. 2, nr 272, s. 387 i 404; CDUJ, I, nr 82).

Analizując problem dochodów prepozytów i kanoników św. Floriana, można dostrzec, że każdy z nich otrzymywał 30 grzywien srebra rocznie. Wyjątkami byli dziekan i kantor. Dziekan osiągał wyższy tytuł z racji pełnienia funkcji prowizora, natomiast kantor uzyskiwał niższy dochód. Otrzymał on 16 grzywien srebra w związku z pełnieniem obowiązków plebana w kościele św. Andrzeja w Olkuszu (Morawski, 1900, s. 414). Przytoczone wielkości dotyczą czasów Jana Długosza. W tym okresie, co ciekawe, prałatury i kanonie kolegiackie nominalnie uzyskiwały największe dochody, również ich siła nabywcza była największa.

Zachowane źródła pozwalają wskazać konkretne włości, z których utrzymywali się dzierżyciele prebend. Do majątku wspólnego kolegiaty należały wioski: koło Miechowa – Czaple Wielkie, Czaple Małe, Sieciechowice, Krępa, Gołcza, Książniczki, Młodziejowice oraz Kończyce i część Igołomi, a także Łubienko k. Jasła czy Wistka k. Pajęczna. Chłopi, zamieszkujący te miejscowości, byli zobowiązani do: uiszczania czynszu pieniężnego (bądź opłacanego w naturze: określona ilość kogutów, jaj, sera, piwa); pańszczyzny (kilku dni w tygodniu) na folwarkach należących do kolegiaty; jak również zwożenia dziesięcinowych snopków do spichlerza (mogli zamienić tę powinność na opłatę w monecie) (DLb., T. I, s. 477–500). Poza doskonałym źródłem, jakim są zachowane rachunki, dobre źródło informacji stanowią te o charakterze przekrojowym (*liber beneficiorum, liber retaxationum* etc.). Cennych informacji o podejściu do kwestii gospodarczych w kapitule świętofloriańskiej dostarczają jej statuty – jasno określające wagę i znaczenie wspomnianych rachunków.

Najwcześniejszym na ten moment istniejącym śladem działalności ustawodawczej wspomnianej kapituły jest akt z lat 20. XV w. – streszczenie statutu kolegiaty z 1415 r. (CDUJ, T. 1, nr 50). 5 maja 1422 r., w porozumieniu z kanonikami kapituły, biskup krakowski Wojciech Jastrzębiec wydał statut porządkujący ogół spraw ustrojowych (CDUJ, T. 2, nr 69 (z kopii sporządzonej w 1539 r.)).

Pierwszy zachowany w całości zbiór statutów pochodzi z 11 marca 1518 r. Obejmuje on 8 statutów. Pierwszy z nich dotyczył zasad obejmowania prebendy przez nowo przyjętych, a mianowicie zobowiązania do uiszczania opłaty w wysokości 2 grzywien na ręce dziekana lub prokuratora kolegiaty. Odwoływał się do postanowienia biskupa Jana Lutka z Brzezia z 1467 r., w którym wskazano, iż w ramach „roku łaskawego” najniższe obciążenie na rzecz zmarłego prebendariusza powinno wynosić jedną czwartą rocznego dochodu z prebendy (Heyzmann, 1874, s. 136). Statut kapitulny zdaje się tu dużo bardziej łaskawy, wskazując 2 grzywny opłaty, określa wielkość na jedną piętnastą przychodu, dodatkowo umożliwia

rozłożenie płatności w czasie. Bardzo ważny był statut VI, który unieвозмоił prokuratorowi powzięcie samodzielnych decyzji dotyczących zmian w dobrach kapituły – bez zasięgnięcia opinii kapituły. Dotyczyło to przede wszystkim spraw z zakresu: lokacji kmieci, sprzedaży, kupna lub dzierżawy dziesięcin na okres powyżej roku, a także wnoszenia nowych budynków. Ponadto nakładano ograniczenie dotyczące wnoszenia sporów sądowych związanych z dobrami kapitulnymi. Statut VII nakazywał, by prokuratorowi towarzyszył kanonik. Jego zadaniem było sporządzanie rejestrów rachunkowych. Zatem mamy tu do czynienia z podwójnym zabezpieczeniem – rachunki prowadzone przez kanonika pozwalały na zestawienie ich z tymi prokuratorскими, a tym samym ich sprawdzenie. Statut VIII nakładał obowiązek przedstawienia rocznego sprawozdania w formie pisemnej (Sidorowicz, 1959, s. 413–415). Sprawozdania takie zachowały się i są przechowywane w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego jako rkp 177–189. Pozwalają one na rekonstrukcję okresu od 1497 r. do 1571 r.

Prebendy stanowiły istotną część uposażenia każdego prałata i kanonika. Tym samym można je uznać za największą część majątku kapituły. Uposażenie każdej prebendy składało się z dziesięcin oraz ewentualnie dóbr ziemskich, tzw. *Fundus* (jedna, czasem dwie wsie). Najczęściej występującym typem pobierania dziesięciny była snopowa. Rzadziej pobierano ją w pieniądzu. Omawiając dochody płynące z prebend, skupiłem się na tych pobieranych w pieniądzu. Oczywiście należy zaznaczyć, iż dodatkowo płynęły tutaj pożytki w formie świadczeń naturalnych (jaja, sery, mleko itp.). Z pewnością zyskiem, w rozumieniu bardziej współczesnym, byłyby wszelkie formy robocizn wykonywanych przez ludność wsi kapitulnych.

Dochody wyrażam w grzywnach i groszach, na które przeliczyłem inne wielkości, takie jak kopy albo wiardunki. Czasem można się spotkać ze sformułowaniem grzywna *communis pecuniae* albo *communiter currentis pecuniae*. Tak precyzyjne określenie jest jednak stosunkowo rzadkie. Najczęściej pojawia się po prostu sformułowanie grzywna, które zapewne sugeruje pieniądz obiegowy. Szeroki grosz praski przeliczyłem na polskie, przyjmując ich wzajemny stosunek 4:3 – zgodnie z propozycją Żabińskiego z pracy *Systemy pieniężne na ziemiach polskich* (Żabiński, 1981, s. 34–42).

Pierwsze cztery prebendy to czapelska – dwór i główne grunty w Czaplach Małych. Następna siepietnicka, od głównego dochodu, tj. dziesięciny z Siepietnicy. Kolejną była jasielska – najistotniejszym wpływem była dziesięcina z okolic Jasła. Czwarta niegłowiecka wzięła swoją nazwę od głównej dziesięciny wpływającej z Niegłowic (DLb., T. I, s. 500–503).

Wartość uposażenia Wydziału Teologii w ramach prebend świętofloriańskich

Fundus:

Czaple Małe

Własność kolegiaty św. Floriana, we wsi znajdował się dwór kanoników z folwarkiem.

Igołomia

Własność kolegiaty św. Floriana (kustodii), we wsi znajdował się dwór z folwarkiem.

Książnice

We wsi karczma oraz dobry folwark, własność kolegiaty – kustodii.

Czynsze

Czaple Małe – 34 łany; 26 grzywien i 24 groszy (DLb., T. 1, s. 488; DLb., T. 2, s. 158; CDUJ, T. 3, nr 276).

Igołomia – 15 grzywien 48 groszy (DLb., T. 1, s. 487; T. 2, s. 158–159; Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [dalej cyt. AUJ], Akta pap., 9921; Leszczyńska-Skrętowa (oprac.), 1968 [dalej cyt. LR] s. 259) – 12 grzywien.

Karczma – 3 grzywny i 12 groszy (DLb., T. 1, s. 487, T. 2, s. 158–159; AUJ, Akta pap. 9921; LR., s. 259; Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu, 2003 [dalej cyt. Słown. hist.-geogr. woj. krak.], cz. II, s. 155–158).

4 zagrody z rolami po 9 groszy czynszu – 36 groszy.

Książnice – 16 grzywien 36 groszy (Biblioteka Jagiellońska [dalej cyt. BJ rps] rps 6035/III, *Regestra ecclesiae collegiatae s. Floriani Cracoviae 1515–19 proventuum decimarum variarum villarum*, k. 6r, 76v, 103r; CDUJ, T. 1, s. 76; DLb., T. 1 s. 72, 486) – 12 grzywien.

Karczma – 4 grzywny.

Dziesięciny

A) Czapelska – 29 grzywien 36 groszy

Bukowa – dziesięcina snopowa – kanonia czapelska – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 490.; AUJ, Akta pap. 7095).

Grabie – dziesięcina pieniężna – kanonia czapelska – ½ grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 489; AUJ, Akta pap., 7095).

Binarowa – dziesięcina snopowa – dziekan – 4 grzywny 12 groszy (AUJ, rps 185, s. 25, 42–43, 49, 55).

- Kłęczany – dziesięcina snopowa – kanonia czapelska – 2 grzywny (BJ rps 6035 k. 33r; 6053 k. 33v; 18.; LR., s. 103, 299).
- Łęczyny – dziesięcina pieniężna prebenda czapelska dziesięcina podgórska – 4 grzywny 12 groszy (AUJ, Akta pap., 7095; DLb., T. 1, s. 489; LR., s. 285).
- Osiek – dziesięcina snopowa – kanonia czapelska – 2 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 489–490; AUJ, Akta pap., 7095).
- Samokłęski – dziesięcina snopowa – kanonia czapelska – 4 grzywny (LR., s. 286, 299; DLb., T. 1, s. 489; AUJ, Akta pap., 7095).
- Strzeszyn – dziesięcina snopowa i konopna – kanonia czapelska – 1 grzywna (LR., s. 223, 299; DLb., T. 1, s. 489; AUJ, Akta pap., 7095; AUJ, rps 185, s. 61–63, 137–138).
- Toki – dziesięcina snopowa – kanonia czapelska – 5 grzywny (AUJ, Akta pap. 7095; AUJ, rps 185, s. 252; DLb., T. 1, s. 488).
- Żółków – dziesięcina pieniężna – kanonia czapelska – 2 grzywny (AUJ, rps 185, s. 136–137; LR., s. 299; DLb., T. 1, s. 493, DLb., T. 2, s. 286; AUJ, Akta pap., 7095).

B) Siepietnicka 28 grzywien 36 groszy

- Duląbka – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 492; AUJ, Akta pap. 7095; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. I, s. 630–631).
- Glinnik – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka 3 grzywny (LR., s. 37, 285, 299; DLb., T. 1, s. 491; AUJ, Akta pap., 9573/17).
- Gliniczek – dziesięcina pieniężna – kanonia siepietnicka – 2 grzywny 12 groszy (AUJ, Akta pap., 9573/17; AUJ, rps 185, s. 62; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz I, s. 738–739).
- Siepietnica – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka dziesięciny podgórskie – 2 grzywny (AUJ, Akta pap., 7095; AUJ, rps 185, s. 62; DLb., T. 1, s. 490–491).
- Lisów – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka – 2 grzywny (LR., s. 236, 299, 319; AUJ, Akta pap. 7095, AUJ, Akta pap. 6986; DLb., T. 1, s. 491).
- Łaski – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka – 1 grzywna (LR., s. 300; DLb., T. 2, s. 286).
- Markuszowa – dziesięcina pieniężna – kanonia siepietnicka – 3 grzywny 12 groszy (AUJ, Akta pap., 7016, 7609–7613, 7657–7658, 7659; DLb., T. 2, s. 153).
- Roztoka – dziesięcina pieniężna – kanonia siepietnicka – 1 grzywna 12 groszy (AUJ, Akta pap., 7095; AUJ, rps 185, s. 62; DLb., T. 1, s. 492).

Sobniów – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka – 2 grzywny (DLb., T. 1, s. 492, DLb., T. 2, s. 286; LR., s. 300).

Wolica – dziesięcina snopowa – kanonia siepietnicka – 3 grzywny (DLb., T. 2, s. 286; LR., s. 300).

Załęże – dziesięcina pieniężna – kanonia siepietnicka – 2 grzywny 12 groszy (AUJ, Akta pap., 7095; LR., s. 163; DLb., T. 1, s. 491).

C) Jasielska 28 grzywien 24 grosze

Brzezowa – dziesięcina pieniężna – dziesięciny podgórskie, prebenda jasielska – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 494; AUJ, rps 185, s. 63; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. 1, s. 269–270).

Cieklin – dziesięcina pieniężna – prebenda jasielska dziesięciny podgórskie – 3 grzywny 12 groszy (AUJ, Akta pap., 7095; DLb., T. 1, 494, LR., s. 163).

Grudna Kępska – dziesięcina snopowa i konopna – prebenda jasielska – ½ grzywny (DLb., T. 1, s. 493–494; LR., s. 37, 239, 299; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. II, s. 57–58).

Jasło – dziesięcina snopowa z łańców kmiecych – prebenda jasielska – 8 grzywien (DLb., T. 1, s. 493; LR., s. 167, 300; AUJ, Akta pap. 7095; AUJ, rps 185, s. 25, 36, 42–43; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. 1, s. 253–264).

Kąty – dziesięcina pieniężna prebenda jasielska – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 494; LR., s. 284; AUJ, Akta pap., 7095; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. II, s. 476–477).

Kopytowa – dziesięcina pieniężna – prebenda jasielska – 6 grzywien (Skowron, wyd., 1965, 89; DLb., T. 1, s. 494, T. 2, s. 284; LR., s. 284; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. II, s. 759–760).

Piotrkowa – dziesięcina pieniężna – prebenda jasielska – 2 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 494; AUJ, rps 185, s. 137–138).

D) Niegłowiecka 25 grzywien 36 groszy

Dobrynia – dziesięcina pieniężna – kanonia niegłowiecka – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 497; AUJ, Akta pap., 5163; LR., s. 163; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. I, s. 586–587).

Grabanina – dziesięcina pieniężna – kanonia niegłowiecka – 3 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 496; AUJ, Akta pap., 7095; LR., s. 286; AUJ, rps 178, s. 17–19; 25).

Harkłowa – dziesięcina snopowa – kanonia niegłowiecka – 3 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 496; AUJ, Akta pap., 7095; LR., s. 37, 88, 236; AUJ, rps 178, s. 25–27; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. II, s. 140–143).

Majscowa – dziesięcina snopowa – kanonia niegłowiecka grupa dziesięcin podgórskich – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 495–496; LR., s. 37, 68; AUJ, rps 178, s. 78–81; 92).

Pielgrzymka – dziesięcina pieniężna – kanonia niegłowiecka – 3 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 497; AUJ, rps 178, s. 56–57; AUJ, Akta pap., 1453).

Tarchów – dziesięcina snopowa i konopna – kanonia niegłowiecka – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 496; LR., s. 300; AUJ, Akta pap., 1454).

Nowy Żmigród – dziesięcina pieniężna – dziesięciny podgórskie – kanonia niegłowiecka – 2 grzywny (DLb., T. 1, s. 496–497; LR., s. 284; AUJ, rps 178, s. 78, 81, 84–86).

Kancelaria łączycka 109 grzywien 40 groszy

Brzeźnica stara – dziesięcina snopowa – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 502; LR., s. 300; Akta pap 7094; AUJ, rps 178, s. 253–255).

Buczek – dziesięcina snopowa i konopna – dziesięciny opoczyńskie kancelaria łączycka – 3 grzywny (DLb., T. 1, s. 508; LR., s. 300; AUJ, rps 178, s. 243–244, 277).

Dęba – dziesięcina snopowa i konopna – kancelaria łączycka dziesięciny opoczyńskie – 7 grzywien (DLb., T. 1, s. 508, T. 2, s. 525; rps 178, s. 104, 217–219, 236).

Grabowa – dziesięcina snopowa i konopna – kancelaria łączycka – ½ grzywny (DLb., T. 1, s. 506; LR., s. 300; AUJ, Akta pap., 6318; 6591).

Końskie Małe – dziesięcina snopowa i konopna – 15 grzywien (DLb., T. 1, s. 506; LR., s. 300; AUJ, Akta pap., 8235 AUJ, rps 177, s. 95–98, 101–103).

Kruszewice – dziesięcina snopowa i konopna – kancelaria łączycka – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 507–508, LR., s. 297, 300; AUJ, Akta pap., 8235 AUJ, rps 178, s. 47, 52, 117–119).

Kunice – dziesięcina snopowa – dziesięcina opoczyńska kancelaria łączycka – 2 i ½ grzywny (DLb., T. 1, s. 507; LR., s. 300; AUJ, Akta pap 6945, 7666).

Libiszów – dziesięcina snopowa i konopna – kancelaria łączycka dziesięcina opoczyńska – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 507; LR., s. 300; AUJ, Akta pap 6318; AUJ, rps 177, s. 32–34, 79).

Lubochnia Mała – dziesięcina pieniężna – dziesięcina opoczyńska kancelaria łączycka – 4 i ½ grzywny (DLb., T. 1, s. 507; LR., s. 300; AUJ, rps 178; 7, 41, 78, 145).

Lubochnia Wielka – dziesięcina snopowa i konopna z pól kmiecych oraz pól karczmy – 18 grzywien 16 groszy (DLb., T. 1, s. 507; LR., s. 300; AUJ, rps 178; 145, 177, 221, 263, 299).

- Mniszków – dziesięcina snopowa i konopna – dziesięciny opoczyńskie kanonia kancelaria łączycka – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 505; AUJ, Akta pap, 6318, 7093; LR., s. 300; AUJ, rps 178, s. 181–183, 192, 197).
- Potok – dziesięcina snopowa i konopna – kancelaria łączycka – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 506; LR., s. 300; CDUJ, T. 5, nr 527, s. 197–198; AUJ, Akta pap., 6239; AUJ, rps 178, s. 113, 138–139).
- Rzeczyca – dziesięcina snopowa i konopna – kanonia kancelaria łączycka – 20 grzywien (DLb., T. 1, s. 508; LR., s. 300; AUJ, Akta pap 6810; AUJ, rps 177, s. 27, 54, 126–129).
- Szadkowice – dziesięcina snopowa – kanonia łączycka – 5 grzywien (DLb., T. 1, s. 507; LR., s. 300; AUJ, Akta pap 7666, 8235, 8516).
- Trzebiatów – dziesięcina snopowa i konopna – kanonia kancelaria łączycka – 4 grzywiny (DLb., T. 1, s. 506; LR., s. 300; AUJ, Akta pap 7666, 8708; AUJ, rps 178, s. 178, 192–195, 284–286).
- Siedlec – dziesięcina snopowa – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 503–504; LR., s. 300, AUJ, rps 178, s. 257–259, 302, 306).

Kancelaria sieradzka 68 grzywien

- Chorzew – dziesięcina snopowa – 8 grzywien (DLb., T. 1, s. 504; LR., s. 300; AUJ, Akta pap. 7091–7092).
- Dworszowice – dziesięcina snopowa – 12 grzywien (DLb., T. 1, s. 503; LR., s. 300, AUJ, rps 179, s. 25, 35–36, 43, 49, 55, 73, 96).
- Brzeźnica Stara – dziesięcina snopowa i konopna – dziesięciny sieradzkie – 4 grzywiny (DLb., T. 1, s. 503; LR., s. 300, AUJ, rps 179, s. 63, 96, 102, 117, 130).
- Gajęcice – dziesięcina snopowa i konopna kancelaria sieradzka – 18 grzywien (DLb., T. 1, s. 503; LR., s. 300, AUJ, rps 179, s. 17, 24–26, 91, 108, 143).
- Kruplin – dziesięcina snopowa i konopna – 8 grzywien (DLb., T. 1, s. 502; LR., s. 300, AUJ, Akta pap., 1486, 1524).
- Niwiska – dziesięcina snopowa – 10 grzywien (DLb., T. 1, s. 504; AUJ, Akta pap., 9335, 10607–10610).
- Wistka – dziesięcina snopowa i konopna – kanonia kancelaria sieradzka – 8 grzywien (DLb., T. 1, s. 501–502; LR., s. 300, AUJ, rps 179, s. 63–64, 80, 117, 126).

Kancelaria poznańska:

- Gierz – dziesięcina snopowa – 12 grzywien (AUJ, rps 177, s. 17–19, 43, 51–53).

Dziekania 42 grzywny 36 groszy

Dębowiec – dziesięcina snopowa – dziesięciny podgórskie – 2 grzywny (DLb., T. 1, s. 483; LR., s. 68, 222, 299; AUJ, rps 178, s. 8, 43, 79, 114; AUJ, Akta pap. 6390).

Gorzyce – dziesięcina snopowa – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 483, 496; LR., s. 105, 202. AUJ, rps 178, s. 119, 172–174).

Skalnik – dziesięcina pieniężna – dziesięciny podgórskie – 3 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 494; AUJ, Akta pap., 8549–8550; AUJ, Perg. 477).

Łąjsce – dziesięcina snopowa – dziekan dziesięciny podgórskie – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 482; LR., s. 300; AUJ, rps 177, s. 157–158, 205).

Łubienko – dziesięcina snopowa – dziesięcina podgórska dziekan – 5 grzywien (DLb., T. 1, s. 481; LR., s. 285, 300; AUJ, rps 177, s. 61–63, 95–96, 147–148).

Łubno – dziesięcina snopowa – dziekan – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 482; LR., s. 61, 300; AUJ, Akta pap., 7095–7097).

Łysa Góra – dziesięcina snopowa i konopna – dziesięcina podgórska dziekan – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 482; LR., s. 300; AUJ, Akta pap., 7096–7097).

Raławice – dziesięcina pieniężna – dziesięciny podgórskie – 6 grzywien (DLb., T. 1, s. 485; LR., s. 36, 90; AUJ, Akta pap., 9946–9947).

Ropica – dziesięcina pieniężna – dziekan – 1 wiardunek szerokich groszy praskich 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 483; LR., s. 105; AUJ, Akta pap. 7095; AUJ, rps 177, s. 51, 56, 67).

Tarnowiec – dziesięcina snopowa i konopna – dziesięcina podgórska – dziekan – 4 grzywny (DLb., T. 1, s. 482; LR., s. 300; AUJ, Akta pap. 7095).

Kantoria 38 grzywien 12 groszy

Głójscie – dziesięcina snopowa – kantoria – 10 grzywien (DLb., T. 1, s. 484; LR., s. 300; AUJ, Akta pap. 9946–9947).

Biecz – dziesięcina pieniężna – kantor – 5 grzywien (DLb., T. 1, s. 485; AUJ, Akta pap. 9946–9947; Słown. hist-geogr. woj. krak., cz. I, s. 72–87).

Makowiska – dziesięcina snopowa – kantor dziesięciny podgórskie – 7 grzywien (DLb., T. 1, s. 485; AUJ, Akta pap. 9946–9947; LR., s. 217, 299; AUJ, rps 177, s. 137–138).

Rozembark – dziesięcina pieniężna – kantor – 1 grzywna 12 groszy (DLb., T. 1, s. 485; AUJ, Akta pap. 9946–9947; LR., s. 36, 90; AUJ, rps 177, s. 89).

Sadki – dziesięcina snopowa – kantor – 2 grzywny (DLb., T. 1, s. 484; AUJ, Akta pap. 9946–9947, 10614–10615; LR., s. 300; AUJ, rps 177, s. 61–63).

Żmigród Stary – dziesięcina snopowa – podgórskie dziesięciny – kantoria – 12 grzywien (DLb., T. 1, s. 484; AUJ, Akta pap. 9946–9947; LR., s. 284; AUJ, Perg. 477).

Brzeźówka – dziesięcina snopowa – kantoria – 1 grzywna (DLb., T. 1, s. 484; LR., s. 75, 299; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. I, s. 269–270).

Kustodia 33 grzywny 12 groszy

Igołomia Mała – dziesięcina snopowa i konopna – kustodia – 12 grzywien (DLb., T. 1, s. 487, T. 2, s. 158–159; AUJ, Akta pap. 9921; LR., s. 259; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. II, s. 155–158).

Brzeście – dziesięcina pieniężna – 4 grzywny 12 groszy (DLb., T. 1, s. 497, T. 2, s. 285; AUJ, Akta pap. 7095; Słown. hist.-geogr. woj. krak., cz. I, s. 277–278).

Błogie – dziesięcina snopowa i konopna – 5 grzywien (DLb., T. 1, s. 505; AUJ, Akta pap. 7092–7095; LR., s. 300).

Książnice – dziesięcina snopowa – 12 grzywien (BJ rps 6035/III; CDUJ, T. 1, s. 76.; Dlb., T. 1, s. 72, 486).

Realny dochód można zatem określić na 479 grzywien i 4 grosze.

Prezentowane wyliczenia opierają się na źródłach mających charakter szacunków (np. *Liber benefīciorum*), niestety nie dysponujemy kompletnym zespołem precyzyjnych rachunków. Ponadto źródło takie jak *Liber retaxationum* z 1529 r., ze względu na swój charakter i cel powstania, obciążone jest błędem charakterystycznym dla źródeł podatkowych.

Określenie realnego dochodu zmusza do zastosowania szeregu przybliżeń. Przede wszystkim problematyczna wydaje się ocena wielkości dochodu z pól folwarcznych. Pewnych, cennych informacji dostarcza tu Długosz w *Liber benefīciorum*. Rekonstruując wielkość pól folwarcznych, można się oprzeć na różnych rodzajach dziesięciny. Była ona ciężarem realnym, świadczonym z gruntu. Warto podkreślić, że dotyczyła tylko pól uprawnych, posiadaczy ogrodów, zagród obowiązek płacenia dziesięciny nie dotyczył. Co do zasady płacono z gruntów ornych, na których rosło zboże lub konopie. Podążając za Długoszowym sposobem myślenia, można konstatować, że podstawę obciążenia dziesięcinowego stanowił łan. I tu należy doprecyzować, że przecież w czasach Długosza istniało wiele pól niepodzielonych na łany – w ogóle niewymierzonych! Z upraw zbożowych uiszczano dziesięcinę snopową, warty podkreślenia jest jednak fakt, że tylko z upraw zbożowych! W przypadku dziesięciny konopnej nie było możliwości przekazania tego plonu w takiej formie jak upraw zbożowych z tej przyczyny, iż konopie formowano w kity.

I wbrew nazwie nie oddawano co dziesiątej kity (mimo nazwy dziesięcina). W takim przypadku należność zależała od areалу, mierzonego liczbą zwierząt pociągowych (wołów) potrzebnych przy orce. Tutaj należy rozważyć, czy uprawnione jest nazywanie tego świadczenia dziesięciną, czy jednak mamy do czynienia z podatkiem gruntowym zależnym od wielkości uprawianego areалу (Matuszewski, 1997, s. 32–37, 45–48).

Wspomnianą dziesięcinę snopową pobierano tylko z gruntów uprawianych przy pomocy pługa, te obrabiane ręcznie były z niej wyłączone, co już wykazuje zrozumiałą konieczność uogólnień i pozostawanie w sferze mniej lub bardziej dokładnych szacunków.

Mimo zarysowanych problemów dziesięcina snopowa pozwala na dosyć dokładne odniesienie się do rzeczywistości. Jako jedna z niewielu form dziesięciny nie miała charakteru umownego, lecz wynosiła około 10% całego zbioru zboża. Próbuując wyciągnąć średnią wartość takiej dziesięciny, można stwierdzić, że wynosiła jedną grzywnę z łana. Jest to wartość wynikająca zarówno z zachowanych rachunków, jak i z analizy Długoszowego *Liber beneficiorum*.

Kolejną ważną kwestią jest stwierdzenie, że opisując dochód płynący z pól folwarcznych, nie określa się całościowego dochodu. Zachowane źródła pozwalają na oszacowanie, i to w przybliżeniu, dochodu płynącego z produkcji zbożowej netto. Z jednej strony nie uwzględnia się kosztów, jakie ponosił folwark (np. utrzymania najmniejszej siły roboczej); równocześnie nie wlicza się zysków z innych, w normalnej sytuacji motywacyjnej, dochodowych elementów gospodarstwa. Przede wszystkim należy zwrócić tu uwagę na pominięcie dochodów, jakie z prawdopodobieństwem granicznym z pewnością generowały: stawy rybne, lasy czy hodowla zwierząt.

Mimo tych niedostatków warto określać globalną wielkość dochodu, jaką stanowiły dobra świętofloriańskie. Przybliży nas to do lepszego poznania gospodarki późnego średniowiecza, dostarczając kolejnego jej *case studies*. Pozwala to na wskazanie zasobności tych prebend, ukazując ich atrakcyjność dla potencjalnych beneficjentów. Rozważając kwestie gospodarcze, nie sposób nie zadać pytania o atrakcyjność prebend dla ich posiadaczy. Oczywiście, biorąc pod uwagę perspektywę czasową, przytoczenie konkretnych dochodów może nie oddawać w pełni ich rzeczywistej wartości. Wydaje mi się, że właściwe będzie spróbować określić siłę nabywczą uzyskiwanych kwot. Jesteśmy zmuszeni zastosować szereg przybliżeń, jednak mimo tych niedostatków warto jest pokusić się o takie wskazanie. Dobrym miernikiem siły nabywczej pieniądza dla omawianego okresu może być zaproponowana przez Żabińskiego trofa (Żabiński, 1989, s. 10)⁸. Oczywiście relacja

8 Trofę Żabiński definiuje jako „wskaźnik równy kosztom normy podstawowego wyżywienia, a więc kosztom odtworzenia siły roboczej pracującego człowieka”.

grosza do trofy była zmienna w czasie. I tak w XIV w. 1 grosz odpowiadał 6 trofom. W latach 1471–1480 1 grosz stanowił 3,5 trofy, zaś w latach 1521–1530 – 1 gr 1 grosz odpowiadał 2,31 trofy⁹. Przyjmując powyższe, istnieje możliwość wskazania okresu, w którym uzyskiwane dochody pozwalały ich posiadaczowi na zaspokojenie potrzeb żywnościowych.

Ponadto analizując ustalenia Leszka Poniewozika poczynione w artykule *Uposażenie prałatur i kanonii średniowiecznych kapituł kolegiackich w diecezji krakowskiej*, można zestawzić dochody najbogatszych i najbiedniejszych członków kapituł kolegiackich diecezji małopolskiej. I tak, prepozyt Skalbimierski w XIV w. czy prepozyt sandomierski w czasach Długosza i 1529 r., jako najbogatsi członkowie kolegiat w omawianym okresie, mogli ze swoich rocznych dochodów zaspokoić swoje potrzeby żywnościowe w okresie między 63 a 114 lat, zaś beneficjent sandomierskiej kanonii piekarskiej przez 2 lata i 2,5 miesiąca (Poniewozik, 2013, s. 191–212). Roczny dochód dziekana kapituły kolegiackiej św. Floriana pozwalał na zaspokojenie potrzeb żywnościowych w okresie około 1 roku i 7 miesięcy. W przypadku kantora był to 1 rok i około 6 miesięcy, a kustosa 1 rok i około 3 miesięcy. Beneficjentom dóbr w ramach kancelarii łączyckiej roczny dochód pozwalał na zaspokojenie potrzeb żywnościowych w okresie około 4 lat i 1 miesiąca, zaś kancelarii sieradzkiej przez 2 lata i około 6 miesięcy. Cały realny roczny dochód dóbr kolegiaty św. Floriana stanowiących uposażenie Wydziału Teologicznego w omawianym okresie zaspokajał potrzeby żywnościowe przez okres 27 lat i około 9 miesięcy. Prowadzi to do konstatacji, iż uposażenie prebend świętofloriańskich nie należało do najwyższych. Pozwalało beneficjentowi na względnie spokojne funkcjonowanie bez większych trosk materialnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ)

Akta papierowe, 7094, 7095, 9921, 9573/17, 6986, 7016, 7609–7613, 7657–7658, 7659, 5163, 1453, 8235, 1454, 6945, 7666, 6318, 9335, 10607–10610, 9946–9947, 10614–10615

pergamin 477.

rękopis nr 177, 178, 185.

9 Szerzej na ten temat: Żabiński, 1989, s. 48, tab. 15, s. 56, tab. 21.

Biblioteka Jagielloński (BJ)

BJ rps 6035/III Regestra ecclesiae collegiatae s. Floriani Cracoviae 1515–19
proventuum decimarum variarum villarum.

Źródła drukowane

- Baron, A. i Pietras, H. (oprac.). (2004). *Do dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*. T. II. Kraków: WAM.
- Heyzmann, U. (1874). *Statuta synodalia episcoporum cracoviensium XIV et XV saeculi e codicibus manu scriptis typis mandata, additis statutis Vielunii et Calissii a. 1420 conditis*, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki. T. IV. Kraków: Akademia Umiejętności Komisja Historyczna.
- Leszczyńska-Skrętowa, Z. (oprac.). (1968). *Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529*. Wrocław: Zakład Narodowy im Ossolińskich.
- Łętowski, L. (ed.). (1863–1864). Długosz, J. *Liber beneficiorum diocesis Cracoviensis*. T. I–II, Kraków.
- Michalewicz, J. i Michalewiczowa, M. (wyd.) (1999). *Liber beneficiorum et benefactorum Universitatis Iagellonicae in saeculis XV–XVIII*. T. 1–2. Kraków: Archiwum UJ.
- Pauli, Ż. (ed.). (1870–1900). *Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis*. T. I–V. Cracoviae: Sumptibus et typis Universitatis.
- Przeździecki, A. (ed.) (1863). *Liber beneficiorum*. T. I. W: *Joannis Długosza senioris canonici Cracoviensis Opera omnia*. T. VII. Cracoviae: Ex typographia kirchmajeriana.
- Ptaśnik, J. (ed.). (1913–1914). *Monumenta Poloniae Vaticana*. T. I–III. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Skowron, C. (wyd.). (1965). *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła*. Cz. I. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Opracowania

- Dobrowolski, K. (1923). *Dzieje kultu św. Floriana w Krakowie do poł. XVI w. Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*. Warszawa: Kasa im. Józefa Mianowskiego, 40.
- Karbowiak, A. (1900). *Dzieje wychowania i szkół w Polsce. Wieki średnie. Okres trzeci od 1364 do 1432 roku*. T. 2. Cz. 2. Petersburg: nakł. Księgarni K. Grendyszyńskiego, 138.
- Kozłowska-Budkowa, Z. (1964). *Odnowienie jagiellońskiego uniwersytetu krakowskiego (1390–1414)*. W: K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. T. I. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 44–46.

- Krzyżanowski, S. (1900). Poselstwo Kazimierza Wielkiego do Awinionu i pierwsze uniwersyteckie przywileje. *Rocznik Krakowski*, 4, 81.
- Kwaśniewicz, J. (1957). Dzieje Kleparza. W: J. Dąbrowski (red.), *Studia nad rozwojem miasta*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 17.
- Matuszewski, J. (1997). Dziesięcina kościelna w Małopolsce w świetle „Liber beneficiorum” Iwana Długosza. W: Z. Rymaszewski (red.), *Symbolae historico-iuridicae Lodzienses Iulio Bardach dedicate*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 32–37, 45–48.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie ze wstępem o Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego*. T. 1. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 97–98, 414.
- Ozóg, K. (2007). Kolegiata w służbie nauki. Nadanie prebend świętofloriańskich przez Władysława Jagiełłę Uniwersytetowi Jagiellońskiemu. W: Z. Kliś (red.), *Studia z dziejów kościoła św. Floriana w Krakowie*. Kraków: Unum, 17.
- Poniewozik, L. (2013). Uposażenie prałatur i kanonii średniowiecznych kapituł kolegiackich w diecezji krakowskiej. W: T. Panfil (red.), *Scientia et Fidelitate Księga Pamiątkowa Ewy i Czesława Deptułów Profesorów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 191–212.
- Sidorowicz, Z. (1959). Z dokumentów kościoła Św. Floriana w Krakowie. *Nasza Przeszłość*, 10, 413–415.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu* (2003). Oprac. Z. Leszczyńska-Skrętowa, F. Sikora i n., cz. I–III. Kraków: Vistulana, 155–158.
- Stopka, K. (2005). Głos w dyskusji nad fundacją uniwersytetu w Krakowie. *Rocznik Krakowski*, 71, 31–39.
- Szczur, S. (1999). *Papież Urban V i powstanie uniwersytetu w Krakowie w 1364 r.* Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 128–159, 195–209.
- Vetulani, A. (1970). *Początki najstarszych wszechnic środkowoeuropejskich*. Wrocław: Zakład Narodowy Imieniem Ossolińskich, 7–13.
- Wasilewicz, M. (2015). Zdolności, czy koneksje?: kariera kościelna na przykładzie wybranych członków kapituły kolegiackiej św. Floriana w Krakowie w okresie od 1401 do 1505. W: R. Kordonski, O. Struk i J. Ruciński (red.), *Rozwój społeczności międzynarodowej: przeszłość oraz nowe wyzwania*. Olsztyn–Lwów: Pais, 2015, 36–47.
- Żabiński, Z. (1981). *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*. Wrocław: Zakład Narodowy Imieniem Ossolińskich, 10, 34–42, 48, 56.

Marek Wasilewicz – mediewista, absolwent studiów doktoranckich na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Przetworzył dysertację doktorską poświęconą studiom nad budżetem kapituły kolegiackiej św. Floriana w Krakowie między XV a XVI w. Stypendysta Erasmus

w Royal Air Force Museum w Wielkiej Brytanii, Università del Salento w Lecce we Włoszech; stypendysta Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego za wybitne osiągnięcia w nauce. Zainteresowania badawcze dotyczą historii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz historii Kościoła w Polsce średniowiecznej. Pasjonat historii społecznej i gospodarczej schyłku średniowiecza i początków epoki nowożytnej.

Maciej Zdanek<http://orcid.org/0000-0002-9134-4903>

Uniwersytet Jagielloński

maciej.zdanek@uj.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.14

*Universitas haec catholica. Wydział Teologiczny
i droga do katolickiej konfesjonalizacji
Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku*

STRESZCZENIE

Tematem artykułu jest postawa profesorów i studentów Uniwersytetu Krakowskiego wobec reformacji oraz obrona i umocnienie katolickiej tożsamości uczelni w XVI w. Szczególną rolę odegrali w tym procesie profesorowie Wydziału Teologicznego. Rozwój sytuacji i podejmowane działania zostały rozpatrzone według paradygmatu konfesjonalizacji. Okres pierwszy (1520–1548) charakteryzowało oddolne szerzenie się tekstów i idei reformacyjnych, które były zwalczane przez władze uniwersytetu. W okresie drugim (1549–1572) w obliczu kryzysu i krytyki Uniwersytet stał zdecydowanie po stronie katolickiej i włączył się w polemikę wyznaniową. W okresie trzecim (1573–1603) rozpoczęła się właściwa konfesjonalizacja Uniwersytetu. Analiza działań, twórczości i kontaktów profesorów teologii w XVI w. pokazuje, że konieczne są pogłębione badania nad źródłami i weryfikacja wielu uproszczonych sądów o bierności i słabości intelektualnej wydziału. Przeciwnie, jawi się on jako aktywny i twórczy czynnik ówczesnych sporów wyznaniowych, który decydująco wpłynął na zachowanie i dookreślenie katolickiego oblicza uniwersytetu w epoce nowożytnej.

SŁOWA KLUCZE: Uniwersytet Krakowski, Wydział Teologiczny, konfesjonalizacja, reformacja, reforma katolicka, XVI wiek

ABSTRACT

Universitas haec catholica. The Faculty of Theology and the Path to the Catholic Confessionalization of the University of Krakow in the 16th Century

Abstract: The subject of this article is the attitude of the professors and students of the University of Krakow towards the Reformation and the defense and strengthening of its Catholic identity in the 16th century. Professors of the Faculty of Theology played a special role in this. The process is considered

Sugerowane cytowanie: Zdanek, M. (2023). *Universitas haec catholica.* Wydział Teologiczny i droga do katolickiej konfesjonalizacji Uniwersytetu Krakowskiego w XVI wieku. © ⓘ *Perspektywy Kultury*, nr 4/1(43), ss. 125–153. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.14

Nadesłano: 08.11.2022

Zaakceptowano: 22.12.2022

according to the paradigm of confessionalization. The first period (1520–1548) was characterized by the spread of Reformation texts and ideas, which were eradicated by the university authorities. In the second period (1549–1572), faced with crisis and critics, the University stood firmly on the Catholic side and joined the confessionalist polemic. In the third period (1573–1603) the proper confessionalisation of the University began. An analysis of the activities, work and social interactions of the professors of theology in the 16th century shows that in-depth research into the sources and a reexamination of many simplistic judgements about the passivity and intellectual weakness of the faculty is necessary. On the contrary, the faculty appears as an active and creative factor in the religious and ecclesiastical disputes of the time, which had a decisive impact on preserving and improving the Catholic image of the University in the modern era.

KEYWORDS: University of Krakow, Faculty of Theology, confessionalization, reformation, Catholic reformation, 16th century

Wam panie rektorze i waszym następcom kanonicznie wstępującym na urząd przysięgam posłuszeństwo we wszystkich sprawach godnych i uczciwych i że wspierać będę dobro Uniwersytetu Krakowskiego wedle mej możności do jakiegokolwiek stanu bym doszedł i że krzywd swoich, jako to zranienia, okaleczenia lub zbrojnej napaści sam nie będę mścił, lecz dochodził ich przed sądem rektora. I że poglądów Husa potępionego heretyka, jak również Lutra i naśladowców jego nie będę się trzymał. Tak mi dopomóż Bóg i ta święta Boża Ewangelia (Gąsiorowski, Jurek i Skierska, 2010, s. 3–4; tłumaczenie własne)

– tak brzmiała przysięga, jaką składał od XVI w. każdy dokonujący immatrykulacji na Uniwersytecie Krakowskim. Zobowiązanie każdego wstępującego do akademickiej wspólnoty akcentowało te same zasady, które w epoce wczesnonowożytnej stały się podstawowymi wymiarami konfesjonalizacji: norma, władza, dyscyplina i prawowierne wyznanie. W przytoczonej przysiędze kwestie doktrynalne zostały zdefiniowane negatywnie – poprzez odrzucenie nauki Jana Husa (jako spuścizna średniowiecza) oraz Marcina Lutra; dopisek ten wprowadzono po 1523 r. (Ptaszyński, 2019, s. 42).

Celem niniejszego artykułu jest nakreślenie pola badawczego, jakim jest katolicka konfesjonalizacja uczelni i rola Wydziału Teologicznego w tym procesie w ciągu XVI w.¹ Znaczący wpływ na całość zjawiska mieli także studenci, bakałarze i mistrzowie Wydziału Sztuk i Wydziału Prawa

1 Dziękuję bardzo Pani dr hab. Justynie Kiliańczyk-Ziębie, prof. UJ za wnikliwą lekturę tego tekstu, wszelkie uwagi i inspiracje.

z nieocenionym Jakubem Górskim na czele (Barycz, 1959–1960b). Byli żywo zaangażowani w polemiki i obronę katolickiego oblicza uczelni. Ponieważ jednak spór z istoty rzeczy miał charakter religijny, to właśnie teolodzy znajdowali się w centrum wydarzeń. Oni też w ogromnym stopniu wytyczali strategię działania uczelni. Najwyżej hierarchicznie usytuowani w jej strukturze, najlepiej uposażeni, cieszący się prestiżem i wysoką pozycją społeczną jako elita duchowieństwa diecezjalnego, stanowili – obok prawników i w mniejszym stopniu medyków – trzon uniwersyteckiej elity władzy. Dość powiedzieć, że na 46 rektorów urzędujących w latach 1500–1600 było 9 lekarzy, 15 prawników i 20 teologów, którzy rządząli przez 88 semestrów (Pietrzyk, 2000). W nich też widzieć trzeba autorów antyreformacyjnej postawy, która zadecydowała o utrzymaniu pełnej katolickiej tożsamości Uniwersytetu Krakowskiego.

Bez wątpienia przemiany wyznaniowe przyniosły ogromne zmiany w modelu i kierunkach edukacji oraz zróżnicowanie pejzażu szkolnego i jego struktur organizacyjnych. W państwie polsko-litewskim wskutek tych przemian Uniwersytet Krakowski stracił swój monopol i wysoką pozycję, a edukacja – jak w całej Europie – stała się głównym polem bitwy w ramach szerszych procesów konfesjonalizacyjnych (Tworek, 2015). Zachodzące wówczas procesy wyznaniowe i społeczno-kulturowe traktowano dawniej jako rozpatrywanie postawy Uniwersytetu Krakowskiego wobec reformacji i kontrreformacji. Mimo licznych opracowań nie zbadano jednak tego tematu w sposób całościowy i obiektywny. Nie określono również dokładnie roli Wydziału Teologicznego, który nie ma monografii swych dziejów w okresie wczesnonowożytnym. Najmocniej daje się we znaki brak pogłębionych studiów nad strukturą i uposażeniem uczelni, prozopografią i karierami, treściami nauczania, twórczością i aktywnością profesury. To, co wiemy, wiemy cząstkowo i najczęściej w rezultacie badania innych problemów. Ponadto nie poddano krytycznemu oglądowi dawnych kluczy interpretacyjnych, które zaciążyły na obrazie ogólnym. Spośród nich podkreślić wypada zwłaszcza dwie idee: ściste powiązanie kwestii reformacji i kontrreformacji z zagadnieniem walki zwolenników humanizmu ze scholastykami i zwycięstwa tych ostatnich oraz osadzenie zagadnień wyznaniowych w wizji „upadku” uczelni w XVI w. Nic lepiej nie oddaje sugestywności tego obrazu jak słowa Henryka Barycza, najwybitniejszego znawcy nowożytnych dziejów uczelni, który tę właśnie perspektywę zastosował w swej klasycznej, erudycyjnej i faktograficznie niezastąpionej syntezie:

dla piszącego głównym zadaniem, które się samo przez się narzuciło, było doszukiwanie się przyczyn, które powodowały upadek i rozstrój uniwersytetu, które niszczyły dorobek jego pierwszego stulecia (Barycz, 1935, s. 2).

Wpływ reformacji oceniał jako negatywny. Jej skutkiem było ograniczenie zagranicznej rekrutacji i sprowadzenie dawnej uczelni o zasięgu międzynarodowym do ram krajowych, a także pośrednie spowodowanie regresu naukowego „przez dopuszczenie do głosu w uniwersytecie silnego prądu reakcyjnego przeciw humanizmowi jako rzekomemu sojusznikowi i współautorowi rozłamu religijnego” (s. 96–97). W słowach tych znajdujemy typowe skondensowanie dawnych paradygmatów badawczych, które zaciążyły nad historią Uniwersytetu Krakowskiego, podobnie jak nad ogólnym obrazem nowożytnej kultury katolickiej (por. Nowicka-Jeżowa, 2016). Najpierw stygmatyzujące, przeciwstawne i generalizujące kategorie, którymi szermowano od oświecenia i w czasach pozytywizmu: postęp (humanizm, reformacja, sekularyzacja, racjonalizm) oraz zacofanie (scholastyka, katolicyzm, fideizm, irracjonalizm). Po drugie, typowy dla historiografii uniwersyteckiej podział na średniowiecze (epoka rozkwitu, uniwersalizm) i epokę nowożytną (epoka upadku, regionalizacja). Oba te schematy przyczyniały się do negatywnych ocen uczelni nowożytnych, co ze szczególnym naciskiem odnoszono zresztą do uczelni katolickich. Swoją rolę odgrywało oddziaływanie kolejnego dychotomicznego schematu: reformacja-kontr-reformacja, w którym reformacja (choć początkowo spowodowała głęboki kryzys świata akademickiego) miała ostatecznie jako nośnik „postępu” spełnić funkcję wybitnie modernizacyjną, co tylko pogłębiło przepaść naukową między krajami protestanckimi a katolickimi. Ta spuścizna dawnej historiografii była mocno nacechowana ideologicznie. W ocenie badaczy o profilu pozytywistycznym, a później marksistowskim prokatolicka postawa elit i większości wspólnoty uniwersyteckiej zasługiwała na krytycyzm jako konserwatywna, wsteczna i antyrozwojowa. Współczesne badania przełamują te czarno-białe klisze (Chartier i Revel, 1978; Frijhoff, 2005; Rüegg, 1996, s. 53–102; Zdanek, 2017, s. 266–275). Ogromna jest skala badań nad humanizmem. W nowym świetle jawi się też zagadnienie wpływu reformacji na świat uniwersytecki (Spitz, 1984; Hammerstein, 1994; Grendler, 2004). Istnieją więc wszelkie warunki po temu, by zredefiniować zagadnienie XVI-wiecznego sporu o wyznaniowe oblicze Uniwersytetu Krakowskiego, a przy tym na nowo spojrzeć na rolę krakowskich mistrzów teologii w tym procesie. Na pewno odejść należy od ujęć jednostronnych, czy to hiperkrytycznych, czy apologetycznych, w których uczelnia jawi się jako „zawsze wierna” (por. Sondel, 2006). Drogę ku temu przetarły już studia Dawida Machaja pokazujące zróżnicowanie sytuacji wyznaniowej, status i mechanizmy działania zwolenników i przeciwników poszczególnych odłamów chrześcijaństwa w murach uczelni (Machaj, 2015). Siła ciężenia dawnych sądów generalizująca jest jednak duża (Pietrzyk, 2005 i 2018).

Zastosowanie paradygmatu konfesjonalizacji pozwala nie tylko wydobyć się ze stereotypowych ujęć i wyzwolić z barier wyznaniowych,

ale też scalić różne nurty badań, które obecnie funkcjonują oddzielnie. Konieczne jest wykorzystanie w badaniach nad Uniwersytetem Krakowskim zachodnich i polskich badań nad reformacją, wczesnonowożytnym katolicyzmem, uniwersytetami (i szerzej edukacją) oraz kulturą humanistyczną, które są recypowane i twórczo rozwijane w Polsce.

Koncepcja konfesjonalizacji została wypracowana w trakcie wieloletnich badań i debat toczonych przez historyków niemieckich ze szczególnym udziałem Wolfganga Reinharda i Heinza Schillinga. Założenia, początki, rozwój i krytykę tego paradygmatu badawczego przedstawiono w licznych omówieniach (por. Lotz-Heumann, 2001; 2008; 2013; Headly, Hillerbrand i Papalás, 2004, s. 1–49; Rodrigues, 2017; por. Windyga, 2014). Jego twórcy definiowali to zjawisko jako

proces przemian, fundamentalny z punktu widzenia historii społeczeństwa, do którego należą tak zmiany kościelno-religijne i mentalno-kulturowe, jak i państwowo-polityczne oraz społeczne. Konfesjonalizacja oznacza tym samym nie tylko powstanie nowożytnych Kościołów wyznaniowych jako instytucji, nie tylko utworzenie wyznań w sensie wyłonienia religijno-kulturowych systemów, różniących się od siebie wyraźnie w aspekcie konfesyjnym, jeśli chodzi o naukę, obrzędy, duchowość, ale także codzienną kulturę religijną. Konfesjonalizacja to fundamentalny proces społeczny, przebiegający przeważnie równolegle, a niekiedy w kierunku przeciwnym do procesu powstawania wczesnego wariantu nowoczesnego państwa, do formowania społeczeństwa zdyscyplinowanych na sposób nowożytny poddanych, które w odróżnieniu od społeczeństwa średniowiecznego nie było zorganizowane na zasadzie osobowocząstkowej, lecz instytucjonalno-globalnej (Schilling, 2010, s. 634).

Bardzo szybko jednak poddano ten sposób widzenia krytyce, pokazując przydatność samego pojęcia, ale zarazem nadmierną sztywność pierwotnej definicji, jej nieadekwatność dla wielu zjawisk konfesyjnych poza Rzeszą lub trudności związane z aplikacją paradygmatu ze względu na odmienne tradycje badawcze (por. Bahlcke i Strohmeier, red., 1999; Deventer, 2004; Duhamelle, 2009; Kriegseisen, 2013). W efekcie doszło do znaczącego zniuansowania paradygmatu konfesjonalizacji, który zachowuje swój walor jako teoretyczna rama dla interpretacji wielowarstwowych procesów religijnych i społeczno-kulturowych w epoce wczesnonowożytnej, ale w znacznie bardziej elastycznej formule. Stąd mówi się o pierwotnej „twardej” teorii konfesjonalizacji i nowszej, „miękkiej” lub „płynnej”, otwartej na różnorodność zjawisk i mechanizmów, wielowektorowej, zróżnicowanej co do czasu, przestrzeni i głębokości zjawisk, oglądanej z różnych perspektyw. W polskiej literaturze dysponujemy świetnymi wprowadzeniami w tę tematykę oraz nowoczesnymi badaniami

nad zjawiskami wyznaniowymi doby wczesnonowożytnej, by wspomnieć zwłaszcza prace Wojciecha Kriegseisena i Macieja Ptaszyńskiego. Kluczowe korekty podejścia zawierają się w kilku punktach:

- odejście od postrzegania całego procesu jako odgórnego z decydującą rolą państwa (podejście etatystyczne); w zamian sugeruje się uwzględnianie podejścia „oddolnego” z perspektywy małych wspólnot i lokalnych inicjatyw, a także uwrażliwienie na sytuacje, w których dochodziło do konfliktów i rozbieżności między odgórną i oddolną konfesjonalizacją;
- rezygnacja z modernizacyjnego wymiaru konfesjonalizacji jako procesu wiodącego do nowoczesnych struktur społecznych i politycznych (państwowych), a zwłaszcza podkreślanie państwowo-twórczej funkcji procesu (budowa państw terytorialnych, centralizacja władzy); słusznie już podkreślono, że Rzeczpospolita polsko-litewska w ogóle nie wbudowuje się w to zjawisko, pozostaje jednak w mocy obserwacja skutków konfesjonalizacji na różnych szczeblach instytucjonalnych i w różnych środowiskach: wzmocnienie norm, racjonalizacja organizacji, społeczna dyscyplina, budowa spoistej tożsamości;
- rezygnacja z pojmowania konfesjonalizacji jako zjawiska fundamentalnego i wszechobecnego; zachodziły wówczas bowiem także inne ważne procesy gospodarczo-społeczne i polityczne, a w dziedzinie religii i kultury istniały liczne obszary wolne od presji konfesyjnej, w tym funkcjonowanie „rzeczypospolitej uczonych”, rozwój niektórych dyscyplin naukowych (alchemia, astrologia), do pewnego stopnia także przebieg edukacji w ramach peregrynacji akademickich, czy szerzej wojaży edukacyjnych itd.;
- odejście od czysto funkcjonalistycznego pojmowania konfesjonalizacji z naciskiem na aspekt społeczno-prawny zjawisk i pogłębienie badań w zakresie treści wyznań: teologii, duchowości, praktyk pobożnych;
- różnorodność periodyzacji odmiennych dla poszczególnych państw i regionów.

Debata dotknęła również kwestii terminologii, co doprowadziło do teoretycznych rozróżnień między zjawiskiem umacniania tożsamości wyznaniowej, budowania konfesji (Konfessionsbildung = konfesjonizm), odpowiadającego etapowi formułowania doktryn i tekstów normatywnych dla poszczególnych wyznań, wreszcie konfesjonalizacji sensu stricto, która rozciągała się aż po XVIII w. Poręczność pojęcia konfesjonalizacji sprawia, że przenosi się je na zjawiska wyznaniowe w innych epokach, jak to uczyniła ostatnio Blanka Zylinska, analizując utrwalenie się utrakwistycznego oblicza Uniwersytetu Praskiego w XV w. w powiązaniu

z jego terytorializacją i etatyzacją (Zylinska, 2020). Badania nad konfesjonalizacją nie ominęły humanizmu (Rummel, 2000; Koryl, 2010) i środowisk uczonych (Hardy i Levitin, red., 2019). Pojawiły się też bardzo inspirujące badania nad katolicką konfesjonalizacją uniwersytetów. Na przykładzie uczelni niderlandzkich i burgundzkich w XVI–XVII w. pod panowaniem Habsburgów pokazano pozytywne rezultaty, jakie dało ujednoczenie wyznaniowe i ustrojowe, sprzężenie z potrzebami monarchii, nadzór i wsparcie finansowe ze strony administracji państwowej przy zachowaniu podstawowej autonomii, przywrócenie i statutowe umocnienie hierarchicznego i klerykalnego ładu, reformy programowe na bazie odnowionej filozofii arystotelesowskiej i teologii tomistycznej, odnowienie życia kolegiałnego oraz silnej, opartej na tradycji tożsamości korporacyjnej (Boute, 2010; Boute, 2018). Dzięki temu uniwersytety odbudowały swój pozytywny wizerunek jako centra edukacji i kultury i co najmniej do połowy XVII w. zyskały mocne impulsy rozwojowe. Została wzmocniona dyscyplina i usprawnione zarządzanie. Napływ nowych fundacji, stabilizacja materialna, inwestycje w budynki i biblioteki oraz konsolidacja sieci oddziaływania społecznego, w tym kręgu rekrutacji, dawały dobre warunki rozwoju. Tym samym konfesjonalizacja stała się narzędziem swoiście pojętej reformy. Jej istotą było przywrócenie dawnej pozytywnej formy i ładu, w który wbudowywano konieczne adaptacje i innowacje. Badania te pokazały także, że konfesjonalizacja istotnie nie była działaniem odgórnym, narzuconym i dokonywanym z poziomu centrum, ale wspólnym przedsięwzięciem jednostek i grup z kręgu władzy państwowej, kościelnej i samych środowisk akademickich, wyrastającym z różnych inicjatyw, odmiennych interesów i idei oraz wykuwanym w ogniu żywej polemiki w obrębie obozu katolickiego. Nigdy też, mimo narzuconych norm i restrykcji, nie tworzyła systemu zamkniętego. Świat uniwersytecki został podzielony wyznaniowymi granicami, ale ani przebieg procesu konfesjonalizacji, ani jej efekty nie sprawiły, że w działaniu instytucji i ludzi zanikła mnogość niereligijnych czynników. Zawsze pozostawała przestrzeń tolerancji wobec inaczej wierzących, sieć ponadwyznaniowych kontaktów osobistych i czytelniczych. Wykształcały się też praktyki takiego funkcjonowania w świecie akademickim, aby te podziały omijać lub minimalizować ich wpływ, na co wskazuje rozpowszechnione zjawisko studiów prywatnych bez immatrykulacji oraz przebieg podróży edukacyjnych. Płaszczyznę porozumienia i komunikowania się uczonych i ogółu ludzi wykształconych stanowiła ciągle kultura humanistyczna, która funkcjonowała w nowych wyznaniowych ramach, ale dla podkreślenia wspólnoty szukała ponad- i pozareligijnych środków autoidentyfikacji (por. Visser, 2008). W tym kontekście wart przedyskutowania jest paradygmat „późnego humanizmu” czy też „kultury późnohumanistycznej” (por.

Hammerstein i Walther, red., 2000), który wbrew dawniejszej tendencji do stosowania ostrych cezur ukazuje ciągłość i żywotność tej formacji kulturowej od połowy XVI w. do połowy XVII w.

Chronologia zjawisk jest zresztą jednym z bardzo trudnych zagadnień, także ze względu na przeciągający się w głąb XVI w. stan niepewności i płynności doktrynalnej, stopniowe formowanie odrębnych wyznań i struktur eklezjalnych oraz późne wdrażanie zdefiniowanych zmian. W Królestwie Polskim nakładało się na to przesunięcie czasowe otwartego konfliktu wyznaniowego, co potwierdza chronologia wydarzeń, zasadniczo zbieżnie wyznaczana, jak pokazują to ostatnie podsumowania (Kriegseisen, 2010, s. 46–51; Wijaczka, 2014; Ptaszyński, 2015). W pierwszej wstępnej fazie (1520–1548) przenikanie protestantyzmu miało charakter ograniczony. Jego rozwój był potajemny, hamowany prokatolicką polityką króla Zygmunta I, ustawodawstwem antyluterańskim i punktowymi represjami. W fazie drugiej (1548–1572) nastąpił rozwój reformacji jako otwartego ruchu społeczno-religijnego w warunkach tolerancji za panowania Zygmunta Augusta. Był to jednocześnie okres wielkiej publicznej debaty, zderzania racji i stopniowego definiowania konfesji. Okres trzeci (1573–1606/1607) to czas koegzystencji wyznań równouprawnionych na mocy konfederacji warszawskiej. Jednocześnie rozpoczęła się reforma i konfesjonalizacja katolicka po przyjęciu uchwał trydenckich przez synod w Piotrkowie w 1577 r. Ostateczną konfesjonalizację wyznań protestanckich zapoczątkował natomiast ostatni wspólny synod w Toruniu w 1595 r. (Maciuszko, 1997). Etap ten zamknął się polityczną klęską protestantów podczas rokoshu Zebrzydowskiego.

Periodyzacja reformacji i kontrreformacji w całości dziejów Uniwersytetu Krakowskiego nie była dotąd tak czytelna. W przeddzień reformacji wydziela się najczęściej lata 1470–1520 jako okres wczesnego humanizmu (wczesnego renesansu) i rozkwitu naukowego (Garbacik, 1964; Hajdukiewicz, 1992; Pirożyński, 1997). W swej klasycznej syntezie Kazimierz Morawski płynną granicę tego okresu umieszczał w latach 30. XVI w., wiążąc ją ze śmiercią mecenasa humanizmu i dobrodzieja uczelni biskupa krakowskiego Piotra Tomickiego w 1535 r. (Morawski, 1900, s. 127–292). Barycz pełnię rozkwitu datował na lata 1500–1536. Datę początkową potraktował mechanicznie, końcową zaś według niego wyznaczyło przyjęcie nowych, scholastycznych w duchu statutów Wydziału Sztuk. Lata 1536–1572 określał jako zmierzch świetności uniwersytetu, przy czym zewnętrzny wstrząsający znak kryzysu stanowiła secesja studentów w 1549 r. Lata 1573–1610 ujmował natomiast jako „schyłek epoki Odrodzenia”. W przedstawionej wyżej periodyzacji stosował zatem odmienne kryteria: wewnątrzuniwersyteckie, polityczne czy też odwołujące się do historii kultury. W te ogólne ramy zostały

wkomponowane dzieje reformacji na uniwersytecie. Barycz wydzielił najpierw okres początkowy („W obliczu ruchu reformacyjnego”) datowany na lata 1522–1535, zamknięty drugim procesem, ucieczką i zaocznym potępieniem Jakuba z Ilży młodszego. Następnym okresem to lata 1549–1578, tj. od wspomnianej secesji studentów do przysięgi profesorów na trydenckie wyznanie wiary (przy czym ta ostatnia data rozmięła się z przyjętą przezeń dla całej uczelni cezurą 1573). Był to według niego czas wejścia uczelni na drogę ścisłej prawowierności katolickiej, odejścia ostatnich zwolenników nowych nurtów religijnych lub wygaszenia ostatnich przejawów sympatii ku nim i początek nietolerancji, skutkującej zwłaszcza burzliwymi i brutalnymi tumultami antyprotestanckimi z udziałem studentów. Kwestie wyznaniowe po 1573 r. Barycz zasadniczo włączył w chronologiczny wykład historii uniwersytetu (Barycz, 1935, s. 95–113, 300–319). W jubileuszowej syntezie dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego z 1964 r. rozdziałem „Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549–1632)” wyodrębniono zagadnienie jako osobną epokę (Urban, 1964). W tym ujęciu cezurę początkową stanowiła secesja studentów i sprawa Franciszka Stankara 1549–1550, a końcową – śmierć Zygmunta III Wazy. Tak wydzielony okres gubił jednak całą pierwszą fazę recepcji i oporu wobec prądów reformacyjnych oraz w sztuczny sposób przecinał konflikt uniwersytetu z zakonem jezuitów, zakończony dopiero w 1634 r. bullą Urbana VIII i edyktem Władysława IV Wazy. W dziejach samego Wydziału Teologicznego nie wypracowano spójnej periodyzacji. Monografia dotycząca średniowiecza zamyka się na 1525 r. (Markowski, 1996). Zasadniczo w dotychczasowych badaniach dziejów teologii uniwersyteckiej wiek XVI od lat 20. ujmuje się jako pewną całość, zamkniętą w 1603 r. na nowej redakcji statutów uniwersyteckich, tzw. reformacji Dobrocieskiego, w której znalazła się też kodyfikacja obowiązkowych lektur, porządku prowadzenia wykładów oraz wymagań i procedury uzyskiwania stopni naukowych na Wydziale Teologicznym (Szujski, wyd., 1882; Murawiec, 1997). Ten akt prawny stanowi zresztą jedną z najważniejszych cezur we wczesnonowożytnych dziejach uczelni jako całości.

Przegląd ten uwidacznia niekonsekwencje i rozbieżności, ale i mocne punkty zbieżne. Proponuję zatem możliwie spójne sprzęgnięcie chronologii rozwoju sytuacji wyznaniowej na Uniwersytecie Krakowskim w XVI w. z ogólnopolską periodyzacją. Podobnie jak w całym państwie polsko-litewskim, tak i na krakowskiej wszechnicy pierwszy okres zamyka się w latach 1520–1548. Charakteryzują go oddolne szerzenie się tekstów i idei reformacyjnych oraz oficjalna antyreformacyjna reakcja władz i elit uczelni, które podjęły obronę jej katolickiej tożsamości i kościelnego status quo w pełnej zgodności i współpracy z polityką biskupów krakowskich i króla Zygmunta I. Etap ten dzieli się na dwa podokresy: 1520–1535 oraz

1536–1548. Cezurę wewnętrzną stanowi rozprawa z profesorem Wydziału Sztuk Jakubem z Ilży młodszym, w której teolodzy uniwersyteccy wzięli czynny udział. W 1528 r. miał on pierwszy proces przed sądem biskupim, w którym wyrzekł się głoszonych poglądów, po czym kontynuował działalność, w 1534 r. został ponownie pozwany, uciekł i w 1535 r. skazano go zaocznie za herezję (Barycz, 1971a, s. 243–283). Okres drugi to lata 1549–1572. W warunkach żywiołowego rozwoju reformacji Uniwersytet Krakowski pozostał katolicki. Jednocześnie wszedł w fazę wewnętrznego kryzysu i poddany został ostrej krytyce. Na Uniwersytecie okres ten rozpoczyna się dwoma wspomnianymi skandalami o charakterze publicznym: secesją żaków i sprawą Franciszka Stankara, następnie zaś w 1550 r. głośną konwersją epizodycznego lektora teologii na Wydziale – Franciszka Lismanina. Całość zamyka śmierć Zygmunta Augusta; ta zewnętrzna, polityczna cezura zachowuje swoje znaczenie dla uczelni nie tylko jako koniec dynastii fundatorów, ale nade wszystko ze względu na skutki, jakie miała dla ewolucji całego państwa. Okres trzeci to lata 1573–1603. W warunkach wyznaniowych określonych przez konfederację warszawską Uniwersytet Krakowski wszedł wówczas w fazę właściwej konfesjonalizacji. Otwierają ją symbolicznie uchwała zgromadzenia profesorów za rektoratu Marcina Glicjusza z Pilzna w 1574 r., podjęta na prośbę nuncjusza papieskiego i w zgodzie z bullą „In Coenae Domini”. Na jej mocy zakazano używania dzieł heretyków przez mistrzów i bakalarzy podczas wykładów. W uchwale tej padła znamienna autodeklaracja: „Universitas haec catholica et sanae doctrinae semper studiosissima” (Barycz, wyd., 1933, s. 362). Cztery lata później nastąpił akt kulminacyjny. 19 grudnia 1578 r. profesorowie Uniwersytetu zgodnie z brewe Grzegorza XIII z 7 kwietnia 1578 r. złożyli katolickie wyznanie wiary wedle formuły trydenckiej. Jednocześnie wprowadzono zasadę, że wszyscy uzyskujący stopnie naukowe i obejmujący katedry w przyszłości będą takie wyznanie wiary składać (Barycz, 1935, s. 308–309). Z dużym przesunięciem czasowym – anaologicznie zresztą do wielu innych uczelni katolickich – dokonywała się zatem recepcja bulli „In sacrosancta” Piusa IV z 1564 r., jednego z najważniejszych aktów odnowy trydenckiej wdrażanej przez Stolicę Apostolską. Towarzyszyło temu wprowadzenie koniecznych reform programowych i organizacyjnych (reformacja programu Wydziału Sztuk w 1579 r., utworzenie Classes, czyli przyszłych Szkół Nowodworskich w 1588 r., bardziej zdecydowane dyscyplinowanie studentów i absolwentów), powolna odbudowa prestiżu społecznego i wpływu na opinię publiczną, a jednocześnie pierwsze odsłony rywalizacji z jezuitami o monopol szkolny w Krakowie. Etap ten zamyka uchwalenie wspomnianej reformacji Mikołaja Dobrocieskiego w 1603 r.

Tak wyglądają ramy, lecz rozpięte na nich płótno pokrywają nierówno nałożone barwy. Faktografii zgromadzono bowiem wiele, dysponujemy

ogromną szczegółową literaturą, której nie sposób przytoczyć, lecz nie-mało pozostaje do zrobienia, zarówno w sferze poszerzenia kwerend, jak i pogłębienia interpretacji. Na Uniwersytecie Krakowskim dokonał się trój-etapowy rozwój sytuacji wyznaniowej: najpierw wobec napływu nowych idei i tekstów, wzrastającego zainteresowania i ujawniania się zwolenników, zwłaszcza w gronie studentów i absolwentów Wydziału Sztuk, korporacja uniwersytecka przyjęła jednoznacznie antyreformacyjną postawę i podjęła działania w celu umocnienia swej katolickiej tożsamości, następnie zaś – w obliczu jawnej reformacji – nastąpiła obrona tejże tożsamości, udział w polemice i w budowaniu konfesji, wreszcie – zapoczątkowano konfesjonalizację uczelni na określonej podstawie doktrynalnej wedle wypracowywanych samodzielnie lub adaptowanych zewnętrznych wzorców działania.

Dobrym instrumentarium badania tego procesu są metody konfesjonalizacji zestawione przez W. Reinharda (1983, s. 263–268; por. Koryl, 2010, s. 55). Były to: ustalenie klarownych teoretycznych (dogmatycznych, doktrynalnych) zasad danej konfesji; rozpowszechnianie i utrwalenie norm w określony, zorganizowany i zinstytucjonalizowany sposób; propaganda własnych i zakaz obcych przekonań (cenzura); internalizacja nowego porządku w procesie socjalizacji poprzez instytucje edukacyjne; dyscyplinowanie członków własnej konfesji, w tym kontrola i ograniczenie kontaktów z „innymi”; stosowanie obrzędów (rytów) jako narzędzi dyscyplinowania; budowa identyfikacji wyznaniowej poprzez język i nazewnictwo. Erika Rummel, badając konfesjonalizację humanizmu, ujęła zagadnienie w czterech punktach: użycie dorobku humanizmu renesansowego jako argumentu w polemikach reformacyjno-katolickich (co mieści się w Reinhardowskim rozpowszechnianiu idei w określony, tu: humanistyczny sposób); zastosowanie w debacie humanistycznego modelu kształcenia oraz przełożenie go na system edukacji (co odpowiada użyciu edukacji jako narzędzia konfrontacji i formacji wyznaniowej); przeformułowanie dyskursu i modelu badań naukowych; krytycyzm wobec tolerancji i irenizmu na rzecz jasnego zdefiniowania własnych pozycji doktrynalnych (oba ostatnie zjawiska bez wątpienia pozostające w integralnym związku z rygorystycznością przekonań, porzuceniem sceptycyzmu, dyscypliną, językiem i synkretycznym modelem późnohumanistycznej edukacji wyznaniowej). Na Uniwersytecie Krakowskim na płaszczyźnie prawnej wymogi konfesyjne wprowadzono najpierw w przysiędze immatrykulacyjnej, potem w formule promocyjnej. Statuty, uchwały i normy zwyczajowe utrwały katolicki, dziedziczony jeszcze z epoki średniowiecza kształt uroczystości akademickich, obowiązek mszy uniwersyteckiej, funkcjonowanie według kalendarza liturgicznego i przestrzeganie zobowiązań modlitewnych (por. Wójcik-Zega i Baster, 2016). Od połowy

XVI w. wymóg katolicyzacji zaczęto stosować wobec świadków przed sądem rektorskim, studentów mieszkających w bursach, dzierżawców i mieszkańców nieruchomości uniwersyteckich, beneficjentów stypendiów studenckich tzw. borkarn i posiadaczy nowo fundowanego uposażenia. Deklarację wyznania zaczęto wprowadzać w formułach testamentowych. Jednocześnie było dyscyplinowanie społeczności akademickiej, niezwykle trudne w warunkach kwitnącego indywidualizmu i kryzysu dawnego kolegijskiego modelu życia, zarówno w kolegiach profesorskich, jak i studenckich, czyli bursach (Baster, 2009). Starano się wymusić pozytywnym przykładem, groźbami i karami dyscyplinarnymi przestrzeganie statutów oraz dawnych zwyczajów („mos veterum”, „consuetudines antiquae”): noszenia stroju kleryckiego, tóg, biretów, uczestnictwa w obowiązkowych zajęciach i przepisanej liturgii, posługiwania się łaciną, ukrócenia przemocy i gwałtów. Najbardziej burzliwie przebiegała walka z żywiołem studenckim, którego ukrócenie było warunkiem sine qua non odbudowy autorytetu uczelni na zewnątrz i porządku wewnątrz-korporacyjnego. Miała ona też drugie oblicze. Niekonsekwentne działanie wobec drastycznych studenckich ekscesów antyprotestanckich było bowiem tyleż wynikiem rozprzężenia norm, niedowład sędownictwa i egzekutywy, co także – niestety – tuszowanym elementem wyznaniowej polityki władz rektorskich i części duchowieństwa (Żelechowski, 1964; Pražáková, 2017; Machaj, 2018). Studenci stanowili bowiem znaczącą siłę społeczną, która mogła być nośnikiem nowych idei reformacyjnych albo też bronić dawnego porządku (Kim i Pfaff, 2012). W Krakowie II połowy XVI w. mobilizowanie (się) i brutalna aktywność studentów w walkach wyznaniowych po stronie katolickiej były tyleż wyrazem ich niesubordynacji i nieokielznania, co sukcesu długofalowego programu elit uniwersyteckich na rzecz jednoznacznego tożsamościowego formowania oblicza wyznaniowego uczelni.

Konfesyjny był oczywiście model edukacji. Podstawę wykładu teologii na Wydziale stanowiło Pismo św., *Summa* św. Tomasza z Akwinu i *Sentencie* Piotra Lombarda. Zachowano korpus lektur scholastycznych. Nowe teksty były badane pod względem prawowierności, zwłaszcza po potępieniach Rzymu. Od lat 40. XVI w. rozpoczęto kontrolowanie doboru lektur na Wydziale Sztuk; ostatnimi odnotowanymi były gramatyka grecka Jana Oecolampadiusa w 1545 r. i dialektyka Erazma Sarceriusa w 1549 r. (Sze-lińska, 1985, s. 105). W 1574 r. za rektoratu Glicjusza usunięto z wykładów wszystkie podręczniki autorów niekatolickich. Usuwanie ksiąg hereetyckich już wcześniej zostało uznane za konieczny instrument obrony przed oddziaływaniem niepożądanych doktrynalnie treści; taki zapis znalazł się m.in. w statucie biblioteki z fundacji Benedykta z Koźmina w 1559 r. Wzmacnianie tożsamości katolickiej całej korporacji katolickiej

dokonywało się przez odnowienie kultu Jana Kantego w latach 1539–1549 po podniesieniu jego relikwii i ufundowaniu nowego nagrobka w kościele św. Anny (Włodarek, 2009). Innym propagowanym kultem była cześć dla św. Anny, zwieńczona założeniem bractwa w kolegiacie św. Anny w latach 1590–1593 (Bukowski, 1900, s. 23). Coraz częściej od połowy XVI w., choć nie w uregulowany sposób, wprowadzano deklarację wyznania i elementy autoidentyfikacji katolickiej w oficjalnych aktach, w tym w formularzu (np. datacji) i stopniowo rozwijającej się ikonografii ksiąg urzędowych, a także w tytułaturze i ramie wydawniczej druków. Zjawisko to objęło wreszcie przedstawienia portretowe i epitafia nagrobkowe. Na pewno od lat 70. XVI w., gdy Uniwersytet Krakowski wchodził w fazę właściwej konfesjonalizacji katolickiej, nastąpiła kumulacja wszystkich tych zabiegów. W ten sposób upamiętniono Jana Leopolda młodszego, akcentując jego wierność Kościołowi i zwalczanie herezji w epitafrum nagrobnym w kościele Mariackim z frazą „Haereticam pestem dum fortibus oprimit armis” (Piech, wyd., 1987, s. 101–102), w mowie pośmiertnej autorstwa Stanisława Mareniusza i poświęconej zmarłemu poezji pogrzebowej.

Rola Wydziału Teologicznego w tym wielopoziomym procesie zmian domaga się nowego rozpoznania i oceny. Niemożliwe do utrzymania są opinie H. Barycza o stanie Wydziału u progu reformacji:

Brak aktywności i szerszych zainteresowań naukowych, zasklepienie się w martwym kole zakrzepłych formułek i tradycji, jałowe powtarzanie ich z roku na rok, zużywanie reszty energii naukowej w przebrzmiałych już od dawna tematach dysputacyj, odporność i nieufność wobec nowych prądów, jakie pod wpływem humanizmu budzą się w teologii – oto główne charakterystyczne cechy ówczesnego fakultetu teologicznego (Barycz, 1935, s. 167).

Diagnozował też fakt

całkowitego przeżycia się nauk teologicznych i zupełnego zaniku zainteresowania dla nich, jaki z postępującą laicyzacją społeczeństw zachodnioeuropejskich pod wpływem ożywczych prądów odrodzenia następuje na przełomie XV i XVI stulecia (Barycz, 1935, s. 169).

Jednakże powiedzieć tak o czasach, które właśnie wybuchły gorącym płomieniem religijnej burzy, można było tylko w kluczu pozytywistyczno-modernistycznym i trudno dziś to powtarzać. Powiedzieć zaś: „Po pierwsze profesorowie nie byli zainteresowani poglądami Lutera, a po drugie Wydział Teologiczny nie posiadał wówczas wybitnych reprezentantów” (Pietrzyk, 2018, s. 70) – to znaczy formułować generalizujący sąd wbrew faktografii.

Na początku lat 20. XVI w. na katedrach Wydziału Teologicznego zasiadały osobistości tej miary, co Jan Sakran z Oświęcimia (1443–1527), Stanisław Biel z Nowego Miasta (1457–1541), Bernard Kapustka z Biskupiego (zm. 1531), Michał Falkener z Wrocławia (zm. 1534), Marcin Biem z Olkusza (ok. 1470–1540). Byli to przedstawiciele pokolenia, które – za wyjątkiem najstarszego Sakrana – zaczynało studia w latach. 70. i 80. XV w. Byli to uczeni o uznanym autorytecie. Wielu z nich legitymizowało się bogatą twórczością w różnych dziedzinach i miało za sobą szlif humanistyczny z okresu studiów i wykładania na Wydziale Sztuk. Do młodszego pokolenia należeli Michał Sternberg z Oleśnicy (zm. 1527) i Jan ze Lwowa starszy (zm. 1535). Problemem nie był potencjał intelektualny, gdyż tego nie brakło, lecz struktura, średniowieczny profil programowy i tradycja funkcjonowania, które z Wydziału czyniły organizm konserwatywny i mało elastyczny wobec zmian. Ten stan rzeczy kodyfikowały statuty Wydziału uchwalone w 1521 r. za dziekanatu Marcina Biema (Szujski, wyd., 1878). Na straży elitarności stała selektywna rekrutacja, długotrwałe i kosztowne studia oraz trudno dostępne, limitowane promocje. Przyjęte strategie działania miały też przesłanki pragmatyczne. Jako elita rządząca teolodzy musieli mieć na uwadze żywotne interesy uniwersytetu, który prawnie, organizacyjnie i materialnie był wbudowany w struktury kościelne. Oni sami – i większość profesury – byli częścią elity kleru diecezjalnego. Byli też dziedzicami świetności uniwersytetu przełomu XV i XVI w. i zamierzali tego dziedzictwa strzec. Związek z Kościołem stanowił część tego dziedzictwa i element tożsamości ideowej uczelni, przy czym w pamięci uniwersyteckiej ważne miejsce zajmowała obrona wiary przeciw herezjom i walka z husytyzmem (Zdanek, 2017, s. 209–214, 250–256). W przededniu reformacji wątek rzymskiej prawowierności podkreśliła jednoznacznie krytyczna opinia Sakrana wobec prawosławia (Wünsch, 2008). Wszystkie te racje powodowały, że naturalnym odruchem była postawa obrony status quo.

Mając na uwadze ten kontekst, ciekawe jest obserwowanie polityki uniwersytetu i wydziału wobec pierwszej fali nowinek religijnych. Od lat 20. XVI w. napływały do Krakowa pisma luterańskie, które były przedmiotem lektury i dyskusji w środowisku studentów, jak tego dowodzą znane świadectwa ówczesnych scholarów: Andrzeja Frycza Modrzewskiego i Stanisława Hozjusza. Profesorowie, w tym zwłaszcza przedstawiciele Wydziału Teologicznego, wykazali bardzo duże zainteresowanie nowymi ideami. Na bieżąco obserwowali wystąpienie Lutra i reagowali krytycznie. Wydarzenie typu intelektualnego, mające potencjał debaty nad zwyrodnieniem organizacji i praktyk kościelnych, bardzo szybko przeszło w dramatyczny rozłam i w Krakowie miano pełną świadomość tego faktu. Marcin Biem, jeden z najbardziej dociekliwych komentatorów wydarzeń,

zapał w swoim diariuszu z pewnej perspektywy czasowej pod rokiem 1517:

Tego roku powstała najgorsza herezja luterkańska od niejakiego Marcina Lutra, Niemca z miasteczka Wittenberga w Saksonii, który był mnichem z zakonu eremitów św. Augustyna, a rzuciwszy habit pojął świętokradzko za żonę pewną mniszkę, z której miał potomstwo. Oto sekta najprzewrotniejsza².

We współpracy z biskupem Tomickim i w zgodzie z linią polityki Zygmunta Starego podjęto kroki urzędowe, by zahamować szerzenie się nowinek. 1 marca 1522 r. przed sąd rektorski Stanisława Biela pozwano studenta Joachima z Lwówka Śląskiego, który zeznał, że nigdy nie przyjął „veneniferam opinionem Luteri” (Wisłocki, 1893–1897, nr 2524). Następnie do przysięgi immatrykulacyjnej wprowadzono formułę wyrzeczenia się Lutra i jego naśladowców. W 1523 r. uniwersytet został edyktami królewskimi instytucjonalnie wprzęgnięty w system hamowania recepcji nowinek religijnych przez nadanie rektorowi prawa cenzury prewencyjnej i represyjnej w edyktie królewskim (w drugiej zaś wersji edyktu królewskiego – rektorowi lub innej osobie mianowanej przez biskupa krakowskiego); cenzorskie uprawnienia rektora król potwierdził w 1539 r. (Buchwald-Pelcowa, 1997, s. 28, 111–113). O bacznym śledzeniu wydarzeń, pism i polemik świadczy zwłaszcza pilna lektura książek Lutra i innych autorów reformowanych, które krakowscy profesorowie teologii krytycznie głosowali jako heretyckie (Szelińska, 1985). Liczne druki protestanckie gromadzono w bibliotece Kolegium Większego. W 1529 r. papież Klemens VII na prośbę króla i biskupa Piotra Tomickiego udzielił zgody na lekturę protestanckich prohibitów wybranym mistrzom teologii i kaznodziejom przeznaczonym do głoszenia w Krakowie i diecezji (Theiner, red., 1861, nr 503). Teolodzy stanowili też główną część składu komisji badającej poglądy Jakuba z Hłży na potrzeby procesu w latach 1534–1535 r. Powoływani też byli jako eksperci w różnych sprawach sądowych prowadzonych przez konsystorz. Jednocześnie prawdą jest, że nie wzięli czynnego udziału w publicznej drukowanej polemice antyprotestanckiej pierwszej fazy reformacji, choć udzielali się studenci uczelni, a z grona profesorów – prawnik Grzegorz Snopek z Szamotuł (Czapska, 1928; Nowakowska, 2012; Nowakowska, 2018; Ptaszyński, 2019).

2 Archiwum UJ, Diariusz M. Biema, odpis J. Fijałka, bez sygnatury: „Hoc anno exorta est pessima heresis Lutherana a quodam Martino Luther Germano in oppido Saxonie Vitemberk, qui fuit monachus de ordine heremitarum sancti Augustini, deposita cappa duxit in sacrilegium quemdam monialem, ex qua prolem habuit heredes. Hec secta perversissima”.

Przyczyn takiej wstrzemięźliwej postawy możemy się tylko domyślać. Z pewnością klerykalny i korporacyjny charakter ciała profesorskiego oraz traktowanie spraw wiary jako sporu wewnątrzkościelnego wytyczały utarty sposób działania: pierwszeństwo dawane procedurom kanonicznym i eksperckim opiniom teologicznym. Musiała mieć duże znaczenie kwestia środków wyrazu, ponieważ ów dyskurs odbiegał od form, do których nawykli: kwestii dysputowanej, systematycznego komentarza, cytowania autorytetów scholastycznych. Tego typu zaskoczenie, dysonans poznawczy i nieumiejętność wejścia w debatę nowego typu znamionowało wiele ówczesnych środowisk teologicznych w Europie. Zdaje się, że teologom „starej daty” brakło zrozumienia dla potrzeby aktywnego wystąpienia w toczącej się publicznie, poza forum akademickim i kościelnym, debacie w formie drukowanej i polemicznej. Nie jest jednak prawdą, że teolodzy krakowscy zachowali milczenie. Zbadania wymagają nauczone treści i zakres oddziaływania mistrzów równoległymi względem druku – podstawowymi w środowisku akademickim i równie ważnymi – kanałami komunikacyjnymi, którymi były wykłady, dysputy i kazania. Nie wchodząc w bezpośredni dyskurs polemiczny, wplatanymi elementami krytyki w teksty innego rodzaju: doktrynalne, ascetyczne, podręcznikowe, katechetyczne. Dla przykładu obszerne antyprotestanckie wątki polemiczne znalazły się w komentarzu Michała Falkenera do cyklu *de sanctis Prosa-rum dilucidatio* (1530), w tym o Eucharystii, kulcie obrazów, powszechnym kapłaństwie świeckich, prawdziwości Kościoła katolickiego i prymacie Rzymu. Katolicki wykład rozumienia Eucharystii został intencjonalnie wbudowany w wydany pośmiertnie wykład Męki Pańskiej *Vivificae passionis Christi historica explanatio* Jana Leopolity starszego (1537). Krytykę nowych herezji znajdujemy też w kazaniach. W jednym z takich tekstów wzmiankowano Jakuba z Ilży, który – jak głoszono – wyciągnął miecz Słowa Bożego przeciw Matce Bożej, świętym i ceremoniom kościelnym, i tymże mieczem został pokonany (BJ, rkps 3209, k. 290). Zatem polemika musiała być bardzo żywa i trzeba ją wydobyć z różnorodnych, niestety słabo badanych źródeł, zwłaszcza rękopiśmiennych. W świetle nawet dotychczasowego materiału nie da się utrzymać w całości twierdzenia, że

profesorowie Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszym okresie rozwoju reformacji umiarkowanie jej sprzyjali, ale nie wystąpili jako ciało kolegialne przeciw Kościołowi katolickiemu i zastanemu porządkowi. (...) Uniwersytet Krakowski jako całość początkowo z sympatią odnosił się do reformacji (Pietrzyk, 2018, s. 80–81).

Zdaje się, że było wręcz odwrotnie.

Ponownego podjęcia wymaga kwestia relacji scholastycznych teologów z humanizmem. Humanizm żywo rozwijał się w Krakowie i przenikał na uniwersytet. Otwartość intelektualna, nowe metody pracy twórczej, nowy styl myślenia, pisanie i działania oraz obfite piśmiennictwo nadały wówczas wszechnicy krakowskiej polor niezwykle twórczego ośrodka naukowego (Bienkowski, 1975; Segel, 1989; Gorzkowski, 1998; Głomski, 2007). Zgodnie z nowszymi badaniami nie sposób dłużej utrzymywać wizji ostrej opozycji między „scholastykami” (tradycjonalistami) a „humanistami” (nowatorami), jakkolwiek w obliczu nowinek utwierdzał się pogląd, że scholastyczny, czyli tradycyjny porządek nauczania jest gwarancją solidnej formacji intelektualnej i dyscypliny. Taka była przesłanka reformy statutów Wydziału Sztuk w 1536 r. przeprowadzonej w konserwatywnym duchu przez rektora Biema. Był to wyraz napięć i obaw. W rzeczywistości w warunkach koegzystencji scholastycznych i humanistycznych wzorów edukacyjnych dokonywał się raczej proces dyfuzji, reinterpretacji i selektywnej syntezy. Szlif humanistyczny poprzez wykłady i lektury przechodzili wszyscy mistrzowie, którzy potem formowali trzon profesury Wydziału Teologicznego, gdzie wchodził w ramy tradycyjnego nauczania. Przywiązanie do tradycji nie wykluczało otwarcia na nowe inspiracje. W bibliotekach normą było sąsiedztwo lektur średniowiecznych i humanistycznych, dziedziczonych rękopisów i najnowszych edycji. Istniały wreszcie liczne kontakty osobiste. Wszystko to powodowało poszerzanie horyzontów uprawiania własnej dyscypliny naukowej.

W kontekście wyznaniowym szczególnie istotne inspiracje przynosił nurt humanizmu chrześcijańskiego (Hanusiewicz-Lavallee, 2009), rozbudzanego przez erazmianizm. Kontakty Polaków z Erazmem, recepcja jego idei, krąg towarzyski „eramiańczyków” oraz wpływ na rozwój krakowskiego humanizmu, potem zaś zerwanie z Lutrem i konfesyjne, późne odchodzenie od idei erazmiańskich stanowią ogromne i osobne pole badawcze, do którego należałoby wprowadzić też teologów (Barycz, 1971; Hajdukiewicz, 1971; Szelińska, 1990; Ptaszyński, 2018). Erazmianizm współkreował ówczesną atmosferę intelektualną i duchową. Łączyły się w nim krytyka scholastycznego modelu teologii, tradycji średniowiecznych i współczesnych kryzysowych zjawisk w Kościele, ideał powrotu do źródeł wiary, dążenie do rozwoju studiorum humanitatis i włączenie ich w program kształcenia ogólnego i teologicznego, pragnienie ożywienia wiary i reformy Kościoła, irenizm, poszukiwanie rozwiązań kompromisowych. Do zbadania pozostaje selektywna, stopniowa recepcja postulatów humanizmu biblijnego i zmiana środków wyrazu. Można by zatem śledzić drogę wiodącą od średniowiecznego w duchu humanizmu, prezentowanego na przełomie stuleci choćby przez Michała Falkenera (por. Domański, 2009), do teologii krakowskiej lat 20. i 30. XVI w., w której

wierności doktrynie, liturgii i praktykom Kościoła oraz dawnym metodom prezentacji treści towarzyszyło ostrożne, eklektyczne łączenie stylistyki dawnej i nowej, unikanie scholastycznego rusztowania wywodu, większa koncentracja na treściach etycznych i doktrynalnych bez prawniczego schematyzmu oraz ożywienie studiów biblijnych i patrystycznych (por. Rechowicz, 1975; Smereka, 1975). Jednym z najciekawszych przedstawicieli tego nurtu był Jan ze Lwowa starszy, którego dorobek i sieć kontaktów warte są dogłębnego zbadania (Muczkowski, 1845; Friedberg, 1972). Nie przestudiowano wykładów tomistycznych Stanisława Biela (BJ rkps 2207, 2222), aby zbadać, na ile podejmowały aktualne problemy, czy poszerzały zestaw autorytetów i jaką terminologią czy stylistyką się cechowały. Skądinąd wiemy, że odbyła się jakaś dyskusja nad formą uprawiania teologii; pośrednio każe się tego domyślać skierowana do młodzieży uniwersyteckiej kwestia dominikanina Macieja Waleriana z Warszawy *Utrum magis expediat Theologo philosophari an rhetoricari* (1534) (Zdanek, 2005, s. 161). Naturalnym zapleczem dla rozwijającej się egzegezy były wprowadzone w uniwersytecie staraniem Tomickiego studia greki i hebrajskiego, które mimo kłopotów z obsadą katedr i przerw w działalności dydaktycznej zakorzeniły się i do końca XVI w. w każdym pokoleniu mistrzów znajdowały przedstawicieli, w tym teologów: Jana Leopolię młodszego, Stanisława z Marzenina, Andrzeja Tropera i Andrzeja Schoneusa.

Dokonująca się stopniowo zmiana nie miała charakteru instytucjonalnego i programowego, lecz wypływała z osobistych predylekcji, lektur i przedsięwzięć poszczególnych profesorów. Do rozstrzygnięcia pozostaje, jaki był jej zasięg. Rzecz jasna, część mistrzów pozostała przy tradycyjnym wykładzie prawd wiary. Pod opieką starszej generacji wyrosło wszakże zróżnicowane nowe pokolenie teologów, które wchodziło na katedry w latach 30. XVI w. Przetrzebiła je przedwcześnie fala zgonów w latach 1540–1545, zwłaszcza wskutek ówczesnej zarazy, co miało niedoceniane a głębsze skutki. W rezultacie zmienił się skład personalny Wydziału, a wiele twórczych przedsięwzięć zostało przerwanych. Nałożyło się to nieszczęśliwie na początki otwartej konfrontacji i kryzysu. Należeli do tej grupy m.in. uznawany za przekonanego scholastyka Jakub Friedel z Kleparza (1484–1553), budzący wielkie nadzieje, wielkiej osobistej pobożności Stanisław Cieśla z Krakowa (Garbar) (zm. 1542), Grzegorz ze Stawiszyna (zm. 1540) i Mateusz z Kościana (zm. 1545). Stawiszynczyk, uczeń Biema, był przedstawicielem odnowionego w duchu humanistycznym arystotelizmu, w teologii zwolennikiem pogłębienia studiów biblijnych i patrystycznych, jako rektor zaś przeprowadził poluzowanie scholastycznych wymagań i uaktualnienie zestawu podręczników na Wydziale Sztuk o teksty humanistyczne (Zdanek, 2020). Również Mateusz z Kościana jawi się jako przedstawiciel humanistycznej teologii, nowoczesnej

w formie, mocno osadzonej w Biblii i w tekstach ojców Kościoła (Barycz, 1935, s. 404–406). Swoją żylkę polemiczną pokazał dyskretnie w druku *Examen spirituum et visionum* (1542), gdzie wtopił w tekst m.in. obronę tradycji jako równoległego źródła wiary, a rozwinął w dziele *Cohortatio Sarmatarum ecclesiarum* (1543). Przedstawił tu katolicyzm („religio vetus”, „antiqua religio”) jako religię przodków („religio avita”) poprzez odwołanie do *Bogurodzicy* oraz kultów św. Wojciecha i św. Stanisława, a jej prawdziwość wywodził przede wszystkim z Pisma św., ojców Kościoła i sukcesji apostoelskiej będącej gwarancją przekazu nieskażonego depozytu wiary. Niedaleko stąd było do podkreślania, że Kościół stanowi w ten sposób fundament tożsamości narodowej i państwowej oraz gwarancję ładu i jedności. Mocno wybrzmiał topos tradycji i dawności wobec zgubnych, wprowadzających chaos i podział nowinek („moderna schismata”). Wątki te rozwinął wprost na wiele sposobów polemicy katolicycy od połowy stulecia w Polsce i innych krajach Europy (Pettegree, 2013, s. 118–122).

W podobny sposób należałoby oświetlić na nowo lata 50.–70. XVI w. Dotychczas dominowało przeciwstawienie twórczych humanistów młodej generacji teologom „starej daty”, którzy wzięli nikły udział w gorącym dyskursie wyznaniowym. Używano też pojedynczo wydobywanych ze źródeł epizodów proprotestanckich, jak w przypadku Leonarda Słończewskiego czy Stanisława z Pińczowa, który dodatkowo wstawił się jako bohater skandalu obyczajowego (co wszakże nie złamało jego kariery kościelnej i akademickiej). Tymczasem w ujęciu strukturalnym widać ogromną konsekwencję działania całego środowiska.

W najwyższym stopniu w tych latach wysiłek uniwersytetu i Wydziału Teologicznego koncentrował się na płaszczyźnie prawno-instytucjonalnej. Chodziło o obronę praw, przywilejów i autonomii, zachowanie wewnętrznej spójności korporacji, ciągłości działania, podstawowej dyscypliny nauczania i życia kolegiального, które podlegało dramatycznemu osłabieniu, wreszcie o utrzymanie podstaw finansowych w obliczu słabnącej rekrutacji, spadku promocji i dochodów czynszowych. Symbolicznymi wręcz wyrazicielami tych dążeń byli dwaj niestrudzeni profesorowie teologii i wielokrotni rektorzy: Mikołaj z Szadka (zm. 1564) i jego uczeń Marcin Glicjusz z Pilzna (zm. 1591) (Barycz, 1959–1960a, 1976; Marszał, 2009). Warunków do pozytywnej głębszej zmiany programowej nie tworzyło poczucie osaczenia i opuszczenia, zwłaszcza wobec braku mocniejszego wsparcia ze strony monarchy, możnych świeckich dobrodziejów i biskupów krakowskich, z którymi od drugiej połowy stulecia uniwersytet wchodził zresztą w nieustające spory i mocno niekiedy wyrażał rozczarowanie postawą pasterzy, a zarazem swoich kanclerzy z urzędu (Graff, 2020). Być może nie było też wizji takiej zmiany, ponieważ brak śladów, by w środowisku profesorów teologii recypowano dokonujące się

zmiany na polu edukacyjnym. Wykazywano niechęć do oficjalnych wystąpień doktrynalnych i bezpośrednich polemik, nawet gdy wzywały do tego czynniki kościelne. Wielokrotnie pretensje o te uniki miała kapituła katedralna krakowska i część biskupów. Przyjęto jednak odmienną strategię działania: szukania wsparcia, niedrażnienia oponentów, schodzenia z linii krytyki. Wśród najważniejszych przyczyn takiego właśnie kunktatorskiego postępowania wymienić należałoby ów syndrom „oblężonej twierdzy” i uzasadnioną niechęć do wchodzenia w środek burzy reformacyjnej, która wówczas była już nie tylko religijnym, ale i społeczno-politycznym zjawiskiem (Ptaszyński, 2021). Symptomatyczne były tu ataki na uniwersytet podejmowane przez protestanckich posłów obozu egzekucyjnego. Analogicznie w konfrontacji z opinią szlachecką przeprowadzano obronę i kreowanie pozytywnego wizerunku uniwersytetu nie otwarciem, lecz piórami przyjaciół i studentów. Niechęć do aktywnego zaangażowania była też pochodną specyficznego, z pewnością anachronicznego już wówczas podejścia do uprawiania teologii pozytywno-kontrowersyjnej (Pietrzyk, 2005, s. 285). Przy tym wszystkim zachowywano mocne przekonanie o sile swoich racji, jak tego dowodzą autofirmacyjne wypowiedzi w druku lub zapiski prywatne (diariuszowe).

Swoista wykalkulowana bierność w okresie najgorętszej debaty oraz objawy organizacyjnego osłabienia (rażący spadek immatrykulacji i promocji) przesłoniły w opinii historiograficznej nieliczne, ale ważne, i w dużym stopniu nierozpoznane krytycznie osiągnięcia na płaszczyźnie naukowej i publikacyjnej. Twórczość katechetyczną reprezentował *Enchiridion* Antoniego z Napachania (1559) o mocno polemicznych akcentach (Kowalski, 2016, s. 36–38). Z zakresu biblistyki największym przedsięwzięciem było opracowane przez Jana Leopolię młodszego polskie tłumaczenie Pisma św. tzw. Biblia Leopolicy (1561, przedruki 1575 i 1577) (Frick, 2018, s. 61–78). Podejmowano prace wydawnicze, jak przedruk *Parvi catechismi* Piotra Kanizjusza ze wstępem Mikołaja z Szadka (1560) oraz przygotowane przez Marcina Glicjusza wydanie *Philosophia Lutherianorum* (inaczej: *Professio Catholica*) Sebastiana Flascha (1578). Ze wzmianek źródłowych wiadomo o produkowanych przez teologów krakowskich traktatach, kazaniach i kwestiach, których treści dotąd nie znamy; jest to przyczynek do postulatu pogłębienia kwerend w materiale rękopiśmiennej. Toczyła się praca komentatorska, jak Glicjusza recenzja z *Wędzidla* Hieronima Powodowskiego (BJ, Cim. 4518), czy Jana Leopolicy krytyczne rozczytywanie tekstu ugody sandomierskiej z 1570 r. (Barycz, 1965). Na opracowanie czeka kaznodziejstwo, w tym zbiór Jana Pruszyńskiego z Piotrkowa (zm. 1553), który uchodzi za przedstawiciela dawnego i krytykowanego już wtedy gatunku, jak i humanistyczne kazania Benedykta z Koźmina (zm. 1559). Znakomicie rozwijała się wielogatunkowa

humanistyczna poezja o katolickich treściach religijnych. Opracowania doczekała się twórczość Grzegorza z Sambora, obfita, ambitna treściowo, skalająca okazjonalnym wierszem całość wspólnoty uniwersyteckiej, środowiska duchownych i mecenasów, a nadto – co niezwykle ciekawe – bardzo czujnie rejestrująca aktualne życie religijne, jak fenomen świętości Stanisława Kostki i kult Matki Bożej Częstochowskiej (Buszewicz, wyd., 2011). Czeką na takie przedsięwzięcie poetycka i oratorska twórczość Stanisława Twardego z Marzenina (BJ rkps 3206; BOZ rkps 817). Tego typu twórczość zawiera bardzo ciekawe i osobiste wątki religijne, tak modlitewne, jak i polemiczne, a w ówczesnej kulturze literackiej spełniała niezwykle ważne funkcje.

Skupianie się historyków wyłącznie na stosunkowo ubogiej produkcji drukowanej i krytycznych głosach oponentów uniwersytetu (jak wystąpienia sejmowe posłów protestanckich lub zjadliwa krytyka kanonika Stanisława Górskiego) utrudnia nie tylko pozytywne spojrzenie na wyżej przykładowo wskazany dorobek uczelni. Przesłania też społeczną skalę oddziaływania Uniwersytetu Krakowskiego. Bez uwzględnienia tej skali mało zrozumiałe są przecież przychylnie o nim opinie niemałego grona polityków, publicystów i duchownych, w tym nuncjuszy papieskich, wprost określających wszechnicę jako bastion katolicyzmu. Promieniowanie uczelni zasadzało się na codziennej pracy dydaktycznej oraz powiązaniach środowiskowych. Ich zasięg punktowo udaje się wydobyć ze wzmianek z korespondencji, dedykacji, wierszy okolicznościowych i zapisek diariuszowych. Sieć kontaktów obejmowała uczniów, mecenasów, przyjaciół i współpracowników z różnych grup i środowisk: drukarzy, część szlachty i duchowieństwa, w tym pisarzy będących czołowymi przedstawicielami obozu katolickiego, zresztą także w dużej mierze wychowanków uczelni lub jej mistrzów (Stanisław Hozjusz, Stanisław Orzechowski, Marcin Kromer, Andrzej Patrycy Nidecki, Marcin Białobrzegi, Stanisław Karnkowski, Jan Dymitr Solikowski). Świadectwem wysiłku nauczycielskiego profesury krakowskiej jest pośrednio dorobek wychowanków, czynnych najpierw w uczelni, a następnie poza jej murami, by wspomnieć Wojciecha Nowopolczyka, Jana z Tarczyna, Jana z Trziciany, Marcina Nerwicjusza z Kłodawy, Benedykta Herbesta. Bez tego zastępu polemistów i apologetów, którzy wyszli z filozoficznej i teologicznej szkoły krakowskiej, trudno wyobrazić sobie przebieg debaty wyznaniowej w Polsce II połowy XVI w. Trzeba wreszcie podkreślić, że w każdym pokoleniu pośród teologów uniwersyteckich funkcjonowała grupa ludzi intelektualnie wybitnych, cieszących się autorytetem, osobiście głęboko pobożnych i przyjaznych, co dla przekonywania ludzi i przyciągania ich do Kościoła, zwłaszcza w kontraście do wielu wolt ideowych i skłócenia zwolenników reformacji, miało swoje znaczenie. Najbardziej

bodaj wyrazistym i znanym przykładem w tej mierze jest oddziaływanie Jana Leopolda młodszego na Stanisława Grzepskiego; on sam zaś dobrze ilustruje perypetie intelektualne i religijne wielu poszukujących intelektualistów, którzy w okresie potrydenckim zdefiniowali się jako rzymscy katolicy.

U schyłku XVI w. kryzys uniwersytetu został przełamany, a potencjał intelektualny teologii krakowskiej objawił się w osobach i twórczości Stanisława Sokołowskiego, Hannibala Rosellego, Kamila Tachettiego, Piotra Lillii, Walentego z Widawy i Andrzeja Schoneusa. Reformacja Dobrocieskiego skodyfikowała odziedziczoną po średniowieczu strukturę Wydziału złożonego z dziesięciu katedr oraz utrwaliła model teologii scholastycznej i prymat tomizmu. Zapoczątkowana w XVI w. konfesjonalizacja uniwersytetu została konsekwentnie przeprowadzona w XVII i XVIII w.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Barycz, H. (wyd.) (1933). *Conclusiones Universitatis Cracoviensis ab anno 1441 ad annum 1589*. Kraków.
- Gašiorowski, A., Jurek, T. i Skierska, I. (wyd.) (2010). *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551. Biblioteka Jagiellońska rkp. 259*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Szujski, J. (wyd.) (1878). Statuta i matrykuły Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z XVI wieku. *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 1, 71–94.
- Szujski, J. (wyd.) (1882). Statuta Uniwersytetu Krakowskiego. *Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce*, t. 2, 363–408.
- Theiner, A. (ed.) (1861). *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. II. Romae: Typis Vaticanis.
- Wisłocki, W. (wyd.) (1893–1897). *Acta rectoralia almae Universitatis Studii Cracoviensis inde ab anno MCCCCLXIX*. Cracoviae: sumptibus Academiae Litterarum Cracoviensis.

Opracowania

- Bahlcke, J. i Strohmeyer, A. (hrsg.) (1999). *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa. Wirkungen des religiösen Wandels im 16. und 17. Jahrhundert in Staat, Gesellschaft und Kultur*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Barycz, H. (1935). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków.

- Barycz, H. (1959–1960a). Glicius Marcin. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 48–50.
- Barycz, H. (1959–1960b). Górski Jakub. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 438–440.
- Barycz, H. (1965). Dwa nieznanne listy Stanisława Grzepeckiego. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, t. 10, nr 1–2, 91–100.
- Barycz, H. (1971a). *Z epoki renesansu, reformacji i baroku. Prądy– idee – ludzie – książki*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Barycz, H. (1971b). Znaczenie Uniwersytetu Krakowskiego w początkach rozwoju erasmianizmu w Polsce. W: *Erasmiana Cracoviensisa. W 500-lecie urodzin Erazma z Rotterdamu (1469–1536)*. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne*, Z. 33, 23–38.
- Barycz, H. (1976). Mikołaj z Szadka. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 21. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 138–140.
- Baster, M. (2009). Students' Everyday Lives in the Colleges of the University of Cracow in the Sixteenth Century. W: B. Krug-Richter i R.-E. Mohrmann (hrsg.), *Frühneuzeitliche Universitätskulturen : kulturhistorische Perspektiven auf die Hochschulen in Europa*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 109–118.
- Bieńkowski, T. (1975). Naukowe środowisko krakowskie w początkach XVI wieku (1500–1530). *Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*, seria A, z. 13, 21–73.
- Boute, B. (2010). *Academic Interests and Catholic Confessionalisation. The Louvain Privileges of Nomination to Ecclesiastical Benefices*. Leiden–Boston: Brill.
- Boute, B. (2018). Universitätsreform und Konfessionalisierungspolitik: das Beispiel der Habsburgischen Niederlande und Burgund (Löwen, Douai, Dole) 1590–1620. W: M. Kintzinger, W.E. Wagner i J. Cripsin (red.), *Universität-Reform. Ein Spannungsverhältnis von langer Dauer (12.–21. Jahrhundert)*. Basel: Schwabe Verlag, 93–135.
- Buchwald-Pelcowa, P. (1997). *Cenzura w dawnej Polsce. Między prasą drukarską a stosem*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- Bukowski, J. (1900). *Kościół akademicki św. Anny. Monografia historyczna*. Kraków: Drukarnia Czasu.
- Buszewicz, E. (2011) (wyd.). *Grzegorz z Sambora. Carmina selecta. Poezje wybrane*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Chartier, R. i Revel, J. (1978). Université et société dans l'Europe moderne: Position des problèmes. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, t. 25, nr 3, 53–74.
- Czapska, M. (1928). *Polemika religijna pierwszego okresu reformacji w Polsce*. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej (odbitka).
- Deventer, J. (2004). 'Confessionalisation' – a Useful Theoretical Concept for the Study of Religion, Politics, and Society in Early Modern East-Central

- Europe? *European Review of History – Revue européenne d’Histoire*, vol. 11, nr 3, 403–425. DOI: 10.1080/1350748042000313788
- Domański, J. (2009). Michała Falkenera z Wrocławia (ok. 1460–1534). Prolog do Wykładu hymnów kościelnych. *Przegląd Tomistyczny*, t. 15, 223–246.
- Duhamelle, Ch. (2009). Auf der Suche nach der französischen Konfessionalisierung. *Archiv für Reformationsgeschichte*, vol. 100, 235–255. DOI: 10.14315/arg-2009-100-1-235.
- Frick, D.A. (2018). *Polską Philologia sacra w czasach reformacji i kontrreformacji. Kilka kart z historii sporów wyznaniowych (1551–1632)*, przekł. K. Szymańska. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Friedberg, H. (1972). Leopolda Jan starszy. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 73–74.
- Frijhoff, W. (2005). L’université à l’époque moderne (XVIe–XVIIIe siècles). Réflexions sur son histoire et sur la façon de l’écrire. W: F. Attal, J. Garrigues, Th. Kouamé i J.-P. Vittu (éd.), *Les universités en Europe du XIIIe siècle à nos jours. Espaces, modèles et fonction*. Paris: Publications de la Sorbonne, 157–177.
- Galle, Ch. (2017). Bischöfe, Humanisten und einfache Lutherfeinde. Die Kontakte des Erasmus nach Polen im Spiegel seines Briefwechsels. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 61, 61–101. DOI 10.12775/OiRwP.2017.03
- Garbacik, J. (1964). Ognisko kultury renesansowej (1470–1520). W: K. Lep-szy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. T. 1. Kraków, 189–220.
- Głomski, J. (2007). *Patronage nad Humanist Literature in the Age of the Jagiellons. Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press.
- Gorzowski, A. (1998). Societas Litterarum. Oblicza humanizmu Akademii Krakowskiej. *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie*, z. 92–93, 47–61.
- Graff, T. (2020). Biskupi krakowscy wobec Uniwersytetu Krakowskiego w dobie pierwszych królów elekcyjnych – zarys problematyki. W: W. Iwańczak, A. Januszek-Sieradzka i J. Smołucha (red.), *Kościół w społeczeństwie w Czechach i w Polsce w średniowieczu i w epoce nowożytnej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie, 69–97.
- Grendler, P. (2004). The Universities of the Renaissance and Reformation. *Renaissance Quarterly*, vol. 57, No. 1, 1–42.
- Grzebień, L. (2000–2001). Sokołowski Stanisław. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 40. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 183–189.
- Hajdukiewicz, L. (1971). Erazm w Rotterdamie w opinii polskiej XVI–XVII w. W: *Erasmiana Cracoviensis*. W 500-lecie urodzin Erazma z Rotterdamu (1469–1536). *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne*, Z. 33, 55–85.

- Hajdukiewicz, L. (1972). Leopolita (Kasprowicz, Nicz, Nicius) Jan „Młodszy”. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 17. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 74–76.
- Hajdukiewicz, L. (1974). Mareniusz (Marennius) Stanisław. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 19. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 631–632.
- Hajdukiewicz, L. (1992). Die Krakauer Universität zur Zeit der Frühen Renaissance. W: J. Wyrozumski (red.), *The Jagiellonian University in the Evolution of European Culture*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 25–48.
- Hammerstein, N. (1994). Universitäten und Reformation. *Historische Zeitschrift*, Bd. 258, H. 2, 339–357.
- Hammerstein, N. i Walther G. (hrsg.) (2000). *Späthumanismus. Studien über das Ende einer kulturhistorischen Epoche*. Göttingen: Wallstein Verlag.
- Hanusiewicz-Lavallee, M. (2009). Czy był i czym był humanizm chrześcijański w Polsce? W: M. Hanusiewicz-Lavallee (red.), *Humanitas i christianitas w kulturze polskiej*. Warszawa: Neriton, 53–86.
- Hardy, N. i Levitin, D. (2019). *Confessionalisation and Erudition in Early Modern Europe: A Comparative Overview of a Neglected Episode in the History of the Humanities*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.5871/bacad/9780197266601.002.0003.
- Headly, J.M., Hillerbrand, H.J. i Papalas, A.J. (ed.) (2004). *Confessionalization in Europe, 1555–1700. Essays in Honor and memory of Bodo Nischan*. London and New York: Routledge.
- Kim, H. i Pfaff, S. (2012). Structure and Dynamics of Religious Insurgency: Students and the Spread of the Reformation. *American Sociological Review*, 77(2), 188–215.
- Koryl, J. (2010). Konfesjonalizacja humanizmu w Niemczech i Rzeczypospolitej w XVI wieku. W: P. Wilczek (red.), *Reformacja w dawnej Rzeczypospolitej i jej europejskie konteksty. Postulaty badawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, 51–66.
- Kowalski, W. (2016). „To jest owczarnia onego Dobrego Pasterza”. Pojęcie „prawdziwego” Kościoła w polskich szesnastowiecznych katechizmach. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 60, 29–71. DOI: 10.12775/OiRwP.2016.02.
- Kriegseisen, W. (2010). *Stosunki wyznaniowe w relacjach państwo-kościół między reformacją a oświeceniem (Rzesza Niemiecka–Niderlandy Północne–Rzeczpospolita polsko-litewska)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Kriegseisen, W. (2013). Region historyczny Europy Środkowo-Wschodniej w badaniach nad dziejami wyznaniowymi epoki nowożytnej. *Kwartalnik Historyczny*, R. 120, nr 4, 737–759. DOI: 10.12775/KH.2013.120.4.03

- Lotz-Heumann, U. (2001). The Concept of “Confessionalization”: a Historiographical Paradigm in Dispute. *Memoria y Civilización (MyC)*, t. 4, 93–114.
- Lotz-Heumann, U. (2008). Confessionalization. W: M. Whitford (ed.), *Reformation and Early Modern Europe: A Guide to Research*. Kirksville: Truman State University Press, 136–157.
- Lotz-Heutmann, U. (2013). Confessionalization. W: A. Bamji, G.H. Janssen i M. Laven (ed.), *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*. Farnham: Ashgate, 33–53.
- Machaj, D. (2015). Zawsze wierni? Sytuacja wyznaniowa w Uniwersytecie Krakowskim w XVI i XVII w. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 59, 95–135. DOI: 10.12775/OiRwP.2015.04.
- Machaj, D. (2018). Milites Christi czy pospolici złoczyńcy? Krakowscy studenci w walce z reformacją. Motywacje, metody, efekty. W: Z Noga (red.), *Reformacja w Krakowie (XVI–XVII wiek)*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 83–102.
- Maciuszko, J.T. (1997). Proces konfesjonalizacji w Europie i w Polsce: kontekst wyznaniowy synodu generalnego toruńskiego z roku 1595. *Czasy Nowożytne*, t. 2, 17–26.
- Marszał, T. (2009). Mikołaj Prokopowicz z Szadka – astrolog, astronom, historyk nauki, miłośnik i znawca książki (1489–1564). *Biuletyn Szadkowski*, t. 9, 5–36.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*, t. 1–2. Kraków.
- Muczkowski, J. (1845). O Janach Leopolitech w szesnastym wieku żyjących. *Dwutygodnik Literacki*, Nr 24, 356–373.
- Murawiec, W.F. (1997). Scholastyka–humanizm–reformacja (1500–1603). W: S. Piech (red.), *Wydział Teologiczny w Krakowie 1397–1997. Księga jubileuszowa*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Nowakowska, N. (2012). Forgetting Lutheranism. Historians and the Early Reformation in Poland (1517–1548). *Church History and Religious Culture*, 92, 281–303.
- Nowakowska, N. (2018). *King Sigismund of Poland and Martin Luther. The Reformation before Confessionalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Nowicka-Jeżowa, A. (2015). Pokolenia trydenckie między tradycją a wyzwaniem przyszłości. W: J. Dąbkowska-Kujko (red.), *Formowanie kultury katolickiej w dobie potrydenckiej. Powszechność i narodowość katolicyzmu polskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 21–102.
- Pettegree, A. (2013). Catholic Pamphleteering. W: A. Bamji, G.H. Janssen i M. Laven (eds.), *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*. Farnham: Ashgate, 109–126.

- Piech, Z. (wyd.) (1987). Bazylika Mariacka w Krakowie. W: *Corpus inscriptionum Poloniae*, t. VIII: Województwo krakowskie, z. 2. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne.
- Pietrzyk, Z. (2000). *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*. Kraków: Wydawnictwo Jagiellonia SA.
- Pietrzyk, Z. (2005). Profesorowie Akademii Krakowskiej wobec reformacji w XVI wieku. W: W. Kowalski (red.), *Mikołaj Rej z Nagłowic w pięćsetną rocznicę urodzin*. Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe, 277–286.
- Pietrzyk, Z. (2018). Uniwersytet Krakowski wobec reformacji. W: Z. Noga (red.), *Reformacja w Krakowie (XVI–XVII wiek). Materiały z sesji naukowej 6 maja 2017 roku*. Kraków: Wydawnictwo Antykwa, 67–81.
- Pirożyński, J. (1997). Die Krakauer Universität in der Renaissancezeit. W: S. Füssel i J. Pirożyński (hrsg.), *Der polnische Humanismus und die europäischen Sodalitäten. Akten des polnisch-deutschen Symposions vom 15.–19. Mai 1996 im Collegium Maius der Universität Krakau*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 15–38.
- Pražáková, K. (2017). Das Wetteifern zwischen Katholiken und Protestanten um das Krakauer Stadtzentrum in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej*, nr 12, 453–482.
- Ptaszyński, M. (2015). The Polish-Lithuanian Commonwealth. W: H. Louthan i G. Murdock (edd.), *A Companion to the Reformation In Central Europe*. Leiden–Boston: Brill, 40–67.
- Ptaszyński, M. (2018). *Reformacja w Polsce a dziedzictwo Erazma z Rotterdamu*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Ptaszyński, M. (2019). Czy reformacja w Polsce była luterańska? O polemikach antyluterańskich w Polsce w pierwszej połowie XVI wieku. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 63, 6–62.
- Ptaszyński, M. (2021). Wie politisch war die Reformation in Polen? *Archiv für Reformationsgeschichte*, vol. 112, 66–95. DOI: 10.14315/arg-2021-1120104.
- Rechowicz, M. (1975). Teologia pozytywno-kontrowersyjna: szkoła polska w XVI wieku. W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II: *Od Odrodzenia do Oświecenia, cz. I: Teologia humanistyczna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 33–85.
- Reinhard, W. (1983). Zwang zur Konfessionalisierung? Prolegomena zu einer Theorie des Konfessionellen Zeitalters. *Zeitschrift für Historische Forschung*, vol. 10, No. 3, 257–277.
- Rodrigues, R.L. (2017). Confessionalization Processes and their Importance to the Understanding of Western History in the Early Modern Period (1530–1650). *Revista Tempo*, t. 23, nr 1, 2–21.
- Rüegg, W. (hrsg. von). (1996). *Geschichte der Universität in Europa*. T. 2. München: C.H. Beck.
- Rummel, E. (2000). *The Confessionalisation of Humanism in Reformation Germany*. Oxford.

- Schilling, H. (2010). *Konfesjonalizacja. Kościół i państwo w Europie doby przednowoczesnej*. Przekł. J. Kałużny. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Segel, H.B. (1989). *Renaissance Culture in Poland. The Rise of Humanism, 1470–1543*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Smereka, W. (1975). Bibliistyka polska (wiek XVI–XVIII). W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. I: *Teologia humanistyczna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 221–266.
- Sondel, J. (2006). *Zawsze wierny. Uniwersytet Jagielloński a Kościół rzymskokatolicki*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Spitz, L.W. (1984). The Importance of the Reformation for the Universities: Culture and Confessions in the Critical Years. W: J.M. Kittelson i P.J. Transue (eds.), *Rebirth, Reform, and Resilience. Universities in Transition 1300–1700*. Columbus: Ohio State University Press, 42–67.
- Szelińska, W. (1985). Książka różnowiercza na Uniwersytecie Krakowskim w początkach reformacji. *Roczniki Biblioteczne*, R. 29, z. 1–2, 83–114.
- Szelińska, W. (1990). *Książka Erazma z Rotterdamu w środowisku krakowskim w XVI wieku*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Tworek, M. (2015). Education: The Polish-Lithuanian Commonwealth. W: H. Louthan i G. Murdock (edd.), *A Companion to the Reformation In Central Europe*. Leiden–Boston: Brill, 359–389.
- Urban, W. (1964). Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549–1632). W: K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. T. 1. Kraków, 278–284.
- Visser, A. (2008). Escaping the reformation in the Republic of Letters: Confessional Silence in Latin Emblem Books. *Church History and Religious Culture*, vol. 88, No. 2, 139–167. DOI: 10.1163/187124108X354303.
- Wijaczka, J. (2014). Reformacja w Koronie w XVI w. – sukces czy niepowodzenie? *Gdański Rocznik Ewangelicki*, t. 8, 13–34.
- Windyga, I. (2014). Teoria konfesjonalizacji Heinza Schillinga i Wolfganga Reinharda w kontekście potencjału modernizacyjnego Polski. *Roczniki Nauk Społecznych*, t. 6(42), nr 4, 159–178.
- Włodarek, A. (2009). Grób i nagrobek św. Jana Kantego w przestrzeni gotyckiego kościoła św. Anny. W: Z. Kliś i T. Węclawowicz (red.), *Studia z dziejów kościoła św. Anny w Krakowie*. Kraków: Wydawnictwo Unum, 103–111.
- Wójcik-Zega, D. i Baster, M. (2016). Die Frömmigkeit der Professoren und Studenten in den korporativen Gemeinschaften der Krakauer Universität. W: S. Flemmig i H.G. Walther (hrsg.), *Probleme der spätmittelalterlichen Frömmigkeit in Stadt und Universität. Zum Forschungsstand aus deutscher, polnischer und tschechischer Sicht*. Leipzig: Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, 134–149.

- Wünsch, T. (2008). Das römische Modell einer Kirchenunion mit der Orthodoxie und sein Architekt, Johannes Sacranus von Auschwitz/Oświęcim (1143–1527). *Roczniki Historyczne*, t. 74, 83–112.
- Zdanek, M. (2005). *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Zdanek, M. (2017). *Uniwersytet Krakowski wobec własnej przeszłości w XV–XVI wieku*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Zdanek, M. (2020). Zapiski biograficzne i historyczne Grzegorza ze Stawiszyna (1481–1540) oraz ich kontynuacja. *Roczniki Historyczne*, t. 86, 187–216. DOI: 10.12775/RH.2020.09
- Zylinská, B. (2020). Die Beendigung der Konfessionalisierung der Prager Universität an der Wende von den 1450er zu den 1460er Jahren am Beispiel des Schicksals aktiver katholischer Magister. *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, t. 60, fasc. 1, 67–76. DOI: 10.14712/23365730.2020.19
- Żelewski, R. (1964). Krakowska młodzież akademicka wobec zaburzeń wyznaniowych drugiej połowy XVI wieku. W: I. Kaniewska, R. Żelewski i W. Urban, *Studia z dziejów młodzieży Uniwersytetu Krakowskiego w dobie Renesansu*, red. K. Lepszy. Kraków: Nakładem UJ, 91–131.

Maciej Zdanek – dr hab., prof. UJ, mediewista, zajmuje się historią cystersów i dominikanów, historią Uniwersytetu Krakowskiego w epoce staropolskiej, historią historiografii, źródłoznawstwem i edytorstwem źródeł. Stopień doktora (2004) i doktora habilitowanego (2019) uzyskał na Wydziale Historycznym UJ. W latach 2005–2009 pracował w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Małopolski w Średniowieczu Instytutu Historii PAN w Krakowie. Od 2009 r. pracuje w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, od 2022 r. jako zastępca dyrektora.

Tomasz Graff<http://orcid.org/0000-0002-2142-086X>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

tomasz.graff@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.15

Teologowie uniwersyteccy w kapitule kolegiaty św. Floriana na Kleparzu u schyłku XVI i na początku XVII w.

STRESZCZENIE

Autor analizuje problematykę związków Wydziału Teologicznego z kolegiatą uniwersytecką św. Floriana na Kleparzu u schyłku XVI i na początku XVII w. W tym okresie Wydział Teologiczny przechodził kryzys kadrowy, który udało się stopniowo przezwyciężyć po 1602 r. Kadrcę nauczającą Wydziału Teologicznego stanowili przede wszystkim członkowie kapituły świętofloriańskiej (niektórzy z nich awansowali następnie na kanonikat w kapitule katedralnej krakowskiej). Autor zwraca uwagę na fakt, że dotychczas historiografia nie przedstawiła obrazu życia codziennego kapituły świętofloriańskiej ani nie został dotąd ukazany obraz funkcjonowania Wydziału Teologicznego w tym okresie wraz z wyświeczeniem wzajemnych relacji interpersonalnych między profesorami, a także między profesorami a środowiskiem zewnętrznym. Z wyjątkiem postaci Marcina Wadowity słabo znany także biografie większości ówczesnych teologów i zarazem członków kapituły świętofloriańskiej, którzy niejednokrotnie byli czołowymi intelektualistami Uniwersytetu Krakowskiego. Autor na wybranych przykładach ukazuje ponadto dalsze perspektywy badawcze dotyczące historii kapituły świętofloriańskiej i jej związków z Wydziałem Teologicznym w omawianym okresie, szczególną uwagę przywiązując do konieczności identyfikacji teologów, a zarazem członków kapituły świętofloriańskiej działających w pierwszych latach XVII w.

SŁOWA KLUCZE: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego, kolegiata św. Floriana na Kleparzu i jej kapituła na przełomie XVI i XVII w., Uniwersytet Krakowski w dobie nowożytnej, teolodzy krakowscy

ABSTRACT

University Theologians in the Chapter of St. Florian's Collegiate Church in Kleparz at the End of the 16th and Beginning of the 17th Centuries

The author examines the relationship between the Theological Faculty and the University Collegiate Chapter of St. Florian's Collegiate Church in Kleparz at the end of the 16th and beginning of the 17th centuries. During this period, the Theological Faculty was suffering from a staff crisis, which it gradually overcame after 1602. The teaching staff of the Theological Faculty consisted mostly of members of the St. Florian chapter (some of whom were later promoted to the canonry in the Krakow cathedral chapter). The author points out that so far historiography has not provided a picture of the daily life of the Saint Florian chapter, nor a picture of the functioning of the Theological Faculty during this period, not to mention interpersonal relations between professors, as well as between professors and the outside community. We also know little about the biographies of most of the theologians of the time, with the exception of Marcin Wadowit, as well as about the members of the Saint Florian chapter, who were often prominent intellectuals of the University of Krakow. Using selected examples, the author also shows further research perspectives on the history of the Saint Florian Chapter and its ties with the Faculty of Theology during the period in question and argues that theologians and members of the Saint Florian Chapter who were active in the first years of the 17th century need to be identified.

KEYWORDS: the Faculty of Theology of the University of Krakow, the Collegiate Church of St. Florian in Kleparz and its chapter at the turn of the 16th and 17th centuries

W dotychczasowej historiografii problematyka związków Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego z kapitułą świętofloriańską w okresie panowania pierwszych królów elekcyjnych była stosunkowo często, choć zaledwie szkicowo poruszana, m.in. w syntezach dziejów Uniwersytetu Krakowskiego (najbardziej szczegółowo w monografii Henryka Barycza [1935]) oraz w pracach Wojciecha M. Bartla (1989) i Stanisława Piecha (2006). W odniesieniu do okresu pierwszych królów elekcyjnych odnaleźć tę tematykę można także m.in. w publikacjach poruszających szersze zagadnienia, m.in. Stanisława Kracika (1993) czy Tomasza Graffa (2018; 2019). Tym niemniej sama kapituła, jak i Wydział Teologiczny funkcjonujące w tym okresie nie posiadają jak do tej pory swojej naukowej monografii. Artykuł ten ma za zadanie przede wszystkim pełniej niż dotychczas ukazać środowisko teologów zasiadających w kapitule świętofloriańskiej u schyłku XVI w. i w pierwszych dziesięcioleciach XVII w., częściowo wypełniając w ten sposób lukę w dotychczasowych badaniach na tym polu.

Kolegiata św. Floriana w dziejach Wydziału Teologicznego odgrywała szczególną rolę, bowiem od czasów Władysława Jagiełły jej prebendy, nie tylko zresztą kapitulne, stanowiły zaopatrzenie dla profesorów uniwersyteckich, w większości teologów¹. Proces ten zakończył się w okresie nowożytnym, tj. w 1559 i 1578 r., kiedy to Zygmunt August, a następnie Stefan Batory zrezygnowali z prawa patronatu na rzecz uczelni w stosunku do najszacowniejszego urzędu kapitulnego, czyli prepozytury świętofloriańskiej (AUJ, rkps 44, s. 105–110, 119–124; *Codex diplomaticus*, 1900, nr 398, 462–463, 466, 468). Prebendy świętofloriańskie były stosunkowo dobrze uposażone i dlatego kadra profesorska Uniwersytetu Krakowskiego postrzegala je nie tylko jako źródło prestiżu, ale także konkretnego dochodu. Uposażenie kapituły dzieliło się na dobra wspólne i dobra ściśle przypisane do danej prebendy. Członek kapituły otrzymywał rocznie kilkadziesiąt grzywien, natomiast roczne dochody kapituły w XVI i na początku XVII w. wahały się pomiędzy 200 a 500 grzywien. Osobno należy rozpatrywać dochody przynależne do prepozytury. Jej dochód roczny wynosił 122 grzywiny i 32 grosze. Również pozycja prepozyta świętofloriańskiego była szczególna. Nie uczestniczył on w zarządzie majątkiem kapitulnym, ale co znamienne, jako jedyny spośród członków kapituły mieszkał przy kolegiacie. Jego urząd już wizytacja Radziwiłłowska określiła jako *Primus personatus in hac ecclesia*, choć nie miał prawa (z małymi wyjątkami) zabierania głosu na kapitule i uczestnictwa w refekcjach kapitulnych. Do jego prerogatyw należało m.in. powoływanie wiceprepozyta oraz nadzór nad miejscowym Bractwem Ubóstwa Chrystusowego. Opiekował się także szkołą przykolegiacką, na którą ponosił część wydatków. Do swojej dyspozycji miał m.in. folwarki w Bieńczycach i Skawcach. Prepozyt od lat 20. XVII w. był także dziekanem jednego z dwóch dekanatów krakowskich (Skowron, wyd., 1965, s. 99–100; Kumor, 1999, s. 368–371, 373, 379; Graff, 2018, s. 105, 116–117).

Związki Wydziału Teologicznego z kapitułą świętofloriańską w interesującym nas okresie zostały zredefiniowane w tzw. statutach Mikołaja Dobrocieskiego z 1603/4 r. Od tej pory aż 8 na 10 katedr teologii było ściśle połączonych z posiadaniem przez teologów dobrze uposażonych prebend w kapitule świętofloriańskiej. Księża profesorowie oprócz odprawiania niedzielnych mszy świętych, aniwersarzy czy na przykład obowiązku uczestnictwa w procesjach w praktyce jednak pozostawiali codzienne sprawy duszpasterskie kolegium wikariuszy, a ich głównym obowiązkiem było wykładanie teologii, do czego zresztą wyraźnie zobowiązywały każdego kanonika świętofloriańskiego statuty Dobrocieskiego: ...*relinquendo*

1 Szerzej na ten temat zob. np. Chojnacki, 2016, s. 197–229; Ożóg, 2007, s. 7–18; Ożóg, 2014, s. 78–86; por. Sidorowicz, 195, s. 409–429.

promotos ad S. Florianum pro laboribus in Facultate Theologica (Statuta nec non liber promotionum, 1849, s. CXLV; Morawski, 1900, s. 414).

Pierwszym prepozytem po włączeniu tego beneficjum do Uniwersytetu był znany teolog Stanisław Sokołowski. Po ukazaniu się jego dzieła skierowanego przeciw teologii protestanckiej *Censura Orientalis Ecclesiae. De praecipuis nostri saeculi haereticorum dogmatibus* z całej Europy spływały do niego gratulacje ze strony katolików, z kolei z obozu protestanckiego dobywały się gniewne pomruki². Wacław Urban pisał o nim:

Krakowianin, po macoszemu obdarzony przez naturę garbem i słabym zdrowiem, nieszlacheckiego i nieślubnego pochodzenia, doszedł do najbogatszej godności uniwersyteckiej – prepozytury Św. Floriana i do uznania w europejskim obozie kontrreformacji. Sokołowski był słynnym kaznodzieją, świetnym łacińskim stylistą-cyceronianinem (Urban, 1964, s. 291).

To właśnie Sokołowski wyjednał u Batorego przekazanie prepozytury uniwersytetowi. Był faktycznie jedynym ówczesnym uniwersyteckim teologiem znanym w Europie, choć oficjalnie nieinkorporowanym do Wydziału Teologicznego (Graff, 2018, s. 263–266). W tym czasie, znanym z gorących polemik z obozem protestanckim, Wydział przeżywał coraz większy kryzys kadrowy – wśród promowanych w latach 1569–1587 znalazło się tylko 10 doktorów teologii. W 1587 r. promocji doktorskiej dostał m.in. dziekan kapituły świętofloriańskiej Walenty Widawita, obrońca katolickiej nauki o odpustach³. W ciągu kolejnych 15 lat nie odbyła się jednak żadna promocja na Wydziale. Z pewnością pod koniec XVI w. na Wydziale Teologicznym brakowało gruntownej reformy programu studiów, co było istotne także ze względu na swoistą rywalizację uczelni z bezpłatnym szkolnictwem jezuickim. Ponadto jezuici chcieli w Krakowie otworzyć swoje kolegium, co wywołało gwałtowny i długoletni spór z krakowskimi profesorami, który oparł się nie tylko o króla i sejmy, ale także o Stolicę Apostolską⁴. Zdaniem przywoływanego Wacława

2 Na temat życia i działalności Stanisława Sokołowskiego zob. np. Sondel, 2012, s. 1219–1220; Ryzek, 2011; Pawlak, 2009, s. 15–39; Panuś, 2005, s. 42–60; Murawiec, 2000, s. 240–247; Bieńkowski, 2000, s. 3–9; Grzebień, 2000–2001, s. 183–189; Wyczawski, 1983, s. 132–136; Bracha, 1947, s. 103–134; Usowicz, 1946, s. 97–126; Cichowski, 1929; Graff, 2018, wg indeksu.

3 Wpisy dotyczące promocji zob.: Biblioteka Jagiellońska (Dalej BJ), rkps 2579, *Cracoviensis noviter Statuta theologiae facultatis Studii confecta*, k. 17; por. Szujski, wyd., 1878, s. 92.

4 Na temat sporu Uniwersytetu z jezuitami zob. szerzej: Natoński, 2002; Graff, 2018, s. 305–334 – tu obszerna bibl.; por. Bieniarzówna, 1984, s. 316–319; Urban, 1964, s. 278–284; Barycz, 1958, s. 134–169; Szymborski, 2013–2014, s. 46–49; Sondel, 2012, s. 586–590; Łukaszewska-Haberkowa, 2008, s. 345–358.

Urbana inspiratorem i propagatorem neoscholastyki w murach krakowskiej uczelni miał być jeszcze pod koniec XVI w. członek kapituły świętofloriańskiej, później kapituły katedralnej i wielokrotny rektor, doktor teologii Marcin Glicjusz z Pilzna (zm. 1591), „który prawie niczego nie wydrukował, a mimo to wywarł znaczny wpływ na losy uczelni” (Urban, 1964, s. 291–292). Do częściowej reformy doszło dopiero w 1604 r., kiedy to usunięto z programu m.in. komentarze do *Sentencji* Lombarda, a podstawą nauczania w murach krakowskiej uczelni stał się tomizm⁵. O składzie osobowym i funkcjonowaniu beneficjów świętofloriańskich związanych z uczelnią w interesującym nas okresie informuje m.in. wizytacja Radziwiłłowska z 1599 r. W jej świetle funkcjonowały wówczas 4 prałatury (prepozytura, dziekania, kantoria i kustodia) i 6 kanonii. Prawo patronatu do prepozytury posiadał cały uniwersytet, a do pozostałych kanonii Collegium Maius. Prepozyturę posiadał licencjat teologii Mikołaj z Czerwieńska. Drugą po prepozyturze prałaturą była dziekania. W 1599 r. posiadała ją doktor teologii i równocześnie prepozyt kolegiaty Wszystkich Świętych Walenty Widawita; trzecią była kustodia. Kustoszem był ówczesny magister artium, a także sentencjariusz teologii Bazyli Goliniusz. Czwartą prałaturą była kantoria powiązana z probostwem w Olkuszu. Kantorem był wówczas Wojciech Buszowski, magister i wykładowca hebraistyki, ale nie teolog. Pierwszym wymienionym w wizytacji kanonikiem był magister artium i sentencjariusz teologii Marcin Szlachciński, dalej wymieniono jako drugiego kanonika Rocha z Poznania, magistra artium i bakałarza teologii, jako trzeciego magistra artium i bakałarza teologii Stanisława Bądkowskiego, czwartego bakałarza teologii Adama Fałckiego, piątego „akolite” Walentego Łaszoviusa, szóstego magistra i prezbitera Andrzeja Schoneusa (Skowron, wyd., 1965, s. 82–88). Schoneus posiadał wówczas rzymski doktorat teologii i pizański *utriusque iuris*, jednak formalnie uczelnia automatycznie ich nie uznawała (podobnie jak innych zagranicznych doktoratów), czyniąc znaczne przeszkody na drodze do ich nostryfikacji, która nastąpiła dopiero 2 września 1602 r.⁶ Dodać należy, że wielu

5 Szczegóły tzw. Reformacji Dobrocieskiego zob. BJ, rkps 1171 III, k. 1r-9v; Szujski, wyd., 1882, s. 364–408.

6 Zapiski uniwersyteckie na temat nostryfikacji doktoratu Schoneusa w 1602 r. zob.: AUJ, rkps 18, s. 256–257: Reverendus dominus Andreas Schoneus Romae doctor creatus. Anno Domini 1602, die 13 Ianuarii. Eodem rectore magnifico domino Muscenio Curelouio etc. citati ex officio excellens dominus Jacobus Janidlouius iuris utriusque doctor, excellens dominus Adamus Czernkovic iuris utriusque doctor, nobilis dominus Paulus Piasecki recognoverunt excellentem dominum Andream Schoneum, in Romana Sapientia sacrae theologiae doctorem creatum et promotum esse, cui promotioni praedicti domini praesentes interfuerunt, similiter et sigillum recognoverunt. Praesentibus eccellente domino Adamo Romerio, canonico s. Floriani, eccellente domino Stanislao Curelouio, doctore medicinae, venerabili domino magistro Joanne

teologów mimo reformy trydenckiej w praktyce kumulowało wówczas beneficja, mając też na przykład probostwa i pomniejsze altarie, dochodząc nieraz do znacznego majątku, kupując w Krakowie m.in. kamienice. Co ciekawe, wizytator wymienił aż 21 aniwersarzy, wśród wspomnianych byli m.in. św. Kazimierz Jagiellończyk i wielu teologów, jak np. Benedykt z Koźmina czy Marcin z Pilzna (Skowron, wyd., 1965, s. 89–92). Kolegiata pełniła zatem ważną funkcję komemoracyjną w odniesieniu do zmarłych teologów Wydziału. W 1602 r. widzimy natomiast już niemal zupełnie inny skład kapituły. Odnotowano go na wklejce rękopisu 182 Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kanonikami byli wówczas bakałarze: Adam Fałęcki, Andrzej Schoenus, Adam Romer ze Stężycy, Jan Zaborowski, Jakub Turobojski, Sebastian Nagrodziusz Sieradzki, Franciszek Bogucki i Daniel Sigoniusz (AUJ, 182). To odnowienie składu i zasilenie kapituły ludźmi, którzy jeszcze oczekiwali na teologiczne laury doktorskie, wiązało się bezpośrednio z ówczesną kondycją personalną Wydziału Teologicznego, bowiem po serii niespodziewanych śmierci profesorów, m.in. w wyniku szalejącej w Krakowie epidemii, jedynym doktorem teologii pracującym na Wydziale pozostał dominikanin Bartłomiej z Przemyśla, na którego barkach spoczęła misja reaktywacji tego najbardziej prestiżowego fakultetu uczelni⁷. Wśród zmarłych w tym czasie teologów oprócz Walentego Widawity, Rocha z Poznania, widzimy także Jana z Myślenic, Jana Waisa ze Lwowa, Walentego Łazowskiego i Jana Musceniusza Kurzelowitę, rektora uczelni, następcę na tym stanowisku Widawity, zwanego *senior pater theologus* (Karbowiak, wyd., 1900, s. 226; por. Barycz, 1935, s. 579; Graff, 2019, s. 41–42). Jak już wyżej wspomniano, we wrześniu 1602 r. nostryfikowano doktorat teologiczny Andrzeja Schoenusa, natomiast zapiska odnosząca się do 30 stycznia 1603 r. informuje nas z kolei o laurach innych członków kapituły świętofloriańskiej. Wówczas to pod przewodnictwem dziekana Bartłomieja z Przemyśla kreowano doktorami św. teologii Bazylego Goliniusza, prepozyta św. Floriana, Stanisława Bądkowskiego, kanonika krakowskiego, byłego członka kapituły kleparskiej, i Adama Fałęckiego, prepozyta kolegiaty Wszystkich Świętych i ówczesnego dziekana św. Floriana (BJ, rkps 2579, k. 17r-v; Szujski, wyd., 1878, s. 92). Ponadto z pewnością nauczali wówczas przynajmniej trzej bakałarze teologii, a wśród nich dwaj kanonicy świętofloriańscy: Adam

Neruicio, collega minore, bedello Universitatis, et familia domini rectoris oraz BJ, rkps 2579, k. 17r: *Anno Dni 1602 die 2 Septembris R. Dnus M. Andreas Schoneus Glogoviensis, canonicus S. Floriani in Urbe Roma doctor S. T. creatus respondit pro loco inter Doctores habendo*. Por. Szujski, (wyd.), 1878, s. 92.

7 Szerzej te kwestie przedstawiliśmy, omawiając działalność Wydziału w okresie sprawowania funkcji dziekana przez Bartłomieja z Przemyśla: Graff, 2019, s. 35–55.

Romer ze Stężycy (znany humanista) i Sebastian Nagrodziusz (Negrodziusz) Sieradzki (APPD, Pp21, k. 403; Graff, 2019, s. 45). Można zatem stwierdzić, że to właśnie oni wraz z dziekanem świętofloriańskim Adamem Fałęckim i nowym prepozytem Bazylim Goliniuszem stanowili grupę, która przyczyniła się do odrodzenia nauczania teologii w murach krakowskiej wszechnicy. Do tej grupy wkrótce dołączyli kolejni kanonicy świętofloriańscy: Jakub Turobojski i Jan Zaborowski, a po kilku latach Marcin Wadowita, rzymski doktor teologii i od 1617 aż do 1641 r. prepozyt św. Floriana, a ponadto Marcin Gilewski (Bularny), długoletni dziekan świętofloriański, oraz pozostali teolodzy, m.in. wspomniany już Daniel Sigoniusz oraz Maciej Blosiusz, Wojciech Borowski i Jakub Papenkowicz z Ujścia, aby wymienić tylko najbardziej znanych i zasłużonych⁸.

Wkład kanoników świętofloriańskich i zarazem teologów Wydziału Teologicznego z pierwszych dziesięcioleci XVII w. w rozwój i rewitalizację uczelni to przede wszystkim wychowywanie licznych następców. Z kolei ich spuścizna teologiczna jest niestety bardzo skromna, co zresztą wynikało z ówczesnej specyfiki uprawiania teologii w murach uczelni. Od profesorów nie wymagano bowiem wyjątkowej pracy naukowej, pisania obszernych dzieł, a same traktaty teologiczne, które dotrwały do naszych czasów, stanowią raczej streszczenie zaplanowanych na ich podstawie

8 Graff, 2018, wg indeksu. O kapitule świętofloriańskiej występującej in gremio informują nas liczne dokumenty z kolejnych dziesięcioleci XVII w. odnoszące się m.in. do funkcjonowania, spraw finansowych oraz gospodarki dobrami kapituły. Na przykład w 1610 r. rozpatrywano sprawę arendy dóbr kapitulnych w miejscowościach Książnica, Czeple i Krempa. Arendę dla Urszuli i Krzysztofa Fałęckich poświadczali: dziekan Adam Fałęcki, kustosz Andrzeja Schoneus oraz kanonicy Jan Zaborowski, Sebastian Nagrodzi (Nagrodziusz), Jakub Turobojski, Franciszek Bogucki, Daniel Sigoniusz i Marcin Wadowita (AUJ, rkps 169, s. 16–17). Z kolei już później sprawy arendy wsi Łubienko z arendarzem Tomaszem Trąbeckim załatwiano w nieco innym składzie: dziekan Andrzej Schoneus, kustosz Jan Zaborowski, prokurator kapitulny Sebastian Nagrodziusz oraz kanonicy Jakub Turobojski, Daniel Sigoniusz i inni niewymienieni z imienia (AUJ, rkps 169, s. 18–29). Brak Adama Fałęckiego na czele listy i nowe godności prałackie Schoneusa i Zaborowskiego wiązały się ze śmiercią Fałęckiego, który zmarł kilka miesięcy wcześniej w czasie sprawowania funkcji rektora Uniwersytetu. Z kolei np. w 1639 r. w inwentarzu kolegiaty sporządzonym przez zakrystiana Wawrzyńca Obeklo odnajdujemy notkę o ówczesnym składzie kapituły uzupełnionym o prepozyta: prepozyt Marcin Wadowita, dziekan Maciej Blosiusz, kustosz Wojciech Borowski, kantor Jakub Turobojski, który był wymieniany także jako prepozyt kościoła Wszystkich Świętych w Olkuszu oraz kanonicy Jan Brożek, Wojciech Rybkowicz, Zachariasz Starnigiel, Marcin Grzybowski i Jakub z Ujścia (AUJ, rkps 172, s. 17). Warto w przyszłości skonfrontować dane (mocno niepełne) z bazy „Corpus Academicum Cracoviense” <https://cac.historia.uj.edu.pl/> z podstawowymi korpusami źródeł dotyczącymi działalności kapituły, gł. z AUJ i Archiwum Kolegiaty św. Floriana w korelacji ze źródłami dotyczącymi obejmowania danej prebendy znajdującymi się w Archiwum Kurii Metropolitalnej, aby ustalić zweryfikowane źródłowo daty sprawowania funkcji kapitulnych przez poszczególnych teologów Uniwersytetu Krakowskiego w całym okresie staropolskim.

dysput związanych z uzyskiwaniem kolejnych stopni na drodze od baka-
larza do lauru doktorskiego. Wiele z tych dzieł swoją tematyką odnosiło się
do typowych problemów roztrząsanych szerzej w teologii potrydenckiej,
np. rozpatrywano znamiona Kościoła prawdziwego i fałszywego, istotę
Trójcy Świętej itp. (Rechowicz, 1975, s. 9–30; Piech, 1998–1999, s. 527–
541; Graff, 2019, s. 262–272). Analiz dokonywano zazwyczaj przez pry-
zmat dzieł św. Tomasza z Akwinu, wszak, jak już nadmieniono, tomizm
stał się oficjalnym fundamentem nauczania teologii na uniwersytecie od
czasu reformy Dobrocieskiego. Jeden z najwybitniejszych uniwersyte-
ckich teologów i humanistów początku XVII w., wspomniany już wyżej
Andrzej Schoneus, wydrukował tylko jedno dziełko teologiczne, podobnie
Maciej Blosiusz, które jednak był autorem także utworów homiletycz-
nych. Dwa traktaty wydał Marcin Gilewski, jak również Marcin Płocki.
W pewien sposób wyróżniali się twórcy większej liczby traktatów, jak np.
prepozyt świętofloriański Marcin Wadowita, wieloletni dziekan Wydziału
i podkanclerzy uczelni, który pozostawił po sobie cztery traktaty i był
w panegirykach określany jako Herkules teologiczny, skutecznie zwalczą-
jący maczugą swojej mowy i erudycji hydrę herezji. Co godne podkreśle-
nia, miał liczne grono uczniów, przyczynił się do powstania ok. 30 innych
traktatów teologicznych jako promotor lub kierownik dysputy (Graff,
2019, s. 47–48; Graff, 2018, s. 212–213, 225, 272–304, 436–440).

W pierwszej połowie XVII w. na gruncie twórczości teologicznej szcze-
gólnie wyróżnił się jednak chyba najbardziej znany uniwersytecki teolog
doby baroku – Adam z Opatowa. Co ciekawe, ten oryginalny komentator
św. Tomasza nigdy nie posiadał jednak świętofloriańskiej prebendy
kapitulnej⁹. Kanonikiem świętofloriańskim był natomiast wszechstronny
naukowo Jan Brożek, która zasłynął jednak mniej jako teolog, a bardziej
jako subtelny matematyk i badacz biografii Kopernika¹⁰. W sposób specy-
ficzny i nie bez humoru wspominał dzień swojego wejścia w szeregi człon-
ków kapituły. W osobistym dzienniku Jana Brożka zachowała się zapiska,
w której uczony ze szczegółami informował, że instalowano go na kano-
nię 22 września 1630 r. o 2.00 godzinie od wschodu słońca, a następnie
dodał: „Na obiedzie bełem z ks. Wadowitą i z ks. Blosjuszem w kamienicy
nieboszczyka Joannicego”. W następnym dniu Brożek ofiarował „2 garce
[wina] communitati”. Podsumował to kolejnego dnia: „Przyjemne wej-
ście. 5 garcy wina” (Brożek, 1956, s. 415–416).

9 Zob. np. Bereziński, 1983, s. 177–200; Machniak, 2000, s. 256–260; Ozorowski, 1981, s. 32–35.

10 Literatura na temat Brożka jest stosunkowo obfita, zestawienie zob. Graff, 2019, s. 12, przyp. 22.
Szerzej biografię Brożka ujął do tej pory Barycz, 1956, s. 5–119; zob. też Franke, 1884; Dianni,
1949.

Jak już wspomniano, po tzw. reformacji Dobrocieskiego z 1603/4 r. wyraźnie przestrzegano zasady, że ośmiu członków kapituły świętofloriańskiej tworzy podstawową kadrę Wydziału Teologicznego, jeden z nich był dodatkowo kanonikiem krakowskim, inny natomiast to tzw. profesor ordynariusz. Według statutów każdy członek kapituły św. Floriana na Kleparzu powinien poświęcić się wyłącznie wykładom teologicznym. Od czego jednak zależał awans tych profesorów na drodze ich kariery uniwersyteckiej i kościelnej? Mimo obowiązujących zasad prawnych i zapisów statutów (które nie zawsze można było jednoznacznie interpretować, o czym świadczą spory sądowe między teologami na tym tle zarówno przed sądem rektorskim, jak i sądem biskupim) było też kilka innych istotnych czynników, które mogły odgrywać pewną rolę, m.in. cechy osobiste, a także protekcja, nierzadko samego biskupa¹¹. Wspomniane cechy osobiste to także swoisty spryt – na przykład Wadowita w czasie wyboru prepozyta wobec impasu sam zgłosił, ku oburzeniu niektórych (m.in. Walentego Fontany), swoją kandydaturę i zwyciężył w głosowaniu (AUJ, rkps 18, s. 607; Graff, 2018, s. 120–121).

Oprócz tego istotna była zasada starszeństwa w odniesieniu do uzyskiwania katedr profesorskich. Nie zawsze jednak jej przestrzegano, bądź różnie ją interpretowano, co wywoływało kolejne spory. Czasem przeszkodą w awansie była sprawa nostryfikacji doktoratu zagranicznego – a taka nostryfikacja mogła wszak zupełnie zmienić pozycję danego profesora w kolejce do zaszczytnych katedr i beneficjów. Patrząc na biografie kanoników świętofloriańskich oraz na literę statutów i przywilejów uczelni, z pewnością perspektywę uzyskania prebendy w kapitule świętofloriańskiej przybliżało przede wszystkim uzyskanie co najmniej bakalaureatu teologicznego. Co istotne, miejsce w kapitule musiało przede wszystkim... z jakiegoś powodu się zwolnić – czyli ktoś musiał albo umrzeć, albo zrezygnować ze względu na przykład na stan zdrowia, albo awansować do kapituły katedralnej krakowskiej. Od 1422 r. obowiązywała bowiem zasada, że nie wolno łączyć beneficjów uniwersyteckich. Jeśli więc teolog z kapituły świętofloriańskiej awansował na kanonik krakowską, to zazwyczaj wówczas zwalniał miejsce innemu uczoneму.

Wielu kanoników świętofloriańskich sprawowało najwyższe funkcje na uczelni, nie tylko dziekańskie głównie na Wydziale Teologicznym, ale też i rektorskie. Po inkorporacji prepozytury w 1578 r. do połowy XVII w. rektorami byli to Stanisław Stalek z Pińczowa, Mikołaj z Bodzentyna, Marcin Glicjusz z Pilzna, Jan z Wieliczki, Jan Musceniusz Mucha z Kurzelowa, Walenty Widawita, Andrzej Schoneus, Adam Fałęcki, Błażej

11 Problem ten w odniesieniu do kapituły świętofloriańskiej we wcześniejszym okresie rozpatrywał Marek Wasilewicz. Zob. Wasilewicz, 2015, s. 36–47.

Bazyli Goliniusz, Jakub Turobojski h. Bończa i chłop Wojciech Borowski, Jakub z Uścia Papenkowicz, Jakub Witelius i Paweł Herka¹². Ten ostatni, swoją drogą wybitny matematyk, jak wielu innych jego poprzedników został pochowany w kolegiacie św. Floriana. Wśród pochowanych w kolegiacie był także na przykład prof. Franciszek Bogucki (zm. 1645), który niejako podwójnie był związany z kolegiatą, bowiem właśnie tam znajdował się grób jego rodziców, przy których polecił się w testamencie pogrzebać, ofiarując też znaczne kwoty na samą kolegiatę i obsługujących ją duchownych. Co znamienne kilka osób z tej grupy, bądź co bądź najwybitniejszych teologów swego czasu, nie zostało nawet zauważonych przez redakcję *Słownika polskich teologów katolickich* (1981–1983).

Członkowie kapituły kleparskiej, co warte podkreślenia, uczestniczyli w ważnych wydarzeniach dla całego Uniwersytetu – przykładem mogą być nie tylko promocje akademickie, ale np. wizyty królewskie, biskupie i innych specjalnych gości, jak również ważne fundacje na rzecz uczelni, o czym świadczy choćby lista obecnych przy fundacji Bartłomieja Nowodworskiego (AUJ, perg. 610–611, 613–615). Natomiast sama kolegiata również odgrywała pewną rolę symboliczną. To tu, na Kleparzu Uniwersytet witał królów, żywych i zmarłych, królowe i innych szacownych gości – kolegiata była pierwszą wizytówką Krakowa (Bartel, 1989, s. 145; Graff, 2019, s. 338–339). Większość kanoników energicznie broniła monopolu nauczania Uniwersytetu w trakcie wspomnianego już sporu z zakonem jezuitów¹³. Natomiast Adam Fałęcki wraz z innymi profesorami w trakcie sprawowania przez siebie funkcji rektora nie chciał wpuścić w mury uczelni wizytacji kanclerza Uniwersytetu, czyli biskupa krakowskiego Piotra Tylickiego, zasłaniając się dawnymi przywilejami i ochroną dziedzictwa. Profesorowie krzyknęli wówczas do biskupa i jego ludzi, m.in. kanoników katedralnych, że nie ustąpią, bo Alma Mater to: *nostra hereditas est!* (BJ, rkps 226 IV, k. 39–43; BJ, rkps 5360, t. 7, k. 12v; AUJ, rkps 47½, s. 421–424). Teologowie uniwersyteccy wielokrotnie występowali w obronie praw i przywilejów uczelni, na sejmikach, sejmach czy w Stolicy Apostolskiej.

Z pewnością interesujące perspektywy badawcze rysują się w związku z próbą ukazania osobistych relacji pomiędzy teologami w tym okresie. W aktach sądu rektorskiego znajdujemy bowiem nie tylko sprawy związane z egzekucją testamentu zmarłego profesora kolegi czy przyjaciela, ale spotykamy także wzajemne oskarżenia o obrazę słowną, jak również wpisy ukazujące rywalizację o stanowiska uczelniane i urzędy kościelne oraz zwykłe spory. Na przykład w 1600 r. doktor świętej teologii i dziekan

12 Ich biogramy zob. Pietrzyk, 2000.

13 Szerzej na ten temat Graff, 2018, s. 305–334.

kapituły świętofloriańskiej Walenty Widawita wraz z kustoszem kapitulnym i zarazem sentencjariuszem teologii Bazylim Goliniuszem wystąpili przed rektorem przeciw prokuratorowi kapitulnemu i kanonikowi świętofloriańskiemu, jak również bakałarzowi teologii Stanisławowi Bądkowskiemu (AUJ, rkps 18, s. 245), natomiast w 1602 r. ówczesny dziekan kolegiaty św. Floriana Bazyl Goliniusz wniósł skargę przed urząd rektorski przeciw Janowi Musceniuszowi z Kurzelowa, doktorowi teologii i dziekanowi Wydziału, kanonikowi krakowskiemu i byłemu prepozytowi św. Floriana, oskarżając go o trudności związane z uzyskaniem licencjatu teologicznego (AUJ, rkps 18, s. 261). Zdarzały się także przypadki gdy jeden kanonik występował przeciw całej kapitule świętofloriańskiej, jak Jakub Turobojski w 1625 r. (AKMK, Acta Episcopalia 43, k. 235v-237). Z kolei teolodzy i zarazem członkowie kapituły Sigoniusz, Turobojski i Nagrodziusz nie godzili się na nostryfikację doktoratu kanonika świętofloriańskiego Marcina Wadowity w 1616 r. ze względu na obawy o odsunięcie perspektyw ich własnego awansu (Bukowska-Gorgoni, ed., 1995, nr 167, s. 321–322; AKMK, Acta Episcopalia, 39, k. 260v–261; Graff, 2018, s. 117–118). Wspomniani akademicy Sigoniusz i Turobojski sprzeczały się nawet z Wadowitą przed sądem rektorskim o uprzywilejowaną godzinę wykładania (AUJ, rkps 18, s. 527–528). Z dziekanem świętofloriańskim Marcinem Gilewskim prepozyt świętofloriański Wadowita toczył natomiast spór przed sądem biskupim, który oparł się nawet o Stolicę Apostolską, o probostwo w Starym Korczynie. Zaciętrzewienie Wadowity doszło do tego stopnia, że domagał się nawet, aby obłożono ekskomuniką kolegę kapitulnego za rzekome zagarnięcie dochodów z tej prebendy (AKMK, Acta Officialia, 119, s. 934–935, 966–968, 971–972; AKMK, Acta Officialia, 124, s. 1521–1522, 1536–1537, 1553, 1573–1574; Graff, 2018, s. 110–111). Z kolei z Nagrodziuszem Wadowita procesował się o prepozyturę świętofloriańską, zyskał nawet poparcie Zygmunta III i osobiście udał się do Rzymu, nagabując w tej sprawie kolegium kardynałów (Graff, 2018, s. 118–119). Zacięte spory w gronie teologów, a zarazem kanoników świętofloriańskich toczono też o najbardziej prestiżową prebendę dostępną profesorom, tj. kanonikat krakowski. Spory precedencyjne o godności, zaszczyty, wyścig po stanowiska obok chwalebnej działalności uniwersyteckiej należały zatem do rzeczy zwyczajnych, choć nie zawsze chwalebnych. Dodajmy, że profesorowie wchodzący w skład kapituły świętofloriańskiej, na co dzień stateczni teologowie, nierzadko procesowali się także np. z mieszczanami krakowskimi, np. o niezapłacone pieniądze za wino, nieoddanie zastawu, a wspomniany wyżej Wadowita był nawet oskarżony, nie wiadomo na ile zgodnie z prawdą – przez szlachcica Hieronima Przeclawskiego – m.in. o zranienie sługi i kradzież konia,

czy nawet przez mieszczkę Reginę o niemoralne kontakty z kobietami. Z kolei urząd starościński ścigał prepozyta świętofloriańskiego Marcina za niezapłacenie podatku, grożąc mu banicją (Graff, 2018, s. 378–393). Z drugiej strony wiele źródeł informuje nas o zaszczytnej karcie działalności profesorów teologów z tego okresu. Kilku profesorów, a pamiętajmy, że mówimy o okresie potrydenckim, wykazało się np. odwagą w trakcie burzliwych wydarzeń w 1598 r. (m.in. byli to Wadowita i Sigoniusz), ratując życie znanego ariańskiego teologa Fausta Socyna, kiedy to studenci po wywleczeniu starca z mieszkania chcieli go utopić. Profesorowie wyrwali teologa z rąk oprawców i udzielili mu schronienia w mieszkaniu profesorskim¹⁴. Kilku z nich chwalono powszechnie za świętobliwe życie (m.in. Wojciecha Borowskiego i co ciekawe – także Wadowitę), a wielu za wsparcie materialne uczelni i Kościoła, w tym kolegiaty świętofloriańskiej w swoich zapisach testamentowych. Były to m.in. fundusze stypendialne dla studentów, fundacje uposażenia katedr uniwersyteckich, jak również konkretne dary na rzecz uczelni, jak np. globus jagielloński Brozka – oraz na rzecz kolegiaty świętofloriańskiej¹⁵ – inwentarze kolegiaty i nie tylko wymieniają wszak np. paramenty liturgiczne fundacji m.in. teologów i członków kleparskiej kapituły: Stanisława Sokołowskiego, Daniela Sigoniusza, Marcina z Pilzna, Jana Leopolda oraz Jakuba Papenkowicza (AUJ, rkps 172, s. 19–21; Czyżewski i Nowacki, 2007, s. 290).

Podsumowując, warto podkreślić, że silne związki Wydziału Teologicznego z kapitułą świętofloriańską w omawianym okresie wymagają z pewnością w przyszłości dalszych badań, również w odniesieniu do całej epoki przedrozbiorowej. Pilnym postulatem wydaje się m.in. odtworzenie składu osobowego kapituły świętofloriańskiej w korelacji z zajmowaną pozycją w hierarchii uczelnianej oraz ukazanie pełnej działalności uniwersyteckiej i kościelnej krakowskich uczonych. Tytułowi teologowie wchodzący w skład kapituły świętofloriańskiej należeli bowiem do elity i sterników Uniwersytetu Krakowskiego. Przez pryzmat ich życia i działalności możemy zatem lepiej poznać dzieje najstarszej polskiej uczelni i jej najbardziej prestiżowego Wydziału.

14 Relację na ten temat zob. Żelewski, oprac., 1962, nr 269, s. 201–205; Chmaj, oprac., 1959, s. 316–317; por. Graff, 2018, s. 246–257; Graff, 2009, s. 281–295.

15 Darowizny profesorów możemy śledzić m.in. na podstawie Michalewicz i Michalewiczowa, 1999.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwalne

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK)

Acta Episcopalia 39, 43 Acta Officialia 119, 124

Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów (APPD)

Pp21

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ)

perg. 610–611, 613–615

rkps 18, 44, 47½, 169, 172, 182

Biblioteka Jagiellońska (BJ)

rkps 226 IV, 1171 III, 5360, t. 7; 2579

Drukowane

(1900). *Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis*. T. 5.

Cracoviae: Sumptibus et typis Universitatis.

Barycz, H. (oprac.). (1956). Jan Brożek, *Wybór pism*. T. 1. Warszawa: PWN.

Bukowska-Gorgoni, Ch. (ed.). (1995). *Causae Polonae coram Sacra Romana*

Rota XV–XVII saec. Explanatio processum et regesta documentorum. Romae:

Pontificium Institutum Studiorum Ecclesiasticorum.

Chmaj, L. (oprac.). (1959). *Faust Socyn, Listy*. T. 1. Warszawa: PWN.

Karbowiak, A. (wyd.). (1900). Ułamek pamiętnika profesora krakowskiego

z początku XVII wieku. *Kwartalnik Historyczny*, 14, 221–229.

Michalewicz, J. i Michalewiczowa, M. (wyd.). (1999). *Liber beneficiorum*

et benefactorum Universitatis Iagellonicae in saeculis XV–XVIII. T. 1–2.

Kraków: Archiwum UJ.

Muczkowski J. (ed.). (1849). *Statuta nec non liber promotionum philosophorum*

ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849.

Cracoviae: Typis Universitatis.

Skowron, C. (wyd.). (1965). *Akta wizytacji dekanatu krakowskiego 1599 roku*

przeprowadzonej z polecenia kardynała Jerzego Radziwiłła. Cz. I. Lublin:

Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Szujski, J. (wyd.). (1878). Statuta i matrykuły Wydziału Teologicznego Uni-

wersytetu Jagiellońskiego z XVI wieku. W: *Archiwum komisji dla historii*

literatury i oświaty w Polsce. T. 1. Kraków: Akademia Umiejętności.

Szujski, J. (wyd.). (1882). *Statuta Uniwersytetu krakowskiego*. W: *Archiwum do*

Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce. T. 2. Kraków: Akademia Umiejęt-

ności, 364–408.

Żelewski, R. (oprac.). (1962). *Materiały do dziejów reformacji w Krakowie. Zaburzenia wyznaniowe w latach 1551–1598*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Opracowania

- Bartel, W.M. (1989). Związki kolegiaty św. Floriana z Akademią Krakowską. W: J.M. Małecki (red.), *Z przeszłości Krakowa*. Warszawa–Kraków: PWN, 135–148.
- Barycz, H. (1935). *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków: PAU.
- Barycz, H. (1956). Wstęp. W: H. Barycz (opr.), Jan Brożek, *Wybór pism*, t. 1. Warszawa: PWN, 5–119.
- Barycz, H. (1958). *Alma Mater Jagellonica. Studia i szkice z przeszłości Uniwersytetu Krakowskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 134–169.
- Bereziński, J. (1983). Adam z Opatowa na tle teologii moralnej swego wieku. *Warszawskie Studia Teologiczne*, 1, 177–200.
- Bieniarzówna, J. (1984). Schyłek świętości. W: J. Bieniarzówna i J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI–XVIII*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 316–319.
- Bieńkowski, T. (2000). Stanisława Sokołowskiego traktat o kształceniu młodzieży szlacheckiej. *Rozprawy z Dziejów Oświaty*, 39, 3–9.
- Bracha, F. (1947). Nauka Stanisława Sokołowskiego o znamionach prawdziwego Kościoła. *Nasza Przeszłość*, 2, 103–134.
- Chojnacki, A. (2016). Beneficja Uniwersytetu Krakowskiego. Analiza tytułów prawnych (do 1440 r.). W: W. Świeboda i M. Zdanek (red.), *Felix indiget amicis. Studia z dziejów kultury duchowej i intelektualnej średniowiecza ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Ożogowi*. Kraków: Homini – Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, 197–229.
- Cichowski, H. (1929). *Książd Stanisław Sokołowski a Kościół Wschodni: studjum z dziejów teologii w Polsce w. XVI*. Lwów: nakł. autora.
- Czyżewski, K.J. i Nowacki, D. (2007). Uwagi o nowożytnym złotnictwie w kościele św. Floriana w Krakowie. W: Z. Kliś (red.), *Studia z dziejów kościoła św. Floriana w Krakowie*. Kraków: Unum, 287–314.
- Dianni, J. (1949). *Jan Brożek, Joannes Broscius 1585–1652*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- Franke, J.N. (1884). *Jan Brożek (J. Broscius) Akademię krakowską 1585–1652. Jego życie i dzieła ze szczególnem uwzględnieniem prac matematycznych*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Graff, T. (2009). Marcin Wadowita – wybawca arianina Fausta Socyna: portret miłosiernego profesora w dobie srebrnego wieku. W: P.F. Nowakowski i W. Szymborski (red.), *Miłosierdzie – teoria i praktyka życiowa*. Kraków: Księgarnia Akademicka, 281–295.

- Graff, T. (2018). *Marcin Campius Wadowita (ok. 1567–1641). Duchowny i profesor Uniwersytetu Krakowskiego ok. 1567–1641*. Kraków: Societas Vistulana & UPJPII.
- Graff, T. (2019). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Krakowskiego w pierwszych latach XVII wieku i wkład w jego rewitalizację Bartłomieja z Przemysła OP. *Rocznik Przemyski. Historia*, 22/1, 35–55.
- Grzebień, L. (2000–2001). Sokołowski Stanisław. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 40. Kraków, PAU, PAN, 183–189.
- Kracik, J. (1993). *Ludzie z przedmieścia historii. Kleparzanie czasów staropolskich*. Kraków: Secesja.
- Kumor, B. (1999). *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*. T. 2. Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM.
- Łukaszewska-Haberkowa, J. (2008). Prophetia Hildegardis. Autorytet Hildegardy z Bingen w sporach między jezuitami i Akademią Krakowską. *Roczniki Filozoficzne KUL*, 56/2, 345–358.
- Machniak, J. (2000). Adam z Opatowa. W: S. Piech (red.), *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, 256–260.
- Morawski, K. (1900). *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Średnie wieki i Odrodzenie*. T. 2. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Murawiec, W.F. (2000). Stanisław Sokołowski (1537–1593). W: S. Piech (red.), *Złota Księga Papieskiej Akademii Teologicznej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, 240–247.
- Natoński, B. (2002). *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI wieku*. Kraków: WAM.
- Ozorowski, E. (1981). Adam z Opatowa. W: H.E. Wyczawski (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 1. Warszawa: ATK, 32–35.
- Ożóg, K. (2007). Kolegiata w służbie nauki. Nadanie prebend świętofloriańskich przez Władysława Jagiełłę Uniwersytetowi Krakowskiemu. W: Z. Kliś (red.), *Studia z dziejów kościoła św. Floriana w Krakowie*. Kraków: Unum, 7–18.
- Ożóg, K. (2014). Okoliczności nadania kleparskiej kustodii św. Floriana Uniwersytetowi Krakowskiemu przez Władysława Jagiełłę. W: S. Gawlas i in. (red.), *Ecclesia, regnum, fontes. Studia z dziejów średniowiecza*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego we współpracy z Muzeum Historii Polski, 78–86.
- Panuś, K. (2005). Książ Stanisław Sokołowski. W: K. Panuś, *Wielcy mówcy Kościoła w Polsce*. Kraków: Polskie Wydawnictwo Teologiczne. Sekcja Wydawnicza Wydawnictwo Unum, 42–60.
- Pawlak, W. (2009). Od Sokołowskiego do Szylarskiego: z dziejów homiletyki XVI–XVIII wieku. *Barok. Historia – Literatura – Sztuka*, 16/1, 15–39.
- Piech, S. (1998–1999). Teologia w Akademii Krakowskiej w XVII–XVIII wieku. *Analecta Cracoviensia*, 30/31, 527–541.

- Piech, S. (2006). Uniwersytecka kapituła kolegiaty św. Floriana w Krakowie. W: S. Koperek (red.), *Scire Deum. Księga pamiątkowa wydana z okazji 25-lecia Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie dedykowana jej pierwszemu rektorowi Jego Eminencji Kardynałowi Marianowi Jaworskiemu*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT, 369–376.
- Pietrzyk, Z. (2000). *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*. Kraków: Wydawnictwo Jagiellonia SA.
- Rechowicz, M. (1975). Wydział Teologiczny Akademii Krakowskiej w XVII i XVIII wieku. W: M. Rechowicz (red.), *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*. T. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 2: *Teologia neoscholastyczna i jej rozwój w akademiach i szkołach zakonnych*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 9–30.
- Ryzek, W. (2011). *Rhetorica christiana. Teoria wymowy kościelnej Stanisława Sokołowskiego*. Kraków: Unum.
- Sidorowicz, Z. (1959). Z dokumentów kościoła i kolegiaty św. Floriana w Krakowie. *Nasza Przeszłość*, 10, 409–429.
- Sondel, J. (2012). *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Universitas.
- Szymborski, W. (2013/2014). Uniwersytet contra Towarzystwo Jezusowe. *Alma Mater*, 161/162, 46–49.
- Urban, W. (1964). Akademia Krakowska w dobie reformacji i wczesnej kontrreformacji (1549–1632). W: K. Lepszy (red.), *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364–1764*. T. 1. Kraków: PWN, 252–307.
- Usovicz, A. (1946). Poglądy moralno-polityczne ks. Stanisława Sokołowskiego. *Nasza Przeszłość*, 1, 97–126.
- Wasilewicz, M. (2015). Zdolności, czy koneksje?: kariera kościelna na przykładzie wybranych członków kapituły kolegiackiej św. Floriana w Krakowie w okresie od 1401 do 1505. W: R. Kordonski, O. Struk i J. Ruciński (red.), *Rozwój społeczności międzynarodowej: przeszłość oraz nowe wyzwania*. Olsztyn–Lwów: Pais, 36–47.
- Wyczawski, H.E. (1983). Sokołowski (Socolovius) Stanisław. W: H.E. Wyczawski (red.), *Słownik polskich teologów katolickich*. T. 4. Warszawa: ATK, 132–136.

Netoteka

baza „Corpus Academicum Cracoviense” <https://cac.historia.uj.edu.pl/>
(dostęp: 17.01.2022).

Tomasz Graff – dr hab., prof. UPJPII, kierownik Katedry Historii Nowożytnej w Instytucie Historii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, mediewista i badacz wczesnej doby nowożytnej. Jest członkiem Komisji Środkowoeuropejskiej PAU, Komisji PAU do Oceny

Podręczników Szkolnych, Zespołu Historii Czech i Stosunków Polsko-Czeskich PAN, krakowskiego Oddziału Komisji Historycznej PAN, Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Miłośników Historii i Zabytków Krakowa. Zasiada w Komitecie Redakcyjnym czeskiego czasopisma naukowego „Husitský Tábor”, a także „Folia Historica Cracoviensia”, „Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny” i „Rocznik Spytkowicki”. Opublikował ponad 200 tekstów naukowych i popularno-naukowych, m.in. książki poświęcone polskiemu episkopatowi w późnym średniowieczu (2008, 2010), monumentalną monografię Marcina Campiusa Wadowity (2018), dzieje najstarszego Bractwa Różańcowego w Wadowicach (2020) oraz współautorską biografię rokoszanina Mikołaja Zebrzydowskiego (2020).

Józef Cezary Kałużny<http://orcid.org/0000-0003-0983-4864>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

jozef.kaluzny@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.16

Czy ks. Józef Bilczewski był kandydatem do objęcia Katedry Dogmatyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego?

STRESZCZENIE

Czy ks. Józef Bilczewski (do 30 listopada 1885 ks. Józef Biba¹) był kandydatem na wykładowcę teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym UJ? Prezentowane w tekście źródła zbliżają do twierdzącej odpowiedzi na to pytanie. Jakie jednak wykłady miałby prowadzić ks. J. Bilczewski i do jakiej katedry miał być przypisany? Decyzje w tych kwestiach uzależniano od zmian personalnych na Wydziale Teologicznym UJ. Po zatrudnieniu w 1887 r. ks. Mariana Morawskiego SJ, który objął kierownictwo Katedry Dogmatyki Specjalnej, postanowiono przekazać w ręce ks. J. Bilczewskiego Katedrę Dogmatyki Fundamentalnej w celu oddzielenia jej od Katedry Filozofii Chrześcijańskiej, z którą była połączona za sprawą prowadzącego oba kursy ks. Stefana Pawlickiego CR. W świetle źródeł wyraźnie widać, że kolejni dziekani Wydziału Teologicznego – od momentu powrotu ks. J. Bilczewskiego do Krakowa z wiedeńskim doktoratem – podejmowali działania mające na celu przygotowanie go do działalności naukowo-dydaktycznej na fakultecie teologicznym. Stąd poruszenia wymaga kolejny problem: dlaczego ostatecznie – 1 lutego 1891 r. – został zatrudniony na stanowisku profesora nadzwyczajnego dogmatyki specjalnej na Uniwersytecie Lwowskim? Stanowi jednak on temat do osobnych rozważań.

SŁOWA KLUCZE: Wydział Teologiczny UJ, dogmatyka, ks. Józef Bilczewski

1 Ks. Józef Biba za namową życzliwego mu ks. Zygmunta Lenkiewicza po święceniach kapłańskich wystąpił do namiestnictwa o zmianę nazwiska na Bilczewski. Zgodę taką otrzymał 30 listopada 1885 r. i od tego momentu w dokumentach występował pod nazwiskiem Bilczewski. Warto jednak pamiętać, że do tamtego czasu w dokumentach archiwalnych figurował jako Józef Biba.

ABSTRACT

Was Fr. Józef Bilczewski a Candidate for the Chair of Dogmatic Theology at the Faculty of Theology of the Jagiellonian University?

Was Fr. Józef Bilczewski (until November 30, 1885 Fr. Józef Biba²) a candidate for the chair of dogmatic theology at the Theological Faculty of the Jagiellonian University? The sources discussed in this article suggest so. But what lectures did Fr. J. Bilczewski supposedly give, and to what chair was he supposedly assigned? Decisions on these matters depended on personnel changes at the UJ Theological Faculty. After the hiring in 1887 of Fr. Marian Morawski SJ, who took charge of the Department of Special Dogmatics, it was decided that the Department of Fundamental Dogmatics would be handed over to Fr. J. Bilczewski so that it would be separated from the Department of Christian Philosophy, with which it was connected through Fr. Stefan Pawlicki CR, who taught both courses. According to the sources, it is clear that successive deans of the Faculty of Theology – ever since Fr. J. Bilczewski returned to Krakow with his doctorate from Vienna – took measures to prepare him for scientific and didactic work at the faculty of theology. Hence, one more problem needs to be broached: why was he ultimately – on February 1, 1891 – hired as an associate professor of special dogmatics at the University of Lviv? However, this is a subject for separate consideration.

KEYWORDS: Faculty of Theology of the Jagiellonian University, dogmatics, Fr. Józef Bilczewski

Zaprezentowana w tytule artykułu teza wymaga zapoznania się z dwiema kwestiami: sytuacją kadrową na Wydziale Teologicznym, a właściwie w Katedrze Dogmatyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, oraz formacją naukową młodego, dobrze rokującego kapłana diecezji krakowskiej ks. Józefa Bilczewskiego. Przegląd tych zagadnień naprowadzi na możliwą odpowiedź, czy i na ile młody kapłan z Wilamowic mógł być przygotowywany do pracy w Katedrze Dogmatyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W latach 80. XIX w. na Wydziale Teologicznym UJ nastąpiły ważne zmiany. Po siedemnastu latach stagnacji i licznych sankcji związanych z powstaniem styczniowym doszło do pierwszych ważnych reform edukacyjno-administracyjnych (Kronika, s. 47–50; Kanior, 1998, s. 353–366).

2 Father Jozef Biba, persuaded by his well-wisher Father Zygmunt Lenkiewicz, after his ordination to the priesthood, applied to the governorate for a change of name to Bilczewski. He received such consent on November 30, 1885, and from then on he went by the name Bilczewski in documents. It is worth remembering, however, that until that time he was listed in archival documents as Józef Biba.

Z większą swobodą zatrudniano nowych, ale wybitnych wykładowców – pracownikami Wydziału Teologicznego zostali m.in. filozof chrześcijański i teolog ks. prof. Stefan Pawlicki CR (1882) oraz historyk Kościoła ks. prof. Władysław Chotkowski (1883). Wydział Teologiczny w sposób widoczny przechodził poważną reorganizację połączoną z odmłodzeniem kadry naukowej (Perkowska, 1975, s. 20 n). W tym czasie funkcjonowało na fakultecie teologicznym już siedem katedr: Dogmatyki Fundamentalnej (nazywanej również ogólną), Dogmatyki Szczegółowej (nazywanej także specjalną), Nauk Biblijnych Starego Testamentu, Nauk Biblijnych Nowego Testamentu, Teologii Moralnej, Teologii Pastoralnej, Historii Kościelnej oraz Katedra Nadzwyczajna Prawa Kanonicznego; nadto istniały oddzielnie numerowane wykłady egzegetyki, wreszcie katechetyki i metodyki (Kronika, s. 47–50; Piech, s. 17n, 112 n, 127 n, 159 n). Należy też dodać, że Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu przeznaczało nieco więcej środków na reformę edukacji, w tym także na stypendia dla zdolnych studentów, co miało bezpośredni wpływ na rozwój działalności naukowo-badawczej na UJ (Kałużny, 2015, s. 43n; Barycz, 1969, s. 188 n).

Opatrznościowe wydaje się również, że właśnie w tym okresie mianowany został nowy biskup krakowski, Albin Dunajewski (1879–1894, od 1890 r. kardynał), który starał się wszechstronnie zadbać o potrzeby diecezji. Rozumiał przy tym, że aby ukształtować środowisko świątłych i odpowiedzialnych kapłanów, trzeba położyć nacisk na wysoki poziom nauczania w Seminarium Duchownym na Stradomiu, które sam kończył. Patrząc z tej perspektywy, nie dziwi fakt, że intensywnie zabiegał o rozwój Wydziału Teologicznego, współpracując z kolejnymi dziekanami oraz rektorami UJ. Co istotne, bp A. Dunajewski czynił to nie tylko poprzez wykazywanie otwartości na wymianę kadry oraz zatrudnianie nowych naukowców, ale również przez inwestowanie w rozwój dobrze rokujących naukowo i formacyjnie kapłanów, wysyłając ich na studia zagraniczne (Dobrzański, 1976, s. 36n, 143n). Choć w tym okresie można mówić jedynie o czterech stypendystach skierowanych przez bpa A. Dunajewskiego na studia za granicą – o księżach Józefie Bilczewskim, Janie Nepomucenie Fijałku, Czesławie Wądołnym i Franciszku Gabrylu – to z perspektywy czasu doskonale widać, jak trafny i właściwy był to wybór³.

Nieprzypadkowo właśnie w tym czasie, po siedemnastu latach (1865/1866–1881/1882) nastąpiła w katedrze dogmatyki istotna zmiana:

3 Abp Józef Bilczewski, już jako metropolita lwowski, pamiętając wsparcie bp. A. Dunajewskiego i zdając sobie sprawę z owoców takich działań, w okresie swojej posługi metropolitalnej wysłał kilkudziesięciu kapłanów na specjalistyczne studia zagraniczne; z tego grona dwudziestu wróciło z doktoratami (Kałużny, 2016, s. 109).

zasłużony, lecz zrażający sobie studentów i profesorów „z powodu charakteru zgrzybliwego i niezgodnego” (AKMK WT 1820–1889, Ordynariat Biskupi do Namiestnictwa, 19 czerwca 1881) kapłan grekokatolicki z diecezji przemyskiej ks. prof. Józef Czerlunczakiewicz (Kronika, s. 32) ustąpił miejsca lwowskiemu kapłanowi ks. dr. Emilowi Lamboyowi. Ks. E. Lamboy pracował jako „adiunkt Wydziału Teologicznego we Lwowie (1876–1879)”, a „od r. 1879–1881 zastępca profesora teologii dogmatycznej”. Został następnie „w r. 1882 powołany na zastępcę tegoż przedmiotu przy Uniwersytecie Jagiellońskim, w r. 1883 zamianowany profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej specjalnej” (Kronika, s. 39).

W 1883 r. Katedra Dogmatyki, do której przypisane były wykłady teologii fundamentalnej i szczegółowej, została podzielona. Ks. E. Lamboy został „zamianowany profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej specjalnej [szczegółowej]”, natomiast kurs teologii ogólnej – fundamentalnej przekazano do nowo powstałej Katedry Filozofii Chrześcijańskiej; prowadził go odtąd ks. S. Pawlicki CR (Piech, 1995, s. 76). Nastąpiły zatem dwie zmiany: Katedrę Dogmatyki Szczegółowej przejął ks. E. Lamboy, zaś katedra filozofii chrześcijańskiej otrzymała dodatkowo kurs teologii ogólnej, *ipso facto* stając się katedrą filozofii chrześcijańskiej i teologii ogólnej. Zajęcia prowadzone przez ks. S. Pawlickiego CR cieszyły się dużą popularnością; osoba wykładowcy, dobrze znanego w środowisku rzymskim, jak również w Krakowie, gwarantowała podniesienie jakości wykładów, ale bezdyskusyjnie było to rozwiązanie czasowe, sygnalizujące potrzebę dalszego rozwoju i powołania do istnienia nowej Katedry Dogmatyki Ogólnej, czyli fundamentalnej (Perkowska, 2003, s. 146–148).

Katedra Dogmatyki nie miała szczęścia do wykładowców: już po czterech latach, ze względów zdrowotnych, 1 lipca 1886 r. ks. E. Lamboy wniósł prośbę „o uwolnienie z posady profesora dogmatyki szczegółowej” (AUJ WT II 65, Ks. E. Lamboy do Dziekanatu WT, 1 lipca 1886). Ówczesny dziekan Wydziału Teologicznego ks. prof. Zygmunt Lenkiewicz prowadził karkołomne negocjacje z ks. E. Lamboyem, Ministerstwem Wyznań i Oświaty oraz z Konsystorzem Biskupim (AUJ WT II 65, dokumenty: od 1 lipca 1886 do 28 lipca 1887), aby wykłady jednak się odbywały. Jak pisał do c.k. Prezydium, „mając na względzie dobro młodzieży teologicznej, wprowadziłem prowizorycznie ks. Dra Józefa Rychlaka [sekretarza bp. A. Dunajewskiego] w urzędowanie jako zastępcę dogmatyki” (AUJ WT II 65, Dziekan ks. Z. Lenkiewicz do c.k. Prezydium, 17 kwietnia 1887). Ks. J. Rychlak prowadził wykłady z dogmatyki szczegółowej aż do semestru zimowego 1889 r. Były to oczywiście działania doraźne, w międzyczasie szukano odpowiedniego kandydata do objęcia Katedry Dogmatyki Szczegółowej (Piech, 2005, s. 77; Hałaburda, 2003, s. 261–274). Na szczęście wykłady z teologii dogmatycznej ogólnej prowadził wówczas

ks. S. Pawlicki CR, który dopiero w 1894 r. przeszedł z Wydziału Teologicznego na Wydział Filozoficzny UJ.

Wyrażając zgodę na zastępstwo ks. J. Rychlaka, Ministerstwo WiO zobowiązało „równocześnie grono profesorów do rychłego przedstawienia wniosku w sprawie obsadzenia tejże katedry” (AUJ WT II 65, Dziekan ks. Z. Lenkiewicz do Konsystorza, 29 kwietnia 1887). Z analizy dokumentów Wydziału Teologicznego związanych z Katedrą Dogmatyki Szczegółowej wynika, że wybór profesora prowadzącego zajęcia z dogmatyki szczegółowej pod koniec lat 80. był sprawą ważką i wymagał pilnego rozwiązania⁴. Dogmatyka szczegółowa, ze względu na formację teologiczną młodych kapłanów (jeden z istotniejszych wykładów z zakresu teologii), wymagała wykładowcy o szerokiej i dobrze ugruntowanej wiedzy. Jednocześnie musiał on cieszyć się nie tylko poparciem kadry profesorskiej Wydziału Teologicznego, ale również zaufaniem rektora seminarium, a przede wszystkim bp. A. Dunajewskiego.

W liście pasterskim, ogłoszonym przez abp. Józefa Bilczewskiego 20 stycznia 1901 r. – w dniu jego konsekracji i intronizacji – przyznawał on: „po otrzymaniu łaski kapłaństwa jednej tylko rzeczy pożądałem na ziemi: katedry świętej teologii” (Wolczański, 2003, s. 18 n; Bilczewski, 2005, s. 13). Czy piętnaście lat wcześniej młody kapłan diecezji krakowskiej, powracając z Wiednia po obronie doktoratu (odbytej 18 października 1886 r.), mógł spełnić swoje marzenie i czy tego właśnie oczekiwał od niego jego biskup? Ks. J. Bilczewski miał za sobą rok pracy na parafii w Mogile; niezwykle pozytywne świadectwo proboszcza ks. Leopolda Siemińskiego przemawiało zapewne na jego korzyść. Po studiach doktorskich w Wiedniu otrzymał bardzo dobrą opinię naukową od grona profesorskiego z Augustianum (Pers A 36, Testimonium kadry profesorskiej Instytutu św. Augustyna w Wiedniu, 20 października 1886), choć u niektórych trwające tylko nieco ponad rok studia doktorskie mogły budzić naukowy niedosyt (Starowieyski, 2002, s. 143), tym bardziej jeśli wiązano z ks. J. Bilczewskim plany zatrudnienia na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Biskup A. Dunajewski patrzył zapewne bardziej dalekosiężnie, a myśląc w kluczu korzyści dla diecezji i Wydziału Teologicznego, postanowił skierować ks. J. Bilczewskiego na dalsze studia specjalistyczne. Bezspornie głos wsparcia kadry profesorskiej na czele z ks. dziekanem Z. Lenkiewiczem i ks. S. Pawlickim CR, którzy mieli okazję poznać ambitnego i wyróżniającego się studenta, a teraz młodego doktora, utwierdził ostatecznie biskupa w decyzji wysłania ks. J. Bilczewskiego na dalsze studia do Rzymu.

4 Wśród kilkudziesięciu dokumentów zgromadzonych w archiwum katedry dogmatyki za lata 1855–1938 (WT II 65) niemal połowa dotyczy „kryzysowej” sytuacji związanej z wakatem po rezygnacji ks. prof. E. Lamboya w roku akademickim 1886/1887.

Trzeba również dodać, że w pewnym stopniu mógł na tę decyzję wpłynąć fakt, że Wydział Teologiczny miał już za sobą nieudaną próbę pozyskania doskonałego kandydata na wakującą katedrę, teologa neoscholastyka ks. Mariana Ignacego Morawskiego SJ. Wydział podjął starania o jego zatrudnienie natychmiast po pierwszym sygnale o rezygnacji ks. E. Lamboya – już w lipcu 1886 r. – jednak prośba, choć zaakceptowana przez ks. M. Morawskiego, spotkała się z uprzejmą, acz zdecydowaną odmową ówczesnego prowincjała jezuitów o. Henryka Jackowskiego (AUJ WT II 65, Prowincjał Jezuitów o. H. Jackowski do WT, 27 lipca 1886). Zapewniając, że jest świadom zaszczytu, jaki spotkał zakon, prowincjał argumentował odmowę licznymi obowiązkami, jakie pełnił w zakonie ks. M. Morawski SJ, ale również jego słabym stanem zdrowia.

W związku z powyższym wydaje się, że sprawa dalszych studiów ks. J. Bilczewskiego była ostatecznie przesądzona. Biskup A. Dunajewski, niespełna miesiąc po powrocie kapłana z Wilamowic z Wiednia, skierował go na dalsze specjalistyczne studia z dogmatyki do Rzymu. 17 listopada ks. J. Bilczewski był już w Wiecznym Mieście (Kałużny, 2015, s. 29–44). Błyskawiczne decyzje, które zapadły w Krakowie w kwestii dalszych jego studiów, świadczyły zapewne o dużym zaufaniu do młodego kapłana oraz pokładanych w nim nadziejach, ale również – a może przede wszystkim – były świadectwem pośpiechu, by nie rzecz desperacji, związanej z nadal wakującą Katedrą Dogmatyki. Tymczasowe zatrudnienie w niej ks. dr. J. Rychłaka zapewniało niezbędny czas, którego Wydział Teologiczny potrzebował na przygotowanie do zajęcia tego stanowiska ks. J. Bilczewskiego lub pozyskanie innego dobrego wykładowcy teologii dogmatycznej. Należy pamiętać, że zasadniczo Wydział Teologiczny w dalszej perspektywie potrzebował dwóch profesorów dogmatyki, którzy poprowadziliby dwa kursy: teologii ogólnej – fundamentalnej i teologii specjalnej – szczegółowej. Chodziło zatem nie tylko o wakującą – obsadzaną tymczasowo przez ks. J. Rychłaka Katedrę Dogmatyki Specjalnej, ale również kurs dogmatyki ogólnej. Prowadzenie wykładów z dogmatyki ogólnej nie stanowiło dla ks. S. Pawlickiego CR problemu, czynił to jednak niejako z konieczności, z zamiłowania będąc przede wszystkim filozofem chrześcijańskim – i te wykłady były zatem również do „zagospodarowania”. Tezę tę potwierdza fakt, że w 1894 r. ks. S. Pawlicki CR nie tylko przestał prowadzić zajęcia z dogmatyki, ale i opuścił Wydział Teologiczny, przechodząc na Wydział Filozoficzny UJ.

Studia rzymskie były dla ks. J. Bilczewskiego okresem niezwykle dynamicznego rozwoju naukowego. Jego żywy umysł chłonał wiedzę teologiczną, w centrum jego zainteresowania znajdowały się zwłaszcza wykłady z dogmatyki. Stawiał jednak wysokie wymagania swoim wykładowcom: słabe wykłady opuszczał, nie tracąc na nie cennego czasu.

Dawało się zauważyć, że merytorycznie był do tych studiów dobrze przygotowany (Kałużny, 2015, s. 49–52). Jak pisał w swoim sprawozdaniu do Rady Wydziału Teologicznego:

Dnia 17 listopada r. 1886 zapisałem się na Uniwersytecie Gregoriańskim na wykłady teologii dogmatycznej i filozofii św. Tomasza. Profesor O. De Augustinis wykladał według własnego dzieła traktat: *De Re Sacramentaria*, a mianowicie: *De Sacramento Poenitentiae, Extremae Unctionis, Ordinis et Matrimonii*. Profesor O. De Mandato wykladał traktat kardynała Mazzelli: *De Virtutibus Infusis*. Słaby jego wykład opuściłem wkrótce, by uczęszczać stale do końca roku szkolnego 1886/7 na prelekcje filozofii O. Remera. Przy tym chodziłem na wykłady O. Cornoldego, który objaśniał Summy teologicznej s.p. q. 90 *De prima hominis productione quantum ad animam*. Wykladał jasno i bardzo zajmująco, ale każdej godziny mówił o wszystkim (AUJ WT II 47, Sprawozdanie ks. J. Bilczewskiego z stypendium w Rzymie, 17 marca 1888).

Dalej zdał sprawozdanie z dwumiesięcznego pobytu w Instytucie Katolickim w Paryżu:

Przez październik i listopad r. 1887 uczęszczałem stale – jak po powrocie udowodnię świadectwem – w L'Institut Catholique [przy] Rue Vaugirard na prelekcje z teologii dogmatycznej O. Auriaulta S.J. i na wykłady historii kościelnej znakomitego autora dzieła: *Le Liber Pontificalis* – Ks. Duchesne, podejrzanego jednak nieco o hiperkrytycyzm. O Auriault wykladał gruntownie traktat *De Sacramentis in genere*. Świetnie dowodził i przedstawiał różnicę między Sakramentami Starego i Nowego Zakonu. Jasno bronił tezy: *Sacramenta N[ovae] Legis esse instrumenta phisica gratiae*. Zasługą jego także, że nie zbywał z takim lekceważeniem zdania przeciwnego, jak to uczynił O. Billot, kiedy przed dwoma laty wykladał ten sam traktat na uniwersytecie gregoriańskim. Jednak i na O. Auriaultcie ciąży zarzut, rzucony nań przez jego uczniów, jakoby nie dość był wiernym uczniem św. Tomasza. Mnie żywy jego i gruntowny wykład bardzo się podobał (AUJ WT II 47, Sprawozdanie ks. J. Bilczewskiego z stypendium w Rzymie, 17 marca 1888).

Powracając do rzeczowej oceny zajęć na Uniwersytecie Gregoriańskim, pisał:

Prelekcje jednak pod każdym względem doskonale miałem usłyszeć z teologii dogmatycznej dopiero w roku szkolnym 1887/8 w Rzymie. O. De Augustinis wyklada traktat „*De Ecclesia*” według dzieła kardynała Mazzellii „*De Religione et Ecclesia*”. Daje jednak rzecz niesłychanie głębiej. Tezę „*De visibilitate Ecclesiae*” wykladał przez sześć godzin.

Czuć, że profesor wytrawny godzinne przed każdym wykładem urządza medytacje. Dawniej odczuwałem raczej instynktownie, że traktat ten jest najpiękniejszy, dziś po jego prelekcjach jestem o tym przekonany. Drugi profesor O. Billot komentuje dobrze Summy teologicznej traktat „De incarnatione”. Wykład gruntowny, choć czasem trzeba by jeszcze dodać komentarz do jego komentarza (AUJ WT II 47, Sprawozdanie ks. J. Bilczewskiego z stypendium w Rzymie, 17 marca 1888).

Przytoczone powyżej fragmenty sprawozdania, którego adresatem był „Prześwietny Wydział Teologiczny” jako jednostka naukowa odpowiedzialna za weryfikację poziomu kształcenia, same w sobie stanowią świadectwo celowości studiów z dogmatyki podjętych przez ks. J. Bilczewskiego. Wydają się potwierdzać tezę o świadomym pokierowaniu młodego naukowca na tak specjalistyczne studia w celu przygotowania go do prowadzenia badań i wykładów z dogmatyki na Wydziale Teologicznym.

Do tej pory przedstawione zostały jedynie poszlaki i sugestie związane z domniemanym przygotowywaniem ks. J. Bilczewskiego do funkcji profesora dogmatyki na Wydziale Teologicznym UJ. Przekonanie o celowości opisanych działań nasuwa się samo, zwłaszcza po ich zestawieniu z wakatem na tak ważnej katedrze, jaką była Katedra Dogmatyki. Brak jeszcze informacji źródłowych, które ostatecznie potwierdziłyby, wiarygodną co prawda, ale jednak tylko hipotezę. Na szczęście zachowały się dokumenty podprowadzające pod jednoznaczne wnioski.

Pierwsza istotna informacja zawarta jest w wypowiedzi ks. prof. W. Chotkowskiego, który zabrał głos na Radzie Wydziału Teologicznego, popierając dalsze studia ks. J. Bilczewskiego w Rzymie, „aby temuż umożliwić studium pomników tradycyjnych w katakumbach rzymskich dla rozprawy habilitacyjnej z zakresu teologii fundamentalnej” (AUJ WT 14, Protokół RW w sprawie dofinansowania studiów rzymskich ks. J. Bilczewskiego kwotą 300 zł, 20 kwietnia 1887). Jeszcze istotniejsze wydają się wzmianki zawarte w liście ks. J. Bilczewskiego wysłanym przezeń z Paryża kilka miesięcy później, adresowanym do nowego dziekana Wydziału Teologicznego ks. prof. W. Chotkowskiego. Stypendysta dziękuje dziekanowi za uzyskane dla niego dodatkowe wsparcie finansowe – 300 zł, które pozwoliło mu na studia w Paryżu:

Z całej duszy najpierw dziękuję Wielmożnemu Księdzu Dziekanowi Dobrodziejowi, że przy ciągłej pracy na katedrze, ambonie i w parlamencie nie szczędził trudu i zachodu dla mnie. Nie wątpię ani na chwilę, że Wielmożny Ksiądz Dziekan Dobrodziej zrobi wyłom w kasie austriackiej; dowodem ten mój wyjazd do Francji, który zrobiłem w znacznej części na rachunek tej przesyłki (AUJ WT II 47, ks. J. Bilczewski do ks. W. Chotkowskiego, 15 listopada 1887).

W liście ks. J. Bilczewski krótko omawia „znakomity wykład profesora Auriaulta S.J. De Sacramentis in genere”, dodając, że stał się on powodem wydłużenia pobytu i pozostania w Paryżu do końca listopada. Ważniejsza wydaje się jednak informacja zawarta na trzeciej stronie, „dorzucona” niejako przy okazji, ale wyraźnie zaakcentowana – wszak list kierowany był do dziekana Wydziału Teologicznego:

Bardzo byłbym wdzięcznym za napisanie mi łaskawie słów kilku w razie, gdyby się miała znaleźć, za łaską Prześwietnego Wydziału, praca dla mnie przy uniwersytecie, przygotowanie się w tym kierunku ścisłe wyszłoby tylko na korzyść rzeczy samej (AUJ WT II 47, ks. J. Bilczewski do ks. W. Chotkowskiego, 15 listopada 1887).

Praca, której dotyczy wzmianka, w pewnym sensie wydaje się nadawcy oczywista: „gdyby się miała znaleźć, za łaską Prześwietnego Wydziału, praca dla mnie przy uniwersytecie”, to prosiłby o informacje, gdyż już tam, w Paryżu, rozpocząłby przygotowania do zajęć i wdrożyłby się „w tym kierunku”, co „wyszłoby tylko na korzyść rzeczy samej” (AUJ WT II 47, ks. J. Bilczewski do ks. W. Chotkowskiego, 15 listopada 1887).

Wyrażone przez ks. J. Bilczewskiego nadzieje związane z możliwością zatrudnienia na Wydziale Teologicznym nie mogły wynikać jedynie z zachowanych, znanych informacji, ale zapewne również z rozmów, które prowadził z profesorami, a być może również z bp. A. Dunajewskim. Musiał być świadom, że nie bez powodu otrzymał od biskupa wyjątkową szansę na rozwój naukowy – możliwość studiów w Wiedniu, a szczególnie studiów specjalistycznych z dogmatyki w Rzymie. Decyzja bp. A. Dunajewskiego była z pewnością przemyślana, konsultowana z ks. dziekanem W. Chotkowskim. Młody kapłan czuł ponadto rzeczywiste wsparcie kadry profesorskiej Wydziału Teologicznego. Dziekan ks. Z. Lenkiewicz pomagał w organizacji wyjazdu do Rzymu; kolejny dziekan ks. W. Chotkowski zabiegał dla niego o fundusze ministerialne. Ten ostatni – jak już wiadomo – wystarał się o subwencję, zaś w piśmie do namiestnictwa użył argumentów niepozostawiających wątpliwości co do celu wsparcia: „dla Dr teologii ks. Józefa Bilczewskiego, dla umożliwienia mu dalszych studiów teologicznych, w celu wykształcenia się w zawodzie nauczyciela akademickiego” (AUJ WT 47, Odpis polecenia c.k. Namiestnictwa wypłacenia subwencji 300 złr, 31 października 1887). Argumenty ks. W. Chotkowskiego w sposób oczywisty przemawiają za tym, że „inwestowanie” w ks. J. Bilczewskiego miało na celu przygotowanie go do roli wykładowcy akademickiego Wydziału Teologicznego UJ, o czym sam zainteresowany zapewne wiedział.

Wiele się jednak zmieniło w okresie dwuletnich rzymsko-paryskich studiów ks. J. Bilczewskiego (1886–1888). Przede wszystkim napięta sytuacja

na Wydziale Teologicznym, związana ze zmianami kadrowymi na stanowisku profesora dogmatyki specjalnej, nieco się uspokoiła i wykrystalizowała. Nawet ks. E. Lamboy przez krótki czas (styczeń 1887) był gotów powrócić z Lwowa do Krakowa i podjąć na nowo obowiązki profesora dogmatyki specjalnej (AUJ WT II 65, Ks. E. Lamboy do Dziekanatu WT, 27 stycznia 1887), ale wówczas, jak zostało wyżej powiedziane, zajęcia te prowadził już zastępujący go tymczasowo ks. dr J. Rychlak (funkcję wykładowcy pełnił do grudnia 1889 r.). Rozmowy prowadzone od lipca 1886 r. z ks. dr. Marianem Morawskim SJ w sprawie przejścia wykładów z dogmatyki specjalnej, początkowo zablokowane przez prowincjała ks. H. Jackowskiego, zostały znowu podjęte – nie wiadomo dokładnie kiedy, prowadzono je zapewne z zainteresowanym oraz z prowincjałem cały czas. Wiadomo natomiast, że 19 marca 1887 r. Wydział Teologiczny oficjalnie wystąpił do Ministerstwa Wyznań i Oświaty o zamianowanie ks. M. Morawskiego profesorem nadzwyczajnym dogmatyki szczegółowej (Piech, 1995, s. 77), a zgodę na objęcie tej posady potwierdzoną przez Ministerstwo dziekan Wydziału Teologicznego otrzymał 14 listopada 1887 r. (AUJ WT 60, Ministerstwo WiO do Dziekanatu WT UJ, 23 listopada 1887).

Właściwie można by powiedzieć, że po przejściu zajęć z dogmatyki przez ks. M. Morawskiego, którego zresztą ks. J. Bilczewski osobiście cenil i niezwykle szanował, nie zachodziła potrzeba pilnego zatrudnienia na Wydziale Teologicznym kolejnego profesora dogmatyki specjalnej; w zasadzie wszystkie katedry były obsadzone (Dobrzański, 1972, s. 96). Warto pamiętać, że jeszcze przez dwa lata tymczasowym pracownikiem Wydziału Teologicznego pozostawał ks. J. Rychlak, być może „zabezpieczając” wykłady teologii dogmatycznej specjalnej, na wypadek możliwej niedyspozycji ks. M. Morawskiego SJ. Jezuita, bezsprzecznie doskonały „nabytek” Wydziału Teologicznego, był bowiem słabego zdrowia, ponadto pełnił w swoim zakonie liczne obowiązki administracyjno-naukowe (Piech, 1995, s. 77–79). Jak już wspomniano, kandydatura ks. M. Morawskiego SJ, choć chętnie przyjęta przez grono profesorskie, pozostawała długo niepewna. Ks. J. Bilczewski, młody ambitny dogmatyk o szerokich horyzontach teologicznych, mógł stanowić godnego następcę ks. M. Morawskiego SJ. Likwidacja wakatu na Katedrze Dogmatyki Specjalnej i brak habilitacji znacznie jednak ograniczały możliwości zatrudnienia go na stanowisku docenta na Wydziale Teologicznym.

W związku z tym nie będzie zaskoczeniem, że po niemal czterech latach nieustannych studiów w życiu ks. J. Bilczewskiego nastąpiła zmiana i na prawie dwa lata trafił do pracy duszpasterskiej, najpierw na ponad rok do Kęt (od 15 września 1888 r. do 30 listopada 1889 r.) „parafia liczna, szkoły wiele, stąd moja praca, która już niewiele nawet potrzebowała do wykończenia, poszła w odwołkę” (ACRR, sygn. 39591,

List ks. J. Bilczewskiego do ks. K. Grabowskiego CR, 2 listopada 1890). Wydaje się, że poza innymi czynnikami, którymi kierował się bp A. Dunajewski, zamianowując ks. J. Bilczewskiego wikarym w Kętach, mógł to być również rodzaj duszpasterskiej próby, jakiej poddany został młody kapłan-naukowiec. W pewnym sensie odpowiadając na powyższe pytanie, ks. J. Bilczewski w liście z 2 listopada 1889 r., kierowanym do darzonego wielkim szacunkiem kapłana z Kolegium Polskiego w Rzymie – ks. Karola Grabowskiego CR, pisał: „Wierzę – że całe szczęście można znaleźć w pracy nad ludem” (ACRR, sygn. 39591 List ks. J. Bilczewskiego do ks. K. Grabowskiego CR, 2 listopada 1890). Ostatnie zdanie, brzmiące jak dojrzałe wyznanie kapłana duszpasterza, było jednak, jak się wydaje, raczej formą pogodzenia się ks. J. Bilczewskiego z rzeczywistością, z którą przyszło mu się mierzyć i sposobem na poradzenie sobie z utraconymi nadziejami na uniwersytecką katedrę.

30 listopada 1889 r. ks. J. Bilczewski trafił znowu do Krakowa, do parafii św. św. Piotra i Pawła. Znowu zasiadł do intensywnej pracy nad dokończeniem habilitacji, czego udało mu się dokonać w przeciągu kilku zaledwie miesięcy. Już 4 czerwca 1890 r. na Radzie Wydziału Teologicznego przewodniczący komisji ks. W. Chotkowski odczytał referat zawierający pozytywną ocenę pracy habilitacyjnej ks. J. Bilczewskiego; na 18 czerwca ustalono termin *colloquium* – komisję tworzyli księża profesorowie W. Chotkowski, S. Pawlicki CR i M. Morawski SJ. *Colloquium* przebiegło pomyślnie, w związku z czym na 5 lipca ustalono ostatni etap studium habilitacyjnego: próbny wykład (Lewicki, 1971, s. 261–270). Bezpośrednio po wykładzie „grono profesorów uchwaliło udzielić mu [ks. J. Bilczewskiemu] veniam legendi dla teologii fundamentalnej i przedłożyć tę uchwałę Wys[okiemu] Ministerstwu do zatwierdzenia” (AUJ WT II 56, Protokół habilitacyjny J. Bilczewskiego spisany na posiedzeniach Rady WT, 6, 18 czerwca i 5 lipca 1890). Do zatrudnienia ks. J. Bilczewskiego na Wydziale Teologicznym UJ brakowało już tylko druku książki i uzyskania na jej podstawie w Ministerstwie nominacji na docenta UJ.

Ks. J. Bilczewski po raz kolejny mógł liczyć na wsparcie grona profesorskiego Wydziału Teologicznego, które wystarało się dla niego o środki z Fundacji śp. Klimowskiego „na druk rozprawy habilitacyjnej” (AUJ WT 47, Ministerstwo WiO do ks. J. Bilczewskiego, 20 lipca 1890). W piśmie ówczesnego dziekana ks. prof. Władysława Knapieńskiego, który szczegółowo uzasadniając prośbę o dofinansowanie, rozwił wszelkie wątpliwości co do planów, jakie Wydział Teologiczny wiązał z Ks. J. Bilczewskim, można przeczytać:

Przez uwzględnienie własnej, najżywotniejszej potrzeby. Jest bowiem zamiarem Wydz[iału], aby czym prędzej pozyskać docenta dla teologii

fundamentalnej, połączonej obecnie z katedrą filozofii chrześcijańskiej]. Wynika stąd ta niedogodność, że profesor filozofii, obciążony drugim jeszcze przedmiotem, nie może należytej liczby godzin poświęcić filozofii, a przede wszystkim ćwiczeniom w semin[arium] filoz[ofii] chrześcijańskiej]. Wydział, pragnąc gorąco ożywić studia filoz[oficzne]: nosi się z zamiarem poproszenia Wys[okiego] Minist[ra], aby raczył dla teologii fund[amentalnej] erygować katedrę osobną, aby na przyszłość prof[esor] filoz[ofii] mógł więcej godzin poświęcić specjalności swojej, a przede wszystkim ćwiczeniom w seminarium. Ponieważ jednak Wydz[iał] tego zamiaru swego prędkiej nie może przeprowadzić, dopóki nie będzie miał odpowiedniego docenta dla teologii fund[amentalnej]: Ks. zaś Bilczewski, dla ubóstwa, bo żyć zmuszony z szczupłej pensyjki wikarego, habilitować się nie może bez pomocy Prześw[ietnego] Senatu, przeto ma Wydz[iał] Teol[ogiczny] zaszczyt przedstawić go i polecić jak najgoręcej względem życzliwym Prześw[ietnego] Senatu przy mającym nastąpić wydaniu stypendiów z fundacji śp. Klimowskiego (AUJ WT II 47, Dziekan WT ks. W. Knapiński w sprawie stypendium na druk habilitacji ks. J. Bilczewskiego, 12 stycznia 1890).

W związku z powyższym oczywiste jest, że dla młodego docenta planowana była nie tyle Katedra Dogmatyki Szczegółowej, ile raczej osobna katedra, którą dopiero zamierzano erygować. Mowa o Katedrze Teologii Fundamentalnej, wydzielonej z dotychczasowej Katedry Filozofii Chrześcijańskiej ks. S. Pawlickiego CR. Zamiary te ostatecznie sformułował ks. dziekan W. Knapiński, wyrażając zapewne życzenie grona profesorskiego z ks. S. Pawlickim CR na czele, który „obciążony drugim jeszcze przedmiotem [teologią fundamentalną], nie może należytej liczby godzin poświęcić filozofii”, a pragnie „gorąco ożywić studia filoz[oficzne]” (AUJ WT II 47, dziekan WT ks. W. Knapiński w sprawie stypendium na druk habilitacji ks. J. Bilczewskiego, 12 stycznia 1890).

Wydaje się, że do pełni szczęścia („nie pragnąłem niczego jak tylko katedry świętej teologii”) brakowało ks. J. Bilczewskiemu już tylko wydania książki i otrzymania nominacji ministerialnej. Niestety, wsparcie finansowe na druk rozprawy habilitacyjnej miał on otrzymać dopiero w styczniu 1891 r. (choć książka datowana jest na 1890 r., wydaje się, że w pełnym nakładzie – 500 egzemplarzy – ukazała się dopiero w roku następnym). Ponieważ opublikowanie pracy habilitacyjnej było koniecznym warunkiem nominacji, ks. J. Bilczewski, nie mogąc go wypełnić, czekał. Wiadomo z dokumentów, że rzeczony stypendium otrzymał dopiero 20 marca 1891 r., a więc niemal po roku od przewodu habilitacyjnego (Kałużny, 2015, s. 293). Mogła to być ciężka próba cierpliwości młodego kapłana, który, wydaje się, pragnął podjąć kolejne wyzwania, w czym powstrzymywał go formalizm i powolne tryby administracji cesarskiej. W tej sytuacji

pozostawał zapewne otwarty na inne możliwości i gdy pojawiła się propozycja objęcia Katedry Teologii Dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, wówczas pierwszego ośrodka nauki w Galicji, ustępującego jedynie Wiedniowi, przyjął ją. W przyspieszonym tempie otrzymał nominację i został „nadzwyczajnym profesorem specjalnej dogmatyki, na tymże c.k. uniwersytecie”. Nominacja weszła w życie 1 lutego 1891 r. (AKMK, Pers A 36, Nominacja z c.k. Namiestnictwa we Lwowie do Konsystorza w Krakowie, 30 stycznia 1891; Wołczański, 2011, s. 96–97). Zaskakujące może się wydać również, że już 20 marca otrzymał długo zalegające w Ministerstwie stypendium na druk rozprawy habilitacyjnej.

W związku z przyspieszoną nominacją ks. J. Bilczewskiego na profesora dogmatyki specjalnej rodzi się pytanie, które wykracza poza ramy omawianego zagadnienia: dlaczego trafił on ostatecznie na Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego, a nie Jagiellońskiego? Co wpłynęło na jego decyzję i czy w ogóle była to jego decyzja, skoro cztery lata po tych wydarzeniach w prywatnym liście do serdecznego znajomego ks. Pawła Smolikowskiego CR (1849–1926) pisał: „Gniecie mnie żal na wspomnienia, że przeszłego roku byłem w kochanym Rzymie, a teraz siedzieć muszę na wygnaniu – boć chyba nigdy mi Lwów nie zastąpi już nie tylko Rzymu, ale nawet Krakowa” (ACRR, sygn. 39594, ks. J. Bilczewski do ks. P. Smolikowskiego, 20 grudnia 1895)? Z braku źródeł, które mogłyby rzucić więcej światła na tę kwestię, można jedynie snuć przypuszczenia o braku przyzwolenia ze strony Ministerstwa WiO na dalsze rozbudowywanie Wydziału Teologicznego, o ewentualnych działaniach namiestnika Galicji Kazimierza Badeniego (1888–1895) czy projektach kard. A. Dunajewskiego (Kałużny, 2015, s. 130). Faktem pozostaje, że Wydział Teologiczny UJ przygotował doskonałego specjalistę dogmatyki, z którego potencjału skorzystał Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego.

Na zakończenie można dodać, że choć z dzisiejszej perspektywy przeniesienie ks. J. Bilczewskiego na Uniwersytet Lwowski było decyzją opatrnościową, zwłaszcza dla archidiecezji lwowskiej – został bowiem jednym z jej najwybitniejszych pasterzy (1901–1923) – to wydaje się, że w sercu profesora dogmatyki nie wygasła tęsknota do Krakowa i Wydziału Teologicznego UJ. Tezę tę potwierdza zachowana w Archiwum Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. korespondencja bp. Jana Puzyny z ks. prof. J. Bilczewskim. W liście z 10 października 1898 r. czytamy:

Wobec faktu, że O. Morawski podaje się na emeryturę, pośpieszam zapytać Przewiel[ebnego] Ks. Profesora, czy po otrzymaniu zaproszenia z fakultetu teologicznego, zechciałby powrócić do rodzinnej diecezji i objąć katedrę dogmatyki specjalnej. Chyba zapewniać nie potrzebuję, że

gorąco pragnę, by Ksiądz Profesor zadosyć uczynił mej i wydziału prośbie, i powrócił jak najrychlej do Krakowa, i przyczynił się do uświetnienia Wydziału teologicznego, jak i podniesienia wykształcenia alumnów (AALK, b. sygn., List bpa Jana Puzyny do ks. J. Bilczewskiego, 10 października 1898).

W czasie, gdy we Lwowie pojawił się młody profesor dogmatyki specjalnej ks. J. Bilczewski, bp Jan Puzyna był w archidiecezji lwowskiej biskupem pomocniczym (1886–1895). Zapewne nie raz się spotkali, skoro zwrócił się do ks. J. Bilczewskiego w tak familiarny sposób. Musiał jeszcze we Lwowie wyrobić sobie o nim dobrą opinię, jeśli zostawszy ordynariuszem krakowskim (1895–1911, kardynał od 1901), postanowił sprawdzić do swojej diecezji rozpoznawalnego już w środowisku akademickim naukowca. Informacja zawarta w kolejnym liście biskupa krakowskiego do ks. J. Bilczewskiego wydaje się rozwiewać wątpliwości co do decyzji lwowskiego profesora:

najserdeczniejsze „Bóg zapłać” za życzliwe przyjęcie mej myśli-prośby dotyczącej objęcia katedry dog[matyki] spec[jalnej] dla dobra intelektualnego kleryków, podniesienia powagi wydziału teologicznego, będzie to łaska wielka – krok stanowczy, dodatni. Na razie Ks. Gabryl i Gołba wykładają dog[matykę] spe[cjalną] (AALK, b. sygn., List bpa Jana Puzyny do ks. J. Bilczewskiego, 17 stycznia 1900).

Co zatem stanęło na przeszkodzie ostatecznej realizacji tych planów, gdy wakat w Katedrze Dogmatyki Szczegółowej na Wydziale Teologicznym trwał aż do 1908 r.? W tym miejscu należy dodać, że polityka personalna bp. J. Puzyny nie przysparzała mu zwolenników w diecezji. Nie godziło się z nią również grono profesorskie fakultetu teologicznego. Spór ten stał się wręcz symboliczny, ale nie sprzyjał niestety rozwojowi Wydziału Teologicznego UJ. Biskup J. Puzyna zablokował między innymi zamianowanie profesorem Katedry Dogmatyki Szczegółowej ks. Franciszka Gabryla, ucznia ks. M. Morawskiego SJ. W odpowiedzi na ten krok grono profesorskie Wydziału Teologicznego prawdopodobnie nie przyjęło kandydatury ks. J. Bilczewskiego, którego próbował wprowadzić bp J. Puzyna. To posunięcie wydaje się o tyle zaskakujące, że kadra profesorska Wydziału Teologicznego była przecież zawsze życzliwa ks. J. Bilczewskiemu, może ono jednak potwierdzać istnienie silnych napięć na linii biskup – fakultet teologiczny. Znamienne jest, że problem z zamianowaniem profesora wakującej Katedry Dogmatyki ostatecznie rozwiązał dopiero w 1908 r. delegat papieski do obsady wakujących katedr abp J. Bilczewski, który wprowadził na to stanowisko ks. Macieja Sieniatyckiego, profesora dogmatyki Uniwersytetu Lwowskiego (Piech, 1995, s. 79–80).

Podsumowanie

Czy ks. Józef Bilczewski był kandydatem na wykładowcę teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym UJ? Więcej, profesora dogmatyki tego uniwersytetu? Odpowiedzieć należy twierdząco: przytoczone powyżej źródła nie pozostawiają w tym temacie poważniejszych wątpliwości. Jakie kursy, a w późniejszym czasie katedry miał prowadzić? Ta kwestia pozostawała uzależniona od zmian personalnych na Wydziale Teologicznym. Ostatecznie, po zatrudnieniu ks. M. Morawskiego SJ, który objął Katedrę Dogmatyki Szczegółowej, postanowiono przekazać ks. Józefowi Bilczewskiemu Katedrę Dogmatyki Fundamentalnej, z zamiarem oddzielenia jej od Katedry Filozofii Chrześcijańskiej, z którą była połączona za sprawą prowadzącego oba kursy ks. S. Pawlickiego CR. Wszelkie starania, jakie podejmowano – od momentu powrotu ks. J. Bilczewskiego z wiedeńskim doktoratem – przygotowywały go do działalności naukowo-dydaktycznej na Wydziale Teologicznym UJ. Poparcie grona profesorskiego Wydziału Teologicznego, wyjątkowa przychylność biskupa krakowskiego mogły utwierdzić go w przekonaniu, że podążał drogą, która miała zaprowadzić go do „katedry świętej teologii”. Natomiast zatrudnienie na Uniwersytecie Lwowskim w styczniu 1891 r. było dla ks. J. Bilczewskiego formą kompromisu i wyborem pomiędzy pragnieniem serca a tym, co było w tamtym czasie realnie możliwe. Dlatego nie powinno dziwić, że gdy po kilku latach – w październiku 1898 r. – otrzymał ze strony bp. J. Puzyny propozycję zatrudnienia na Wydziale Teologicznym UJ, przyjął ją. Powrót do Krakowa ostatecznie jednak nie nastąpił, zaś po roku (20 stycznia 1901) odbył się ingres abp. Józefa Bilczewskiego (1901–1923) do katedry lwowskiej, otwierając nowy rozdział w jego życiu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. w Krakowie (AALK)

– b. sygn., List bpa Jana Puzyny do ks. J. Bilczewskiego, 10 października 1898

– b. sygn., List bpa Jana Puzyny do ks. J. Bilczewskiego, 17 stycznia 1900

Archivum Congregationis a Resurrectione Rome (ACRR)

– sygn. 39591, List ks. J. Bilczewskiego do ks. K. Grabowskiego CR, 2 listopada 1890

– sygn. 39594, List ks. J. Bilczewskiego do ks. P. Smolikowskiego CR, 20 grudnia 1895

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMK)

- WT 1820–1889, Ordynariat Biskupi do Namiestnictwa, 19 czerwca 1881
- Pers A36, Testimonium kadry profesorskiej Instytutu św. Augustyna w Wiedniu, 20 października 1886
- Pers A 36, Nominacja z c.k. Namiestnictwa we Lwowie do Konsystorza w Krakowie, 30 stycznia 1891

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego dokumenty Wydziału Teologicznego (AUJ WT)

- WT II 47, Sprawozdanie ks. J. Bilczewskiego z stypendium w Rzymie, 17 marca 1888
- WT II 65, Ks. E. Lamboy do Dziekanatu WT, 1 lipca 1886
- WT II 65, Prowincjał Jezuitów o. H. Jackowski do WT, 27 lipca 1886
- WT II 65, Ks. E. Lamboy do Dziekanatu WT, 27 stycznia 1887
- WT II 65, Dziekan ks. Z. Lenkiewicz do c.k. Prezydium, 17 kwietnia 1887
- WT II 14, Protokół RW w sprawie dofinansowania studiów rzymskich ks. J. Bilczewskiego kwotą 300 złr, 20 kwietnia 1887
- WT II 65, Dziekan ks. Z. Lenkiewicz do Konsystorza, 29 kwietnia 1887
- WT II 47, Odpis polecenia c.k. Namiestnictwa wypłacenia subwencji 300 złr, 31 października 1887
- WT II 47, Ks. J. Bilczewski do ks. W. Chotkowskiego, 15 listopada 1887
- WT II 60, Ministerstwo WiO do Dziekanatu WT UJ, 23 listopada 1887
- WT II 47, Dziekan WT ks. W. Knapiński w sprawie stypendium na druk habilitacji ks. J. Bilczewskiego, 12 stycznia 1890
- WT II 56, Protokół habilitacyjny ks. J. Bilczewskiego spisany na posiedzeniach Rady WT, 6, 18 czerwca i 5 lipca 1890
- WT II 47, Ministerstwo WiO do ks. J. Bilczewskiego, 20 lipca 1890

Źródła drukowane

- Bilczewski, J. (1890). *Archeologia chrześcijańska wobec historii Kościoła i dogmatu*. Kraków: Księgarnia G. Bebethnera i Spółki.
- Bilczewski, J. (2005). *Listy Pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*. T. 1. Lwów–Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej ob. łac.
- Kronika *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego od r. 1864. do r. 1887 i obraz jego stanu dzisiejszego: wraz z rzeczą o rektorach od czasów najdawniejszych*. Wydanie Senatu Akademickiego na pamiątkę otwarcia Collegium Novum (1887). Red. S. Tarnowski. Kraków.

Opracowania

- Barycz, H. (1969). *Z dziejów polskich wędrówek naukowych za granicę*. Wrocław: Ossolineum.

- Dobrzański, S. (1972). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1849–1890. *Studia Theologica Varsaviensia*, 10/2, 67–103.
- Dobrzański, S. (1976). Restauracja diecezji krakowskiej w latach osiemdziesiątych XIX wieku. W: E. Wyczawski (red.), *Studia z historii Kościoła w Polsce*. T. 3. Warszawa: Wydawnictwo ATK.
- Hałaburda, M. (2007). *Krakowskie Seminarium Duchowne (1801–1901)*. Kraków: WN Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Lewicki, K. (1971). Habilitacja ks. Józefa Bilczewskiego w Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1890. *Nasza Przeszłość*, 36, 261–270.
- Kałużny, J.C. (2015). *Święty Józef Bilczewski badacz starożytności chrześcijańskiej i jego interdyscyplinarna metoda w świetle nieznanych materiałów źródłowych z lat 1885–1900*. Lwów–Kraków: Wydawnictwo bł. Jakuba Strzeżmień Archidiecezji Lwowskiej ob. łac.
- Kałużny, J.C. (2016). Rzym w sercu, serce w Rzymie. Mecenat naukowy arcybiskupa Józefa Bilczewskiego w latach 1901–1923. W: J.C. Kałużny (red.), *Starożytność chrześcijańska. Materiały zebrane*. T. 4. Kraków: WN Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, 103–115.
- Kanior, M. (1998). *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego (1780–1880)*. Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 8. Kraków: WN Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Perkowska, U. (1975). *Kształtowanie się zespołu naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego 1860–1920*. Warszawa: Ossolineum.
- Perkowska, U. (2003). *Młodość i lata krakowskie Józefa Bilczewskiego*. Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 8. Kraków: WN Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 131–149.
- Piech, S. (1995). *Dzieje Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939*. Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 6. Kraków: WN Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie.
- Starowieyski, M. (2002). Ks. prof. Józef Bilczewski – Uczony. *Warszawskie Studia Teologiczne*, T. XV, 141–156.
- Wołczański, J. (2002). Biogram i bibliografia prac drukowanych błogosławionego Józefa Bilczewskiego za lata 1888–1929. W: *Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja Naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, 4–5 czerwca 2002*. Studia do dziejów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. T. 16. Kraków: WN Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, 17–47.
- Wołczański, J. (2011). Wydział Teologiczny Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1661–1939. W: W. Lohman (red.), *Universitati Leopoliensi: trecentiesimum quinquagesimum anniversarium suae foundationis celebranti in memoriam*. Kraków: Wydawnictwo PAU, 77–144.

Józef Cezary Kałużny – dr hab., prof. UPJPII. Urodził się w Inowrocławiu w 1967 r. Z powołania mąż i ojciec, z zamiłowania historyk. Miłośnik antyku chrześcijańskiego, odczytywania tożsamości kulturowej Kościoła zawartej w słowie, obrazie, materii. Kierunek badań naukowych związany jest z szeroko rozumianą kulturą wczesnochrześcijańską i koncentruje się wokół zagadnień związanych z materialnym i duchowym dziedzictwem Kościoła starożytnego. Profesor w Instytucie Historii, Katedra Historii Starożytnej i Średniowiecznej Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie. Absolwent UPJPII i Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana w Rzymie. Członek Komisji Historycznej PAN oraz Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie. Twórca i redaktor naczelny serii wydawniczej: *Starożytność chrześcijańska. Materiały zebrane*.

Jacek Urban<http://orcid.org/0000-0003-1790-2601>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

archiwariusz@gmail.com

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.17

Starania o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński w raportach członków Wydziału do prymasa Polski ks. kard. Stefana Wyszyńskiego (1956–1958)

STRESZCZENIE

Decyzją stalinowskiej Rady Ministrów PRL 11 sierpnia 1954 r., po ponad 550 latach, Wydział Teologiczny został odłączony od Uniwersytetu Jagiellońskiego i włączony do Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. To oznaczało, że Kraków utracił prawa akademickie w teologii. Po przesileniu politycznym w październiku 1956 r. władze polityczne odcięły się od polityki ostatnich lat, od ich metod i decyzji. Wobec tego profesorowie Wydziału Teologicznego UJ pracujący w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie podjęli starania o przywrócenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wsparcia udzielili im prymas Polski kard. Stefan Wyszyński.

Autor omawia tytułowy temat na podstawie kilkunastu raportów księży profesorów krakowskich do prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego w latach 1956–1958, które są zapisem ich starań o przywrócenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Jak miało się okazać okres tzw. odwilży politycznej szybko się zakończył, a kierownictwo komunistycznej partii rządzącej ani na chwilę nie dopuszczało myśli o powrocie Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Raporty członków byłego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego są świadectwem ich pragnień i pełnej determinacji pracy. Autor starał się je pokazać, przedstawiając chronologicznie kolejne raporty jako etapy zmagania z systemem, w którym niemożliwe było istnienie Wydziału Teologicznego na jakimkolwiek państwowym uniwersytecie.

SŁOWA KLUCZE: Uniwersytet Jagielloński, Wydział Teologiczny, zamknięcie Wydziału, walka o ponowne otwarcie, raporty

Sugerowane cytowanie: Urban, J. (2023). Starania o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński w raportach członków Wydziału do prymasa Polski ks. kard. Stefana Wyszyńskiego (1956–1958). © ⓘ *Perspektywy Kultury*, nr 4/1(43), ss. 191–214. DOI: 10.35765/pk.2023.430401.17

Nadesłano: 02.10.2022

Zaakceptowano: 02.11.2022

ABSTRACT

Efforts for the Restoration of the Faculty of Theology to the Jagiellonian University in Reports of Faculty Members to the Primate of Poland Cardinal Stefan Wyszyński (1956–1958)

By decision of the Stalinist Council of Ministers of the People's Republic of Poland on August 11, 1954, after more than 550 years, the Faculty of Theology became detached from Jagiellonian University and incorporated into the Academy of Catholic Theology in Warsaw. This meant that Krakow would lose its academic rights within theology. After the political thaw in October 1956, the government cut itself off from the policies of the past years, from their methods and decisions. Therefore, the professors of the Faculty of Theology at the Jagiellonian University, working at the Academy of Catholic Theology in Warsaw, began making efforts to restore the Faculty of Theology to the Jagiellonian University. They were supported by the Primate of Poland, Cardinal Stefan Wyszyński.

The author discusses this issue by drawing on more than a dozen reports by Krakow professor priests addressed to the Primate of Poland Cardinal S. Wyszyński between 1956 and 1958, which chronicle their endeavors to restore the Faculty of Theology to Jagiellonian University. However, as it was to turn out, the period of the so-called “political thaw” soon came to an end, and the leadership of the communist ruling party never once entertained the thought of returning the Theological Faculty to Jagiellonian University. The reports of the members of the former Theological Faculty of Jagiellonian University bear witness to their wishes and spirited work. The author shows this by chronologically presenting reports as stages of the struggle against a system in which the presence of a Faculty of Theology at any public university was impossible.

KEYWORDS: Jagiellonian University, Faculty of Theology,
closure of the faculty, fight for the reopening, reports

Decyzja papieża Bonifacego IX z 11 stycznia 1397 r. o erekcji Wydziału Teologicznego w Krakowie jest wydarzeniem trudnym do przecenienia. Czyniła z Krakowa ważny ośrodek przygotowania misjonarzy do chryścianizacji Litwy, a równocześnie otwierała drogę do odnowienia *Studium Generale* w oparciu już nie o trzy, ale o cztery wydziały według klasycznego modelu. Odnowienie krakowskiego *Studium Generale* w roku 1400 zalicza się do najważniejszych wydarzeń w historii Polski. Od tej pory przez ponad 550 lat Wydział Teologiczny był traktowany nie jako jeden z czterech, a jako pierwszy w strukturze uniwersytetu krakowskiego. Także w następnych stuleciach prawa pierwszeństwa, jeśli już nie w porządku znaczenia, to w porządku honorowym, mu nie

odmawiano¹. Po II wojnie światowej i nastaniu rządów komunistycznych nad przyszłością Wydziału Teologicznego na UJ pojawiły się „czarne chmury” (Kubiś, 2008, s. 53–56).

Wstęp

11 sierpnia 1954 r. na posiedzeniu Rady Ministrów PRL podjęto decyzję o „wyodrębnieniu” Wydziału Teologicznego z Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wcześniej, bo 2 sierpnia tego roku „wyodrębniono” Wydział Teologiczny z Uniwersytetu Warszawskiego. Zamiarem rządu było usunięcie obydwu wydziałów teologicznych z uniwersytetów i utworzenie z nich Akademii Teologicznej, potem Akademii Teologii Katolickiej, w Warszawie. Podjęte decyzje oznaczały, że w Krakowie po ponad 550 latach nie będzie szkoły teologicznej na uniwersyteckim poziomie studiów. Z 16 września tego roku pochodzi „Oświadczenie byłych profesorów, wykładowców i asystentów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego”, które skierowali do ministra szkolnictwa wyższego Adama Rapackiego. W oświadczeniu przedstawiono argumenty historyczne, społeczne i naukowe za koniecznością istnienia ośrodka teologicznego w Krakowie na poziomie uniwersyteckim (Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ); Mandziuk, 1999, s. 11–14). Kopię oświadczenia przekazano także do biskupa łódzkiego Michała Klepacza, który wobec internowania prymasa Polski kard. S. Wyszyńskiego jako osoba stojąca na czele Episkopatu Polski miał się zwrócić z prośbą o interwencję u premiera Józefa Cyrankiewicza. Zabiegi te zakończyły się niepowodzeniem². Minister A. Rapacki pismem z 19 października 1954 r. oznajmił, że Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego będzie kontynuować swą działalność w ramach Akademii Teologicznej w Warszawie, a jego profesorowie stali się pracownikami naukowymi tejże Akademii. W Krakowie utworzono *studium domesticum* w nadziei, że po ustaniu reżimu stalinowskiego Wydział Teologiczny powróci na Uniwersytet Jagielloński (Kubiś, 2005, s. 55–58).

-
- 1 Dzieje Wydziału Teologicznego UJ przedstawili: Mieczysław Markowski, *Dzieje Wydziału Teologii Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1397–1525* (Kraków 1996); Marian Kanior, *Wydział Teologiczny w dziejach Uniwersytetu Krakowskiego 1780–1880* (Kraków 1998); Stanisław Piech, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1880–1939* (Kraków 1995); Mieczysław Barcik, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jagiellońskiego (1939–1954)* (Kraków 2001).
 - 2 Profesorzy Wydziału Teologicznego UJ pamiętali bp. M. Klepaczowi, że we wrześniu 1954 r. w dniu oznaczonym na audiencję dla ks. prof. E. Florkowskiego i ks. prof. K. Klósaka „rozmysłnie wyjechał z Warszawy, nie wyznaczając nowego terminu”. Zob. Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKr), b. sygn., „Starania o wskrzeszenie Wydziału Teologicznego UJ”, Kronika, s. 1.

Dwa lata później w Polsce doszło do przełomu październikowego 1956 r. i następującej po nim „odwilży”. Nowe władze komunistyczne z Władysławem Gomułką jako I sekretarzem Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej odcięły się „od błędów przeszłości” i zapowiedziały nowy kurs³. Kardynał Stefan Wyszyński powrócił z miejsca internowania do Warszawy. Na styczeń roku następnego zapowiedziano wybory parlamentarne. Rozbudzono nadzieje. To oznaczało, że będzie można również podjąć starania o przywrócenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Na Wydziale Teologicznym ATK powstała komisja, złożona z księży profesorów krakowskich, do spraw reaktywowania Wydziału Teologicznego na UJ (Roszkowski, 1991, s. 730–737).

Temat został już podjęty. Mieczysław Barcik uczynił to w artykule pt. *Próba przywrócenia Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim (1956–1957)*, a ks. Adam Kubiś w artykule *Z dziejów usuwania teologii/Wydziałów Teologicznych z Uniwersytetów*, także w książce pt. *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie 1954–1981 r.* Ponadto na uwagę zasługuje tekst Wandy Łuczak pt. *Unieważnić „stalinowski rozbiór”. Uniwersytetu Jagiellońskiego – walka o powrót oderwanych Wydziałów w latach 1956–1957*. Teksty poświęcone Wydziałowi Teologicznemu zostały opracowane przede wszystkim na podstawie materiału znajdującego się w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także materiałów przechowywanych w spuściznie ks. prof. Władysława Wichra, znajdującej się w Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie (Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie (AUJP2); Barcik, 2000, s. 665–678; Kubiś, 2008, s. 49–61; Łuczak, 2015, s. 149–165).

Idea nowego spojrzenia na podane w tytule zagadnienie pojawiła się w związku z odkrytymi materiałami aktowymi w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie. O ile wyżej wymienieni badacze w tym archiwum poznali zawartość wiązki akt zatytułowanej „Wydział Teologiczny”, o tyle nie odwołują się do poszytu zatytułowanego „Starania o powrót WT na UJ”. W nim uwagę zwraca kilkanaście listów skierowanych przez uczonych Wydziału Teologicznego UJ do prymasa Polski ks. kard. Stefana Wyszyńskiego. Autor postanowił je chronologicznie zestawić i omówić. Wydaje się, że te pisma mające formę relacji o stanie negocjacji w sprawie przywrócenia Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński, zebrane razem, poszerzają i porządkują temat. Ponadto pozwalają na przedstawienie swego kalendarium starań. Te „raporty o stanie

3 Tym niemniej Józef Cyrankiewicz jako prezes Rady Ministrów zachował swoje stanowisko. Był premierem w latach 1954–1970, podobnie jak mianowany 27 kwietnia 1956 r. (a więc jeszcze przed przesileniem i „odwilżą”) minister szkolnictwa wyższego Stefan Żółkiewski. Był nim w latach 1956–1959.

negocjacji” skierowane do prymasa Polski przygotowane zostały albo przez członków Wydziału Teologicznego UJ występujących *in gremio*, albo przez kilku z nich, albo jednostkowo przez ks. prof. I. Różyckiego. Osobne miejsce zajmują dwa teksty, które są sprawozdaniami z audyencji odbytych u kard. S. Wyszyńskiego. Chronologicznie dwa teksty pochodzą z 1956 r., 27 listopada i z 15 grudnia tego roku. Najwięcej z roku 1957, 9 stycznia – opis audyencji i list, 22 stycznia, 11 lutego, 21 lutego, 10 kwietnia, 24 czerwca, 18 sierpnia – opis audyencji i 19 października. Natomiast z roku 1958 pochodzi 5 tekstów: z 7 stycznia, 15 stycznia, 8 lutego, 15 kwietnia i 25 czerwca. Ks. prof. I. Różycki był sekretarzem przygotowującym dokumenty, z czasem stał się osobą najbardziej zaangażowaną w sprawę powrotu Wydziału Teologicznego na UJ⁴.

Podniętą do podjęcia tematu są także słowa, które Jan Paweł II wypowiedział 8 czerwca 1997 r. w kolegiacie św. Anny w Krakowie w przemówieniu na 600-lecie Wydziału Teologicznego:

Ten bolesny okres zasługuje ze wszelkich miar na rzetelną dokumentację i pogłębione studium historyczne. Kościół nigdy się nie pogodził z faktem jednostronnej i niesprawiedliwej likwidacji Wydziału przez ówczesne władze państwowe. Robił wszystko, aby środowisko uniwersyteckie Krakowa nie było pozbawione akademickiego studium teologii. Pomimo

4 Ks. prof. Ignacy Różycki ur. się w 1911 r. w Kryspinowie k. Krakowa. Po maturze w 1930 r. wstąpił do Krakowskiego Seminarium Duchownego i podjął studia na Wydziale Teologicznym UJ. Już w 1931 r. abp metropolita krakowski Adam S. Sapieha, po pierwszym roku jego studiów w Krakowie, skierował go do Rzymu. Kształcił się w Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza (Angelicum) w Rzymie. Miejszem jego formacji do kapłaństwa było Papieskie Seminarium Francuskie w Rzymie. W 1934 r. abp A. Sapieha wyświęcił go na kapłana w katedrze na Wawelu i polecił kontynuację studiów rzymskich. Zamieszkał w Papieskim Instytucie Polskim w Rzymie. W lipcu 1937 r. uzyskał stopień doktora teologii. Następnie udał się do Monachium, gdzie uczestniczył w seminarium naukowym z dogmatyki u prof. M. Grabmanna. Studiował filozofię i teologię średniowieczną. Na Uniwersytecie Jagiellońskim przeprowadził nostryfikację studiów zagranicznych i tytułu doktorskiego. Od 1 lutego 1939 r. asystent na Wydziale Teologicznym UJ i rektor tzw. Małego Seminarium. W okresie okupacji prowadził wykłady z dogmatyki katolickiej w krakowskim i częstochowskim Seminarium Duchownym. Habilitował się w 1945 r. na Wydziale Teologicznym UJ, mając 34 lata. Kilka lat później został profesorem nadzwyczajnym. 1 maja 1954 r. został kierownikiem Katedry Dogmatyki Szczegółowej Wydziału Teologicznego UJ. Kilka miesięcy później Wydział Teologiczny decyzją władz został usunięty z Uniwersytetu Jagiellońskiego i włączony do nowo powstałej Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Od nowego roku akademickiego 1954/1955 został profesorem nadzwyczajnym ATK w Warszawie i prodziekanem Wydziału Teologicznego tejże Akademii. Równocześnie w Krakowie prowadził zajęcia dla alumnów seminariów duchownych krakowskiego, częstochowskiego i śląskiego, którzy byli studentami Wydziału Teologicznego już poza Uniwersytetem Jagiellońskim. W 1956 r. stanął na czele zespołu walczącego o przywrócenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Por. Chmura, 1989–1991, s. 519.

wielu trudności i szykan ze strony władz Wydział istniał i działał⁵ (Jan Paweł II, 2005, s. 985).

Dokumentem, który jest punktem odniesienia dla następującej po nim korespondencji, jest list ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego napisany zaledwie kilka dni po uwolnieniu go z internowania i powrocie do Warszawy, skierowany do ks. prof. Tadeusza Glemmy, z 31 października 1956 r.

W tych dniach dowiedziałem się, że w kołach Księży Profesorów Wydziału Teologicznego UJ są dążenia do przywrócenia Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pragnę określić swoje stanowisko. Wydział Teologiczny był zawsze chlubą UJ, a przez całe wieki był jego jedyną pozycją naukową. Połączenie go z ATK było wielką krzywdą, wyrządzoną dla kultury narodowej i katolickiej. Krzywdę tę należy naprawić. Trzeba przywrócić Uczelni Jagiellońskiej jej Serce. Starania Księży Profesorów środowiska krakowskiego o przywrócenie Wydziału Teologicznego Uniwersytetowi Jagiellońskiemu witam z radością i gorąco popieram. Przekazuję Księdzu Profesorowi to stanowisko do wiadomości, by wzmocnić starania Księży Profesorów i oszczędzić im zbędnych trudności. Łączę wyrazy głębokiej czci, którą zawsze żywiłem dla osoby Księdza Profesora i Jego rzetelnej pracy naukowej (Prokop, 2008, s. 99).

List był wyrazem poparcia prymasa Polski dla dalszych działań. W ten sposób ks. kard. S. Wyszyński stał się pierwszym hierarchą, który tak zdecydowanie deklarował swoje poparcie dla powrotu Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. List prymasa Polski z 31 października 1956 r. został przyjęty przez grono profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ jako zobowiązanie do działania. Podjęli je od października 1956 r. do czerwca 1958 r. i o wszystkich podjętych krokach informowali ks. kard. S. Wyszyńskiego.

W odpowiedzi na list ks. prymasa S. Wyszyńskiego do ks. prof. T. Glemmy profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali do niego 6-stronicowy memoriał noszący datę 27 listopada 1956 r. Podpisało go 17 pracowników naukowych: profesorów, docentów, wykładowców i asystentów. To księża profesorowie Antoni Bystrzonowski, Władysław Wicher, Tadeusz Glemma, Aleksy Klawek, Tadeusz Kruszyński, Teofil

5 Te słowa Jan Paweł II wypowiedział także jako świadectwo, skoro w czerwcu 1953 r. Rada Wydziału Teologicznego UJ powierzyła mu wykłady z etyki społecznej. Ostatnia habilitacja na Wydziale Teologicznym UJ to właśnie habilitacja ks. dr. K. Wojtyły. Po usunięciu Wydziału Teologicznego z UJ ks. dr hab. K. Wojtyła podjął pracę na KUL, ale przez zamieszkanie w jednym domu z ks. prof. I. Różyckim (Kraków, ul. Kanonicza 19) na każdym etapie starań o powrót Wydziału Teologicznego na UJ był informowany i konsultowano się z nim. Wiele dokumentów sygnował swoim podpisem.

Długosz, Marian Michalski, Eugeniusz Florkowski, Kazimierz Kłósak, Ignacy Różycki, Aleksander Usowicz, Eugeniusz Wyczawski, Stanisław Grzybek, Józef Rozwadowski, Władysław Smereka, Julian Groblicki i Karol Wojtyła. Zawarte w nim tezy wyczerpują większość argumentów, które zostały później użyte w memoriałach i listach do władz politycznych oraz instytucji nauki i kultury⁶.

„Batalia” o wskrzeszenie Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim

Autorzy memoriału odwołali się do sesji, którą 16 listopada 1956 r. zorganizował Wojewódzki Komitet Frontu Narodowego w Krakowie. Mówcy wywodzący się z grona profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego domagali się, aby po latach niszczącego stalinizmu oddać uniwersytetowi sprawiedliwość przez przywrócenie oderwanych od niego wydziałów: lekarskiego, teologicznego i rolnego, ponadto domagali się zwrotu Drukarni Uniwersyteckiej i reaktywowania Polskiej Akademii Umiejętności. To przede wszystkim głos prof. UJ Jana Hulewicza, który znalazł wsparcie prof. Karola Estreichera, przewodniczącego Wojewódzkiego Komitetu Frontu Narodowego w Krakowie, jak i głos przedstawiciela społeczności studenckiej UJ⁷ (Łuczak, 2015, s. 153–154). Szkoda, że ten postulat przywrócenia Wydziału Teologicznego w Krakowie nie znalazł się w rezolucji końcowej. Tym niemniej temat został podjęty (Barcik, 2000, s. 665–666). Wśród autorów wyżej wspomnianego memoriału do prymasa Polski znajdowali się ci, którzy już 21 listopada 1956 r. wypowiedzieli się w sprawie powrotu Wydziału Teologicznego na UJ. To członkowie Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Krakowie. Oni to zwrócili się do Prezydium Rady Ministrów z „usilną prośbą” o cofnięcie uchwały z 11 sierpnia

6 We wstępie profesorowie, wykładowcy i asystenci byłego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego podziękowali ks. kard. S. Wyszyńskiemu za niezwykle życzliwe ustosunkowanie się do sprawy przywrócenia w Krakowie Wydziału Teologicznego UJ. Życzliwość kard. S. Wyszyńskiego ośmieliła ich do przesłania na jego ręce przygotowanego memoriału. Wyrażali nadzieję, że ów memoriał za przyzwoleniem ks. kard. prymasa dotrze do Episkopatu Polski, który wystąpi do rządu z prośbą o przywrócenie w Krakowie Wydziału Teologicznego UJ. W pierwszej części memoriału ww. profesorowie przekonywali, że przywrócenia Wydziału Teologicznego UJ domaga się najpierw dobro religii katolickiej w Polsce. W drugiej części profesorowie podpisani pod memoriałem dowodzili, że powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński domaga się również dobro narodu polskiego.

7 Autorka wymienia także głos prof. Bogumiła Pawłowskiego, który apelował: „winien również wrócić na 600-letni Jubileusz Uniwersytetu dawny Wydział Teologiczny”.

1954 r. znoszącej Wydział Teologiczny na UJ. Uznali to za decyzję niezwykle szkodliwą, skoro

setki studentów teologii straciły naraz, bez swej winy i ku swemu wielkiemu rozgoryczeniu, możliwość odbywania studiów teologicznych na wyższej uczelni państwowej, w warunkach sprzyjających zdobywaniu gruntownej wiedzy i ewentualnie także naukowych stopni akademickich (Barcik, 2000, s. 666–667)⁸.

Koledzy z Akademii Teologii Katolickiej, znając stanowisko profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ wyrażone w przygotowywanym memoriale do prymasa Polski, udzielili im poparcia. 27 i 28 listopada 1956 r. Rada Wydziału Teologicznego i Rada Wydziału Filozofii Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie poparły wniosek o podjęcie starań w sprawie wyłączenia Wydziału Krakowskiego z Akademii Teologii Katolickiej i włączenia go z powrotem do Uniwersytetu Jagiellońskiego (AKMKr, Kronika wydarzeń, s. 1). Pozytywne wiadomości napłynęły także z Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1 grudnia 1956 r., wobec końca epoki stalinowskiej, przeprowadzono wolne wybory rektorskie na Uniwersytecie Jagiellońskim. Rektorem UJ został prof. Zygmunt Grodziński. 3 grudnia tego roku profesorowie i asystenci byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali list do nowego rektora i Senatu UJ, w którym poinformowali o już podjętych krokach prymasa Polski i kadry ATK w omawianej sprawie. List został życzliwie przez niego przyjęty. W grudniu 1956 r. ta sama grupa profesorów skierowała list do Senatu UJ, do Senatu ATK, a równocześnie do Urzędu ds. Wyznań. Zarówno Senat Akademicki UJ, jak i Senat Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie 12 grudnia 1956 r. podzielił stanowisko profesorów, opowiadając się za powrotem Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Tego dnia profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali także pismo do Departamentu Studiów Uniwersyteckich⁹.

Mając takie poparcie, 15 grudnia 1956 r. czterej profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ, ks. prof. Władysław Wicher, ks. prof. Tadeusz

8 Prezesem PTT w 1956 r. był najpierw ks. prof. Władysław Wicher, a następnie ks. prof. Eugeniusz Florkowski.

9 Ks. rektor ATK Wincenty Kwiatkowski 12 grudnia 1956 r. skierował w imieniu uczelni memoriał do ministra szkolnictwa wyższego S. Żółkiewskiego, wyrażając nadzieję, że „przywrócenie WT na UJ przyczyni się do usunięcia powstających na tym tle zażrażeń”. 20 grudnia 1956 r. ks. prof. W. Wicher (ostatni prodziekan na WT UJ) przekazał rektorowi UJ odpis memoriału skierowanego 12 grudnia tr. przez rektora ATK do ministra S. Żółkiewskiego. Ks. Wicher prosił rektora UJ prof. Z. Grodzińskiego, „żeby zechciał zająć wobec sprawy restytucji Wydziału Teologicznego w Krakowie życzliwe stanowisko w czasie, który uzna za najbardziej odpowiedni”. Zob. Barcik, 2000, s. 671–672.

Glemma, ks. prof. E. Florkowski i ks. prof. I. Różycki, działając w imieniu wszystkich kolegów, skierowali list do ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego. Na początku napisali:

Wykonując zalecenie Waszej Eminencji, zawarte w liście do naszego kolegi Ks. Prof. T. Glemmy, poczytujemy sobie za zaszczytny obowiązek powiadomić Waszą Eminencję, jakie do dnia dzisiejszego podjęliśmy starania o powrót Wydziału Teologicznego UJ do Krakowa (AKMKr, s. 5),

wyraźnie się na wspomniany już list powołując. Profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ poinformowali księdza prymasa, że oprócz memoriału wysłanego na jego ręce 27 listopada wystosowali dwa dalsze, o podobnej treści: jeden do Urzędu do spraw Wyznań, drugi do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. W liście znalazła się także informacja, że z inicjatywy profesorów krakowskich Senat Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie opracował i wysłał do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego wniosek o powrót Wydziału Teologicznego UJ do Krakowa. W końcu listu zapowiedzieli, że przygotowuje się wystąpienie profesorów świeckich Uniwersytetu Jagiellońskiego opowiadających się za powrotem Wydziału Teologicznego na Wszechnicę Jagiellońską. Równocześnie autorzy tego listu przedstawili stanowisko strony rządowej w tej sprawie. Na podstawie otrzymanej korespondencji stwierdzili, że Departament Szkolnictwa Uniwersyteckiego w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego nie widzi żadnej potrzeby wydzielienia Wydziału Teologicznego UJ z Akademii Teologii Katolickiej i przeniesienia go do Krakowa – przeciwnie, zauważa poważne trudności, wpływające – jego zdaniem – z braku naukowych kadr. Poza tym Departament Szkolnictwa Uniwersyteckiego twierdził, że tylko najwyższe czynniki – ponad Ministerstwem – mogą zdecydować o powrocie Wydziału Teologicznego UJ do Krakowa. Odnosząc się do zarzutu braku naukowych kadr zgłoszonego przez przedstawiciela Departamentu Szkolnictwa Uniwersyteckiego, autorzy listu wyjaśnili, że wszystkie 12 katedr – jakimi Wydział Teologiczny UJ rozporządzał w roku 1954 w chwili wcielenia do Akademii Teologii Katolickiej – mogą być obsadzone pełnowartościowymi, habilitowanymi siłami z krakowskiego ośrodka (AKMKr, s. 5–6).

Nowe możliwości do negocjacji upatrywano w działalności utworzonej 4 listopada 1956 r. Komisji Wspólnej strony rządowej i Episkopatu. Rząd reprezentowali członek Biura Politycznego Jerzy Morawski i nowy szef Urzędu do spraw Wyznań Jerzy Sztachelski występujący w randze ministra. Stronę kościelną reprezentowali bp Michał Klepacz i sekretarz Episkopatu bp Zygmunt Choromański. 8 listopada 1956 r. Komisja Wspólna spotkała się po raz pierwszy. W listopadzie 1956 r. Komisja

Wspólna spotykała się co kilka dni. Strona kościelna proponowała, aby stosunki państwo–Kościół były rozwiązywane w sposób zbliżony do konkordatu z 1925 r. W grudniu 1956 r. rozmowy Komisji Wspólnej koncentrowały się wokół uchylenia stalinowskiego dekretu o obsadzaniu stanowisk kościelnych i zastąpienia go nowym aktem prawnym, a dalej wokół przywrócenia nauki religii w szkołach czy powołania kapelanów szpitalnych, wojskowych i więziennych. Wobec tych zasadniczych kwestii sprawa krakowskiego Wydziału Teologicznego nie miała wtedy szans na podjęcie¹⁰ (Dudek i Gryz, 2003, s. 110–111).

Jeszcze w drugiej połowie grudnia 1956 r. wyżej wymienieni profesorowie podjęli próbę rozszerzenia tematu powrotu Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński przez publikację artykułów w prasie. Ks. prof. I. Różycki prosił ks. dr Józefa Gawrona, redaktora „Gościa Niedzielnego”, o wsparcie sprawy artykułem zamieszczonym w tym tygodniku, zapowiadając, że osobny artykuł ukaże się w „Tygodniku Powszechnym”¹¹. Początkowo swoją gotowość napisania artykułu do „Tygodnika Powszechnego” wyrażali znakomity językoznawca UJ prof. Witold Taszycki i słynny botanik prof. Władysław Szafer, ale finalnie go z różnych powodów nie napisali¹². Wsparcie dla sprawy powrotu Wydziału Teologicznego okazał prof. Jan Miodoński; na wiecu przedwyborczym, który odbył się w Filharmonii Krakowskiej 4 stycznia 1957 r., podjął on temat poważnego rozdrobnienia Uniwersytetu Jagiellońskiego,

od którego oddzielono wiele dyscyplin naukowych, powodując tym samym spadek autorytetu *Almae Matris Jagellonicae* nie tylko w społeczeństwie polskim, ale także wśród społeczności międzynarodowej (AKMKr, s. 28; Barcik, 2000, s. 666).

Trzeci i czwarty chronologicznie dokument w omawianej sprawie to list profesorów z 9 stycznia 1957 r. i sprawozdanie z audjencji danej przez ks. kard. Stefana Wyszyńskiego delegacji byłego Wydziału Teologicznego UJ tego samego dnia. Do spotkania doszło rano w rezydencji księdza prymasa przy ul. Miodowej w Warszawie. Przybyli ks. E. Florkowski, ks. I. Różycki i ks. A. Usowicz, którzy przedstawili ks. prymasowi list profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ (AKMKr, s. 50). W liście

10 W styczniu 1957 r. spotkania Komisji Wspólnej zawieszono z powodu kampanii wyborczej przed wyborami do Sejmu.

11 Cenzura nie dopuściła do publikacji artykułu o Wydziale Teologicznym w „Gościu Niedzielnym”.

12 Prof. W. Szafer „odmówił napisania takiego artykułu i szeroko to umotywował, podkreślając, że sam osobiście jak najgoręcej popiera sprawę reaktywizacji Wydziału, natomiast prof. W. Taszycki odmówił z powodu choroby”. Zob. Barcik, 2000, s. 667.

informowali, że 21 grudnia 1956 r. odbyło się wspólne posiedzenie senatów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Medycznej, na którym rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego odczytał wniosek Akademii Teologii Katolickiej do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Z kolei 4 stycznia 1957 r. profesorowie ks. W. Wicher i ks. I. Różycki osobiście rozmawiali z rektorem UJ prof. Zygmuntem Grodzińskim. Po rozmowie sporządzono protokół, w którym zapisano najważniejsze tezy jego wypowiedzi¹³ (AKMKr, s. 50).

W dalszej części raportu księża profesorowie informowali, że staraniem członków Wydziału Teologicznego UJ ukaże się w najbliższym czasie w „Tygodniku Powszechnym” artykuł domagający się powrotu Wydziału Teologicznego na UJ napisany przez jednego z profesorów świeckich Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także, że za zgodą księży biskupów jest w toku wystąpienie alumnów wszystkich trzech seminariów duchownych: krakowskiego, śląskiego i częstochowskiego z prośbą do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Równocześnie autorzy listu zwrócili uwagę na stanowisko p.o. pierwszego sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Krakowie dr. Bolesława Drobnera, który z końcem roku 1956 oświadczył, że Wydział Teologiczny nigdy do Krakowa nie wróci. Dalej odnotowali, że w kilku dziennikach pojawiła się informacja o utworzeniu Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, której zadaniem będzie realizacja technicznych szczegółów przeniesienia Wydziału Teologicznego UJ do Krakowa. Skoro jednak decyzja o powrocie Wydziału będzie podejmowana jedynie przez najwyższe czynniki polityczne, członkowie Wydziału Teologicznego UJ – zachęceni w tym przez ks. arcybiskupa E. Baziaka – usilnie prosili księdza prymasa, by możliwie najrychlej poruszył tę sprawę w rozmowach Komisji Wspólnej (AKMKr, s. 50–51).

Po zapoznaniu się z listem ks. kard. Wyszyński oświadczył, że dotąd nie było rozmów z rządem na temat Wydziału Teologicznego, ale że

13 Rektor UJ Z. Grodziński powiedział im, że: (a) sprawa powrotu Wydziału Teologicznego na UJ jest zagadnieniem politycznym i dlatego Senat UJ nie może urzędowo o nią zabiegać, nie znając stanowiska najwyższych czynników politycznych w kraju; (b) jeśli Senat UJ będzie urzędowo pytany w tej sprawie, rektor UJ nie widzi nikogo, kto by był przeciwny powrotowi Wydziału Teologicznego na UJ; (c) ponadto rektor dodał, że dla takiej szkoły jak Uniwersytet Jagielloński jest rzeczą dobrą odzyskać jeszcze jeden wydział, zwłaszcza tak stary. Opinia w sprawie przywrócenia Wydziału Teologicznego na UJ ze strony władz uniwersyteckich nie była szczerą, skoro prorektor UJ S. Grzybowski we *Wspomnieniach* (Kraków 1999, s. 679) napisał, „Grodziński był zdecydowanym przeciwnikiem powrotu wydziału teologii, obawiając się jego wpływów na Uniwersytecie (...). Stanowisko Grodzińskiego co do powrotu wydziału teologii w pełni podzielałem”. Zob. Łuczak, 2015, s. 153.

sprawa jego przywrócenia jako instytucji kościelnej zniszczonej była sygnalizowana na liście spraw do załatwienia. Prymas wyrażał nadzieję na pomyślne załatwienie tej ważnej sprawy, a w argumentacji za przywróceniem Wydziału polecił unikać akcentów politycznych, wysuwać zaś racje natury ogólnej, narodowe, m.in. wskazał jego wpływ na utrzymanie polskości wśród katolickiego duchowieństwa Śląska przed założeniem niemieckiego uniwersytetu we Wrocławiu. Na pytanie ks. Różyckiego, co jego zdaniem można jeszcze uczynić, ks. prymas radził dotrzeć do Władysława Gomułki i to przed 25 stycznia 1957 r., skoro w okresie przedwyborczym rozmowy Komisji Wspólnej były zawieszono. Na pożegnanie ks. kard. Wyszyński podziękował za podjęte starania, co jeszcze wzmocniło determinację uczestniczących w audiencji w prowadzeniu dalszych działań¹⁴.

Wspomniany w liście artykuł zamieszczony w „Tygodniku Powszechnym” ukazał się 13 stycznia 1957 r. Jego autorem był poseł dr Stanisław Stomma. Tytuł publikowanego tekstu to *Mądrość tradycji*¹⁵. Przykładem rosnącej aktywności profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ były dwa listy podpisane przez absolwentów Wydziału z datą 10 stycznia 1957 r. Jeden z nich został skierowany do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Nauki, a drugi do Urzędu ds. Wyznań. To zapewne efekt zabiegów ks. prof. I. Różyckiego. Zwrócił się on do księży, którzy ukończyli Wydział Teologiczny UJ, z prośbą o wsparcie. Ponadto 20 stycznia 1957 r. profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali dwa pisma, jedno do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Nauki, a drugie do Komisji Wspólnej na ręce Jerzego Sztachelskiego, z przypomnieniem, że na list skierowany do Urzędu ds. Wyznań z 12 grudnia 1956 r. dotąd nie otrzymali odpowiedzi¹⁶. Nazajutrz 21 stycznia 1957 r. ks. prof. I. Różycki przesłał do sekretarza Episkopatu Polski bp. Zygmunta Choromańskiego kopię pisma, jakie „na życzenie Prymasa” profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ przesłali do Komisji Wspólnej¹⁷. Ks. prof. Różycki przesłał ją także bp. M. Klepaczowi. 22 stycznia profesorowie skierowali 7-stronicowy memoriał do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki,

14 18 stycznia 1957 r. w auli UJ odbyło się spotkanie z kandydatem na posła z Krakowa, ówczesnym premierem Józefem Cyrankiewiczem. Uczestniczył w nim dr Stanisław Stomma, niebawem poseł na Sejm PRL. Powrócono do tematu scalenia wydziału lekarskiego, teologicznego i rolnego z UJ. J. Cyrankiewicz wysłuchał opinii, ale nie podjął żadnych działań. Zob. Barcik, 2000, s. 666.

15 „Przywrócenie WT w ramy UJ nikomu i niczemu nie zagraża, a będzie uszanowaniem historycznego charakteru tej instytucji” (Stomma, 1957, s. 2).

16 20 stycznia 1957 r. odbyło się głosowanie do Sejmu, pierwsze po ustaniu reżimu stalinowskiego. Władze spodziewały się poparcia ze strony Kościoła. Zob. Czaczkowska, 2013, s. 284.

17 Na początku 1957 r. w Komisji Wspólnej miejsce Jerzego Morawskiego zajął Zenon Kliszko.

zapewniając, że „powrót WT na UJ nie naruszy w niczym ani konstytucji polskiej, ani pełnej autonomii świeckości nauki” (Barcik, 2000, s. 675). Tego dnia informowali ks. prymasa o poczynionych zabiegach.

22 stycznia 1957 r. ks. prof. I. Różycki sporządził kolejne pismo do ks. prymasa. Wraz z nim posyłał kopię pisma, jakie profesorowie Wydziału Teologicznego UJ skierowali do Komisji Wspólnej wprost na ręce ministra J. Sztachelskiego, informując, że zawiera nową argumentację. Pismo o tej samej treści co załączony w kopii wniosek do Komisji Wspólnej wysłali równocześnie do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego. Ponadto informowali księdza prymasa, iż

bardzo życzliwi nam profesorowie Wydziału Prawa UJ nie widzieli celowości delegacji mieszanej z kilku osób do Władysława Gomułki. W jej miejsce napisaliśmy obszerny memoriał do Komitetu Centralnego PZPR i mamy zapewnienie, że w ciągu bieżącego tygodnia, przed 25. b.m., dotrze do rąk własnych Władysława Gomułki (AKMKr, s. 39).

Memoriał zbierał w jedno wszystkie argumenty poruszone w innych pismach do władz państwowych. Profesorowie Wydziału Teologicznego rozważali myśl delegacji poselskiej z terenu krakowskiego do W. Gomułki; liczyli na posłów: prof. J. Miodońskiego, S. Stommę, Stefana Kisielewskiego (AKMKr, s. 39). Następnego dnia, 23 stycznia, w „Tygodniku Powszechnym” ukazał się kolejny artykuł na temat Wydziału Teologicznego w Krakowie. Autorem był ks. prof. I. Różycki, który opublikował tekst pt. *Wydział królowej Jadwigi* (Różycki, 1957, s. 4 i 6). Jeszcze 24 stycznia 1957 r. profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali list do rektora UJ, a 29 stycznia list otwarty do prezydium Rady Ministrów i do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego (AKMKr, s. 66). Kilka dni wcześniej, 25 stycznia 1957 r., księża profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ zwrócili się ponownie do władz UJ, prosząc, by Senat Akademicki UJ zechciał poprzeć starania o reaktywację Wydziału. Za jego przywróceniem opowiedziała się Rada Wydziału Prawa UJ. Oto bowiem na posiedzeniu w dniu 12 lutego 1957 r. Rada Wydziału Prawa uznała, że przywrócenie Wydziału Teologicznego byłoby aktem naturalnym, słusznym, a nawet byłby to rodzaj zadośćuczynienia za wyrządzoną krzywdę (Barcik, 2000, s. 672). 22 lutego tr. Senat Akademicki UJ jednogłośnie opowiedział się za reaktywowaniem Wydziału Teologicznego, jakkolwiek prorektor prof. Stefan Grzybowski zwracał uwagę, że ostateczne decyzje będą podejmowane nie przez uczonych, ale polityków (Barcik, 2000, s. 672). Temat Wydziału Teologicznego pojawił się także na posiedzeniu Komisji Wspólnej. W kronice prowadzonej przez ks. prof. I. Różyckiego pod datą 11 lutego 1957 r. napisano:

po czterokrotnych usiłowaniach Episkopatu po raz pierwszy rozmowa Komisji Wspólnej. Rząd nie godzi się by uniwersytety były wyznaniowe, w zamian proponuje filię Akademii Teologii Katolickiej w Krakowie¹⁸ (AKMKr, s. 1 i 71).

Taką samą datę, 11 lutego 1957 r., nosi też kolejny list ks. I. Różyckiego do ks. prymasa pisany w imieniu członków Wydziału Teologicznego. W nim ks. prof. Różycki informował, że zgodnie z życzeniem księdza prymasa memoriał profesorów Wydziału Teologicznego do KC PZPR był już 25 marca tr. w rękach Władysława Gomułki. Informował także, że profesorowie UJ – prof. A. Vetulani – zainterpelowali podczas spotkania przed wyborami parlamentarnymi premiera J. Cyrankiewicza w sprawie powrotu Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński¹⁹. Ponadto profesorowie Wydziału Teologicznego wystosowali pismo do Senatu UJ z prośbą o poparcie ich starań o powrót na Uniwersytet. Według ich wiedzy miało ono być rozpatrywane na najbliższym posiedzeniu Senatu UJ. W zakończeniu informowali, że planowane jest ogłoszenie artykułu w krakowskiej prasie codziennej, mianowicie w „Dzienniku Polskim”, oraz że w przygotowaniu jest również wystąpienie młodzieży świeckiej szkół wyższych Krakowa. Ks. prof. I. Różycki w imieniu swoim i kolegów z Wydziału Teologicznego prosił księdza kardynała Wyszyńskiego „o dalsze życzliwe pokierowanie naszymi poczynaniami” (AKMKr., s. 61). Tego samego dnia, 11 lutego, ks. prof. Różycki kopię pisma do kard. Wyszyńskiego przesłał bp. Choromańskiemu, sekretarzowi Konferencji Episkopatu Polski, jak i bp. B. Kominkowi (AKMKr., s. 62). Dnia 14 lutego 1957 r. rano delegacja profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ została przyjęta przez kard. Wyszyńskiego w jego pałacu biskupim przy ul. Miodowej 17 w Warszawie. Tego dnia wieczorem doszło do spotkania w mieszkaniu ks. prof. Różyckiego w Krakowie przy ul. Kanoniczej 19. Ks. I. Różycki powiedział, że bp Klepacz prosił go o wypracowanie kilka wariantów powrotu Wydziału Teologicznego możliwych do przyjęcia. Ponadto ks. I. Różycki poinformował zgromadzonych, że Rada Wydziału

18 Pod datą 11 lutego 1957 r. ks. I. Różycki przedstawił stanowisko Rządu PRL w Komisji Wspólnej w oświadczeniu: „Uniwersytet nie może być wyznaniowy, dlatego nie może mieć Wydziału Teologicznego. Chociaż na Zachodzie są Wydziały Teologiczne u nas jest inaczej. Wobec tego w Krakowie może powstać tylko studium teologiczne poza uniwersytetem”. Komentując te słowa członków rządu w Komisji Wspólnej, ks. I. Różycki napisał: „stanowisko wyrażone w słowach «u nas inaczej» jest niezyciowym doktrynerstwem. Utworzenie studium teologicznego w Krakowie poza UJ nie zadowoli nikogo, ani wierzących, ani niewierzących. U nas «musi być inaczej», jeśli są racje gospodarcze lub ustrojowe”.

19 Premier J. Cyrankiewicz miał wtedy powiedzieć, że nie widzi żadnych przeszkód na drodze do jego urzędywistnienia.

Prawa UJ opowiedziała się za powrotem Wydziału Teologicznego i taki wniosek przedłożyła Senatowi. Ks. I. Różycki z satysfakcją stwierdził niemal jednogłośnie członków Rady Wydziału Prawa, skoro tylko dwu było przeciw (AKMKr, s. 72).

Dziesięć dni później 21 lutego 1957 r. ks. prof. W. Wicher i ks. prof. I. Różycki skierowali na ręce prymasa Polski kolejny list. Informowali w nim, że włączenie do Uniwersytetu Jagiellońskiego oderwanych wydziałów: teologicznego, medycznego, rolniczego, jest jednym z zadań, jakie 31 stycznia tego roku oficjalnie przyjął na siebie uczelniany Komitet Obchodu 600-lecia Uniwersytetu Jagiellońskiego. Informowali o uchwale Rady Wydziału Prawa UJ z 12 lutego, w której domaga się powrotu na Uniwersytet Jagielloński wszystkich trzech oderwanych wydziałów. Te działania ze strony Uniwersytetu skłoniły członków Wydziału Teologicznego do prośby skierowanej do księdza prymasa,

aby w rozmowach z Rządem pełnoprawne włączenie Wydziału Teologicznego do UJ, miał za jedyny cel i nigdy z tego celu nie rezygnował, podobnie jak w r. 1954 stale protestował przeciw usunięciu Wydziału Teologicznego z UJ (AKMKr, s. 73).

List kończy zapewnienie, że członkowie Wydziału Teologicznego UJ ze swej strony nie zaprzestaną starań leżących w ich mocy, dopóki cel nie zostanie urzeczywistniony, zwłaszcza jeśli liczyć mogą na poparcie ze strony krakowskiego świata nauki (AKMKr, s. 67). Tego samego dnia, 21 lutego, ks. prof. Różycki skierował pismo do bp. Klepacza, w którym zgodnie z jego sugestią zaproponował kilka możliwych wariantów procedowania powrotu Wydziału Teologicznego na UJ (AKMKr, s. 74–70).

24 lutego 1957 r. Senat UJ uchwalił wniosek o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński²⁰ (Łuczak, 2015, s. 162). Miało to nastąpić od 1 października 1957 r., a więc od nowego roku akademickiego. W tej sytuacji ks. Różycki, zdając sobie sprawę, że jest niewiele czasu i że niezbędne będą bardzo intensywne prace, złożył rezygnację z funkcji przedstawiciela Rady Wydziału Teologicznego w Senacie Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Już 28 lutego tego roku ks. prof. Różycki przygotował i wysłał kolejny list profesorów byłego Wydziału Teologicznego UJ do Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, a 1 marca tr. do bp. B. Kominka. 16 marca ks. Różycki zwrócił się do arcybiskupa

20 „W lutym 1957 r. rektor Grodziński przedłożył pod obrady Senatu sprawę reaktywowania Wydziału Teologicznego, przytaczając prośbę byłych pracowników WT. W dyskusji prof. Michał Patkaniowski – w imieniu pracowników – wypowiedział się za przywróceniem Wydziału Teologicznego, postulat ten poparł także prof. Grzybowski i ostatecznie Senat jednogłośnie opowiedział się za powrotem Wydziału Teologicznego”.

E. Baziaka, prosząc, aby wzmocnił i poparł głos profesorów, a 21 marca po zakończeniu Komisji Głównej Episkopatu Polski, która odbyła się w Warszawie, abp E. Baziak przekazał dwie informacje w toczącej się sprawie. Najpierw, że strona rządowa nie podjęła tematu, oświadczając, że jest to sprawa w kompetencji Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego, a następnie, że osobą, która podejmie sprawę powrotu Wydziału Teologicznego na UJ przed Radą Główną Szkolnictwa Wyższego, będzie dr Zbigniew Makarczyk. Dopiero 4 kwietnia 1957 r. Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego odpowiedziało na list z 12 grudnia 1956 r., ponowiony 20 stycznia 1957 r. Natychmiast profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ przygotowali odpowiedź (AKMKr, s. 83–84).

Datę 10 kwietnia 1957 r. nosi kolejny list ks. prof. I. Różyckiego do ks. kard. S. Wyszyńskiego. Do listu dołączył on kopię pisma skierowanego przez członków Wydziału Teologicznego UJ do Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego. Poinformował księdza prymasa, że prof. Jan Gwiazdomorski i pozostali krakowscy członkowie Rady Głównej Szkolnictwa Wyższego poprą sprawę²¹ (AKMKr, s. 82).

Wciąż wierzono, że zajęcia na Wydziale Teologicznym od 1 października 1957 r. będą mogły się odbyć już w murach Uniwersytetu Jagiellońskiego. Gdyby pojawił się problem z lokalami na biura i bibliotekę, ks. I. Różycki uzyskał (16 kwietnia 1957 r.) od abp. Baziaka zapewnienie, że „lokal na biura i na bibliotekę znajdzie się” (AKMKr, Kronika s. 1). Tego samego dnia, 16 kwietnia 1957 r., profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali kolejne pismo do Departamentu Studiów Uniwersyteckich (AKMKr, Kronika s. 675).

Tymczasem reakcja Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego na postulat Senatu UJ o powrót Wydziału Teologicznego na UJ była zdecydowanie negatywna. Niezrażony tym Senat UJ 26 kwietnia 1957 r. ponowił poparcie dla sprawy powrotu Wydziału Teologicznego na UJ. Prof. UJ Jan Gwiazdomorski potwierdził, że zobowiązuje się omawiany temat przedstawić w Radzie Głównej Szkolnictwa Wyższego. Senat UJ napisał, że

jest gorącym życzeniem całego Uniwersytetu jako korporacji akademickiej, aby swoje 600-lecie mógł obchodzić w 1964 r. w pełnym składzie, zatem wraz z reaktywowanym Wydziałem Teologicznym (AKMKr, Kronika, s. 673).

21 Ks. Różycki informował także ks. prymasa S. Wyszyńskiego, że redakcja „Dziennika Polskiego” w Krakowie nie przyjęła artykułu, jaki jeden z jej współpracowników napisał w sprawie Wydziału Teologicznego UJ.

Poparcie dla przywrócenia teologii na UJ stało się asumptem do krytyki władz uczelni ze strony Komitetu Uczelnianego PZPR²² (Łuczak, 2015, s. 163). Upływający czas oznaczał, że marzenia o uruchomieniu Wydziału Teologicznego na UJ od 1 października 1957 r. stawały się coraz bardziej ulotne (AKMKr, s. 672). Na wiosnę 1957 r. coraz więcej ludzi zdawało sobie sprawę z załamania procesu demokratyzacji życia publicznego i nawrotu do starego systemu rządzenia, systemu, w którym m.in. nie było miejsca na Wydział Teologiczny na Uniwersytecie Jagiellońskim (Łatka, 2017, s. 314–315.). Ostatni list przed wakacjami ks. prof. I. Różycki do ks. kard. Wyszyńskiego sporządził 24 czerwca 1957 r. W nim informował kardynała prymasa o krokach podjętych w minionych miesiącach²³ (AKMKr, s. 111–112). W zakończeniu listu profesorowie Wydziału Teologicznego informowali kardynała prymasa, że przygotowali z posłem dr. S. Stommą interpelację poselską, „której jednakże tenor zależy całkowicie od instrukcji Waszej Eminencji”²⁴.

Chronologicznie następną jest korespondencja w sprawie przyjęcia delegacji Wydziału Teologicznego przez prymasa Polski na spotkaniu, które odbyło się 18 sierpnia 1957 r. w Krakowie. Kilku profesorów obecnych wtedy w Krakowie zostało pisemnie zaproszonych na spotkanie do pałacu biskupiego. Byli to księża E. Florkowski, I. Różycki i A. Usowicz²⁵

22 Chodzi o wystąpienie Komisji Uczelnianej PZPR przed rektorem i przedłożenie władzom UJ dokumentu protestującego przeciw reaktywowaniu Wydziału Teologicznego na UJ.

23 W międzyczasie „o uniwersytecki fakultet teologiczny w Krakowie upominał się zdecydowanie poseł Zbigniew Makarczyk z Koła Poselskiego «Znak» w mowie poselskiej wygłoszonej 12 lipca 1957 r. na posiedzeniu Sejmu PRL (...). Negatywną opinię o teologii jako nauce, wyrażoną przez ministra szkolnictwa wyższego Stefana Żółkiewskiego, uznał za szkodliwą, gdyż nie bierze pod uwagę, że istnienia uniwersyteckiego studium teologicznego w Krakowie domagają się nie tylko względy i potrzeby kościelne, (...) ale i dobro ogólnonarodowe”. Zob. Barcik, 2000, s. 669.

24 List kończą słowa: „wobec powyższego upraszam pokornie Waszą Eminencję, w imieniu kolegów, o szczegółowe wskazówki, w jaki jeszcze sposób możemy się przysłużyć tej nadzwyczajnej drodzej nam sprawie”.

25 „Ks. E. Florkowski wyraził na wstępie podziękowanie Ks. Prymasowi za starania o wskrzeszenie Wydziału Teologicznego UJ. Następnie Ks. I. Różycki zapytał: czy od lutego 1957 r. odbyły się jakieś rozmowy Komisji Wspólnej na temat Wydziału Teologicznego UJ oraz w jakim stadium znajduje się sprawa jego powrotu do Krakowa na UJ? Ks. Kardynał odpowiedział: sprawa była poruszana, nawet na ostatnim posiedzeniu Komisji Wspólnej, ale dotąd nie ma ani przychylnego załatwienia ani też odmowy Rządu. – Należy kontynuować starania, które mogą odnieść tylko skutek wówczas, gdy społeczeństwo krakowskie wywrze swą opinią nacisk na Rząd. «Macie za sobą Senat Akademicki UJ, starajcie się jak najbardziej o głosy społeczeństwa krakowskiego». W związku z tą sugestią Ks. Kardynała zastanawiano się wspólnie, jakie sprężyny z krakowskiego terenu można by wciągnąć w akcję za przywróceniem Wydziału Teologicznego UJ. Ks. Kardynał Prymas ciągnął dalej, że Wydział Teologiczny UJ, jako korporacja kanoniczna, właściwie nadal istnieje. «Można by na was przelać uprawnienia bulli

(AKMKr, s. 117–121). Nazajutrz streszczenie ze spotkania z kardynałem prymasem ks. Różycki przekazał pozostałym członkom Wydziału, wyróżniając cztery tematy. Primo, że w sprawie powrotu Wydziału Teologicznego na UJ nie ma rządowej odmowy ani przyrzeczenia. Secundo, że ks. kard. Wyszyński wyraźnie życzy sobie, by profesorowie krakowscy opuścili ATK, gdyż taki krok ułatwi mu usunięcie stanu sprzecznego z prawem kanonicznym. Tertio, że ATK nie może liczyć na to, że zyska zatwierdzenie Stolicy Apostolskiej. Quatro, że kard. Wyszyński oczekuje dalszej aktywności profesorów w sprawie Wydziału. Po spotkaniu w mieszkaniu ks. prof. I. Różyckiego (19 VIII) postanowiono wysłać w ciągu kilku dni do ATK pisma z deklaracją wystąpienia, tak by dotarły do Warszawy przed 1 września tego roku²⁶.

Jako pierwszy 8 lipca 1957 r. rezygnację z pracy na ATK złożył ks. prof. K. Klósak, który też ogłosił powrót na Wydział Teologiczny w Krakowie. W sierpniu tego roku uczynili to ks. prof. T. Glemma i ks. prof. I. Różycki, a we wrześniu ks. prof. W. Wicher. Ponadto 30 września 1957 r. profesorowie byłego Wydziału Teologicznego UJ skierowali do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego pismo, w którym motywowali, dlaczego od 1 października tego roku nie podejmą pracy w ATK²⁷. Ich decyzję wsparła Rada Wydziału Teologicznego ATK uchwałą podjętą 25 września 1957 r., w której zwracała się do rektora i Senatu ATK, by

uwzględniając wyjątkowe okoliczności rezygnacji Profesorów Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, odnieśli się do Ministra

erekcyjnej Wydziału Teologicznego na UJ». Po tym Ks. Kardynał przeszedł samorzutnie na sprawę ATK: Nie tylko stwierdził fakt, że Rzym nie zajmuje się nią, że traktuje ją *tamquam non sit*, ale kilkakrotnie mówił w czasie przyszłym: «Rzym nie będzie się nią zajmował», a raz: «Rzym jej nie zatwierdzi». Akademia Teologii Katolickiej w Warszawie jest instytucją niekanoniczną, a on nie może, jako Prymas, tolerować stanu sprzecznego z prawem kościelnym. Decyzja Ks. K. Klósaka wystąpienia z ATK jest zdrowa. Na co Ks. I. Różycki oświadczył, że odwiedził ostatnio kolegów wykładających na ATK, a będących aktualnie w Krakowie i stwierdził, że wszyscy oni zamierzają wystąpić z ATK. Wyjaśnił następnie, dlaczego decyzja o wystąpieniu z ATK przychodzi właśnie dopiero teraz, dotąd mówiło się bowiem, a nawet Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego jakiś czas zastanawiało się nad tym, że Wydział Teologiczny UJ, wyłączony z ATK wróci podczas wakacji letnich do Krakowa: w tym wypadku występowanie z ATK nie byłoby potrzebne; po wtóre były dotąd nadzieje, a nawet krążyły pogłoski z wielu źródeł, że Stolica Apostolska uzna ATK pod pewnymi warunkami: trzeba więc było z rezygnacją czekać na autorytatywną wiadomość. Na koniec Ks. Kardynał zapytał o nazwiska tych Księżych Profesorów, którzy już oświadczyli się z gotowością wystąpienia z ATK».

26 List ks. prof. Różyckiego do jednego z członków Wydziału z 24 sierpnia 1957 r. zakończony kokluzją, że ks. kard. Wyszyński powita z radością rezygnację profesorów krakowskich jako pomoc w usunięciu stanu sprzecznego z prawem kanonicznym.

27 Koncept swojego pisma rezygnacyjnego przygotował zespół w składzie ks. prof. T. Glemma jako przewodniczący oraz ks. prof. W. Wicher i ks. dr S. Grzybek.

Szkolnictwa Wyższego o umożliwienie ww. profesorom dalszej pracy w Krakowie, zgodnie ze statutem Wydziału Teologicznego UJ²⁸.

Dnia 19 października 1957 r. 15 członków Wydziału Teologicznego skierowało do ks. kard. S. Wyszyńskiego kolejne pismo²⁹ (AKMKr, s. 137–138). Tymczasem władze nie zamierzały tolerować decyzji krakowskich profesorów. 26 listopada 1957 r. Departament Szkolnictwa Wyższego skierował do rektora ATK wiadomość w sprawie konsekwencji niepodjęcia obowiązków akademickich i wyjścia profesorów krakowskich z ATK (AKMKr, s. 145).

Nie tracąc nadziei na inaugurację roku akademickiego 1958/1959 w murach Collegium Novum UJ, ks. prof. I. Różycki na początku roku 1957/1958 udał się do biskupa Jana Stepy w Tarnowie i do biskupa Czesława Kaczmarka w Kielcach jako sufraganii metropolii krakowskiej, prosząc o zgodę i poparcie dla akcji podpisów duchowieństwa w sprawie powrotu Wydziału Teologicznego na UJ. Obaj hierarchowie się zgodzili. W listopadzie 1957 r. w auli Krakowskiego Seminarium Duchownego

28 Wymieniono ośmiu księży profesorów: T. Długosz, T. Glemma, S. Grzybek, T. Kruszyński, M. Michalski, I. Różycki, W. Wicher, E.H. Wyczawski. Por. AUPJP2, sygn. APAT, SP-4, Spuścizna ks. W. Wichra, k. 62. Odpis uchwały Rady Wydziału Teologicznego ATK z 23 IX 1957 r., Kubiś, 2005, s. 47–48.

29 „Członkowie Wydziału Teologicznego UJ, którzy w r. 1954 byli zmuszeni przystąpić do Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, spełnili to, czego oczekiwał od nich Episkopat Polski, i solidarnie wystąpili z tejże Akademii. Swoje wystąpienie z Akademii Teologii Katolickiej uważają członkowie Wydziału Teologicznego UJ jedynie za pierwszą fazę procesu, którego kontynuacji domaga się obecna sytuacja – faktyczna prawna Akademii Teologii Katolickiej oraz Wydziałów Teologicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Warszawskiego. Wystąpienie profesorów krakowskich z Akademii Teologii Katolickiej nie jest równoznaczne z wystąpieniem Wydziału Teologicznego UJ z Akademii Teologii Katolickiej, a Wydział Teologiczny UJ pozostał nadal w statusie organizacyjnym Akademii Teologii Katolickiej, jako jej integralna część składowa. Albowiem dobrowolne odejście profesorów krakowskich tak samo nie usuwa z ATK Wydziału Teologicznego UJ, jak nie wykreśliłaby go ze statutu Akademii Teologii Katolickiej ich śmierć. Według informacji, jakie posiadamy, Akademia Teologii Katolickiej nadal istnieje i działa, nie zmieniwszy swego statutu. Uzdrowienie faktycznej i prawnej sytuacji wspomnianych uczelni teologicznych domaga się zatem koniecznie, by i statutowo i faktycznie Wydział Teologiczny UJ został wyłączony z ATK i rozpoczął swą działalność w Krakowie, gdzie został erygowany. Dopiero wtedy obydwa Wydziały Teologiczne UJ i ATK znajdą się w warunkach zgodnych z przepisami prawa kanonicznego. Członkowie Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego mają nadzieję, że Episkopat Polski nie zaprzestanie usilnych starań o powrót Wydziału Teologicznego UJ do Krakowa, a ze swej strony przyrzekają czynić w tej sprawie wszystko, co leży w ich mocy”. List podpisali: ks. Antoni Bystrzowski, ks. Władysław Wicher, ks. Tadeusz Kruszyński, ks. Tadeusz Glemma, ks. Władysław Długosz, ks. Marian Michalski, ks. Eugeniusz Florkowski, ks. Kazimierz Kłósak, ks. Ignacy Różycki, ks. Eugeniusz Hieronim Wyczawski, ks. Aleksander Usowicz, ks. Stanisław Grzybek, ks. Józef Rozwadowski, ks. Julian Groblicki, ks. Karol Wojtyła.

w trakcie spotkania z księżmi archidiecezji krakowskiej ks. prof. I. Różycki przedstawił stan starań o powrót Wydziału Teologicznego na UJ i potrzebę poparcia przez zwrócenie się do katolickiego społeczeństwa Krakowa. Jeszcze w ciągu listopada 1957 r. na ręce ks. prof. I. Różyckiego wpłynęło kilka tysięcy podpisów mieszkańców Krakowa. Ponadto pojawiły się pierwsze deklaracje poparcia ze strony księży metropolii krakowskiej. Nadesłali je dziekani dekanatów z diecezji tarnowskiej i kieleckiej. 7 stycznia 1958 r. ks. prof. I. Różycki poinformował księdza prymasa o akcji zbierania podpisów poparcia dla idei powrotu Wydziału Teologicznego na UJ. Dwa dni później ks. I. Różycki udał się na rozmowę do bp. Z. Choromańskiego (AKMKr, s. 148). Datę 15 stycznia 1958 r. nosi kolejny list do księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego. Profesorowie Wydziału Teologicznego dali wyraz zaniepokojeniu plotkami, że rzekomo odwołali swoje odwołania. Faktem było, że to uczynił ks. prof. T. Kruszyński, ale był jedynym³⁰. Wobec tego księża profesorowie ponownie przedstawili prymasowi Polski swoje stanowisko³¹ (AKMKr, s. 157).

W liście przywołano przypadek ks. prof. T. Kruszyńskiego. W 1954 r. był ostatnim dziekanem Wydziału Teologicznego w Krakowie. W latach 1954–1957 był prorektorem Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. W związku z sugerowaną przez ks. prymasa akcją rezygnacji z pracy w ATK jako instytucji niekanonicznej ks. prof. T. Kruszyński zrezygnował 1 września 1957 r., ale już 8 października tego roku cofnął rezygnację. Od tej pory pozostawał w sporze z władzami ATK, które odmówiły mu prawa do nauczania, twierdząc, że jego misja kanoniczna wygasła (Bochnak i Kruszyński, 1970, s. 445).

Kolejne miejsce zajmuje list z 8 lutego 1958 r. Jest krótką notatką, którą ks. prof. Różycki w imieniu członków Wydziału Teologicznego informuje ks. kard. S. Wyszyńskiego, że w krakowskich kościołach zebrano około 30 000 podpisów za przywróceniem Wydziału Teologicznego na UJ (AKMKr, s. 164). Pismem z dnia 2 marca 1958 r. skierowanym do ks. prof. Różyckiego w sprawie Wydziału Teologicznego UJ ks. kard. Wyszyński potwierdził odbiór pism z 7 stycznia, 15 stycznia i 8 lutego 1958 r. (AKMKr, s. 166).

30 „Ponieważ rozeszły się pogłoski, że profesorowie krakowscy z Wydziału Teologicznego UJ odwołują swe wycofanie się z ATK, pozwalam sobie przesłać Waszej Eminencji kopię drugiego oświadczenia o wystąpieniu z ATK, jakie na żądanie Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego wystosowali prawie wszyscy koledzy, członkowie Wydziału Teologicznego UJ – mimo przeciwnych sugestii z różnych stron. Do przyjęcia tak sformułowanego oświadczenia nie udało się nam jedynie skłonić Ks. T. Kruszyńskiego”.

31 W zakończeniu listu czytamy: „gdyby cokolwiek pozostawało jeszcze do wyjaśnienia, gdyby cokolwiek pozostawało jeszcze do zrobienia, najuprzejmiej prosimy Waszą Eminencję o wyznaczenia nam ustnego posłuchania, gdyż niedomówienia w rzeczach subtelnych a wielkiej wagi są bardzo szkodliwe. Pragniemy uniknąć przykrych doświadczeń z r. 1954”.

Przedostatni jest list z 15 kwietnia 1958 r. skierowany do ks. prymasa S. Wyszyńskiego. Został napisany i wysłany w związku z tym, że w marcu tego roku Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego przesłało tym członkom Wydziału Teologicznego UJ, którzy pracowali w ATK, równobrzmiące pisma, w których udzieliło im bezpłatnego urlopu na rok szkolny 1957/58, z wyjątkiem ks. T. Kruszyńskiego. Wobec takiego kroku Ministerstwa profesorowie Wydziału Teologicznego UJ złożyli swoje zdecydowane oświadczenie³² (AKMKr, s. 178–179).

Ostatni jest list z 25 czerwca 1958 r. Ks. Różycki informował w nim księdza prymasa, że akcja podpisowa za powrotem Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński trwa nadal w ośrodkach przemysłowych archidiecezji krakowskiej. W chrzanowsko-jaworznickim zagłębiu zebrano pod petycjami około 30 tys. podpisów; w okręgu bielskim akcja jest właśnie w toku. Ponadto ks. prof. I. Różycki przesłał ks. kard. S. Wyszyńskiemu kopię pisma, jakie wysyłał do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego.

Mam nadzieję – napisał – że pozostali koledzy, członkowie Wydziału Teologicznego UJ – z wyjątkiem Ks. T. Kruszyńskiego – wyślą również oświadczenia o podobnej treści. Brzmienie załączonego pisma jest tak ujęte, by służyło dwom celom: a) podtrzymaniu ponownemu nieodwracalnej decyzji wystąpienia z Akademii Teologii; b) zajęciu stanowiska wobec ministerialnej decyzji, przyznającej nam bezpłatne urlopy. Nie widzimy sposobu bardziej zdecydowanego podkreślenia przez nas kościelnego punktu widzenia w tej zawikłanej sprawie. Jeśliby jednak było jeszcze cokolwiek do zrobienia, dostosujemy się do każdego życzenia Waszej Eminencji (AKMKr, s. 182).

Pismem, o którym ks. prof. I. Różycki wspominał w raporcie do ks. prymasa, a które wysłał do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego 23 czerwca 1958 r., była jego rezygnacja z pracy na ATK. 8 sierpnia 1958 r. Minister Szkolnictwa Wyższego oświadczył, że przyjmuje rezygnację ks. prof. I. Różyckiego ze stanowiska samodzielnego pracownika naukowego w ATK i rozwiązuje

32 „1) Uważamy wszyscy, z wyjątkiem Ks. T. Kruszyńskiego, nasze wystąpienie z ATK za fakt dokonany i nieodwracalny. Gdyby nas w przyszłości pytano o nasz stosunek do ATK, automatycznie i bez wahania na każde żądanie powtórzmy oświadczenie o niemożności pełnienia w ATK jakichkolwiek zajęć i funkcji, a to ze względu na jej niekanoniczność, która jest trwała i nie ulega najmniejszej wątpliwości. 2) Urlop bezpłatny, wystawiony przez Ministerstwo, a nie przez ATK, nie wiąże nas z ATK i jest ujęciem w formę prawną stanu faktycznego: już od października 1957 r. żaden z nas nie pobierał z ATK uposażenia profesorskiego. 3) Aby jednak dodatkowo podkreślić zerwanie przynależności do ATK, uznaliśmy niekiedy przynajmniej – za wskazane nawet nie odnawiać, z początkiem roku 1958, państwowej legitymacji służbowej, do której mamy prawo tak długo, dopóki Ministerstwo nie rozwiąże ostatecznie stosunku służbowego z nami”.

z nim stosunek służbowy z dniem 31 sierpnia 1958 r.³³ Podobne rezygnacje sporządzili jego koledzy. To były działania, które miały definitywnie pokazać ich wolę i dążenie do potwierdzenia tego, że w Krakowie ma prawo istnieć Wydział Teologiczny, oraz przekonanie, że będzie on działał albo na Uniwersytecie Jagiellońskim, albo poza nim.

Zakończenie

Przywołane wyżej kroki podjęte w latach 1956–1958 nie spotkały się z przychylnością władz politycznych i nie doprowadziły do powrotu Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński. Okres odwilży definitywnie się zakończył. Nadchodził czas konfrontacji. 31 lipca 1958 r. na posiedzeniu Komisji Wspólnej rządu i Episkopatu Zenon Kliszko i Jerzy Sztachelski powiadomili stronę kościelną o nowych decyzjach rządu dotyczących nauczania religii, a mianowicie, że od 1 września 1958 r. lekcje religii będą się odbywać po zakończeniu wszystkich zajęć szkolnych i to w wymiarze 1 godziny tygodniowo. Zapowiedzieli, że osoby zakonne nie będą nauczać religii i że w szkołach nie będzie się tolerować „emblematów religijnych”. Decyzje podjęte na XII plenum KC PZPR odbytym w październiku 1958 r. oznaczały odejście od założeń politycznych października 1956 r. Ustawa o szkolnictwie wyższym z 5 listopada 1958 r. potwierdziła bezpośredni nadzór zwierzchni nad uczelniami z strony Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, kładąc kres okresowi autonomizacji wyższych uczelni (Roszkowski, 1991, s. 783; Dudek i Gryz, 2003, s. 147).

Trzeba było szukać innych rozwiązań. Jesienią 1958 r. nowy biskup pomocniczy archidiecezji krakowskiej ks. prof. Karol Wojtyła, jeden z członków rozwiązanego w 1954 r. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, w trakcie kongregacji dekanalnych w archidiecezji krakowskiej informował księży, że w Krakowie zostaną uruchomione teologiczne studia akademickie z prawem nadawania stopni i tytułów naukowych. Biskup K. Wojtyła podjął rozmowy z watykańską Kongregacją Seminariów i Uniwersytetów. Oficjalną prośbę o uznanie krakowskiego Wydziału Teologicznego uczelnią na prawach papieskich skierował abp Eugeniusz Baziak, administrator apostolski archidiecezji krakowskiej. Uczynił to podczas pierwszej po II wojnie światowej *visitatio ad limina apostolorum*. 16 grudnia 1959 r. został podpisany dekret Kongregacji Seminariów i Uniwersytetów. W dekrete napisano, że krakowski

33 AKKK, b. sygn. Spuścizna ks. I. Różyckiego. Minister Szkolnictwa Wyższego pismem z 8 sierpnia 1958 r. przyjął rezygnację ks. I. Różyckiego z pracy na ATK, znak: DSU-K-658/58.

Wydział Teologiczny *saevo arbitrio*³⁴ wyrzucony z Uniwersytetu Jagiellońskiego trwa pod kierownictwem jednej władzy kościelnej i na przyszłość ma się kształtować wedle praw ustanowionych przez Stolicę Apostolską. Znaczna w tym zasługa starań i determinacji profesorów Wydziału Teologicznego w latach 1956–1958. Po powrocie z Warszawy do Krakowa podjęli oni regularne zajęcia akademickie.

W kolejnym 50-leciu krakowski Wydział Teologiczny przekształcał się najpierw w Papieski Wydział Teologiczny w 1974 r., następnie w Papieską Akademię Teologiczną w 1981 r., wreszcie w Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie w 2009 r. (Kubiś, 2002, s. 10–11).

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ), sygn. WT II 20, Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Teologicznego UJ (1953–1954), Sprawozdanie z posiedzenia profesorów i asystentów WT UJ z 30 IX 1954 r.
- Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKr), poszyt b. sygn. pt. „Starania o powrót Wydziału Teologicznego na Uniwersytet Jagielloński”.
- Archiwum Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie (AUPJP2), sygn. Sp-4, Spuścizna ks. Władysława Wichra.
- Archiwum Krakowskiej Kapituły Katedralnej (AKKK), b. sygn. Spuścizna ks. Ignacego Różyckiego.
- Jan Paweł II (2005). *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia. Homilie*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.

Opracowania

- Barcik, M. (2000). Próba przywrócenia Wydziału Teologicznego na Uniwersytecie Jagiellońskim (1956–1957). *Studia Historyczne*, R. XLIII, 2000, z. 4 (171), 665–678.
- Czaczkowska, E. (2013). *Kardynał Wyszyński. Biografia*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Chmura, T. (1989–1991). Różycki Ignacy. W: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 32. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 519.
- Dudek, A. i Gryz R. (2003). *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Kubiś, A. (2005). *Papieski Wydział Teologiczny w Krakowie w latach 1954–1981*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.

34 Strona kościelna tłumaczyła te słowa jako „dziką samowolę”, a strona państwowa jako „jednostronną decyzję”.

- Kubiś, A. (2008). Z dziejów usuwania teologii/Wydziałów Teologicznych z uniwersytetów. *Studia Nauk Teologicznych*, t. 3, 49–61. DOI 10.24425/snt.2008.133789.
- Łatka, R. (2017). Koniec odwilży w relacjach państwo–Kościół (1957–1958) z perspektywy kard. Stefana Wyszyńskiego. W: M. Krzysztofiński i J. Wołczański (red.), *Christus vincit. Księga dedykowana Biskupowi Edwardowi Frankowskiemu w 80. rocznicę urodzin*. Kraków–Rzeszów–Stalowa Wola, Toruń, 313–334.
- Łuczak, W. (2015). Unieważnić „stalinowski rozbiór” Uniwersytetu Jagiellońskiego – walka o powrót oderwanych Wydziałów w latach 1956–1957. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace historyczne*, 142, z. 1, 149–165. DOI 10.4467/20844069PH.15.010.3506.
- Mandziuk, J. (1999). *Dzieje Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1954–1999)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe UKSW.
- Prokop, K.R. (2008). *Ksiądz Tadeusz Glemma (1895–1958). Profesor i dziekan Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.
- Roszkowski, W. (1991). *Najnowsza historia Polski 1918–1980*. Londyn: Polonia Book Fund.
- Sondel, J. (2012). *Słownik historii i tradycji Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Kraków: Universitas.
- Stomma, S. (1957). Mądrość tradycji. *Tygodnik Powszechny*, XI, nr 2 (417*), 2.

Jacek Urban – ks., profesor doktor habilitowany, historyk, badacz dziejów Kościoła krakowskiego w XIX i XX w., dyrektor Archiwum Kurii Metropolitarnej oraz Archiwum Kapituły Katedralnej na Wawelu, kanonik gremialny kapituły katedralnej na Wawelu (od 2009), dziekan Wydziału Historii i Dziedzictwa Kulturowego UPJPII w Krakowie (od 2016). Autor wielu publikacji, spośród których do najważniejszych należą: *Kanonie akademickie krakowskiej kapituły katedralnej (1795–1945)*, Kraków 1997; *Katedra na Wawelu (1795–1918)*, Kraków 2000; *Tło polityczne dziejów Kościoła katolickiego w Europie Środkowej 1815–1914. Szkice historyczne*, Kraków 2001; *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, Kraków 2004; *Katedra na Wawelu po 1918 roku*, Kraków 2008; *Karola Wojtyły – Jana Pawła II katedra na Wawelu*, Kraków 2009; *75 lat kościoła w Dzianiszcu*, Kraków 2012; *Święta Jadwiga Królowa*, Kraków 2012; *Kronika Katedry na Wawelu 1934–1982*, Kraków 2016; *Przywrócić pamięci. 150. rocznica urodzin księcia kardynała Adama Stefana Sapiehy (1867–1951)*, Przemyśl 2017; *Klejnot w koronie. 650-lecie konsekracji katedry krakowskiej*, Kraków 2018; *Św. Jan Paweł II jako biskup krakowski*, Kraków 2020; *Katedra krakowska i archiwum kapitulne na Wawelu (szkice historyczne)*, Kraków 2023. Autor ok. stu pięćdziesięciu artykułów w publikacjach książkowych oraz czasopismach.

Andrzej Wadas<http://orcid.org/0000-0002-9239-7521>

Ignatianum University in Cracow

andrzej.wadas@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/pk.2023.430401.18

The Origins of the Jesuit Authority and Influence at the Court of Emperors Wanli (1572–1620), Shunzi (1644–1661) and Kangxi (1661–1722) and in the Wider Circles of the Chinese Society in the Light of the Works of Thomas Szpot Dunin (1644–1713)*

ABSTRACT

The article analyzes the role of authority in the Jesuit modus operandi in China in the early modern period as it can be deduced from the works of Tomasz Szpot Dunin SJ (1644–1713), in particular from his *Historiae Sinarum Imperii* (ARSI, Jap. Sin 102; Jap. Sin. 103) and *Collectanea Historiae Sinensis* (ARSI, Jap. Sin 104; Jap. Sin. 105 I; Jap. Sin. 105 II). The manuscripts contain a detailed description of the Jesuit method of working in a very challenging cultural and political environment in which the question of authority played a predominant role. For Matteo Ricci and his followers, the goal of their missionary work was to plant Christianity in China, but it could have been done only by everyday efforts to win the acceptance of the court and of the wider circles of the Chinese society. The article enumerates and discusses the seven dimensions of Jesuit authority which are broadly divided into two types, namely, the secular authority (*auctoritas profana*) and the sacred authority (*auctoritas sacra*). The former found its expression primarily in a proper dress code and grooming, dignified posture, solemn facial expression and impeccable social manners. These were combined with limited use of physical force for self-defence and willingness to offer their military expertise when deemed necessary to promote the missionary goals. Furthermore, the Jesuits lived a virtuous life combined with charity manifested towards the poor, especially in time of natural disasters and social unrest. However, the authority they exercised among the Confucian mandarinates was based on their distinguished literary skills, remarkable command of Chinese and practical understanding of international diplomacy which enabled them to serve as cultural and

* Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”, nr projektu NdS/531051/2021/2022, nazwa Chiny i ich sąsiedzi w dziele Historia Sinarum polskiego jezuita Tomasza Szpota Dunina (1644–1713), kwota dofinansowania 1 000 000 zł, całkowita wartość projektu 1 000 000 zł.

political brokers. Finally, the Jesuit exercised the form of authority which was divinely mandated as they were the teachers of the Divine Law (*Magistri Legis Divinae*), which, for the Chinese Emperors, who were regarded as the Sons of Heaven (*Tianzi* or *Huangdi*) was tantamount to the knowledge of astronomy.

KEYWORDS: Thomas Szpot Dunin, Jesuits, China, Emperor Wanli, Emperor Shunzi, Emperor Kangxi, Authority

ABSTRACT

Źródła autorytetu i wpływu jezuitów na dworze cesarza Wanli (1572–1620), Shunzi (1644–1661) i Kangxi (1661–1722) i w szerszych kręgach społeczeństwa chińskiego w świetle dzieła Tomasza Dunina Szpota (1644–1713)

Artykuł dotyczy roli autorytetu w modus operandi jezuitów w Chinach w epoce nowożytnej w świetle dzieła Tomasza Szpota Dunina SJ (1644–1713), w szczególności jego *Historiae Sinarum Imperii* (ARSI, Jap. Sin. 102; Jap. Sin. 103) oraz *Collectanea Historiae Sinensis* (ARSI, Jap. Sin. 104; Jap. Sin. 105 I; Jap. Sin. 105 II). Powyższe manuskrypty zawierają szczegółowy opis jezuickiej metody pracy w bardzo trudnym środowisku kulturowo-politycznym, w którym kwestia władzy i autorytetu odgrywała dominującą rolę. Dla Matteo Riccio i jego następców celem pracy misyjnej było krzewienie chrześcijaństwa w Chinach, co można było osiągnąć jedynie dzięki akceptacji dworu cesarskiego oraz szerszych kręgów społeczeństwa chińskiego. W artykule wymieniono siedem wymiarów autorytetu jezuickiego, które można ogólnie podzielić na dwa typy, mianowicie na autorytet świecki (*auctoritas profana*) i autorytet sakralny (*auctoritas sacra*). Ten pierwszy znajdował swe odbicie we właściwym ubiorze i wyglądzie, godnej postawie i poważnym wyrazie twarzy, nienagannych manierach społecznych, ograniczonym użyciu siły fizycznej dla samoobrony w przypadku zagrożenia życia oraz tendencji do wykorzystywania zachodniej wiedzy wojskowej dla promowania misji. Ponadto jezuita prowadzili cnotliwe życie połączone z miłością okazywaną ubogim, zwłaszcza w czasie klęsk żywiołowych i niepokojów społecznych. Jednak autorytet, jakim cieszyli się wśród mandarynatu konfucjańskiego, opierał się głównie na ich wybitnych zdolnościach literackich, dobrej znajomości języka chińskiego i praktycznym zrozumieniu dyplomacji międzynarodowej, co umożliwiało im odgrywanie roli pośredników kulturalnych i politycznych. Wreszcie autorytet jezuitów miał też wymiar sakralny, gdyż byli oni postrzegani jako Nauczyciele Prawa Bożego (*Magistri Legis Divinae*), co dla cesarzy chińskich, uważanych za Synów Niebios (*Tianzi* lub *Huangdi*), było równoznaczne z wiedzą astronomiczną.

KEYWORDS: Tomasz Dunin Szpot, jezuita, Chiny, cesarz Wanli, cesarz Shunzi, cesarz Kangxi, autorytet

Authority, to begin with defining the key term used in the title of this paper, is a power to influence action, opinion, or belief of others. It derives from the Latin verb *augere*, which means “to increase, to grow, to fulfill.” In other words, *auctoritas* or *authoritas* (the spelling Szpot adopted) is the influence which emanates from a wise, pious and respectful person and is intrinsically linked to a life lived in service of higher values, be it family, nation or God. As for the Jesuits, they were bound by the *auctoritas catholica*, which combined contemporary *horizontal* practise *with vertical* tradition, what meant that certain customs and modes of behaviour were acceptable only if rooted in universality and antiquity. At the same time, while living in China, they were exposed to a different understanding of authority, which was based on long literary tradition and political culture linked primarily to Confucianism, but also it took into account the heritage of Shamanism, Daoism and Buddhism.¹

While analyzing various aspects of the Jesuit missionary engagement in the 17th century in China, as perceived by the Polish Jesuit Tomasz Ignacy Szpot Dunin, we can distinguish seven dimensions of their activity, which formed altogether the core of their authority and influence at the court and throughout the country.² One of the key issues which casts light on Jesuit spectacular success in China is the interplay between *authoritas* exercised by the missionaries and *potestas / potentia* held by Chinese emperors, court officials and local magistrates. The main focus of this paper are the reigns of emperors Wanli, Shunzi and Kangxi as described in *Historiae Sinarum Imperii* (ARSI, Jap. Sin 102; Jap. Sin. 103) and *Collectanea Historiae Sinensis* (Jap. Sin 104; Jap. Sin. 105 I; Jap. Sin. 105 II).³ The rule of the first one coincided with Matteo Ricci’s missionary enterprise in China, the rule of the last one corresponded to the time the Jesuits reached the apogee of their possibilities in the Middle Kingdom.

If for the sake of the argument we adopt the metaphor of the seven-storey mountain, then at the foot of Jesuit *authoritas* in China we would have force and coercion. By doing so, we are well aware that the Jesuits did not have the support of great powers behind them in the sense the Protestant missionaries had in China during the Opium Wars. The Catholic Iberian Empire of Portugal and Spain was unable to maintain a steady military influence in East-Asia and was already in decline by 1600. The Dutch, another naval power in the region, were openly hostile towards the Jesuits

-
- 1 On “Catholic auctoritas”: Fitzgerald, 1999. In Chinese tradition “auctoritas” can be linked to “dao, 道” and “de, 德” (charismatic power). See: Wang, Bao, Guan, 2020; Ching, 1997.
 - 2 On Tomasz Szpot Dunin (ca 1645–1713), his life and legacy see: Danieluk, 2017.
 - 3 On how Szpot uses the terms “authoritas,” “aestimatio,” “honor,” “potestas,” “potentia” in his texts, see: Jap. Sin. 102 f. 11 v; Jap. Sin. 102 f. 12 r; Jap. Sin. 27 v.

and did everything what was in their power to undermine their position in Goa, Macau and Nagasaki (McCoy, 2021; Jap. Sin. 102).

Undoubtedly, the power the Jesuits exercised in China was weak and coercion fragile and they were rather the result of their ingenuity and skillfulness than of the execution of sheer force. Already the first Jesuits who arrived in Southeast Asia had noticed that the people there had a respect for power and wealth and intellectual superiority over others. So, rather than trying to combat this attitude, they tried everywhere and under all circumstances to behave with dignity and on no condition show fear and weakness (Brockey, 2007).⁴ On an individual level, however, this strategy was not always enough and the resort to armed self-defense against the attack was on several occasions the only sensible solution to deter enemies. When the Jesuit house was attacked by the Chinese in 1586 under the false accusation raised by an ill-willed Chinese that the Jesuits were involved in slave trade, the missionaries used as the deterrence the two Moors and one Negro, known for their robust body stature, who had been brought before from Goa to protect their mission outposts. According to Szpot, the mere manifestation of this force sufficed to deter the attackers (Jap. Sin. 102).

Not unlike in Japan, the Jesuits in China played the card of the military superiority of the West as an argument in promoting the Catholic faith (Boxer, 1951; Swen, 2021). Some of them used military skills as cannon casters and gunpowder manufacturers. Ferdinand Verbiest, for instance, was assigned by Emperor Kangxi to equip his army with modern Western cannons and out of the total number of nine hundred and five pieces of artillery cast during Kangxi's reign, Verbiest made more than half of them (Shu Liguang, 1994; Young, 1983). A dozen of them were exported from China after the Boxer rebellion and found their way to various European museums: seven of them are in Rome – three in Castel Sant'Angelo and four in Museo di Roma in Trastevere (Stary, 1994). Tomasz Dunin Szpot provides the background for Verbiest's involvement in the preparation of the artillery on the European model for the imperial army. In the entry for the year 1674 he reports that Kangxi was increasingly concerned about the rebellion of the Western Tatars, who were becoming aggressive on the northern frontier. In order to increase the strength of his army, the emperor turned to Verbiest for help. Any scruples of conscience the missionary might have had were diminished both by the impossibility to refuse the imperial command and by the desire to use this opportunity as the means for promoting the Divine Law. Therefore, he supervised the production of large and

4 About the relation between "authority" and "gravitas" see: Menegon, 2020.

cannons which were suitable to defend city walls, to be used in pitched field battles, and to augment combat strength in naval operations.⁵

China was an agrarian society with a broad peasant base, a merchant and artisan class in the middle and scholar-officials at the top of the structure which was “capped” – as Etienne Balazs put it – by mandarinates (Balazs, 1964). They were a small group of specialists, skilled in statecraft and classically educated. The power they exercised was delegated to them directly by the emperor after their competence had been tested by the state exams. During the Qing Empire there was only around twenty thousand of them to control the whole country (Reischauer & Fairbank, 1960). Since social status and authority was visually expressed in dress code, the first Jesuits in China were surprised to find that Buddhist monks were much less respected than the educated elite. In 1595, Ricci appeared in the robe of typical Chinese literati, wearing the silk garment. Meanwhile, Alessandro Valignano, the Visitor for Japan and China, granted permission to the missionaries to grow beards and long hair.⁶ This tonsorial revolution turned out to be more than beneficial for the Jesuits since cutting hair in Ming China was a disgrace. The noble countenance could not be achieved without properly coiled hair into a topknot on the crown of the head and covered by a cap made of horsehair and without a long grey beard, which symbolized wisdom and old age. But there was more to this. The teaching of Confucius himself was that hair was a gift from one’s parents and cutting them was an act of rebellion which went against the basic precepts of filial piety. After the overthrow of the Mings, the Qing rulers introduced a new queue hairstyle, which represented submission to the new dynasty and refusal to adjust to it was punishable by death (Wakeman, 1975; Hildebeitel & Miller, 1998). Szpot takes notice of the fact that during the turmoil of the Manchu-Chinese War some Jesuits managed to avoid death because of their dignified appearance. Such was the case of Father Alvaro Semedo who was staying with a local populace when the Manchu broke into the town. Although his fellow Christians urged him to flee, he did not abandon his congregation. Having secured the consecrated things from the church not to be profaned by the invaders, he decided to put on ecclesiastical vestments and stay inside the church. When the Manchu soldiers entered the temple and saw the kneeling priest with his congregation in front of the altar, they were so impressed by his grey hair and the expression of his face that they refrained themselves from doing him and his flock any harm (Jap. Sin. 103). The aura of authority surrendering the Jesuits, as

5 See in Szpot: “P. Ferdinandus Verbiest tormenta bellica pro imperatore fundit contra rebelles”: Jap. Sin. 103, f. 171v-172r.

6 See: Gernet, 1985; see also: footnote 6 on page 250.

the masters of ritual, was particularly experienced by the common Chinese people when the missionaries were celebrating in a solemn and dignified manner the Latin Mass (Brockey, 2007).⁷

The third source of the Jesuit authority was their *caritas christiana* which found expression in pastoral and charitable works. It has been emphasized that Jesuits concentrated their activity in large cities, close to the centers of governance. The ultimate aim of this strategy was to win the friendship of people of power and through them reach the emperor in Peking. The Jesuits believed that once the emperor was baptized, the whole society would conform to his decision (Gernet, 1985). Szpot recognizes this dependance and he is aware that nothing happens in China against the will of the Celestial Ruler. Yet, he also knows that the Son of Heaven is surrendered by the concentric rings of power represented by local mandarins, the court mandarinates, the palace eunuchs and the closest members of the imperial family. In order to make any progress in the land where the mere physical presence of a foreigner was barely tolerated, not to mention any evangelical advancement, this small group of missionaries had to be involved in constant intellectual exchange with one of the most sophisticated group of scholars and, what very often went together, with corrupted bureaucrats. It was then the matter of prudence, not negligence, that the pastoral and charitable work was delegated to the catechists, who were much more familiar with the needs of the local population. This absence of the Jesuits in the provinces and, was one of the charges leveled against them by missionaries from the Dominican and Franciscan orders operating in Southeast Asia. Instead, in the works of Thomas Dunin Szpot, there are examples of Jesuit charity service in the times of crisis, both natural and man-made disasters, such as war, pestilence, crop failure or river flooding. When in 1586 some lower parts of Chaokim [Guangzhou 廣州] near the Jesuit house were flooded the fathers welcomed those affected by flood in their house and when the waters receded, they helped the victims to rebuild their homes. The Chaokimians who were unaccustomed to Christian mercy referred to it as “miracle” – *prodigium vocaverunt* (Jap. Sin. 102). This practice often stood in stark contrast to the policies of the Chinese government and the attitude of the local elite, who isolated themselves from the common people in times of hardship. Father Étienne Faber from Avignone well illustrates the point.⁸ He worked among the rural

7 See also: F.J. Woo review of Brockey's book (2008); however, Latin Mass was looked at with suspicion by the Chinese authorities: Thierry, 2020.

8 See the entry under “Stephanus Faber” in: *Catalogus Patrum Societatis Iesu qui post obitum S. Francisci Xaverii primo saeculo, sive ab anno 1581, usque ad 1681, in Imperio Sinarum Jesu Christi fidem propagarunt*, 1586; O'Neill & Dominguez, 2001; Brockey, 2007.

population in Shaanxi Province (陝西) in the area affected by a prolonged drought, which, to make the life of the farming community even more miserable, was infested with locust. Faber labored among the local Christians for one month, while the cloud of insects descended on the vegetation driving the farmers to despair. When they turned to Father Fabre for help, he went out to the infested fields and erected there an altar, placed on it the image of Christ and on his knees recited the Litany of the Saints. No sooner had he finished the prayers than the locust fled from the fields of the Christians and attacked the crops of those who blasphemed at the sight of the ceremony. Thomas Szpot Dunin says that Father Fabre enjoyed the fame of the miracle maker among the local Confucian elite as he was also known for his ability to bring about the rain in the time of draught. The rainfall was so abundant that not only the fields were irrigated, but also dry ponds and ditches were filled with water (Jap. Sin. 102). The Chinese peasants perceived the missionaries as shamans and sorcerers who could exercise healing power and bring blessing to their communities. The religious objects they distributed during their peregrinations were treated as amulets that could keep away evil spirits (Woo, 2008).

So even though the Jesuits due to the scarcity of missionaries and the specific *modus operandi* did not make charity work as their priority, the care of the poorest and most disadvantaged was always a part of their teaching. But, as in Europe, they delegated this responsibility to the laity and worked through the devotional groups, such as a Marian sodality, which Matteo Ricci founded at Peking in 1609. These charity associations (*hui*, 會) primarily provided decent burial to deceased church members and offer alms to poor Christians (Brockey, 2007; Woo, 2008). Yet, the most evident proof of Jesuit charity was the influence they had on converts. Paul Xu Guangqi 徐光啓 (1562–1633), the most influential Chinese scholar of the first generation of Christian converts was known not only for his erudition but also for charity⁹. In an eulogy praising his virtues Szpot stresses humility and charity towards the neighbour. Colaus Paulus, as he calls him, was generous to sick, poor and prisoners. His house was open to the poor and beggars which was a thing rather unheard in the highly structured society in which social prestige was linked to classical education, money and power and socializing with the lower classes was shunned by aristocracy. And so it often happened that at mealtime he would give the food from his table to the beggars who happened to visit him without reserving anything for himself. And on numerous occasions he clothed entire families of poor Christians, paid their debts, and

9 See his biography under Hsü Kuang-ch'i (Hummel, 2010).

financially supported catechists who helped the Fathers of the Society in their evangelical efforts (Jap. Sin. 102).

The fourth source of authority was the command of the Chinese characters as the written language remained the same in the whole country and served as the social glue of the Empire and the whole Sinic zone stretching from Vietnam to Japan. A large number of spoken dialects were not only impossible to master for the itinerant preachers, but they were even regarded as dangerous seditious and prone to rebellion. The standardized form of speech was the one used by the officials and the Jesuit missionaries described it as Mandarin (Defu, 2014).¹⁰ Around the year 1604 a rumor was spread throughout New Spain and the West Indies that the Emperor Wanli with all his Kingdom converted to Christianity and there was a need for more missionaries to come to China. According to Szpot this enthusiasm was spread to the religious communities, which decided to send missionaries to help the Jesuits in their evangelical labors. Some of them journeyed from New Spain to China, however, when they landed at Macao, and with their own eyes they had seen the reality, they quickly realized that those rumors were false and returned home. One of the obstacles the missionaries faced in the Middle Kingdom, except the natural hatred which the Chinese bear against foreigners, was the impenetrability of the language. For Szpot it was clear that those who desired to come to China to the aid of the Jesuits, they first needed to devote themselves to the study of the Chinese language and to the learning of the customs of the country. Without that knowledge there would be more damage done than service to the advancement of Christianity (Jap. Sin. 102). It was beyond doubt that without fluency in Chinese, there would be impossible to work effectively in China among the Confucian elite, who devoted their entire lives to study. Szpot reports that some missionaries had to leave their mission posts in China because they neither could learn the language nor adjust to the Chinese style of life (Jap. Sin. 102). The case of Adam Schall von Bell also indicates how important the mastery of the language was. When he suffered a stroke and lost the ability to speak properly, he could not defend himself against false accusations, which was easily used to his disadvantage (Väth, 1991).

China was too big and too strong to be conquered by force and in a day. Those who wanted to convert the country had to be endowed with great skills and enormous patience. These, in turn, could only be acquired over a long period of time and with conscientious study, the knowledge of the right things and familiarity with the laws and customs of the country. If the Society of Jesus had followed a different path, Szpot argues, there would

10 On learning Chinese by Matteo Ricci see: Spence, 1984; Fontana, 2011.

have been no preacher of the Gospel and no Christians in China. Already at the beginning of the first volume of *Historia Sinarum* Szpot makes it clear that it was the knowledge of Chinese characters that helped the Jesuits to read the inscription on the famous Nestorian stele from Xi'an, discovered in 1625. Its role could hardly be overestimated in propagation of the Christian doctrine in China as it became the best evidence of the presence of the Christian religion during the Tang dynasty as early as the 7th century. This argument of antiquity, very important in Chinese society which looked into the past for inspiration and justification of its existing institutions and way of life enabled the missionaries to argue that Christian religion can be regarded as an old religion of China (Jap. Sin. 102).

The fifth source of authority was for the Jesuits their impeccable life. Szpot reports that Matteo Ricci, despite accusations and slander, carried no personal grudges against his persecutors. Hence, in spite of previous wrongful convictions, he was able to secure a just verdict from more righteous mandarins. The Polish Jesuit devotes particular space to the great harm which befell Adam Schall von Bell. This meritorious and dedicated Jesuit was falsely accused by his opponents in the court of the minor Emperor Kangxi, who was unable at the time to comprehend the plot directed against the Jesuits. Sick, feeble and innocent, the German missionary was facing *lingchi* – the death by a thousand cuts. According to Szpot, it was God himself who came to his rescue (Jap. Sin. 103).

The sixth source of authority were diplomatic skills. The Jesuits knew the world well and their service was used on several occasions for difficult diplomatic missions by the Chinese rulers. The most notable case was the part they took in signing the treaty of Nerchinsk in 1689. Szpot used in describing these matters mainly a treatise by the Belgian Jesuit Antoine Thomas *Annotationes*, with whom he remained in close contact for many years¹¹. Thomas, who headed the Jesuit mission in Peking after Verbiest's death, sent Szpot detailed information about the changing situation of Christians in the Middle Kingdom.

When Emperor Kangxi assumed independent rule, Ferdinand Verbiest became one of his closest associates. Other Jesuits residing in Peking at the time also enjoyed his confidence, due to their knowledge of languages and diplomatic skills. These were put to particular use during the difficult negotiations with Moscow ambassador Golovin in 1689. At that time, by order of the emperor, the interests of the Chinese side were guarded by Jesuits Thomas Pereira and Jean Francois Gerbillon. Thomas Dunin Szpot also describes the circumstances of hosting a Moscow envoy in Peking in the months leading up to the signing of the Treaty of Nerchinsk.

11 See more on the issue: Sebes, 1962.

Among other things, Kangxi allowed the Moscow envoy to visit the Jesuit House in Peking in 1689. The content of this message shows the great confidence the emperor had in the Jesuit community in the Chinese capital (Jap. Sin. 105 I).

At the end of the meeting the Muscovite envoy asked Ferdinand if he could reciprocate the favour and visit the Church and the House of the Society of Jesus if only the emperor granted him the permission to do so. This token of appreciation was accepted by Ferdinand with eagerness and willingness. While Ferdinand was handing in the petition from the envoy to the emperor, he made the request to His Majesty that he could grant his favour to the envoy from Europe by allowing him to see and appreciate the tokens of his generosity towards the Church and the Jesuit College in Peking, so that he could report about it when he comes back to his country (...) The emperor immediately responded favorably to the request and sent to Ferdinand a Palatine Chao,¹² his own servant, to give him some advice as to with which honors the Muscovite envoy should be received on the day he visits the Temple of the Lord of Heaven and the House of the Fathers. Moreover, the emperor gave the orders to Chao Lao Ye to convey the emperor's wish to the Ministry of Rites that those mandarins who would accompany the envoy to the church should fall on their knees right after they have entered the church and with bowed head worship the Lord of Heaven in His image (...) It was unclear whether by doing that the emperor wanted to break the Tribunal's resistance, as it was always opposing the Law of God, or he wanted to maintain an appearance of being the defender of the Divine Law in his empire in order to gain fame in Europe (Jap. Sin. 105 I, f. 100 r.).

The most important source of authority was for the Jesuits the knowledge of astronomy. The emperor, as Son of Heaven, as the First Farmer under the sun, was the keystone of the correlative cosmology and he bore personal responsibility in the eyes of his subjects for crop failures and other natural disasters that led to famine and pestilence. One of the most important imperial duties, therefore, was the annual compilation of the calendar. The most educated Jesuits were used for this task. This was the highest honor, but at the same time the greatest responsibility, which, in case of failure, could lead to imperial disfavor and even death.¹³ Before the beginning of the reform of calendrical astronomy during the Chongzhen

12 Chao Lao Ye, i.e. Zhao Chang, a high Chinese official and the member of the Kangxi inner court circle, a protector of Jesuits. He was a Christian sympathizer at the court of Emperor Kangxi, see: Guopings, 2012.

13 On correlative cosmology understood as reciprocal relation between Emperor's conduct and natural events see: Fairbank & Merle, 2006; Grimm, 2015.

reign (1628-1645), the Jesuit astronomers and their Chinese followers did not formally take part in any test predictions and trial observations of lunar and solar eclipses, although there was certain knowledge in the court circles about the superiority of Western astronomy in this respect. Xu Guangqi predicted a solar eclipse in 1629 based on Western methods. So even though the Chongzhen calendar was not promulgated because of the fall of the Ming, the Jesuit scholars continued to work for the Qing Imperial Directorate of Astronomy and had a profound influence on the imperial Chinese calendar (Jap. Sin. 102; Hsu Cho-Yun, 2012).

To sum up, it is worth noting that already Matteo Ricci, the representative of the first generation of Jesuit missionaries in China, enjoyed high authority and reverence, especially among the scholars. The Confucian literati were touched by his spirituality, moral standard and extraordinary intelligence. The best evidence of the esteem he enjoyed is provided by the circumstances of his death and burial (Standaert, 2008). According to Emperor Wanli's decision, Matteo Ricci's final resting place was to be in Beijing, the city where he spent the last years of his life. Until then, the possibility of burial for foreigners in China had not even been considered; the only exceptions were made for the ambassadors of tribute states loyal to the Mings who died during their official visits. Emperor Wanli's decision on 17 June 1610 was unprecedented in the entire history of China. The solemn funeral of the Italian Jesuit took place on 1 November 1611 (Fontana, 2011). It was organised with the greatest honours a foreigner could receive in China at that time.

REFERENCES

Manuscripts

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI)

Jap. Sin.102.

Jap. Sin. 103.

Jap. Sin. 105 I.

Jap. Sin. 105 II.

Secondary literature

Fitzerald, A.D. (ed.). (1999). *Augustine Through the Ages. An Encyclopaedia*. Cambridge: William. B. Eerdmans Publishing Company.

Balazc, E. (1964). *Chinese Civilization and Bureaucracy. Variations on a Theme*, ed. A.F. Wright. New Haven–London: Yale University Press.

- Boxer, C.R. (1951). *The Christian Century in Japan 1549-1650*. Berkeley–Los Angeles: University of California Press.
- Brockey, L.M. (2007). *Journey to the East. The Jesuit Mission to China 1579–1724*. Cambridge (MA) – London: Harvard University Press.
- (1586). *Catalogus Patrum Societatis Iesu qui post obitum S. Francisci Xaverii primo saeculo, sive ab anno 1581, usque ad 1681, in Imperio Sinarum Jesu Christi fidem propagarunt* (sine loco).
- Ching, J. (1997). *Mysticism and Kingship in China. The Heart of Chinese Wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danieluk, R. (2017). Konfesjonal i pióro: Tomasz Ignacy Szpot Dunin, polski historiograf jezuickiej misji w Chinach, In: J. Nowaszczuk (ed.), *Iesuitae in Polonia – Poloni Iesuitae. Piśmiennictwo łacińskie czasów nowożytnych*. Szczecin: Volumina.pl Daniel Krzanowski, 75–108.
- O’Neill, C.E., S.I., & Dominguez, J.M., S.I. (ed.). (2001). *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús*. vol. 2. Costa Rossetti–Industrias, Roma: Institutum Historicum.
- Hummel, A.W. (ed.). (2010). *Eminent Chinese of the Ch’ing Period*. vol. 1. Folkstone: Brill.
- Fairbank, J.K., & Goldman, M. (2006). *China. A New History. Second Enlarged Edition*. Cambridge (MA) – London: Harvard University Press.
- Fontana, M. (2011). *Matteo Ricci. A Jesuit in the Ming Court*, transl. P. Metcalfe. New York Toronto: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Gernet, J. (1985). *China and the Christian Impact. A Conflict of Cultures*. Cambridge–London: Cambridge University Press.
- Grimm, M. (2015). The Secret Manchu Documents on the Trial of the German Jesuit Missionary Adam Schall (1592–1666). *Central Asiatic Journal*, vol. 58/1–2, 189–195.
- Hiltebeitel, A. & Miller, B.D. (ed.). (1998). *Hair: Its Power and Meaning in Asian Cultures*. New York: State University of New York Press.
- Hsu, Cho-Yun (2012). *China. A New Cultural History*. New York: Columbia University Press.
- Guopings, J. (2012). „Amicissimos”, Tomás Pereira and Zhao Chang, In: A.K. Wardega SJ, A. Vasconcelos de Saldanha (ed.), *In the Light and Shadow of an Emperor. Tomás Pereira, SJ (1645–1708), the Kangxi Emperor and the Jesuit Mission in China*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 228–241.
- McCoy, A.W. (2021). *To Govern the Globe. World Orders and Catastrophic Change*. Chicago: Haymarket Books.
- Menegon, E. (2020). The Habit that Hides the Monk: Missionary Fashion Strategies in Late Imperial Chinese Society and Court Culture. In: N. Amsler, A. Badea, B. Heyberger, & C. Windler (ed.), *Catholic Missionaries in Early Modern Asia. Patterns of Localization*. London–New York: Routledge Taylor & Francis Group, 30–49.

- Meynard, T. (2020). For the Record: The Canton Exile of the Missionaries (1666–1671) by the Polish Jesuit Szpot Dunin. *Annales Missiologici Posnanienses*, vol. 25, 147–185.
- Reischauer, E.O., & Fairbank, J.K. (1960). *East Asia. The Great Tradition*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Sebes, J., S.I. (1962). *The Jesuits and the Sino-Russian Treaty of Nerchinsk (1689). The Diary of Thomas Pereira, S.J.* Rome: Institutum Historicum.
- Shu Liguang (1994). Ferdinand Verbiest and the Casting of Cannons in the Qing Dynasty. In: J.W. Witek S.J (ed.), *Ferdinand Verbiest (1623–1688). Jesuit Missionary, Scientist and Diplomat*. Nettetal: Steyler Verlag.
- Spence, J. (1984). *The Memory Palace of Matteo Ricci*. London–Boston: Butler & Tanner Ltd.
- Standaert, N. (2008). *The Interweaving of Rituals Funerals in the Cultural Exchange Between China and Europe*. Seattle – London: University of Washington Press.
- Stary, G. (1994). The “Manchu Cannons” Cast by Ferdinand Verbiest and the Hitherto Unknown Title of His Instructions. In: J.W. Witek S.J. (ed), *Ferdinand Verbiest (1623–1688). Jesuit Missionary, Scientist and Diplomat*. Nettetal: Steyler Verlag.
- Swen, L. (2021). *Jesuit Mission and Submission: Qing Rulership and the Fate of Christianity in China, 1644–1735*. Leiden: Brill.
- Väth, A., S.J. (1991). *Johann Adam Schall von Bell S.J. Missionar in China. Kaiserlicher Astronom und Ratgeber am Hofe von Peking 1592-1666*. Nettetal: Steyler Verlag.
- Wakeman, F. (1975). *The Fall of Imperial China*. New York: The Free Press.
- Wang, Y., Bao, Q., & Guan, G. (2020). *History of Chinese Philosophy Through Its Key Terms*, Singapore: Nanjing University Press – Springer.
- Woo, F.J. (2008). Liam Matthew Brockey. Journey to the East: The Jesuit Mission to China 1579–1724. *China Review International*, 15/3, 363–370.
- Wan, D. (2014). The History of Language Planning and Reform in China: A Critical Perspective. *Working Papers in Educational Linguistics*, vol. 29/2, 65–79.
- Young, J.D. (1983). *Confucianism and Christianity. The First Encounter*. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Andrzej Wadas – Assistant professor at the Jesuit University in Krakow. His research interests focus on the classical culture, late medieval and early-modern England and Korean civilization. He is an ardent advocate of reintroducing classical Latin and Greek languages into the national curriculum.

Perspektywy Kultury

Czasopismo naukowe Instytutu Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa
Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie

ISSN (druk) 2081-1446

e-ISSN 2719-8014

„Perspektywy Kultury” to regularnie ukazujący się od 2009 roku kwartalnik Instytutu Kulturoznawstwa i Dziennikarstwa Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie. Czasopismo w 2019 roku zostało nagrodzone grantem w ramach programu *Wsparcie 500 czasopism naukowych* Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego i jest ujęte w wykazie czasopism naukowych MEiN, w którym przyznano mu 140 punktów. Numery archiwalne czasopisma oraz instrukcja wydawnicza dla autorów znajdują się w serwisie czasopisma na platformie Open Journal Systems: <https://czasopisma.ignatianum.edu.pl/pk>

Każdy numer czasopisma wydawany jest z określonym tematem przewodnim (tzw. temat numeru) oraz stałymi działami, którymi są:

1. **Zarządzanie i marketing** (*Management and Marketing*)
2. **Europejskie dziedzictwo duchowe** (*European Spiritual Heritage*)
3. **Przestrzenie cyberkultury** (*Areas of Cyberculture*)
4. **Religia i media** (*Religion and media*)
5. **Varia**
6. **Inne** (*Others*)

W dziale *Varia* publikowane są teksty o ogólnej tematyce kulturoznawczej. Dział *Inne* przyjmuje recenzje, sprawozdania, opinie, dyskusje i inne formy publikacji niebędące klasycznymi artykułami naukowymi.

Procedura recenzowania: Każdy tekst nadesłany do redakcji „Perspektyw Kultury” jest recenzowany. Redakcja zastrzega sobie prawo do skracania tekstów i zmiany tytułów. Materiałów niezamówionych redakcja nie zwraca.

Początkowo tekst zostaje zaopiniowany przez redaktorów tematycznych oraz językowych w celu wstępnego określenia jego wartości merytorycznej i formalnej. Redakcja może odrzucić na tym etapie tekst, który nie spełnia oczekiwań i wymogów merytorycznych związanych z aktualnym stanem wiedzy w danej dziedzinie humanistyki. Teksty interesujące, lecz odbiegające od norm językowych bądź zaleceń formalnych proponowanych przez redakcję w instrukcji dla autorów zostają najczęściej odesłane do autora z sugestią poprawy.

Wszystkie teksty, które zostają pozytywnie zaopiniowane na wstępnym etapie tworzenia numeru, przekazywane są następnie recenzentom zewnętrznym (procedura „double blind review”). W innych przypadkach recenzenci są zobowiązani do podpisania deklaracji o niewystępowaniu konfliktu interesów.

Proces recenzji kończy się notatką zawierającą zwięzłą opinię i uzasadnienie oraz jednoznacznie określony status tekstu. Tekst może mieć status dopuszczonego bądź niedopuszczonego do publikacji.

Adres redakcji: „Perspektywy Kultury”
ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków; tel. 12 3999 662
e-mail: perspektywykultury@ignatianum.edu.pl

Perspectives on Culture

Academic Journal of the Institute of Cultural Studies and Journalism,
Ignatianum University in Krakow

ISSN (print) 2081-1446
e-ISSN 2719-8014

Perspectives on Culture is a regularly published quarterly of the Institute of Cultural Studies and Journalism of Jesuit University Ignatianum in Krakow since 2009. In 2019 the journal obtained a grant within the *Support for 500 scientific journals* programme awarded by the Ministry of Science and Higher Education and is included in the list of scientific journals published by the MEiN, where it was assigned 140 points. The archival numbers and the guidelines for authors can be found in libraries and in the digitised form in the Open Journal Systems platform: <https://czasopisma.ignatianum.edu.pl/pk>

Each issue of the journal has a specific leading theme and the following regular sections:

1. **Management and Marketing**
2. **European Spiritual Heritage**
3. **Areas of Cyberculture**
4. **Religion and media**
5. **Varia**
6. **Others**

The *Varia* section includes texts devoted to general cultural, literary, and historical topics. The *Others* section contains reviews, reports, opinions, discussions, and other texts that are not traditional (ranked) scientific articles.

Reviewing procedure: Each article sent to the editorial team of *Perspectives on Culture* is reviewed. The editorial team reserves the right to shorten the texts and change the titles. Materials which had not been ordered will not be returned.

Initially, a text is reviewed by thematic and language editors in order to predetermine its substantive and formal value. The editors may reject a text at this stage should it not meet the expectations and requirements of substance related to the current state of knowledge in the given field of the humanities. Interesting texts, but deviating from language norms or formal recommendations proposed by the editors in the instructions for authors are sent back to the authors with suggestions of improvement.

All texts that are positively evaluated at the initial stage of creating the issue are then passed on to external reviewers (the "double blind review" procedure). In other cases, the reviewers are required to sign a declaration of no conflict of interest.

The review process ends with a note containing a concise opinion and justification, and a clearly defined status of the text. The text may receive an authorized or unauthorized for publication status.

The Editors' address: *Perspectives on Culture*
ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków; tel. +48 12 3999 662
e-mail: perspektywykultury@ignatianum.edu.pl

